

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : V

Sa. 20

I. Teşrin 1941

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1941

İkinci baskı : 1995

BELLE TEN

Cilt: V

I inci Teşrin 1941

Sayı: 20

MİLLÎ ŞEFİN DİL BAYRAMI MÜNASEBETİYLE TÜRK MİLLETİNE HİTABI

Milli Şefimiz, Reiscümbur *İsmet İnönü*
Dil Bayramının dokuzuncu yıl dönümü
dolayısıyla Türk milletine pek veciz
bir hitapta bulunmuşlardır. Bu kıymet-
li hitabeyi aynen aşağıya yazıyoruz

27 / Eylül / 1941

Vatandaşlarıma !

Dil Bayramını sevinçle kutluyoruz. Bu Bayramın, vatandaşla-
rıma bir büyük davanın heyecanını tattırdığını ve ödevlerini ha-
tırlattığını düşünüyorum. Bizim inandığımız ve bağlandığımız esas
şudur ki, milletimize lâyık olduğu kültür hazinesini az zamanda
sağlayabilmek için dilimizin, milli dil olarak işlenmiş ve yüksel-
miş olması gerektir. Bu memleketin aydınları, belki yüz yıldan-
beri eksiği görmüşlerdir. Milli dili arıtmanın bu kadar uzun ve ya-
vaş sürmesi, aydınlara kendi zevklerinde çok kıskanç olmaların-
dan ve herkesin kendi ölçüsünü en üstün tutmasındandır. Eğer
Türkler, bilimin her dalında yabancı diller için çalıştıkları kadar
kendi öz dilleri için emek çekselerdi, Türk dili çok zamandanberi
eksiklerinden tamamiyle kurtulmuş ve medeniyet dünyasının örnek
bir dili olmuş bulunurdu. Aynı alışkanlık, bugün de bizi kolayca
elde edeceğimiz çok ilerleyişten alıkoymaktadır. Ulusa söz işitti-
ren ve okutabilen her aydınımız, dil işinde bir tek yabancı keli-

menin eksik olmasını, özenmiye değer bir zevk saysa, birçok sıkıntıyı hiç farketmeden geçirebiliriz.

Dil Bayramı, büyük ve ulusal bir devrimin gerçekten işareti-
dir. Bu devrimin yolunda inanla ve sevgiyle yol almak ve yol
aldırma çalışmak, hepimiz için borçtur. Büyük bir millet, millet-
ler arasında kendi dilini, yapma olmıyan öz yaradılışıyla göster-
mek zorundadır. Milletler arasındaki boğuşma ve savaş, vatandaş-
larımızın gözlerinden kaçmaz ki, yalnız demirle çatışma değildir.
Milletlerin benliklerindeki güç, yaşamaları için en sağlam kay-
naktır. İşte bundan dolayı ve millî benliğe doğrudan doğruya
dokunduğunu düşünerek dil çalışmalarını sevgiyle ve ilgiyle ge-
nişletmeliyiz.

Yeni bilim terimlerinin okullarda verdikleri neticelerden
memnunum. Kültür dilimiz hızla arınma yolundadır. Henüz eksik
olan terimler de tamamlanırsa, dilimiz birden çok gelişmiş ola-
caktır. Bu meselelerin herbiri bizim için ayrıca önemlidir.

Büyük Atatürk'ün, Türk dili uğrunda harcadığı emekler boşa
gitmemiştir ve asla boşa gitmeyecektir. O'nun kutsal adını, derin
sevgiyle anıyoruz. Türk dili için son anına kadar beslediği geniş
ümitleri gerçekleştireceğiz. Bayramı vatandaşlarıma bu düşünce-
ler ve duygularla kutluyorum.

İSMET İNÖNÜ

ETNOLOJİYE DAYANAN CİHAN TARİHİNİN IŞIĞI ALTINDA İLK TÜRKÜK VE İLK İNDİ-GERMENLİK

Prof. Dr. WİLHELM KOPPERS

İÇİNDEKİLER :

- 1 — Giriş. Tarihi Etnoloji, İndo-Germen ilmi ve Türkoloji.
- 2 — İlk Türkük.
 - a) Giriş. Dar ve geniş mânalarda tarihi kaynaklar. Bu sonuncular arasında Etnolojik kaynaklar da mevcuttur; fakat bunlar aynı zamanda hakiki tarihi kaynaklardır.
 - b) İlk Türkükün, dar mânadaki tarih şahadetleri yardımıyla kavranması.
 - . — İlk Türkükün Eski Ön Asyada izleri.
 - . — İlk Türkükün Eski Çin toprağı üzerindeki tesiri.
 - c) Etnolojik şahadetler ışığı altında ilk Türkük.
 - . — İhzari mülâhaza.
 - . — Sibirya - İç Asya çoban kültürü. - Meselenin umumi şekli.
 - . — Altay - Türk «At-Çoban» kültürü.
- 3 — İlk İndo-Germenlik.
 - a) Esasa ve metoda dair mülâhazalar.
 - b) İndo-Germenlerin kültürünün başlıca mürekkepleri (Çoban kültürü ve ziraat bakımlarından!) ve bunların İndo-Germenlik dışındaki münasebetleri ve bilhassa İç Asyanın eski Türk «At-Çoban» kültürü ve «cenub» un maderşahi-zürra, «boynuzlu ehli hayvan» kültürleri ile mevcut münasebetler.
- 4 — Son. İlk Türkükün ve ilk İndo-Germenliğin beşer tarihi bakımından büyük başarılarının mücmel surette takdiri

1. — GİRİŞ. TARİHİ ETNOLOJİ, İNDİ-GERMANİSTİK İLMİ VE TÜRKİLOJİ

İhzarî mülâhaza. Burada verilen izahatta ilk Türklük ile ilk İndo-Germenlik karşı karşıya tutuluyorsa, bundan, her iki kıymet, kayıtsız ve şartsız olarak aynı mukayese müstevisi üzerinde bulunuyor addedilebilirmiş gibi bir mâna anlaşılmasın. Malûm olduğu veçhile türkçe, Altay dil ailesinin bir rûknünü teşkil eder. Bu aileye, moğolcadan maada, - muhtelif talî lisanlariyle, daha doğrusu lehçeleriyle, - türkçenin kendisi, ve şüpheli olarak, Altay dili olduğu, malûm olduğu üzere, Shirokogoroff tarafından ısrarla reddolunan Manço-Tunguz dili mensuptur. Maaalesef Altayın Ural'la olan münasebetleri vazih surette meydana çıkarılmış değildir. Fakat günün birinde, hem kültür tarihi, hem dil bakımından, ilk İndo-Germenliği, yine kültür tarihi ve kısmen de dil mânasında alınan bir «ilk Ural (Samoyed) - Altay» lıkla karşılaştırmamız icap etmesi ve burada Altay'dan (biraz evvelki izahatımızın ruhuna uygun olarak) yalnız Türk-Mogol'a mensup, anlaşılması mümkündür. Binaenaleyh, izahatımızın çerçevesi içinde, Türklük, yahut ilk Türklük tabirleri, umumiyetle, mutad olan mânadan daha geniş bir mânayı haizdir. Fakat aşağıdaki tafsilâtta, sıklet merkezi kültür tarihi tarafında bulunduğundan, ve mukayeseler, neticede, kompleksden komplekse yapıldığından, (ve verilen isimlerin ehemmiyeti talî bir dereceye düştüğünden) hareket tarzımızın bir zarar vereceği pek memûl değildir; bununla beraber, bu mülâhazaları önceden arzetmeği faydalı, hatta zarurî gördük.

* * *

En aşağı otuz senedenberi Etnoloji ile meşgul olan âlimlerin bir iki sene evvel vefat eden, tanınmış alman Etnologu Prof. Fritz Gräbner'in izinde yürüyen bir kısmı, Etnoloji sahasında umumiyetle yazı şeklinde olmıyan mutad kaynak malzemesinin müsaade ettiği mikyasta, tamamen tarihi prensiplere uygun bir tarzda çalışmaya gayret ediyor. Bu tarihi etnolojinin zemini üzerinde «Kültür Münasebetleri» cephesinin tamamen ön safta bulunması, işin ma-

hiyeti ile alâkadar bir keyfiyettir. Bu gibi münasebetleri araştırmak için evvelemirde şekil ve kemiyet kıstaslarının yardımıyla yapılan araştırmalar, netice olarak, bir taraftan esasta birbirleriyle bağlı kültür kompleks'lerini, diğer taraftan bunların birbirine nazaran - bittabi mutlak değil, ancak izafi - yaş münasebetlerini meydana çıkarmakla mükelleftir.

Tarihin kendisine has usulünün, etnoloji sahasına, yani yazı ihtirağ etmemiş, binaenaleyh henüz yazılı kaynaklara malik olmıyan kavimlerin ve kültürlerin tarih ve tekâmülüne tatbikini, sistematik olarak ilk defa, tarihcilikden gelme olan, biraz evvel mezkûr Profesör Fritz Gräbner, 1911 de çıkardığı «Die Methode der Ethnologie» (Etnolojinin metodları) [1] adlı kitabında başarmıştır. Bundan biraz evvel, tarihi Etnoloji'ye ait yeni bir usulü, W. Schmidt'in kaleminden ve W. Koppers'in makaleleri ile birlikte çıkarmağa muvaffakiyet elvermiştir. Eserin adı: «Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie» (Kültür Tarihi Etnolojisinin metoduna dair el kitabı) [2]. Hacı 300 sahifeden aşağı olmıyan bu kitapta, Fr. Gräbner'in küçük kitabının intişarından beri, bilhassa metodoloji bakımından yapılmış olan terakkilerle, elde edilmiş tecrübeleri kıymetlendirilmeğe ve böylece, ilim sahalarımızın arzettiği araştırma durumunu, insan yapısının daima câri ve malûm bakasızlığının müsaade ettiği mikyasda, nazarı itibara alan bir el kitabı vücuda getirmeğe teşebbüs olunmuştur.

Burada tarihi Etnoloji (yahut kültür tarihi etnolojisi) nin metoda ait temellerinin teferruatına tabiidir ki girişilemez. Yalnız şuna işaret edeyim ki, şimdiden hem eski hem yeni dünyanın bir çok etnologları, mukayeseli çalışmalarında, etnolojinin kültür tarihine dayanan metodunu esas ittihaz ediyorlar. Fakat tarihi etnolojik araştırmaların ilk toplu neticelerinin bazılarına karşı biraz daha muhteriz davranılmaktadır. Bu toplu neticeler, vaktiyle—bundan 25-30 sene evvel—ilk defa bilhassa Fr. Gräbner, B. Ackermann ve W. Schmidt tarafından kurulan kültür tabakalarında, yahut kültür çevrelerinde temsil olunmaktadır. Bu kuruluşlara karşı muhteriz davranmak haklı olabilir; onları yapanlar da öyle düşünüyordı ve halâ öyle düşünüyorlar. Bilhassa onlar, *tarihi-etnolojik metodla*, bu metodun yardımı ile mazi için kurulan *kültür çevreleri* arasında mutlaka bir tefrik yapılması icap ettiğine bir defa değil, bir çok defa, pek büyük bir ısrarla işaret etmişlerdir. Tarihi-etnolojik metodun, esas hatlarında baki kalacağı büyük bir emniyetle söylenebilirse de, aynı şey kültür çevreleri hakkında

aynı mikyasta muteber değildir. Bu çevreler, şimdiye kadar malûm ve tarihi noktai nazarlara göre işlenmiş olan etnolojik malzemeyle istinaden kurulmuş ve kurulabilmiş kültür birlikleri ifade eder. Şüphesiz ki yeni araştırmalar, bu kültür çevrelerinin manzarasında bir takım değişiklikleri, itamları ve tashihleri zaruri kılacaktır. [3]

Fakat bir kere kurulmuş kültür çevre yahut komplekslerinin tadil ve tashihine daima çalışmak elzem olmakla beraber, eski kuruluşlarda her şeyin zamanla çürüdüğünü kabul etmek te yanlıştır. Hakikat hiç de öyle değildir. Ehemmiyetli olan epey şeyler mevcudiyetlerini muhafaza etmiş ve, tahmin edilir ki, daha da muhafaza edecektir. Fakat burası, bu hususta daha fazla tafsilâta girişmenin yeri değildir. Şimdi, ilk Türklükle ilk İndo-Germenliğin tarihi etnolojinin kültür kompleksi yahut çevreleriyle ne gibi alâkaları olduğu ve ilk Türklükle ilk İndo-Germenlik araştırmaları, bu zaviyeden yapılırsa, ne derecede ilerleneceği meselesine geçiyorum. Burada bahse mevzu münasebet, müteakibidir. İlk Türklük ve ilk İndo-Germenlik kompleksleri, bu kavimlerin daha yazısız ve binaenaleyh yazılı kaynaktan mahrum oldukları zamanlara sevk ettiği takdirde tabiidir ki her ikisi esas itibariyle etnoloji ilmimizi alâkadar eder ve biz de, bu ilmin mümessilleri sıfatıyla bu noktai nazardan, İndo-Germen ve Türk Dil ve Eski Çağlar ilimlerinin kendi başarılarından memnuniyetle istifade ederiz. Fakat buna mukabil tarihi etnoloji, daha eski kardeş ilimlere, hazırladığı kompleks yahut kültür çevrelerini, ilk İndo-Germenliğin yahut ilk Türklüğün çevrelerine tatbik ve böylece anakökler üzerine yeni ışıklar dökmek suretiyle, yardım edebilir. Ve nihayet, kolayca göstereceğimiz gibi, ilk İndo-Germenliğe ve ilk Türklüğe ait meselelerin daha iyi aydınlatılması için, alacağımız etnoloji, evrensel tarih durumu, yalnız nazari bir şart değil, aynı zamanda hakiki bir teşvik ve ilerletmedir. Bu suretle, ilk Türklükle ilk İndo-Germenliğin arasındaki münasebetlerin yeni bir ışıktaki görünmesi kabili izahıdır. Ve bilhassa bu mesele ayrıca alâkamızı uyandırmakta ve bu alâkaya lâyık bulunmaktadır.

Bütün meseleyi vazetme tarzımıza tevfikân ilk sual, tabii olarak ancak şu şekilde olabilir: Bugünkü araştırmaların ışığı altında, ilk Türklük ve ilk İndo-Germenlik kompleksleri nasıl bir manzara arzederler? İkinci sual olarak daha az alâka uyandırıcı ve ehemmiyetli olmıyan şu sual takip eder: iki kompleks birbirine tarihi ve genetik bakımdan bağlı mıdır? Bağlı ise, bu bağlar han-

gileridir? Demek oluyor ki önce dikkatimizi ilk Türklüğün ve ilk İndo-Germenliğin kısa bir tasvirine hasredeceğiz.

2. İLK TÜRKLÜK.

a) Giriş. *Dar ve geniş mânada tarihî kaynaklar. Bu sonuncular arasında etnolojik kaynaklar da vardır; fakat bunlar aynı zamanda hakiki tarihî kaynaklardır.*

Altay dilleri konuşan kavimlerin ve kabilelerin taksim ve gruplaştırılmasını burada malûm farzedebilirim [4]. Altay dil ailesinin ve onunla alâkadar eski çağ ilminin araştırılması maalesef İndo-Germen ve Sami dil ve eski çağ ilminde olduğu kadar ilerlemiş değildir. Bu sebeple, Altay ilminin yahut Türkolojinin yardımı ile, ilk Türklük hakkında meselâ umumiyetle İndo - Germen ilminin ilk İndo-Germenlik hakkında yaptığı kadar muayyen bir kültür tablosu elde etmek henüz mümkün değildir [5].

Bunun haricinde, ilk Türklük araştırmasında [6] kaynaklarda iki esas grubu birbirinden ayırmalıyız. Birinci grupta, dar mânada tarihî kaynaklar mevzuubahistir, Mütihazsıslar tarafından sık sık işaret edildiği veçhile, bu kaynaklar umumiyetle türkçenin dışındaki dillerde yazılmıştır. Başarmakla mükellef olduğumuz vazife bakımından, burada evveleminde, Ön Asyanın ve eski Çin'in bize arzettiği kaynaklar gelir. Kaynakların ikinci baş grubu etnolojik mahiyettedir: Altay - Türk kavimlerinin mühim bir kısmının bugün bile - yahut da zamanımızın içlerine kadar - nisbeten iptidai şekillerde hayatını idame ettirmesi ve böylece onların, evveleminde at çobanı olarak ömürlerini geçiren Altay Tatarlarında (ve bunların akrabasında) etnoloji araştırmalarına mevzu teşkil etmesi ile alâkadardır. Diğer araştırmacılar ve bilhassa Türkologlar bu vâkıayı görmüşlerdir. Fakat her halde lâıyk olduğu ehemmiyet her zaman takdir olunmamıştır. H. Winkler bunlar hakkında «Etnoloji ve dil bakımından ziyadesiyle dikkate şayan, fakat bunun dışında ehemmiyetsizdir» der. (H. Winkler : Die altaische Völker - und Sprachenwelt - Berlin 1921, s. 21). Hayır, biz etnoloğ-kültür tarihçileri, böyle bir vâkıayı başka türlü kıymetlen-diriyor ve böyle hareket etmek için elimizde kâfi sebepler bulunduğuna inanıyoruz. Bilhassa burada, beşeri kültür varlığının yalnız daha basit değil, aynı zamanda hakikaten daha eski bir şeklinin muhafaza olunmuş olduğunu gösterebilecek vaziyetteyiz. Fakat böyle olunca, eski Altay-Türk kavminin iptidai zamanlarına bürhan olan bakıye kavimlerin ehemmiyeti pek büyük olur. Ve, her

şeyden evvel, ilk Türklüğün Rekonstruksiyon'unu kendisine hedef edinen bir araştırma. Öyle araştırma vasıtalarına maliktir ki, bunlar bu nevi ve kesrette, İndo-Germen ilminde hemen hemen tamamen mefkuttur. Fakat burada, şu nokta gözönünde bulundurulmalıdır ki, Hindukuş'taki Kâfir kabileleri ve Kafkasyadaki Osset'ler gibi İndo-Germen bakiye kavimleri, İndo-Germen ilmi bakımından henüz sistematik surette işlenmiş değillerdir. Mukayese ediniz, meselâ: B. Schultz: *Altaische Restvölker*, «Volk und Rasse», VI., 1931, 65-80. Buna binaen, ilk İndo-Germenlik araştırmasının, ilk Türklük araştırması karşısındaki gayet müsait durumu hakkında bu metinde verdiğim hükmün epeyce bir tadile tabi bulunması imkânsız değildir ve bu noktai nazarı kuvvetlendiren bir sebep te, «Altay Tatarları» grubunun bugün karşımızda menşedeki safiyetleriyle belirmedikleri, bilâkis, Gahs'ın mükerreren ve haklı olarak dikkat nazarlarımızı çektiği gibi «Yenisey» liler âleminden türlü türlü tesirler aldıklarıdır. Bu noktaya aşağıda avdet etmek zaruretinde bulunacağız.

b) İlk Türklüğün dar mânadaki tarihî vesikalar yardımıyla kavraması:

İLK TÜRKLÜĞÜN ESKİ ÖN ASYADAKİ İZLERİ

Etnolog ve kültür tarihçisi, tâbiî olarak ilk Türklerin kültürleri hakkında herhangi bir muayyen imaj (tasavvur) edinmiştir. Bundan daha ileride bahsetmek icap edecektir. Dil araştırmacısı şüphesiz lisanî hâdiselerden hareket eder. Her iki zaviyeden, son on yıllar zarfında eski Ön Asya çevresi içinde eski Türklüğe ait bir takım şeylere rastlandığı zannolunuyor. Muhtelif bilgi kolları hep aynı istikamete işaret ederse, o noktada bittabi dikkat daha fazla tekâsüf eder.

Fr. Hommel'in, sumercede bir Altay - Türk mürekkebi tesbit etmek hususundaki gayretleri malûmdur. Her halde, evvelce olduğu gibi şimdi de sumerce dingir («Allah») ile alelâde türkçe tengri («gök», «Allah») arasında benzerlik göze çarpacak mahiyettedir. Bunun gibi bir taraftan, az tesir almış Altay Türklerinde (ve Samoyedlerde) ve diğer taraftan Sumerlerde ölü gömme âdetlerindeki uygunluk da zikre şayandır. Ölülerin tâbi oldukları bu muamele, malûm olduğu üzere, her iki tarafta da kırık bir halde bulunan türlü türlü edevatın ve hayvanların (eski Sumerde insanların da) beraber gömülmesinden ibarettir. M. Ebert, bu zaviye-

den, Kuban kültürünü eski Sumere ve her ikisini de (yani Kuban ile Sumer), izahatımıza tamamen uygun olarak, Orta Asyaya bağlamaktadır [7].

Hommel'in sumerceye dair denemelerine son zamanlarda Hâmit Zübeyir Koşay'ın elamca hakkındaki denemeleri ilâve olmuştur. (Mukayese ediniz: Mumailayhin şu makalesi: Elamisch-Türkische Sprachverwandtschaft) [7 a]. Meselenin sırf dil ile alâkadar tarafı hakkında bir hüküm vermeği, tabii olarak, başkalarına bırakmalıyım. Fakat bir etnolog ve kültür tarihçisine, Elam ile Altaylılar arasında mevcut olması melhuz bir münasebet, meselâ biraz evvel mevzuubahs Sumer-Türk münasebeti gibi bir münasebetten daha müessir görünebilir. Bilhassa milâttan önce 4 üncü binyılın sonlarına doğru, atlara sahip göçebe kitlelerinin eski şarkın kapıları önünde kalabalık bir halde kaynaştıkları, yeni araştırmaların ışığı altında gittikçe daha fazla bir vuzuhla görüldüğünden ve bütün görünüşlere göre evveleminde eski Elam bunlarla alâkadar olduğundan, bu keyfiyet daha büyük bir ihtimaliyet kazanmaktadır [8]. Buna ilâve şu da vardır ki, G. A. Barton [9] gibi bir âlim, eski Elam kültürünü esas itibariyle İç Asyadan iştikak ettirmektedir (fakat şunu da kaydetmek gerektir ki o burada ilk fırsatta Anau'ı düşünmektedir), Keza Gök tanrısı Anu [10] yu da aynı şekilde iştikak ettirmektedir, bu sonüncüsü, Altay Türklerine birçok noktada yakın olan Samoyed'lerin kâinat tanrısı Nüm (yahut Nu) [11] u, üzerinden atlayıp geçilemeyecek kadar çok andırmaktadır. Barton, hem Gök tanrısı Anu'yu, hem Çinlilerin T'ien'ini Orta Asyadan iştikak ettirmeğe meyyaldir [12] E. Herzfeld'in [13] de, bir taraftan eski Elam kültürünün özlülüğüne, istiklâline işaret etmesi, diğer taraftan da «Kaspien» diye tavsif ettiği kültürü, ki bunun içinde Anau, Mohenjo Daro, Susa I. ve Susa II. nin malûm olan en eski yüksek kültürü ile, bütün İran yüksek yaylasına yayılmış diğer kültür bakiyelerini [14] görür, uaha milâttan önce 3000 senelerinde, yalnız Hindistan'la değil, fakat Çin ile de her hangi bir veçhile bağlı görmesi [15] bütün bu mülâhazalara epeyce uygundur. Müşterek tarafların, hiç olmazsa kısmen, Altay (Proto Türk) unsurunda bulunması mümkündür. Ve nihayet bu münasebetle Landsberger'i de zikrederim. Landsberger, eski Babilonyanın bir zorba hanedanı olan Guti krallarının Türk olduklarını, bir ad tahliline dayanarak kabul etmeğe meyyaldir [16].

Üçüncü olarak, Chorit yahut Hurri'ler (A. Götze'ye nazaran Churri'ler) i zikretmek gerektir. Bunlar tâ milâttan önce 3 üncü

binyıldan beri şimali Suriye ve şimali Mezopotamyada, Halep'ten Nineva ve Asura kadar bir devlete sahiptiler ve bu devlet Babilonya ile Hatti arasında köprü vazifesini görüyordu [17]. Benim görüşüme göre, şu noktada bütün bilgi sahipleri müttetikler ki, bu Chorit'lerin dilinin ne İndo-Germen dili ile ne de Sami dili ile alakası vardır. Forrer'in teşebbüs ettiği «müşahhas surette tayin» keyfiyetinin (o, Chorit dilini türkoid bir dil olarak tavsif eder), itirazlar karşısında dayanıp dayanmayacağını istikbal göstermelidir. Burada, etnologun dikkatini bilhassa A. Götze'de [18] bulduğum ve muhtevası şu olan bir müşahade uyandırmaktadır: At yetiştiren Choritlerin muhtemel olarak, üzerine İndo - Germen bir tabaka gelmiştir, fakat bunun dışında, bu kavmin mahiyeti karanlıkta kalmaktadır. Burada da hâdiseleri etnoloji ve kültür tarihi bakımından mütalâa edersek, türkoid bir tabaka dahi bahse mevzu olabilir. Choritlerin hakiki destanlara ve bilhassa tanrı hikâyelerine karşı anlayışları ve bu destanları, — Forrer'e nazaran Homeri andırdıkları için — Türk göçebe kabilelerinin kahraman (epik) hikâye ve neşideleri ile [19] münasebettar kılmak mümkün olmakla beraber, bu keyfiyet bilhassa böyledir. Dördüncü olarak şu nokta zikredilmeğe şayandır ki, W. Brandenstein Etrüsk deklinasyon'unda, Altai hatlar (taraf) tahmin ve etrüsççe'nin tipoloji bakımından Türk dillerinin eşi olduğunu kabul etmektedir. Onun içindir ki Brandenstein, Etrüsklerin ilk vatanı olarak İç Asyayı kabul etmek ister. Be meselelerde bana mektupla malûmat veren A. Nehring bu son noktada Brandenstein'in peşinde gidemeyeceğine kanidir. O bilâkis, Etrüsklerin, daha doğrusu Etrüsclükte Tyrsen tabakası menşeinin Lidya olduğu keyfiyetini kâfi derecede emin addetmektedir. Lidya'nın Etrüsklerin son vatanı olduğu, zaten Brandenstein'in noktai nazarıdır. Fakat kendisinin bana bildirmek nezaketinde bulunduğu veçhile, Nehring etice, lidyaca ve likyaca zamirlerinde Ural-Altay izleri bulunması imkânının tesiri altında bulunmaktadır. Maamafih, Nehring'in işaret ettiği gibi, bu şeyler daha dakik surette incelenmelidir ve nihayet, yerine göre, Ural mı yoksa Altay mı meselesini de sormak ihtiyatkârca bir hareket olur.

Bütün bu lisani, kültürel ve dinî-mitolojik teferruatı toplarsak, görülür ki bunlar yalnız az veya çok bir katiyetle Altai'yi hatırlatmakla kalmaz, fakat bunların umumiyet itibariyle eski Ön Şarkın kültüründe, esasında ancak milâttan önce 2000 senesine doğru muhtelif geniş cephelerde müessir olan İndo-Germen tesirlerine, uzun bir zaman,—takriben 1000-1500 sene—, tekaddüm ettikleri kâfi

bir açıklıkla görülür. Buna binaen, eski 'Türklüğün (belki, Proto-Türklüğün demek daha iyi olur) eski Şark yüksek kültürünün temellendirilmesine, daha doğrusu ileri doğru inkişafına melhuz bir yardımı, hiçbir veçhile bazen zan ve ifade edildiği kadar fantazi mahsulü bir fikir değildir. Nihai izahatta, burada başgösteren diğer problemlere bir defa daha döneceğiz.

İLK TÜRKLÜĞÜN ESKİ ÇİN TOPRAĞI ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Uzun zamandanberi, birçok araştırmacılar (meselâ : A. von Rosthorn, W. Schmidt, W. Koppers ilh..) eski Çin yüksek kültürünün teşekkül ve inkişafında, İç Asya at çobanı kavimlerinin parmağı olduğu kanaatini besliyorlardı, Burada, bilhassa Altay kabilelerinin mevzuubahs olması lâzım geleceği, esas itibariyle akla yakın gelmekte idi. Fakat en son zamanlarda eski Çin üzerinde müessir olmuş olan göçebe kavimlerin Türklük karakterlerinin oldukça büyük bir vuzuhla meydana çıkarılmış olması, ilmi açıklık ve doğruluk bakımından fevkalâde takdir edilmelidir. Bu meselede de göreceğimiz vechile, dil araştırması ve kültür tarihi ilimleri elele çalışmaktadır; bu keyfiyet de elde edilen neticelere o nisbette büyük bir ehemmiyet bahşediyor. Bütün bunoktalardan bizi W. Eberhard [20] ile A. von Rosthorn [21] toplu olarak, kısmen de araştırmalara yeni yollar göstererek, haberdar kılmaktadırlar. Bilhassa kehanet kemiklerinin okunabilmesi sayesinde şimdi Şang devri de (milâttan önce : 1745-1117) dar mânada tarihi bir devir haline girmiştir. Daha bu devirde, - arkeoloji yolu ile de kuvvetlendirildiği gibi - ehlileşmiş at, arabaya çift koşulu olarak, meydana çıkıyor: En eski Çin'in dini hakkında elyevm L. Walk derince tetkikler yapmaktadır. Bunlara nazaran, malûm olduğu üzere efsanevi müessis diye Yü'ye (farazi olarak 2000 ile 2200 arasına tesbiti iktiza eder) irca olunan Hia hanedanının hâmilî, her halde İç Asyadan neşet eden protö - Türk - Mogol bir kavim idi ve din bakımından, T'ien şeklindeki gök tanrısına iman bu kavme has idi. Şang-ti başka türlüdür. Şang tayfasının millî tanrısı Şang-ti, -bütün görünürlere göre-Hia tayfasının T'i'si (yahut Ti'en'i) ile aynı değildir. Şang-ti, aslen ziraatçı olan Şark sahil kültürünün gök tanrısıdır. Chou'lar (milâttan önce 1116-250), İç Asyadaki eski vatanlarının tanrısı olan Ti'en'in yanına, yeni vatanlarında ebaanced yerleşmiş çiftçilerin en yüksek tanrısı Şang-ti'yi, aynı derecede olarak koymağa meyyaldırlar. Hattâ, sanki ilk Chou kralları şu-

urlu olarak Şang-ti'yi ön plâna sürmüşler, maksatları da kendilerinin inkıyat ettirdikleri tabakaya karşı, onların tanrılarına dayanarak, hâkimiyetlerini mûtaal surette kabul ettirmek, hanedanlarının meşruluğunu emniyet altına almakmış. Ti'en, hayvan yetiştirici göçebe kültürünün karakteristik gök tanrısıdır. Bu tanrı, gök kubbesinin üzerinde ikamet eden ve oradan dünyayı idare eden müşahhas "en yüksek varlık", tır. Mebdede maddi gökle aynı telâkki olunmuş olan bu tanrı, daha sonraları gittikçe fazlalaşan bir derecede, panteist bir inkışaf arz etmektedir; ve bu vetirede kendi şahsi seciyesi gittikçe inhilâl etmekte ve gayrı şahsi bir dünya kanununa, dünyaya nizam veren bir kuvvete, yavaş yavaş kalbolmaktadır. Güneş mitolojisi de Ti'en tasavvuru üzerinde müessir olmuştur [22].

Buna ilâveten, hiç olmazsa birkaç kelime ile olsun, tipik ec-dada tapmanın vasıflandırıcı unsurları olarak, şunları zikrederim: mutlak "ekber evlât", usulünü (herhalde Chou'lar bunu kendilerine mensûp hükümdarlarda tahakkuk ettirmişlerdir), ısrarla üzerinde durulan «baba hakkı» nı (pederşahi sistemi), dışarıdan evlenmeyi (exogamie), büyük mikyasta hayvan yetiştirme ile hayvan kurbanını (bilhassa Şang devrinde). Bunlar, arif olana, İç Asya hayvan yetiştirici ve bedevî kavimleri hakkında birçok yeni ilgileri meydana çıkarırlar. Bu noktâi nazara, esas itibariyle yukarıda mezkûr âlimler, yani A. v. Rosthorn ile W. Eberhard iştirak etmektedirler.

Bütün bu ilgiler bilhassa Türk kabîleleri ile olan ilgilerin de bulunduğu müteakıp Chou devresinde, daha açık ve katidir; zira dile ait hatırlatıcı unsurlar, tebarüz ettirilebilecek mahiyettedirler [23]. Meselâ, Eberhard'ın bildirdiği gibi, Chou'ların dili hakkındaki muahhar Çin araştırmaları, bu dilde Türk unsurunun oldukça zengin olduğunu göstermiştir [24]. Bu keyfiyet, evvelce Haloun tarafından ifade edilen tahmini pekâlâ teyit edebilir: mumailayh, Chou krallarının en eski cetlerinin adları arasında sık sık geçen 4 (!) heceli adları Türk menşesine ircaa meylediyordu [25].

Burada bahis mevzuu ettiğimiz meselelere, S. Fedele'nin yeni bitmiş, fakat henüz neşredilmemiş bir araştırması: «Eski Çinde devlet ve cemaat» hakkındaki kitabı, yeni bir ışık vermektedir. Fedele'ye göre, eski Çinde iki kral kompleksinin mevcudiyeti, muhakkak olmasa bile, gayet muhtemeldir. Bunların birinde, kuvvetle sihri (ay mitolojisine dayanan) istikamette müessir bir krallık bahis mevzuudur (hattâ kral katline dair izler bile noksan

değildir!); halbuki diğeri tam mânasiyle dini bir karakter arz-etmektedir. Burada kral kendisini, varlıkların en yükseği olan bir varlığa tâbi hisseder; kral bu en yüksek varlıkla halk arasında ancak bir rahip, bir vasıta olarak mevcuttur, ve kral «tabiatta her felâketi kendi günahlarına atfeder, ve tabiatta, en yüksek varlığın gözünü görür, sesini işitir.» (Fedele). Sonra müellif, haklı olarak şu noktâî nazarı müdafaa eder: bilhassa Şang'lar sihri krallığın hâ-milleri olarak, Chou'lar ise dini krallığın mümessilleri olarak alın-malıdır. Şang'larda (ki bunlara, bu meselede, herhalde Jao ve Şun'un efsanevî devirlerini de azçok katmak gerektir) eski yerli ziraatçı kültüründen daha epice şeylerin kalmış olduğu gö-rülüyor. Halbuki Chou (belki de Hsia'lar (?)) başka bir zaviyeden, - evvelce gördüğümüz veçhile - İç Asyanın çoban göçebeleriyle daha sıkı bir bağılılık göstermektedirler. Bilhassa bu Altay - Türk at çobanlarının malûm ekonomik ve dinî örf ve âdetlerine, biraz-dan da yakinen göreceğimiz veçhile, dinî bir krallık fikri umumi-yet itibariyle güzel uymaktadır; bizatihi sihri unsur, bunlarda mu-hakkak yerli bir unsur değildir.

Görüldüğü gibi, araştırmalar hararetli bir durumdadır. Ve eğer dersek ki, eski Çin yüksek kültürünün teşekkülünde ve kuruluşunda Türk at çobanı göçebelerinin teşriki mesaisi olduğunu ileri süren tez, yeni keşifler ve araştırmalar sayesinde pek dikkate şayan yeni teyitlere mazhar olmuştur, bu bir mübalağa olmaz,

c) *Etnolojik şahadetler ışığında ilk Türklük*

İHZARİ MÜLAHAZA

Biraz evvel, dil ve kültür sahalarından alınan istinat noktala-rına dayanarak, mebdede vatani İç Asya olan at çobanı kültü-ründen, hem Ön Asya yüksek kültürlerine, hem de eski Çine tesirler gelmiş olması lâzımgeldiğini izah etmek mümkün oldu. Şimdi artık İç Asyanın kendi durumuna lâzımgelen dikkati hasret-mek zamanı gelmiştir. Bununla da, ilk Türklük meselesinin aydın-lanması hususunda elimizde bulunan ikinci (esas itibariyle yazılı olmıyan) kaynaklar grupunu ele almış oluyoruz. Ön şark ve eski Çin'in en eski kültürleri sahasına ait muayyen dil ve kültür teza-hürleri göz önünde tutularak, İç Asyada bulunan bir eski Türk kompleks'i ile yakini yahut muhtemel münasebetler bahis mevzuu idise, bu sonuncu hakkında zihinlerde muayyen bir tablo tasavvur olunmuştu; bu tasavvur, bittabi, İç Asyayı alâkadar eden ve bil-hassa etnolojik mahiyette olan kaynaklar sayesinde teşekkül

etmişti; zira şüphe yoktur ki, at yetiştiren malûm Altay Tatarları grubunda ve kısmen de onlara akraba komşularında, eski Türk kompleks'i (yahut ta onun bir bakiyesi) sezilebiliyor; bu kompleks'in mevcut olması lüzumu, eski Ön Şarkta ve eski Çindeki «Türk» tezahürlerinin tesbiti ile esas itibariyle muta idi. «Nazari olarak mevcudiyetini kaydettiğimiz» diyebileceğimiz bu eski Türk at çobanı kompleksinin, ana hatlariyle önümüzde bulunması ve bunu teferruatıyla birlikte tetkik edebilmemiz, pek memnuniyete şayanıdır. Bu vâkıa, ileride gösterileceği gibi, ilk Türklük meselesinin daha iyi aydınlatılması bakımından büyük bir ehemmiyeti haiz olmakla kalmaz; bunun umumî beşeriyet tarihi bakımından da pek büyük bir şümülü vardır.

Burada, bittabi, bu eski devirlerde İç Asyada, kendisinden bir taraftan Ön Şarka diğer taraftan Çine inşialar vukubulmuş olan bir nevi yüksek kültürün mevcudiyeti meseleside, iyi bir metotla incelenmeği bekler. Bu neviden bir faraziye için bir zaruret görmüyorum. Bunda arkeolojik, yahut ta dar mânada tarihi araştırma, yardıma şitap etmelidir. Minusinsk kültürünün en eski tabakası, Milâttan önce takriben 2000 senesine konmaktadır ve daha o zaman için burada İran tesirlerinin mevcudiyeti imkânı derpiş edilmektedir [26]. Şüphesiz, İç Asya mekânının cenubu garbî mıntakasında kâin Anau daha eskidir. Bu noktadan Ön Şarkta teşekkül eden yüksek kültürlerle (şehir kültürlerine) her gûna tesirler gelmiş olması gerçekten imkânsız değildir; daha doğrusu, Anau'un bir taraftan Mezopotamya'nın şehir kültürleri ile, öte taraftan da Hindistanın şehir kültürleri ile sıkı münasebetleri olması muhtemeldir; burada, çıkış noktasının, herhangi bir başka yerden ziyade Anau'da aranması lâzımgelir. Anau'un, pek erkenden oldukça zengin bir at buluntusu arzemesi [27], İç Asyada, daha şarka konacak bir ilk komplekse, - at çobanı kültürüne ait bir ilk komplekse, - ziyadesiyle uymaktadır: malûmumuz olan en eski şehir kültürü sahaları arasında bu ilk kompleksin ilk erişeceği ve tesirini bırakacağı yerin bittabi Anau olmuş olması lâzımgelir. Fakat diğer taraftan, evvelce dendiği gibi, araştırmaların bugünkü durumuna bakılırsa, bu kadar eski devirlerde, asıl İç Asyada, yüksek kültürlü teşekküllerin mevcudiyetini beklememek lâzımdır.

SİBİRYA -İÇ ASYA ÇOBAN KÜLTÜRÜ. -MESELESİNİN UMUMİ ŞEKLİ

Altay at çobanı kültürü meselesini daha ihatalı bir şekilde kavramak için, Sibirya -İç Asya çoban kültürüne biraz dikkat has-

retmek lâzımdır. Esasen epey zamandanberi görülmüştür ki, Ren geyiği besleyen Samoyed'lerin kültürü ile at yetiştiren Türko - Mogol'ların kültürleri arasında, ekonomi, sosyoloji ve din bakımlarından bir çok müşterek noktalar vardır; o kadar çok ve karakteristik iştirak noktaları ki, her iki kompleks'in menşede ileri giden bir vahdet arzettiklerinden herhalde şüphe edilemez. Bu meselenin araştırılması ile, senelerdenberi, evveleminde A. Gahs meşgul olmuştur; aşağıdaki kısa ekspozé, bilhassa, mumailayhin kısmen neşretmediği fakat emrime âmade kılmak lûtfunda bulunmuş olduğu yazılarına dayanmaktadır.

Samoyed'ler için Ren geyiği ne ise, Türko - Mogollar için de, *ekonomi bakımından*, at odur: herhalde aynı esas mevzuun bir «variante»ı her ikisinin menşeindeki «avcı» çıkış noktasında oldukça iyi kavranılabilir (Samoyed'lerde bittabi Türko - Mogollardan daha açık ve katî olmak üzere!) her ikisinde de, hayvan yetiştirmenin akli ve dünyeviliği şüphe uyandırmıyacak şekilde tebarüz etmektedir, ve menşede, hem Ren geyiği, hem at, evvel-emirde et ve yük hayvanı sıfatlarını haizdirler (ve tek tük bazı istisnalardan sarfınazar, bu hayvanlar henüz binek hayvanı değildirler); sistematik surette sütlerini sağmak ve üzerlerine binmek keyfiyetleri, bütün tezahürlere bakılırsa, at besliyen Türko - Mogollarda zaman itibariyle ikinci olarak baş göstermiş ve buradan komşu Ren geyiği yetiştiricilerine - bilhassa Sayan mıntakasında! - sirayet etmiştir. Binicilik meselesine, ilerde ayrıca rücu edilecektir. Samoyed'lerin sosyolojisi hemen hemen tam olarak Türko - Mogolların sosyolojisinin aynıdır. Din sahası için de mümasil mülâhazalar carîdir. Samoyed'lerin kâinat tanrısı yüksek Tanrı Num ve Türko - Mogolların gök tanrısı Tengri, neticede, biribirinden ayrılması güç varlıklardır. Bundan maada, her iki kompleks, hayvan takdisi müessesesi, muayyen kurban nevileri ve ilkbahar törenleriyle biribirine bağlanmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, Ren geyiği yetiştiren Samoyed'lerin kültür kompleksi, kayıtsız ve şartsız olarak ve her noktada at yetiştiren Türko - Mogollarınki ile aynı olarak kabul edilemez. Bazı farklar kalmaktadır; bu farklar, yalnız en ön plânda bulunan Ren geyiği ve atın farkları yüzünden değildir, bir de dinî sahada farklar vardır (bu hususta, kâinatın yüksek Tanrısı Num'un mahiyet ve şeklini hatırlatırım; bu tanrı, bütün benzerliklere rağmen, gök tanrısı Tengri ile her hususta aynı addolunamaz) ve kâinatın yüksek Tanrısı Num, uzaklara ulaşan münasebetleri (yani eski

Babil ve Mısır'a olan münasebetleri), diğer taraftan da Eskimo'lara ve Algonkin'lere kadar eski şimal kültürleriyle olan bağları göstermesi icap ettiğinden, mümaselet esasına dayanarak şunu kabul edebiliriz, hattâ etmeğe mecburuzdur ki, Samoyed kompleksinde, mebdée daha yakın, daha eski münasebetler tezahür etmektedir. Ren geyiği yetiştirmenin, at yetiştirmeye nisbetle daha eski olduğu isbat edilebilseydi, yahut bunun muhtemel olduğu gösterilebilseydi, bittabi bu noktai nazar çok kuvvet kazanırdı. M. J. Artamonow'a işareti, F. Hancar'a borçluyum. Artamonow'a nazaran Sibiryada, Neolitik devrinde, Ren geyiğinin yetiştirildiği katı gibi görünüyor. «Az evvel Lena vadisinde, şimal Ren geyiğine ait kemikle birlikte bulunan koşum levazımının tarihi, muahharNeolitik olarak tesbit edilmektedir.» (G. P. Sosnowski'nin verdiği malûmat) Bu buluntular, yalnız Sibiryada Ren geyiği yetiştirilmesinin pek eskiliğine bürhan teşkil etmiyor; aynı zamanda şimali Avrupa'da da mevcut olduğunu daha muhtemel kılıyor [29]. Hancar bu hususta daha yakın adedi tafsilâtı «iç ve şimali Asya arkeolojisinde Ren geyiği ve at» mevzuu üzerinde bir makalede bildirecektir [30]. Şüphesiz, bu ve bu gibi bütün meselelerde eksakt tarihi belgeler (yahut kablettarihi belgeler), en mühim olanıdır. Fakat bu, dar mânada tarihi vasıtalarla, katı kararlar, mutlak bir emniyetle henüz elde edilemezse, etnolojik ve psikolojik mahiyette umumî mülâhazalara mesağ yoktur, demek değildir; bu sonuncular mutlak bir emniyet değil, az veya çok derecede bir ihtimaliyet teminine muktedirler.

Etnopsikolojik noktai nazardan mütalâa olununca, evvel emirde iki sebep vardır ki, bunlar, Ren geyiği yetiştirmesine, en uzun değilse de, uzun bir maziye muhtemel kılmaktadır. Sibiryanın ve İç Asyanın bu mıntakalarındaki Ren geyiği ve at yetiştirilmelerinde hâkim olan akli ve dünyevi karaktere işaret etmek lüzumu hasil olmuştu. Demek oluyor ki burada hayvan yetiştirmesine ön şartı teşkil eden unsurlar, hesabi mahiyette ekonomi düşünce ve gayretleridir; ve bunun evvelce esas itibariyle başka türlü olduğuna hiçbir şey işaret etmemektedir. Şimali Asya ile İç Asyada etnolojik vaziyetin umumî heyeti de şunu akla yakın kılmaktadır ki, burada, tarihi durumdan ilham alınarak ve avcılık durumundan hareket edilerek ön plânda bulunan av hayvanlarının yetiştirilmesi ve ehlileştirilmesi işi başarılmıştır [31]. Bu harici tazyik, tabii ve zaruri olarak, tabiatın kendiliğinden verdiği nebatî gıda maddelerinin bilhassa kıtlaştığı daha şimali mıntakalarda, o nisbette daha

müessir oluyordu Ve Ren geyiği tam mânasıyla bir şimal hayvanı olduğundan ve bugün, kablettarih araştırmalarının ışığı sayesinde, şimali Asyanın bahis mevzuu olan mintakasının uzun bir müddettenberi insanlar tarafından meskûn olduğu kâfi derecede sabit olduğundan, at yetiştirilmesine nisbetle daha eski bir Ren geyiği yetiştirilmesi faraziyesi oldukça muhtemel görülmektedir. Bu, göz önünde parlıyor. Bununla da, - ve nisbeten vahşi bir Ren geyiğini ehlileştirmek için oldukça az mesai sarfetmek lâzım geldiğini göz önünde tutarak - ikinci etnopsikolojik unsuru daha yakından kavramış oluyoruz, hattâ çok defa tâ eski zamanlardanberi Ren geyiği yetiştirilen yerlerde, vahşi Ren de bulunmaktadır (kışın, hayvanın, yüksek kar tabakasından ötürü güçlkle ilerileyebildiği yerlerde, âdeta hayvan elle yakalanır: hayvan da o saat ehlileşmiş demektir). Atın ehlileştirilmesinin kıyas kabul etmiyecek derecede daha büyük güçlüklerle mümkün olduğu ayrıca isbattan varistedir.

Şunu hatırlayalım ki, tarihçe kavranması mümkün at ehlileştirilmesi, milâttan önce dördüncü binyıla kadar geri gider; sonra, daha eski bir at yetiştirme devrinin yahut ta bir atlı çoban kültürünün İç Asyanın daha ötelere kadar yayıldığı kabul edilmektedir; böylece, Ren geyiği yetiştirmenin eskiliği meydana çıkarılmış ve bunun doğumu milâttan önce takriben 5000 yılına kadar geri götürülmüş olur. Fikrimce, mutlak bir katiyetten henüz bahsedilmezse de, araştırmaların bugünkü durumuna nazaran, bu hususta oldukça kuvvetli ihtimaliyet sebepleri mevcuttur. Mümkündür ki, kablettarih araştırmaları bize bu hasusta daha katî şeyler söyleyebilsin. Etnoloji, bilhassa bu meselede tarih koyma bahsinde müşkül bir durumda bulunuyor, çünkü Ren geyiği yetiştirmesi kompleksi, kısmen de mahiyeti itibariyle, mekânda gerçekten mahdut bir komplekstir; bu sebeple, tabakaların üstüste gelme durumlarından, kronolojik vaziyeti yeniden bina etmek güçtür.

Milâttan önce 4000 yılı civarında bugünkü Samoyed'lerin sahalarında, Ren geyiği avından Ren geyiği yetiştirmesine doğru adının atılmış olduğunu kabul edelim. Bu başarıyı Presamoyed (Samoyed'den önce!) bir kavme atfetmemek elimizden gelmiyecektir. Bunun da basit sebebi, bugünkü Samoyed'lerin cedlerinin milâttan önce takriben 2500 yılında Ural bütününden - Ural bütününün yeri olarak, malûm olduğu veçhile, Ural'ın garbı ve orta Volga mintakası kabul olunmuştur - ayrıldıklarını ve şark istikame-tinde yol aldıklarını, Uralist'lerin izah etmeğe muvaffak olduklarına

kani bulunmalarıdır. Fakat, Samoyed'lerin antropolojilerinin teyit eder görüldüğü veçhile, burada yalnız bir dil kabulünün bahis mevzuu olması, fakat daha eski bir kavmin hayatını idame ettirmiş olması imkânsız değildir.

Samoyed'lerle (yahut Presamoyed'lerle) Türko - Mogollar arasındaki sıkı kültür ilgileri, bittabi eski bir komşuluğu tahmin ettirir. Bir çok şey, şu noktaya işaret eder ki, her iki kompleksin birbirine bağlanması Baykal gölünün cenubu garbisinde bulunan Kossogol gölü sahasında aranmalıdır. Muahhar göçler (Tingling, Hakas Kırgızları ilh.) bunları birbirinden azçok ayırmıştır. Böylece ortaya atılan suallere hemen biraz sonra daha fazla temas etmek lüzumu hasıl olacaktır.

Samoyed'lerin (Presamoyedlerin) ilk vatanı büyük bir ihtimaliyetle Yenisey nehrinin kaynağı mntakasında bulunuyordiyse, Türko - Mogollarınki, bunun cenubu şarkisinde olmak üzere buna bitişiktir. "İşte Türko - Mogolların eski ilk vatanları, burada, Gobi çölü ile şimalde Baykal gölü arasında; şarkta Kerul'larla garpta Changai dağları arasında aranmalıdır; buradan bunlar binyıllarca Gobi çölünü kutrundan aşarak cenuba doğru ilerlemiş ve durmadan Çinliler, Tonguzlar ve Tibet'lilerle temasa girmişlerdir; bu yüzden de Türkün Mogoldan ayrılması hasıl olmuştur». (Gahs), Ramstedt ile Parker de, «Türklerle Uygurların eski aslı vatanını» buraya korlar (32).

Görünüşe göre, hemen hemen vahdetli olan Samoyed (Presamoyed?) Türko - Mogol hayvan yetiştirme kompleksi üzerine, cenubun herhangi bir yerinden yukarı gelme, başka mahiyette bir kültür müessir olmuştur Yenisey (Ket, Kott) dili, bunun hâmilleri'nin dili olarak kendini gösterdiğinden, bu münasebetle, her halde haklı olarak, Yenisey'lilerden bahsedilmektedir [33]. Bu Yenisey'lilerin (yahut Preyenisey'lilerin) daha Cümudiyeler sonu devresinde bu mntakalara nüfuz etmiş olmalarını kabul için ciddi sebepler mevcuttur, ve bunlar bulunmuş olan işlenmiş taşların yapıcıları ve hâmilleri olarak kabul olunmaktadırlar, halbuki hayvan yetiştiricilerin ellerinde bilhassa (miolitik) kemik edevat vardı. Şamanizm kompleksi de - ve bunda gizli cemiyetlere pek benzeyeni - Yenisey'lilerin tesirine atfolunmaktadır. Sonra, bununla alâkadar olmak üzere insicamlı bir Tanrılar ve cinler akidesi, mitolojide tavşan hikâyeleri ve kanlı kurbanlar ilh... sonra bir de, bilhassa Ostyak Samoyed'lerinde karakteristik bir şekil alan iki sınıf sistemi, maderşahi hukukun izleri (bilhassa Mogollarda ve Yakutlarda!)

kabul olunmaktadır. Daha fazla tafsilâta ve müteferri noktalar hakkındaki bürhanlara burada girişilemeyecektir. Bir de ayrıca şu noktaya işaret etmek isteriz ki, cenuptan gelen bu Yenisey'liler, herhalde asıllarında ziraatçı bir maderşahi hukukun ve bununla alâkadar bir maneviyat dünyasının içinde yaşıyorlardı. Aslında hayvan yetiştiren grupların tesir almaları, karakteristik bir mer-tebeye işaret etmektedir; cenuba gidildiği nisbette bu kuvvetlen-mektedir. Bunun en fazlasını Mogollar, daha az olmak üzere Türkler ve en az Samoyed'ler, meydana vururlar. Bu durumun, bütün tez lehinde olduğu açıkça görülüyor.

ALTAY - TÜRK «ATLI ÇOBAN» KÜLTÜRÜ

Her şeyden önce bittabi etnoloji malzemesi yardımı ile İç As-yanın Altay atlı çoban kompleksinin bir tablosunu çizmek teşeb-büsüne girişince, kültür sahasını üç mertebeye ayırmak tavsiyeye şayandır: ekonomi, sosyoloji ve din mertebeleri. Bittabi burada bunların her biri ancak pek kısa bir şekilde vasıflandırılabilir. *Ekonomi*, bilhassa, atın sürü şeklinde yetiştirilmesine dayanmak-tadır. Atın mümkün olduğu kadar bütün cepheleri istismar edilir (et, süt, kıl, cer (?), taşımak). Bu keyfiyet, ekonomi bakımından kültür ve cemaat hayatının manzarasını tayin eder, bundan dolayı atlı çoban kültürü adı yanlış bir ad değildir. Zira tarla ziraati mefkuttur yahut gayet mütevazi bir ölçüde tatbik edilmektedir. Binicilik meselesi ileride biraz tafsilâtle mütalâa olunacaktır. Atın yanında, ehli hayvan olarak köpek, koyun, sonra sığır (bazı yer-lerde de yak) görülüyor. Mebdede keçi buraya dahil değildir; do-muz da keza, hattâ evleviyetle!... Silâh olarak bilhassa ok ve yay kullanılır. İkametgâh olarak "ikamet hendeği," ile birlikte yahut ta az zaman sonra bunun yerine, çadır zuhur etmiştir, Hayvanları ve insanları izaç edici böceklerle karşı muhafaza etmek için, "ihtiyaç ateşi," dediğimiz ateşler yakılırdı; bu ateş bol dumanlı idi (34). Yılın ikiye ayrılması (yaz ile kış) âdetmiş gibi görünüyor [35].

Sosyoloji bakımından, aile, cemaat ve devlet, birbirinden tefrik edilebilir Altaylılarda kadının mevkii umumiyetle madun mevkidir: tasarruf hakkına hemen hemen hiç malik değildir. Diğer taraftan, evvelce kadının mevkiinin daha iyi olduğuna, hattâ (münhasıran olmasa da) tek izdivacın daha revaçta olduğuna dair işaretler mefkut değildir. Meselâ, Abakan Tatarlarının bazı efsanelerinde, ilk zamanlarda yaşayan cet kahramanın, daha umumî olarak ta onun ebeveyninin, nümunei imtisal olacak, tek zevceli izdivaç

hayatı sürdüklerinden sık sık bahsedilmektedir. Bu münasebetle genç Türk (Jöntürk) muhitlerinin bir noktai nazarının etnoloji tarihi bakımından meşruiyetine işaret edilebilir; bu muhitler, kendi milletlerinin, islâmiyetten evvelki devirlerde tek zevceli yaşadıklarını, ve bu şeklin hâkim bir şekil olduğunu ileri sürmektedirler (36) Esasen, çoban göçebelerde de izdivaç, umumiyetle bir alım satım izdivacı (Kalym) idi, fakat izdivacın bu vasfını, ekseriya epiyce yüksek olan trahoma yumuşatırdı. Gelinin bekâretine ehemmiyet verilirdi; bekâret imtihanı bundan gelir. Herhalde at yetiştirme ile bir dereceye kadar alâkadar olarak (umumiyetle, atla meşgul olmağa yalnız erkeğin hakkı vardır) bu kültür, nisbeten kuvvetli bir baba (pederşahi) hukuku inkişaf ettirmiştir; bununla da «ailenin ekberi evlâdi» müessesesi muvazi gider. Bu gibi bir kültürün ruhuna pederşahi izdivaç tekabül eder. Dügün alayı müessesesinin bununla ve burada tatbik olunan «büyük mikyasta hayvan yetiştirme» ile ilgili olması lâzımgelir.

Sosyal bir meratip silsilesi, «beyaz kemik» ve «siyak kemik» ile tefrik edilmekte ifadesini bulmaktadır [37]. Sırf bedeni olan işe sevgi pek büyük değildir. Bu kültür, aslından, maderşahi hukuk ve Totemizm tezahürlerini aslından tanımaz. Kan karabeti bağı da ehemmiyetli addolunmaktadır. Ekzogami (dışardan izdivaç) da, buna uygun olmak üzere bir kan karabeti ekzogamisi, kan karabetini haiz sülâlelerin ve büyük ailelerin ekzogamisi, bununla beraber gitmektedir. Bu atlı çobanlık, kendi çevresi içinde kaldıkça ve esas itibariyle göçebe ekonomi tarzını tatbik ettikçe, devlet siyaseti temayüllerinin ve bunlara uygun şekillerin görünmemesi mutattır. Burada da esas itibariyle iş, büyük aile ve cinsiyette kalıyor. Devletin büyük ve sürekli bir inkişafı vukubulmıyor [38]. Mutat olarak iptidai «devlet» tarafından tesis olunan «gençliği tenvir» müessesesi de geriliyor ki, bu da son nokta ile ilgilidir [39]. Ancak, bu çoban göçebelerin mensupları, grupları, yerli ziraatçı ve şehirci halkın üzerinde bir tabaka teşkil ettikleri yerdedir ki, siyaset ve devlet inkişafı başka bir seyir almış ve bu birleşme ve karışma yüzünden büsbütün yeni teşekkülleri tenbih etmiştir. Başka yerde de görmüş olduğumuz gibi bu, eski Çinde ve eski Ön Şarkta bahis mevzuu idi. Menşelerine nazaran iç Asya Türk atlı çoban kültürüne mensup gruplar ve kabileler, bu fetihlere, bu siyasal ve kültürel yağurmalara iştirak etmişlerdi. Fakat münhasıran bunların iştirak etmiş veya etmemiş olması yeni bir meseledir ve halline, biraz sonraki izahatla fırsat verilmiş

olacaktır. Evveleminde, bu eski Türk atlı çoban kültürünün, kendine has dinî işaretlere bir bakış atarsak fena olmaz.

Din bakımından, ilk olarak, gök tanrısı Tengri tasavvuru ile onun tapılması zikre değer. Bu gök tanrısı adına hayvanlar (bilhassa at) takdis edilmekte yahut da kurban edilmektedir. Ona ilkbaharda (yani çoban göçebelerin hasat mevsiminde) taze kısırak sütü, yahut taze ot ve yosundan ibaret «turfanda kurbanlar» sunulur. Gögün büyük cisimleri güneş ile ayın, sonunda, gök gürültüsü ile şimşek gibi gök hâdiselerinin gök tanrısı ile muayyen bir münasebetleri vardır. Mebdede bu çoban kavimlerin dinlerinde hem tipik Şamanizm [40] hem de yer altı ulûhiyetleri (toprak zevce!) tasavvurunun mevcut olmaması muhtemeldir. Karakteristik bir düalizm (yukarıda aydın ve iyi Tanrılar, toprağın altında karanlık ve fena Tanrılar; yani şakulî bir istikamet!) cenuptan gelen kuvvetli bir Şamanizm dalgası ile İç Asya çoban kavimlerine girmişe benziyor. Bu çoban kavimlerinde, esasında, ayıya tapma da malûm değildir. Fakat, diğer taraftan, şark tarafı, göğün kutsal istikameti olarak geçiyordu [41]. Bir de, dikkat edilmeğe şayan bir nokta, nevi kendine has bir «atalara ve kahramanlara tazim» dir. Sonra, İndo-Germenlerin Dioskurlarına tekabül eden iki varlık da mevcuda benziyor. Burada da yıldızlarla, at ve kazıkla hususî ilgiler görülmektedir.

Bu izahatla etnoloji cephesinden kavranabilecek Altay atlı çoban kültürünün ana hatlarının tasvir edilebilmiş olduğunu sanırız. İlerleyen araştırmalar, elde edilen tablonun şu veya bu tarafını tashih yahut itmam edebilir, fakat umumî hatlarında, kanaatime göre, atide de bu tablo muhafaza edilmiş olarak kalacaktır. Şüphe yoktur ki, etnolojik şeniyet ve hali hazır vaziyetin «ilk Türklük» hakkında tersim etmeğe muktedir olduğu bu tablo, Ön Asya ve Çin eski çağları hakkında, umumiyetle kıt olan kaynaklara dayanılarak istidlâl edilen tasavvurdan, kıyas edilmeyecek kadar daha tam ve daha plâstiktir.

Asıl kıymet, iki kaynak grubunun birbiriyle mukayesesinden çıkmaktadır; bunlar birbirini tamamlamakta ve sağlamlaştırmaktadır ki bu da, bir çok mühim noktalarda kolayca görülebilir. Eğer o eski devirlerde, dile ait ilgilerden sarfınazar, malûm olan bütün teferruatıyla at, pedersahî hukuk ve ekberi evlât hukuku, gök Tanrısı tasavvuru ve bunun gibi daha başka kültür ve din tezahürleri, İç Asya mekânından inşa etmiş ise, diğer taraftan, aynı İç Asya sahasında, bu tezahürlerini müteazzıv surette içinde canlı

olarak yaşatan ve günümüze kadar hayatına devam eden bir kavim mevcutsa, bu iki şeyin esas itibariyle aynı olması, yani mütalâa ettiğimiz meselede, ilk Türklük kültürü bahis mevzuu olması lâzımgelir. Buraya kadar elde edilmiş neticelerimizin tenkit ve takdirine, ilk İndo - Germenliğin de mümasil tarzda mütalâasından sonra, devam edilecektir.

* * *

3. İLK İNDO - GERMENLİK

a) *Esas ve metod hakkında mülâhazalar. Kaynaklar.*

İndo - Germenlik meselesinin halli için, bilhassa şu beş ilim çalışıyordu ve bugün de çalışmaktadır: İndo - Germen dili ilmi, İndo - Germen eski çağ ilmi yahut kültür tarihi, prehistuvar yahut arkeoloji, etnoloji yahut kavimler ilmi ve antropoloji yahut ırkların araştırılması. Bütün bu disiplinler, müşterek hedefe kendi paylarını vermiştir; burada bir prestij meselesinin aslında mevcut olmaması lâzımgelir. Fakat bu keyfiyet bir dereceye kadar tabii bir meratip silsilesinin varlığını imkânsız kılmaz; bu meratip silsilesini yapan, ilimlerin her birinin hususiyeti ve kendi emirlerine âmade araştırma vasıtalarıdır.

Eski İndo - Germen araştırmasının mebde noktası, malûm olduğu üzere, dile ait tezahürlerin tetkiki idi; bununla, bizim İndo - Germen eski çağ ilmi yahut kültür tarihi adını verdiğimiz disiplinin bağlanması mutattı. Son zamanlarda bunun yerine, çok defa, prehistuvar (yahut ta arkeoloji) ve antropoloji (yahut ta ırk araştırmaları) ön safa geçmiştir. Bir çok mütehassıslarla birlik olarak, bu noktai nazarı ve inkişafı doğru bulmuyorum. Bilâkis, hem muhteva hem metod bakımlarından, gayet mühim sebepler eskiden olduğu gibi şimdi de, eski meratip silsilesinin ve sıranın doğruluğuna meylettirmektedir; buna yukarıdaki tadadımızda da işaret ettik: dil ilmi, eski çağlar ilmi (kültür tarihi), arkeoloji, etnoloji ve ırk araştırması. Burada bu noktai nazarın ve bu sıralamanın meşruluğu hakkında tafsilata girişmek doğru değildir. Şu vâkıa katidir ki, İndo - Germen dil ilmi ve onunla ilgili İndo - Germen eski çağ ilmi, umumiyetle aslında İndo - Germen bir hazine diye tereddütsüzce vasıflandırılabilir bir kaynak malzemesi ile çalışır. Bununla, bütün İndo - Germen araştırmalarında kendisine ait

olan baş rol açıkça ve itiraz götürmez bir şekilde temellenmiş olur. İndo - Germen meselesiyle meşgul olan bütün diğer ilimlerde başka bir durum göze çarpmaktadır. Bunların hepsi (yani prehistuvar, etnoloji, antropoloji), evveleminde, İndo - Germen meselesine daha ziyade tesadüfi ve tâli olarak temas eder. Fakat bu da tabii, diğer ilimlerin, hini hacette, İndo - Germen meselesi hakkında mühim ve kati sözleri yoktur, demek değildir. Tarihi etnoloji bakımından imkânları ve noktai nazarları izah etmek bu yazının başlıca vazifelerinden biridir.

Demek ki, ilk İndo - Germenlik meselesinin mütalâası bahis mevzuu olunca, İndo - Germen dil ilmi ile kültür tarihinin elyevm az çok emniyetle çizebildikleri kültür tasvirinden hareket etmek lâzımdır. Demek oluyor ki burada durum, ilk Türklüğü mütalâa ettiğimiz zaman içinde bulunduğumuz durumdan, farkolunur derecede inhiraf etmektedir. İlk Türklükte etnoloji ilmi, kuvvetli ilhamlarla, doğrudan doğruya müdahale edebilmişti. Bu neviden araştırma vasıtalarından İndo - Germanistikte (bu ilmin çevresi içinde) hemen hemen tamamen mahrum olmamız icap edecektir; burada, elimizde daha ziyade ancak dar mânada tarih kaynakları mevcuttur. Bunlarda da, ilk İndo - Germenlik doğrudan doğruya değil, ancak bilvasıta, mukayese yoluyla kavranabilir, işlenebilir yahut yeniden kurulabilir; zira tarihi şahadetler asıl, ilk İndo - Germen devrinden neşet etmezler, bilâkis, ayrılıştan az çok uzun bir zaman sonraki devirde muhtelif kavimlerin hayatından ve mukadderatından haberdar ederler. Metod bakımından dikkatle yapılmış bir mukayese, münferit hallerde, umumî İndo - Germen şekillerinin hangileri olması lâzımgeldiğini az çok emniyetle tesbit edecek durumdadır. Bunun aynı, dil araştırmaları için de mutaberdır. Bunlara, evvelce de söylenildiği veçhile, şüphesiz büyük bir ehemmiyet atfetmek gerektir. Muhtelif İndo - Germen kavimlerinin adedi nisbeten büyük ve bize kadar gelmiş olan kaynak malzemesi nisbeten zengin olduğundan, ilk İndo - Germenliğin dil ve kültürü hakkında oldukça etraflı ve sadık bir tablo elde edilebildiği gibi, tersim de edilebilir.

Araştırmaların bugünkü durumunu nazarı itibare alan bir tasviri, az zaman evvel tanınmış İndo - Germanist A. Nehring armağan etmiştir. Bu eser, tarafımdan neşrolunan «Die Indogermanen- und Germanenfrage» (Salzburg 1936) (İndo - Germen ve Germenler meselesi) adlı ciltte, «Studien zur indogermanischen Kultur- und Urheimat» (İndo-Germenlerin kültürü ve ilk vatanları hakkın-

da etütler) başlığı ile intişar etmiştir. Denebilir ki bulunla Nehring bize, kendisi ve O. Schrader tarafından (ikinci tab olarak) neşrolunan «Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde» (İndo - Germen eski çağ ilmi kamusu) (42), adlı eserin daha kullanışlı ve düzeltilmiş yeni bir tabını vermiş oluyor. Kâfi emniyet yahut ihtimaliyetle alélade İndo - Germen telâkki edilebilen bütün unsurları meydana çıkarmanın burası yeri idi. Fakat bu, işi fazla uzatır ve hakikaten bizim maksatlarımız için de lüzumlu değildir. Fakat, bir taraftan, takip edilmesi muktezi metoda, diğer taraftan da meydana çıkmış gruplara ve münasebetlere lâyük oldukları dikkati hasretmek aynı maksada yarar. Bittabi, bu münasebetle, münferit İndo - Germen unsurlar da, faydalı ve lâzım oldukları nisbette bahis mevzuu olacaklardır.

İşin mahiyeti icabı, Nehring, araştırmalarında, ilkönce iç İndo - Germen malzemedan hareket ediyor. Fakat bu noktada durmuyor, bilâkis, cihan tarihine müteveccih etnoloji araştırma yoluna şuurlu bir şekilde iltihak ederek, pencereleri dışarı doğru açmağa ve böylece, kendi evi içine yeni ışık ve yeni bilgiler sokmağa teşebbüs ediyor. Burada bahis mevzuu olan metod meselesinin o kadar esaslı bir ehemmiyeti vardır ki, buna ayrıca bir iki kelime hasretmek lâzım gelecektir.

Neolitik devrin sonlarına doğru, (yahut taş - madenler devrinin asıl dönüm noktasına doğru), Evrasya mekânının bir yerinde İndo - Germenlik faaliyete geçmiştir. Ne zaman İndo - Germenlik şeklinde bir varlık kazandığı, bittabi burada tafsîlâtına girişmiyeceğimiz, başka bir meseledir [43]. Muhtelif İndo - Germen kabilelerinin inşia ettikleri ve müessir oldukları zaman, beşeriyet tarihi bakımından, herhalde, nisbeten muahhar bir zamandır. Metod bakımından, İndo - Germenliğin başka dil, kavim ve kültür kompleksleriyle türlü türlü bağlar tesis etmesini o nisbette daha fazla beklemeliyiz. Bunu göz önünde tutarak, son on yıl zarfında, İndo - Germenlik hakkındaki muhtelif yazılarımda, bu meselede araştırıcının rehberi olması lâzımgelen *cihan tarihi istikameti* nin zarureti üzerinde mükerreren durdum [44]. Araştırmaların, alélade İndo - Germen yahut ilk İndo - Germen hazinesi olarak azçok emniyetle ortaya koyduğu şeylerin, tamamen içten doğacağı, ve beşer hayatının başka merkezleri ile münasebetleri, yahut bu gibi merkezlerde kökleri olmayacağı, hiç bir yerde yazılı değildir. Bittabi hariçle bu gibi münasebetler, keyfi olarak iddia edilmemelidirler; bu bedihî bir şeydir. Fakat aynı derecede bedihî bir nok-

ta da şudur ki, bu, kabli olarak önceden düpe düz inkâr edilmemelidir; hem, insan bunu araştırmak zaruretinin görmemenin cezasını çeker. Böylece, tam değerli ve tatmin edici bir İndo-Germen araştırmasının neticede, yalnız bu meselenin içine müteveccih değil, aynı zamanda, harice müteveccih olması icap ettiği aşîkârdır. İndo - Germenlik, mahiyetleri itibariyle tam yahut kısmen etnoloji araştırmalarına mevzu olan dil, kültür ve akvam kompleksleri ile faydalı ve muvaffakiyet vaitli bir tarzda mukayese edildiği nisbette, etnoloji ilmimiz sahneye çıkar. Hattâ zaruri olarak harekete geçer. Bununla, etnoloji ilminin İndo - Germen meselesinin bugün olduğu gibi harareti bir münakaşasında yalnız diğerleri mesabesinde sesini yükseltmeğe kadir değildir, bir de vazifesinde tekâsül göstermek istemediğinden, sesini yükseltmeğe mecburdur. Memnuniyete şayan nokta şudur ki, öte taraf, yani İndo - Germen cephesi, etnoloji ile iş birliğinin zaruretine gün geçtikçe daha fazla kanaat getiriyor. A. Nehring'den sarfınazar, burada ilimlerinin başka birinci sınıf mütehassısları zikredilebilir, meselâ: C. C. Uhlenbeck. J. de Vries, H. Güntert, M. Bartoli ve W. Havers.

b) *İndo-Germenlerin kültürünün başlıca mürekkepleri (çoban kültürü ve ziraat bakımlarından) ve bunların İndo-Germenlik dışındaki münasebetleri ve bilhassa İç Asya eski Türk «atlı-çoban» kültürü, «cenub» un maderşahi-ziraatçı, «boynuzlu ehli hayvan» kültürü ile münasebetleri.*

İndo - Germen dil ilmi ve eski çağ ilmi noktai nazarından, mazide, başka dört dil, kültür ve halk kompleksleriyle mühim ve münakaşaya değer ilgi imkânları hasıl olmuştur: bu dört kompleks şunlardır: 1) Urallılar, 2) Altaylılar, 3) Sâmiler ve 4) Küçük Asya-Kafkas köylü kavimleri ile cenubu garbi Asyanın eski yüksek kültürleri. Bugünün ilim durumunun ışığında burada, ilk bakışta biraz garip görünen şeylere şahit oluyoruz: vaziyet, dil ve kültür bakımlarından, aynı neviden olarak görünmüyor; bilâkis bu iki unsur azçok birbirinden uzaklaşıyor. Fakat yakından bakılırsa, yerinde göstereceğimiz gibi, başlangıçta oldukça hâkim olan zulmet aydınlanıyor. Bir taraftan ilk İndo - Germen diliyle ilk Ural dili, diğer taraftan ilk İndo - Germen diliyle Sâmi dili arasındaki iştirakler, herhalde şimdi, ihtisas sahipleri tarafından, Altay ve Kafkas diliyle olan iştiraklerden daha müsbet olarak takdir edil-

mehtedir. Bununla beraber Şu noktaya dikkat etmek gerektir ki, Şimdiye kadar İndo - German - Kafkas münasebetleri meselesi, hemen hemen hiĀ ciddi olarak göz önünde tutulmamıŐtır [45]. Kültür bakımından vaziyet belki bunun mak sudur: bilhassa, A. Nehring ile Koppers ve sairlerinin yeni araştırmaları, İndo - GermanliĀin bir taraftan Altayların atlı  oban kültürü kompleksine diĀer taraftan, Kafkas - Küçük Asya boynuzlu hayvan yetiştirme kültürüne olan sıkı münasebetlerini büyük bir ısrarla kaydetmektedir.

Evvelki izahatımızda İ  Asyanın proto Türk atlı  oban kültürünün esas vasıfları ile meşgul olduktan sonra, Şimdi Şunu s ylemeĀe mecburuz ki, ilk İndo - Germanlik içinde, oraya, (yani Proto Türk atlı  oban kültürüne) işaret eden vasıfları görmek o nisbette kolay olmuştur. Evvel emirde, at, ekonomi bakımından buraya (yani Türklere) aittir. Fakat Şimdilik, araba ile biniciliĀin menşei meselesi açık kalmaktadır. İndo - Germanler, muhakkak arabayı biliyorlar, ve herhalde arabanın önüne atı da koŐuyorlardı. Fakat asıl harp arabası olan hafif arabanın kendilerinde bulunduĀuna hükmedilebilir mi, edilemez mi? Bu mesele, G. Hermes'in [46] yeni araŐtırmalarından sonra Şüpheli görülmektedir. Ata, vahdet zamanında herhalde henüz umum  olarak binilmiyordu. Öyle görülüyor ki, ancak «ikinci» bir İndo - German dalgası ata binmeyi Avrupa da yaydı [47].

Peki, atla koşulmuş harp arabası nereden geliyor? Binicilik nereden yükseldi? Ata binmenin menşei haklı olarak daima İç Asya atlı  obanlarında aranmaktadır. Bu, doĀru olarak, Fr. Hancar [48] tarafından da kabul olunmaktadır. Zira o Şöyle yazar: «gerçekten, Mil ttan önce 12 inci asırdan itibaren  n Asyayı istil  eden ve eski  n Asya devletlerini kendileriyle cenketmeĀe mecbur kılan sürülerde, her Şeyden önce hayvan yetiştirici kabileleri tanıyoruz. Kendi sıĀır, at ve koyun sürülerinin büyümesi karşısında, Orta Asya göçebelerinin tazyikleri altında, bunlar yeni mera ülkeleri aradılar ve daha ziyade yerleşmiş sıfatını haiz kavimler üzerine, binicilikleri yüzünden askerlik bakımından üstün olmaları hasebiyle, bu ülkeleri zorla elde ettiler.  n Asya devletlerinde, aŐaĀı yukarı aynı zamanda, binicilik hizmetinin kuvvet kazanması, herhalde, kısmen, m stevlilerle yapılan binici savaŐlarına kendini uydurmak Şeklinde tel kki edilmelidir» EĀer Orta Asya göçebeleri bizzat binici olmasalardı (hem de ilk biniciler!) bu göçebeler tarafından tazyika uĀramak bahis mevzuu olamazdı!

Şu nokta da göz önünde tutulmağa değer: eski Çinde, yukarıda gördüğümüz gibi, araba önüne koşulmuş at, binicilikten daha önce malûmdur. Çinde, binicilik Chan devrinin sonlarına doğru (Milattan önce 4 üncü ve 3 üncü asırlarda) tatbika başlanmış, buradan da hemen hemen katı olarak denebilir ki, sebepleri, ata binen göçebeler: Hunlar ve Yue - Çi' lerdir [49]. Böylece her cep-heden, şu faraziyeğe doğru ilhamlar gelmektedir: biniciliğin vatanı, gerçekten, İç Asya atlı çobanları idi. Sistemli surette tatbik edilen ve inkişaf ettirilen bir biniciliğin (yani süvariliğin), tarih bakımından bu kadar geç kavranması, acaba böyle bir süvariliğe şekil verilmesi keyfiyetinin (eğer takımı, üzengi) ancak yüksek bir inkişafa mazhar olmuş kültürlerin yakınlığı ve tesirleri ile mümkün olabildiğinden midir ?

Bu faraziye esas itibariyle doğru ise, ilk İndo - Germenlerce sistematik bir biniciliğin henüz meçhul olması da pek âlâ izah edilebilir. Böyle bir binicilik ancak oldukça muahhar zamanlarda ve münferit İndo - Germen kısmi komplekslerde teşekkül etmiş ve bunda, bildirdiğimiz mânada, eski yüksek kültürlerin yakınlığı, temel şartı teşkil etmiştir. Fakat «yarım Barbarlar» da biniciliğin inkişafı, diğer taraftan yüksek kültür hâmillerini bunu kabule mecbur kılmıştır. Sistematik binicilikte, daha doğrusu «süvarilik» te, böylece, kültür tarihi bakımından, karakteristik bir halita, bir kompromi teşekkülü görüyoruz: bir taraf, binek hayvanının kendisini ve (ara sıra tatbik olunan) binicilik bilgisini; öte taraf, sistematik bir binicilik (süvarilik!) için lâzım olan teçhizatı veriyor. O halde, (söylediklerimizin bir neticesi olarak), biniciliğin menşei sorulursa, binicilikle binicilik arasında bir tefrik yapmak lâzım gelecektir [50].

Son olarak burada, sivrisineklere, sineklere, ve hastalıklara karşı yakılan «zaruret ateşi» ni de zikrederim (bu, İç Asya çobanları çevresi içinde, tamamen dünyevî bir korunma tedbiridir; İndo - Germen kavimlerde, çok defa dinî - sihri bir şekilde tahvil ve tefsir edilmiştir). Bir de menfi bir şey zikrederim:

İndo-Germenlerde de ehli domuz yoktur.

Sosyoloji bakımından burada da evvel emirde Maderşahi hukuk ve totemizm'in mevcut olmaması kaydolunmalıdır. Diğer taraftan, şunları görüyoruz: büyük aile, kuvvetli bir Pedersâhi hukuk, kadının aşağı mevkie, ekberi evlât hakkı, alım satım izdivacı, trahoma, bekâret provası, devletin geri plânda bulunması, asıl duhul törenlerinin tamamen mefkut olması.

Hulâsa: İndo - Germenlerin sosyolojisi, bütün mühim noktalar-da Altay kavimlerinin sosyolojisine uymaktadır.

*Din'*de ön safta gök Tanrısı (Dyauspita) bulunuyor; fakat bu tanrı, Altay Türklerinin daha vüzuhlu olarak ön plâna çıkmasının aksine, başka varlıklar yüzünden daha ziyade geriye atılmış ve karanlık bir hale konmuş görünmektedir. Yanında, «Tanrının oğulları» Dioskur'lar gelir; bunlar, at, kazık ve yıldızlarla olan ilgilerini de arzederler; sonra, at takdisi ve at kurbanı (gök Tanrısına olan eski ilgilerle birlikte) gelir. Diğer taraftan, toprak kadın Tanrısının ve «*εὐρύς νάμος*»'un menşede bulunmaması, yahut ta ancak zayıf olarak mevcudiyeti gelir.

Tabiidir ki bütün bu unsurlar (bunlar esas itibariyle şu üç varlık etrafında gruplandırılabilirler: at - Maderşahi cemiyet nizamı - gök Tanrısı) ilk bağı, Altay atlı çoban kültür kompleksinde bulurlar. Oraya vasıtasız yahut ta vasıtalı bir bağ tesis edilmesi lâzımgeldiği meselesini ileride kısaca mütalâa etmemiz icap edecektir. Burada da bittabi mühim olan nokta, Asya kavim ve kültürlerinden İndo - Germenlere gelen tesirleri fazla basit tasavvur etmemektir. Bilâkis, bu gibi tesirlerin, yalnız muhtelif zamanlarda değil, fakat muhtelif mahallerde ve muhtelif şartlar altında ve hattâ İndo - Germen kabilelerinin muhtelif grupları üzerinde vuku bulduğu tahmin edilirse, hakikate muhakkak surette daha fazla yaklaşmış olur. Nehring, cenubi Rusyada vukua gelmiş muahhar istilâlarla ve binnetice yalnız Avrupanın İndo - Germen kavimleri, hattâ bunlardan bir parça üzerine vukubulmuş tesirleri de hesaba katmakta haklıdır. Burada akla gelecek noktalar, bilhassa binicilik hünerinin ve dizlik libasının kabulü . . . falandır. Bunun gibi, «ilk İndo - Germen devri» mefhumunun da basitleştirilmesinden sakınmalıdır. Bu mefhum da bittabi genişlemeğe salihdir; zira muhtelif kabilelerin göç yoluyla uzaklaşması, pek farklı zamanlarda vukua gelmiş olabilir.

Bütün bunların yanında, ilk İndo - Germenlik bir takım unsurlar arzetmektedir ki bunlar başka neviden ve herhalde Altay atlı çoban kültürüyle genetik bir ilgi ile bağlanamayacak mahiyettedir.

Ekonomi bakımından, burada tarla ziraatinin daha ziyade inkişaf etmiş bir mertebesine şahit oluyoruz: bu ilkönce ancak çapa ziraati şeklinde bahis mevzuudur [51]. Malûm olan hububat şunlardı: arpa, buğday ve darı. Ev ehli hayvanlarına, daha ziyade bir cenup ehli hayvanı olan keçi katılmaktadır. Fakat ekonomi bakımından en mühim ehli hayvan, şüphesiz, sığırdır. Bunun kar-

sısında at, bir taraftan, daha ziyade «efendi hayvanı» olduğu gibi, diğer taraftan da nisbeten kuvvetli bir dinî mânâyı haiz bir hayvandır. Sosyolojide, İndo - Germen has şekiller olarak yukarıda zikrolunanlardan hemen hemen hiç başka şekiller gözükmiyor. «Çoban kültürü» ne dayanan *Sosyoloji*, açıkça görüldüğü veçhile, hâkimdir [52]. *Din* bakımından, Ktonik kadın Tanrı şekillerinin görülmesi dikkat edilecek bir noktadır. Toprak kadın Tanrısı ve $\epsilon\delta\varsigma \nu\alpha\mu\omicron\varsigma$ tasavvurları, mutlak surette külli olmasa da yine oldukça geniş bir tarzda yayılmıştır. Bu görünüşlerde karakteristik bir temevvüç göze çarpar; sonra, sihrî bir dünya yaradılışı sırrı, fırtına ve hava tanrıları. (Bunların menşeleri ay mitolojisine dayanmakta olup sembolleri de sığır, keçi gibi boynuzlu hayvanlar arasındadır). Ata ait din ve kurban törenlerinde de başka neviden bir çok unsurlar görülmektedir: meselâ atın Ktonik kadın tanrı tipleri ile bağlanması; bununla da bir taraftan şehvet ve bereket törenleri, diğer taraftan sekir veren içki törenleri, honharca insan kurbanları ilgilidir [53].

Umumi durum, demek ki, bu unsurların da ilk İndo - Germenliğe has olduğundan şüphe bırakmıyacak gibidir. Bu itibarla, ilk İndo - Germenliğin kültür alanı, ilk Türklüğün alanını, mühim mikyasta aşmaktadır [54] ve ilk İndo - Germenlikte başka ve yeni olan taraf, - eğer her şeyi umumi kültür tarihi ışıgı altında mütalâa edersek - en yakın ve en kuvvetli bağını, aslında Maderşahlı ve ziraatçı olan, Küçük Asya - Kafkas sahasının boynuzlu hayvan yetiştiriciliğinde bulur. Bunu, bilhassa, İndo - Germenlerde at dinî ve at kurbanı ile ilgili, oldukça çok adetteki tezahürde göstermiş olduğumu sanıyorum. Bundan başka da, burada bahis mevzuu olan unsurlar hakkında, mezkûr sahaya doğru az çok sarîh ilgiler noksan değildir; bunu, bilhassa Nehring göstermiş, yahut ta muhtemel kılmıştır. Demek ki, muayyen cenup mıntakalarına ve kültürlerine doğru herhangi bir ilgi hakkında hiç bir şüphe kalmayınca, diğer taraftan mevsimsiz tarzda, vaktinden evvel hüküm verilmemesi de lâzımgeldiğine göre - ilk İndo - Germenliğin kültüründeki bu ikinci ana mürekkibi sadece «cenubi» diye vasıflandırdım. Neticede, ilk İndo - Germenliğin kültüründe, iki ana mürekkibin görünür olduğu bugün herhalde tesbit olunmuştur; bunların biri, ilk Türkler tarafından taşınan İç Asya atlı çoban kültürüne işaret etmekte, halbuki öteki, ziraatlı ve boynuzlu hayvan yetiştirmenin «cenup kültürleri» ne en yakın ve en kuvvetli ilgilerini meydana vurmaktadır. Kültür tarihi ve etnoloji araştırmalarının bu neticesi ile, yukarıda

kısaca zikretmiş olduğumuz gibi, evvel emirde, dilcilerin bugün muteber olan noktai nazarı birbirine pek uymamaktadır. Fakat ben, burada hakiki değil, ancak zahiri zıtlıklar olduğuna kaniim.

Bugün hükmedebildiğimiz kadar şu vakidir ki, indo - germen-cenin uralca ile olan dil ilgisi, pek eski bir devre kadar ulaşır. Nehring bu hususta, Heteroklitika denen devreyi düşünüyor. Onun fikrince, bu devrede ilk İndo - Germenlerde her nevi ziraatin mefkut olması lâzımgelir [55]. Böyle bir zamanda Urallıların kültürce daha yüksek oldukları pek gayri muhtemeldir. Hattâ belki birkaç derece aşağı addedilir. O halde, burada, dilce uygunluğa rağmen, pek umumî olanlardan sarfınazar, hususi mahiyette kültür ilgilerinin meydana çıkmaması, şaşılacak bir şey değildir.

Sâmi dile doğru olan dil ilgileri, başka nevidendir (daha ziyade gramer bakımındandır) ve nisbeten daha yeni bir zamana aittir. Onun için Nehring belki doğrudan doğruya komşuluğu bile kabule zaruret olmadığına kanidir; bu keyfiyet, kültür bakımından karşılıklı tesirlerin az olduğunu daha ziyade akla yakın kılar. İndo - Germen sosyolojisinin Sâmilerle olan münasebeti gibi hususi mahiyette olan meseleye, aşağıda kısaca temas edilecektir.

Durum, diğer iki kompleksle, yani Altay ile Kafkas - Küçük Asya kompleksleriyle olan ilgilere, oldukça farklıdır. Birincisiyle ilk İndo - Germenliğin son devresi arasında, esas itibariyle, atlı çoban kültürü mürekkibi; öteki ile de ziraat - boynuzlu hayvan yetiştirmesi kültürü mürekkibi, müşterektir. O halde tam İndo - Germenlik ancak, bu iki mürekkibin birbiriyle mezcolup büyümesinden hasıl olmuştur. İcap ederse, hararetle yapılacak araştırmalar, bir taraftan Altay diline (bu hususta yeni bir denemeyi, az zaman evvel Profesör Mladenov [56] vermiştir), diğer taraftan da belki kafaşçaya doğru olan ilgileri meydana çıkarır. Böyle olmasa da, her iki halde, yahut yalnız birinde, herhangi bir ara kavme, bahis mevzuu kültür hazineleri bakımından vasıta rolü atfedilip edilmeyeceği meselesi kalmaktadır [57]. A. Nehring, noktai nazarını, şu dikkate şayan sebeplerle temellendiriyor: bilhassa Altay mürekkibinin, böyle vasıta, yahut ara kavmi sayesinde hasıl olması lâzımdır. Eğer böyle ise, herhalde bu meselede, dil uygunluklarının geride kalması (yani azalması) artık büyük zorluklara sebep olmayacaktır [58].

Bilhassa Nehring'in ve benim, İndo - Germen meselesinde ilk-önce birbirimizden tamamen müstakil olarak - bu kere vasıl olduğumuz hal denemesi, diğer denemeler karşısında şu müsbet tarafa

maliktir denebilir: bu hal tarzı eski tezatları yenmekte, aşmakta, hattâ bir dereceye kadar bunları mesut bir şekilde telif etmektedir. Her ne kadar O. Schrader ilk İndo Germanlikte hiç bir nevi köylülüğün mevcut olmadığını iddia etmemişse de, çoban kültürü mürekkebine o kadar hâkim ve ön plânda bir yer vermiştir ki, bazı kimseler onu bu yolda takip etmekte tereddüt etmişlerdir. Tezadın diğer tarafına, fikrimce ilk İndo - Germanliği şimal Avrupası köy kültürü ile fazla erken aynı görmüş ve ilk İndo - Germanleri tipik birer köylü yapmış olanlar düşmüşlerdir.

Tesir altında bulunmıyan müşahitler ve araştırmacılar, bazı kimselerin bu gibi esaslardan son neticeleri çıkararak atı ilk İndo - Germanlere terkettiklerini ve domuzu onların ev havanları arasında saydıklarını görünce, daha da nahoş bir hissin tesiri altında kalmışlardır. Hayır! bu iki müfrit noktai nazarın, görünüşe göre, hiç biri doğru değildir. Asıl ilk İndo - Germanlik, dikkate şayan bir çoban kültürü mürekkebinin epey kuvvetli bir köylülükle bir araya toplamıştır. Eğer - benim adlandırmak istediğim veçhile - «mutedil» şark tezi ilk vatan meselesine tatbik olunursa, bu söylediklerimin doğruluğu büsbütün canlanır. Ben, bu bakımdan, kısmen bildiklerimi değiştirip, birçok şeyleri yeniden öğrenmeğe mecbur oldum. Ben de, O. Schrader'in peşinde giderek ilk İndo - Germanlikteki çoban kültürü mürekkebinin fazla tek taraflı bir tarzda görmüş ve menşeyini İç Asyada, fazla ileriye koymuştum. Fakat kısmen kendi araştırmalarım, kısmen başkalarının tetkiklerine dayanarak, biza-tihi ilk İndo - Germanliğin göz önünde tutulacak mikyasta ziraatle karışmış olduğu ve bu karışmanın İç Asyadan değil, cenubu garbi Asyasının geniş alanından istikak ettirilmesi lâzımgeldiğine kanaat getirdikten sonra, ilk vatani ben de daha garpta, aşağı yukarı Hazer deniziyle Karadenizin şimalinde arıyorum.

Bu noktada, kısaca dört şekle, daha doğrusu dört itiraza temas etmek gerektir. İlkönce, İndo - German meselesinde şark tezi taraftarlarının, ilk kavmin teşekkül ve hareket merkezinin tesbitinde kararsız ve vuzuhsuz kaldıklarını ve bu keyfiyetin, kendi aleyhlerinde bir nokta olduğunu ileri sürenlere cevap vermek lâzımdır. Bu kusur, ancak mütehassıs olmiyanlar arasında iddia olunuyor; bu da bütün meslekdaşlara şeref veren bir keyfiyettir! Araştırmanın bugünkü durumuna dayanılarak, iddiasız ve ihtiyatlı davranmayı bir noksan yahut bir hata gibi takbih etmek, herhalde, ilim hakkında biraz garip bir noktai nazardan doğuyordur. Biz, şark tezi mümessilleri, bu ithamdan korkmuyoruz. Daha

doğrusu, biz onu bir itham, bir serzeniş olarak hissetmiyor, bilâkis bir takdir ve şeref addediyor ve bunda ilmi ihtiyatkârlık ve vicdanlılık mı bahis mevzuu olduğu hakkındaki hükmü, müsterih vicdanla ilmimizin tarihine bırakıyoruz.

İkinci müşkülde şu keyfiyet bahis mevzuudur: metod bakımından pek de haksız olmıyarak şu söylenebilirdi: çoban kültürlü İç Asya ve boynuzlu hayvan yetiştiren «cenup» ile ilgililerin mevcut olduğunu kabul edelim; neden İndo - Germenlik, (her iki tarafa olsun, yalnız bir tarafa olsun) verimli âmil olmasın? Cevap olarak, ilkönce ilk İndo - Germenliğin bariz halita karakterini hatırlatmak gerektir. Halita mahsulleri, daha mukaddem olarak basit varlıkları farzettirirler (halitanın mürekkepleri); fakat aksi varit değildir. Bu itiraz muteber olunca, İç Asya çoban kültürünün ve «cenubi» ziraat kültürünün (yahut ta bu iki kompleksten birinin) nevima halita unsurlarının birbirinden ayrılması vetiresine tâbi olmalarını (ki o zaman ilk İndo - Germenliğin hiç olmazsa bir kısmının bunu yaşamış olması icap ederdi) kabul etmek gerektir. Fakat her şey böyle bir iddianın aleyhinedir. Böyle bir faraziye küçük Asya - Akdeniz sahasının Neolitik devrinde kök salmış olan boynuzlu hayvan yetiştirici kompleksinin daha eski (ve tabii daha mudil!) bir İndo - Germen kültür alanının bakiyesi gibi alınması lâzımgeldiği bir kere göz önünde tutulsun! buna verilecek cevap gerçekten zaittir. Altay atlı çoban kültürünün kronologya bakımından durumuna gelince, bununla da kâfi derecede meşgul olduk; burada önümüzde, yalnız bir tek kültür unsuru değil, esas itibariyle kapalı bir kültür kompleksi bakımından, ve yalnız sade şekilleri değil, fakat açık seçik bir surette daha eski şekilleri görüyoruz.

Üçüncü bir itirazın çıkış noktası da şu sözde mündemiçtir: büyük sürü teşekkülü, kendiliğinden bir çoban kültürü sosyolojisi yaratır, ve bunun neticesi olarak, İndo - Germenlerin sosyolojisi ile Altaylıların sosyolojileri arasında genetik bir ilginin bulunmasına lüzum yoktur; bu fikir bilhassa, Sâmilerin de anahatlarında aynı olan bir sosyolojiye sahip olmaları ile kuvvet bulmaktadır. Bunun da tabii bir neticesi şudur ki, İndo - Germenlerin sosyolojisi ile Altaylıların sosyolojisi arasındaki büyük uygunluktan İndo - Germen kök kavminin şarkta bulunan ilk vatani hakkında bir netice çıkarılamaz.

Bu satırları yazan epeyce zamandır şuna kanidi ki, İndo - Germenlerin sosyolojisi, Altaylılarınkine, Sâmilerin sosyolojisinin bu

ikisine yakınlığından daha yakındır. Vakıa bu fikir, bütün teferruatıyla isbat edilememiştir. Bu meselede, muhakkak surette ayrıca ehemmiyeti olan, Arap bedevi kavimleri hakkında bürhanlar, Dr. J. Henniger'in «Die Familie bei den Beduinen Arabiens, ein Beitrag zur Frage des Mutterrechts bei den Semiten» konusu üzerine yazdığı ihtimamlı bir araştırmada verilmiştir. Orta Asya çoban kavimlerinin sosyolojisinden karakteristik bir ayrılış olarak müellif, kitabın sonundaki hulâsada bilhassa şu nokta üzerinde durmuştur: «hükümdarlık esasının (yani baba hâkimiyeti ile ilk doğan çocuk hakkının) zayıflığı, asıl büyük ailenin mevcut olmaması, tam bedevilerde mülkün merkezileştirilmiş olmaması, kadının biraz daha iyi bir mevkii olması (bu mevki kocayı seçmedeki hürriyette, evlilik hayatında mal ve mülkün ayrı olmasında, şahsi haklar ve daha büyük hareket serbestisinde kendini göstermektedir), nihayet Klan eksogami'sinin mevcut olmaması». Şüphesiz, burada da, İç Asya çoban göçebelerinin sosyolojisi ile uygunluklar yok değildir. Bu uygunluklar arasında Henniger, her şeyden önce şunları zikretmektedir: «kadının mâdun mevkii, nışanlıya biçilen fiat, kan akrabalığına fazla ehemmiyet verilmesi, küfûv evlenmelerle kanı temiz tutmak kaygısı, pederşahi Klan teşkilâtı, kan davası, büyücek teşekküllerin demokratik diyebileceğimiz gevşekçe teşkilâtı». Fakat bunun dışında o kadar ehemmiyetli, o kadar esaslı farklar kalıyor ki, Samilerin sosyolojisini (bedevilerin sosyolojilerinden hareket edildiği takdirde!) bir bütün olarak İç Asya çoban kavimleri (ve İndo-Germenler) sosyolojisi ile genetik surette birbirine bağlamağa imkân kalmıyor. Buna rağmen münferit sosyolojik yahut başka neviden ilgilerin buradan oraya, yahut oradan buraya bağlayıp bağlamadığı meselesini burada inceliyecek değiliz.

Dördüncü itiraz da şöyledir: ilk İndo - Germanliğin başlıca mürekkiplerinden biri bizi çoban kültürlü İç Asyaya, öteki boynuzlu hayvan yetiştiren «cenub» a götürürse, kendi tesisatları, kendi başarıları olarak İndo - Germanlere ne kalır? Bu suale şu cevap verilmek gerektir. İlkönce, eğer tahlilimiz doğru ise, İndo - Germanler, böylece birleşip gelişmeden önce henüz İndo - German değildiler; bunu, ancak bu bişleşme ve kaynaşma neticesinde oldular. Maamafih, burada ikinci bir soru daha kalıyor ki, o da şudur: acaba mürekkiplerden biri, ötekinden daha ziyade İndo - German, yahut daha ziyade ilk İndo - German sayılmaz mı? Bu suale şüphe götürmeyen bir cevap vermek, bana bugün henüz mümkün görün-

miyor. Bu ancak, ilk İndo - Germenliğin dil ile kültür bakımlarından kökleri, hem genişliklerinde, hem derinliklerinde, kâfi açıklıkla meydana çıkarılırsa, memnun edici bir şekilde mümkün olacaktır. Bu alana ait araştırmaların bugünkü durumuna bakılınca dil ilgilerinin kuvvetle Uralığa, kültür ilgilerinin ise Altaylığa işaret ettikleri vâkıası, neticede, ilk İndo Germenliğin, İç Asyanın çobanlığına - kökleri bakımından, - herhangi bir başka kavim yahut kültür kompleksinden daha yakın olduğunu meşru surette kabul ettirebilir.

Bu münasebetle şunu da hatırlatalım ki, İndo - Germen ilminin başlıca mümessilleri ilk İndo - Germen diline bir halita karakteri atfetmeğe pek hazırdırlar. İndo - Germen dilinin Ural diline ve kısmen de Sami dile olan ilgileri üzerinde bilhassa durulmaktadır. Burada bir de Uhlenbeck'in tezini zikretmek isterim; bu bilgin, bundan maada, ilk İndo - Germen dilinde öyle bir dil halitasını keşfetmektedir ki bu, Kentum ve Satem gurupları üzerinden çapraz olarak gitmektedir; görünüşe göre, içindekilerden bir mürekkip Ural-Altay diline, öteki belki Kafkas diline yakındır [59]. Emil Forrer de [60], İndo - Germen dilinin başka bir tasnifini düşünmektedir. Son olarak ta Brandenstein'in [61] malûm olan denemesi zikre değer: Brandenstein, dil bakımından, daha eski bir tabakanın varlığını kabule meyleder; bu deneme, düzeltilmeğe muhtaç olmakla beraber, bütün meselenin aydınlatılması için yeni yollar açmaktadır.

Bütün bu teşebbüslerde ne kadar çok şeyin bundan sonraki araştırmalara tâbi olduğunu, araştırmaların da bugün ne derece kaypak bir durumda bulunduğunu, aşına olan herkes bilir. Fakat açıkça görüldüğü gibi, daha şimdiden, hem dil ilmi hem kültür tarihi araştırmaları şu pek mühim neticeye doğru bizi sürüklemektedirler: *mebdedeki İndo-Germenliğin mahiyeti mudildir, yahut ta halita nevindendir. Bu bilgiyi, yeni İndo - Germen araştırmalarının elde ettiği en mühim ve en katî bilgilerinden biri olarak görmeliyiz.* Böylece yukarıda ifadesini bulmuş olan şu imkân yahut faraziye: beşer tarihi zaviyesinden bakınca nisbeten muahhar bir tezahür olan ilk İndo - Germenlikte, metot bakımından az çok mudil ve karışık bir mebde beklemek lâzımgeldiği keyfiyeti, teeyyüt etmiş oluyor. Herhangi bir tecrübeye sahip kültür tarihçisi, buna şaşmaz. Bilâkis, bunda İndo - Germenliğin cihan tarihindeki tesirlerinin başlıca kökünü, yahut hiç olmazsa, başlıca köklerinden birini görür. Hattâ, ilk İndo-Germenler birbirinden bu kadar

farklı kaynaklardan beslendiklerinden ve bir çok muhtelif cereyanların bir neticesi olarak büyük bir nehir halinde toplandıklarından dolayıdır ki, nisbeten böyle zengin idiler ve beşer tarihinde bu kadar büyük ve ehemmiyetli roller oynamaları mukadder oldu. Bir çok unsurlar arasında şu da dikkate değer ki, ilk İndo - Germanlikte çoban kültürü unsuru, belli ki yalnız sosyolojik cepheden değil, din cephesinden de (Gök Tanrısına inan!) pek kuvvetli idi. Şüphe yok ki bilhassa bu miras, sonraları muhtelif kavimlere, büyük dünya tekâmülüne girdikleri vakit pek faydalı olmuştur.

4. — SON. İLK TÜRKLÜĞÜN VE İLK İNDO - GERMENLİĞİN BEŞER TARİHİ BAKIMINDAN BÜYÜK BAŞARILARININ MÜCMEL SURETTE TAKDİRİ.

İlk Türklük ve ilk İndo - Germanlik hakkındaki sözlerimizin başlıca neticelerini kısaca şu cümlelerde toplayalım :

1) Vatanı İç Asya olan ilk Türklüğe, atın ilk ehlileştirilmesi ve bununla ilgili olarak karakteristik bir at çobanı kültürünün yaradılması kâfi emniyetle atfedilebilir.

Bunun mânası: beşer tarihinde bir defa olmuş bir başarıdır, öyle bir başarı ki kavimlerin ve kültürlerin inkişafında nevi kendine has neticeler doğurmuştur. Ancak bunun sayesinde ki, tarihî vâkıaların isbat ettiği gibi, büyük devlet esasları için temel şartlar, dar ve asli mânada yaradılmıştır. Fakat böyle bir çoban kültürü kendi başına kaldığı müddetçe bu esas tatbik mevkiine geçmemiş; bu, ancak orada burada, yerleşmiş ziraatçı halk ve şehir halkı ile üstüste gelince, ve böylece kültür halitası ve tamamlanma vetiresinin bir neticesi olarak, aslında kendilerinde mevcut olan yeni hamleler sayesinde vukua gelmiştir. Bununla beraber, bittabi şu sual açık kalmaktadır (burada bu suali ne yakından mütalâa edebiliriz, ne de buna arzumuz vardır): boynuzlu hayvanların yetiştirilmesi, ilk Altaylılardaki at yetiştirmesine irca edilebilir mi? - Edilebilirse, bu ne mikyasta mümkündür? -

2) Atı, ve atlı çoban kültürünün başlıca unsurlarını ilk İndo - Germanlik, ilk Türklüğe borçludur. Bu bağlılık doğrudan doğruya mı değil mi, meselesi herhalde katî olarak halledilir mahiyette değildir. Hemen hemen şundan eminiz ki, arada vasıta olarak Fino - Ugur'lar mevzuubahs değildir.

3) Görünüşe göre, ata binmek, ne mebdedeki at çoban kültüründe ne de ilk İndo - Germenlikte - her ne kadar her iki tarafta da tamamen meçhul değilse de - umumî ve sistemli olarak tatbik ediliyordu. Sistemli binicilik (yani « süvari » nin teşekkülü), oldukça katî olarak, eski yüksek kültürlerin yakınlığı ve tesiri yüzünden hasıl olmuştur (koşum, üzengi, gem...); bu yüksek kültürler de, bunun üzerine savaş tekniklerini « süvari » ye uydurmağa mecbur olmuşlardır. Vâkıa, bütün âmiller göz önünde tutulunca, biniciliğin menşî meselesinde ilkönce hangi nevi binicilik kasdolunduğunu bildirmenin iyi olacağını söylemek doğrudur. Her halde, ara sıra tatbik olunan basit binicilik daha ziyade İç Asyanın ilk at yetiştiricilerine irca edilir; halbuki sistemli binicilikte eski yüksek kültürlerin (doğrudan doğruya yahut bilvasıta) başlıca âmil olduklarını kabul etmek icap eder.

4) İlk Türklerle ilk İndo - Germenlerin sosyolojileri o kadar çok uygunluklar arzeder ki, her ikisinin genetik bağılıklarından herhalde şüphe edilemez. Din unsurları hakkında da - bu unsurların vatani İç Asya çoban kültürlerinde bulunursa-buna mümasil fikirler yürütülebilir.

5) Fakat ilk İndo - Germenliğin, at çobanı kültürü mürekkebinin yanında bir de ziraatçı ve boynuzlu hayvan yetiştirici mürekkebi vardı; bu sonuncunun kökleri (Samilerden ve İndo - Germenlerden önceki) cenubu şarkî Asyasında bulunur. Aynı zamanda, ilk İndo - Germenlik, daha müsait durumu dolayısıyla, Ön Asyanın eski yüksek kültürlerinden, daha önceden ve daha bol bir şekilde istifade edebilmiştir. Diyebiliriz ki İndo - Germenliğin beşğinde taliin ona ayrıca yaver olmuş olması keyfiyeti, coğrafi durumun müsaitliğinde fevkalâde iyi bir temel şart bulmuştur.

6) Yakın Şarkın, Indus vâdisinin (Mohenjo Daro ve Harappa) kendi tarzlarında birer yüksek kültür olan en eski şehir kültürleri, keza - muhtemel olarak ta - eski Çinin şehir kültürleri, ilk inkişaflarında ilkönce ne Türklükten ne de İndo - Germenlikten esaslı tesirler almışlardır. Fakat, daha 4 üncü binyılın sonlarına doğru İran alanından kendilerini gösteren ve bilhassa eski Elam'a doğru yakın ilgiler arzeden at kullanan kitlelerin, Türk (yahut Türk halita kavimleri?) olması mümkündür, hattâ (eğer Türklerle Elam'lılar arasında dil bakımından gerçekten bir bağ mevcut ise) muhtemeldir. Hem, Türkler cihetinden eski Ön Asya üzerine - ister doğrudan doğruya, ister bilvasıta olsun - tesirler vukubulduğu

oldukça kati olarak ileri sürülebilir. Eski şark şehir kültürlerinin, daha geniş, aynı zamanda daha muntazam teşkilâtlandırılmış birer siyasi kudret merkezleri haline sokulmak suretiyle tadili (yani dar mânada birer devlet olması) ancak aşağı yukarı Milâttan önce 2000 yılına doğru başlamıştır ve bunun hâmile ve müsebbibi olarak at kullanan göçmen İndo - Germenler görünmektedir; bunların savaş tekniği bakımından üstünlükleri ilkönce daha hafif Ren geyiği arabası, sonraları binicilik sayesinde hasıl olmuştur. Eski şarkı fetheden İndo - Germen kabilelerinin, hiç olmazsa kısmen olsun Türk kabileleriyle karışmış olmaları, (Chorit yahut Hurri'ler) tamamen mümkün görülmelidir. Bu fethi ve yeniden teşkilâtlandırmayı, eski Çin toprağında münhasıran olmasa da ekseriyetle tahakkuk ettirmiş olanlar, Türk at çoban kabileleridir. Bu keyfiyet, Chou devresi için bilhassa açık surette tasvir edilebilir. Anau'nın Türklük yahut İndo - Germenlikle her hangi bir yakın ilgisi olup olmadığını ve bu ilginin ne zaman mevcut olduğunu bugün henüz söyleyemeyiz. Anau'da bol bol müşahade olunan at, neticede, her halde Türk olan bir unsur addedilmelidir. Anau'nın, aslında eski şark şehir kültürler sırasına dahil olması (mukayese ediniz: Ur, Kiş, Mohenjo Daro ilh...); fakat birinin, Orta Asyaya çok yakın bulunması dolayısıyla, ötekilerden daha çabuk ata nail olmuş olması muhtemeldir.

7) Bu izahatın mevzuuna uygun olan, ilk Türklük ve İndo - Germenlik meselelerinin, etnoloji ve umumî tarih ışıkları altında görülmesine teşebbüs olunmuştur. Belki burada, bu cehdin bütünü boş olmaması ve bir taraftan tarihi etnoloji, öte taraftan Türkoloji ve İndo - Germenlik ilminin bu şekilde birbirine raslamalarının, küçüksenmiyecek meyveler - her iki taraf için kıymetli meyveler - vermiş olması ümidini izhar etmek yerinde olur. İleride yapılacak araştırmaların, bunda itmam yahut tashih edilmesi zarurî olan noktaları itmam ve tashih etmesi temenni olunur. Fakat büyük meselelerin daha iyi aydınlatılması maksadı ile, bundan böyle tarihi etnoloji ile Türkoloji ve İndo - Germen ilminin elele yürümesi lâzım geldiğini ifade eden büyük esası, fikrimce, artık sarsmak mümkün olamayacaktır.

8) Eski şark şehir kültürlerinin (herhalde en eski olan yüksek kültürlerin) veya ilk Türklük yahut ilk İndo-Germenliğin, yahut ta herhangi bir başka büyük kavmin yaratıcı ve hâmillerini, teçhizatları ve (er yahut geç) başarıları ile mütalâa edelim, o zaman daima

görürüz ki, hepsinin, - haleflerince iftihara sebep olan ve nümune ittihaz edilen - kendilerine has tarafları vardır. Fakat görülüyor ki bunların hepsinin de aslında sınırları vardır; itmam edilmeğe muhtaçtırlar, ve zarurî olan bu tamamlayıcı unsurları insanlar başkalarında, hattâ diyebiliriz ki komşularında bulurlar. Bununla, fikrimce, tam, saf ve beşerî olan bir şey tezahür etmiş olur. Bütün cihan ve beşer tarihi neticede, büyük bir oyun, bir «büyük dünya sahnesi» gibi görünüyor. Bu oyunu tek başına bir kişi oynayamaz. Roller dağılmalıdır. Ve rollerin dağılmasında, yüksek bir kudret, «oyuna müdahale» eder gibi görünmüyor mu? Bütünün menfaati bakımından, rollerin biri ötekinden daha ehemmiyetsiz değildir. İyi oyunda da her şeyden önce oyuncuların birbirine karşı değil, beraber oynamaları lâzımdır. Bu fikirleri büyük cihan ve beşer tarihinden iştikak ettirip tatbik etmek mevzuubahs olunca, şüphesizdir ki o zaman elde edilecek olan netice, eskilerin kanaatine göre tarihin ve tarih ilminin ne olması lâzımgeldiğidir: yani zamanımız da dahil olmak üzere, her zaman hayatı öğreten üstat olmaktadır.

NOTLAR

[1] Heidelberg, 1911.

[2] Münster İ. Westfalen 1937.

[3] Bu itibarla, Lowie'in tenkitlerine (The History of Ethnological Theory, New York 1937, German diffusionist, sa. 177-195) iyice hak vermek gerekir.

Fakat, Lowie, birkaç senedenberi aynı yahut benzer metalibi daima ileri sürdüğümüzü ve arzın muhtelif kısımlarına ait bu ilk kültür çevrelerinin pek büyük bir dikkatle gözden geçirilmesi ve icabında değiştirilmesi yahut itmam edilmesi lâzım geldiğini söylediğimizi, ilâve edebilirdi. Bu hususta burada misal olarak F. Haeckel'in «Totemismus und Zweiklassensystem bei den Sioux-Indianern» (Anthropos, XXXII., 1937, 210-238, 450-501, 895-848) yazısına işaret edebiliriz.

[4] Giriş mahiyetindeki eserler: H. Vámbéry: Die primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes, Leipzig 1879. Aynı müellif: Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethographischen Beziehungen, Leipzig 1885. M.A Czaplicka, The Turks of Central Asia in History and at the present Day, Oxford 1918 W. Jochelson: Peoples of Asiatic Russia, New York 1928 H. Winkler: Die altaische Völker-und Sprachenwelt, Leipzig und Berlin 1921. W.Barthold: Der heutige Stand und die nächsten Aufgaben der geschichtlichen Erforschung der Türk-völker, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, N. F. Bd. 8. (Bd. 83) Leipzig 1929, S.121-142. Aynı müellif: 12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Buradaki mülâhazalarımız için bilhassa mühim olan, Orta Asyayı mütalâa eden etnolojik ihtisas eserleri üzerinde uzun uzadıya durmamıza imkân yoktur. Oldukça ehemmiyetli eserler hakkında tenkit ve mütalâaları, meselâ şu yazılarda görüyoruz: W. Schmidt und W. Koppers: Völker und Kulturen (Regensburg 1924), Fr. Flor, Haustierte und Hirtenkulturen, in «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik» I. (1931). W. Koppers: Die Indo-germanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde», «Anthropos» XXX., 1935.

[5] Burada, başlangıçta yaptığımız ihzari mülâhazayı hatırlatalım.

[6] Malûm olduğu üzere, «Türk» adı ilk defa olarak ancak Milâttan sonra 6. cı asırda, Çin kitaplarında görülmektedir. Bundan sonra, kelimeyi, 8. ci asra ait olan Orhon kitabelerinde görüyoruz. Dar mânada bir tarihçi olan W.Barthold bile şöyle mütalâa etmekten kendisini alamıyor: «Türk» diye tavsif olunan dili konuşmakta olan insanlar mânasına Türkler, şüphesiz çok daha evveleri mevcuttular.» (Barthold: 12 Vorlesungen, S.33). Burada yürüttüğüm mülâhazaların, bu noktai nazarı yalnız teyit etmekle kalmayıp, derinleştirdiği ve hattâ daha dakik surette tayin ettiği fikrindeyim. J. J. M. de Groot (Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens, I. Teil, Berlin und Leipzig 1921, s.5): pek eski olması lâzım gelen bir Çin işareti olan T'ik-Garp ve Şimalin yabancı kavimleri için umumi bir ad-'den bahsedip bunun içinde, icabında Milâttan önce 18. ci asra kadar geriye giderek Türk yahut Türk adının

meknuz olup olmadığını soruşturuyor; bu şüphesiz çok enteresandır.. Fakat dil sahasına giren şeyler hakkında hüküm vermeyi bittabi Sinolog'lara bırakmak doğru olur. - Şunu da kaydetmek gerektir ki, mevzuumuzun icabı olarak, Türk kavimlerinin bütün yeni hareket ve başarılarını (bu münasebetle Hiung-nuları, Hunları düşünüyorum) bir tarafa bırakıyoruz. Haloun'a nazaran (Seit wann kannten die Chinesen die Tocharer oder Indogermanen überhaupt, Leipzig 1926. s. 130) Hiung-nu'lar (ekseriyeti binici göçebe olan bir kavim) kitabiyatta, emin olarak ancak Milâttan önce 318 senesinden itibaren tesbit olunabiliyorlar. Bunlar Han devrinin başlangıcında, (Milâttan önce 2. ci asırdan, Milâttan sonra 2. ci asra kadar), bütün Shan-si'ye, Garbi Chi-li'ye ve Şarki Shen-si'ye hakimdirler. Her ne kadar Hiung-nu'lar Hun'larla aynı telâkki olunuyorlarsa da, bu hususta kati bürhanların henüz mefkut olduğunu gözönünde tutmak lâzımdır. (von Rosthorn'un sifahi beyanatu), Paul Pelliot da buna benzer tarzda bir ifadede bulunmaktadır. (La Haute Asie, p.6): «Mebdede bir sıfat olan Türk kelimesinin henüz meçhul olmasına rağmen, bugün Hiong-nu'larla Hun'ların Türk oldukları sabit olmuş gibidir.

[6 a] H. Winkler: Die altaische Völker- und Sprachenwelt, Leipzig - Berlin 1921 s. 21.

[7] Ebert, RLV, XIII., 60 ve dev.

[7a] Ankara, 1937.

[8] G. Hermes: Das gezähmte Pferd im alten Orient. «Anthropos» XXXI., 1936, 364-394. W. Amschler: Die ältesten Funde des Hauspferdes. Unter erstmaliger Benützung der von Sir Henry Field (Chicago, U. S. A.) in Kish ausgegrabenen Knochenmaterialien. «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik» IV., 1936, 497-516.

[9] Semitic and Hamitic Origins; Philadelphia 1934.

[10] Barton'a nazaran (yukarıda zikrolunan eser, sahife 245), Anu adı sumercedir; ona tapma, Sâmi olan Babilonyadan alınmış; ve en nihai menşei «İç Asya» da aramak gerektir (zikrolunan eser, sahife 369): It is only recently become clear to me that Anu is a deity of the Central Asiatic race, which founded the city of Surippak. It is, therefore, explained why he heads the list.

[11] W. Schmidt: Der Ursprung der Gottesidee, III., Münster i. W. 1931.

[12] Mukayese ediniz: Barton, a.a. O, s 369, «He (i.e. the God Anu) was brought in late prehistoric time to Babylonia from Central Asia, whence he was also carried to China. In China he was called T'ien; in Babylonia Anu.»

[13] Völker-und Kulturzusammenhänge im Alten Orient. Deutsche Forschung, Heft 5. Berlin 1928. s. 33-67. bakınız s. 38.

[14] A. a. O., S. 44.

[15] A. a. O., S. 67,

[16] Landsberger: Önasya tarihinin esas meseleleri (İkinci Türk Tarih kongresi, İstanbul 1937 12 s.)

[17] E.O. Forrer, Eine Geschichte des Götterkönigtums aus dem Hatti — Reiche, Mélanges Cumont, Bruxelles 1936, p. 688. Aynı müellif: Göttergeschichte als Weltgeschichte im alten Orient. «Forsch. und Fortschritte», XI., 1935, 398-399. Mukayese ediniz: P. Kretschmer: Zur ältesten Sprachgeschichte Kleinasien. Glotta XXI., 1932, 76-200, B. Hrozný: Die Länder Churri und Mitanni und die ältesten Inder. «Archiv Orientalni», I. 1929, 91-110; 251-253.

[18] Hethiter, Churriter und Assyrer. Hauptlinien der vorderasiatischen Kulturentwicklung im II. Jhtsd. v. Chr. Geb., Oslo 1936. Sa. 33'e ayrıca bakınız. Şu esere de bakınız:

Die ersten Arier im alten Orient. Leipzig 1938. Chorrit dilinin sâmi olmadığı gibi İndo-Germen bir dil de olmadığı keyfiyeti, fikrimizce, Schmökel ve bir çok başka araştırmacılar tarafından kültür tarihi üzerindeki düşüncelerde kâfi derecede gözönünde tutulmamaktadır. Aynı mülâhaza, meselâ E. Unger için de caridir, (Altindo-germanisches Kulturgut in Nordmesopotamien, Leipzig 1938).

[19] Schmidt und Koppers: Völker u. Kulturen, Regensburg 1924, s. 214 mukayese ediniz: M. H. Kuczynski; Steppe und Mensch. 1925 s. 20, 25. A. Nehring bu münasebetle bana aşağıdaki notu verdi: «Grekçenin musiki istilâhları ve Homeros'un söz hazinesine ait bir çok şeyler «Küçük Asya malı»dır. Bunun içindir ki Küçük Asyada vücut bulan Grek destanının, Küçük Asya malı nümulere göre teşekkül ettiği lehine çoktanberi şüphe uyanmıştır. Lidya kitabelerinde vezinli bir metin bulununca bu şüphe kuvvet kazandı. Acaba bir Küçük Asya destan nevi, İç Asyadan tesir almış olamaz mı? Altay <Küçük Asya> Grekler yolunu tesbit etmek, bir keşif olurdu».

[20] İlk Çin kültürünün yayılışı hakkında yeni bir çalışma faraziyesi, «Tagungsberichte der Gesellschaft für Völkerkunde (Leipzig'te 1936 da vukubulan toplantı hakkında rapor)» Leipzig, 1937, s. 90-107.

[21] Die archäologische Forschung in China, «Anthropos», XXXII., 1937, 633-646.

[22] L. Walk: Aufdeckungen über die Religion Altchinas. «Reichspost» (Die Quelle), 8. VIII. 1937, s. 217.

[23] Japon bilgini S. Ogawa'nın bir tezi vardır; bu teze göre, Şang'ların dili bile Türk (daha doğrusu Türk-Mogol) dilidir. Bu nazariye de şüphesiz daha fazla tetkik ve takviyeye mühtaçtır. Ogawa, Şang'ların (yahut da bunların başlıca mürekkiplerinden birinin) «İlk Vatan»ını garbi Gobi çölüne kadar Dsungar ülkesinde arıyor. Ogawa'nın japonca yazılmış olan bu husustaki kitabına (Shina-rekishichiri-Kenyu-zoker-schre, Kyoto ve Tokyo 1929) dikkat nazarlarımı çekmek lûtfunda bulunmuş olanlar: Dr. Toh Yuho (yani Dr. Cyong-Ho Do) ve Dr. Alex. Slawik olmuştur.

[24] Eberhard, a.a. O. S. 103.

[25] Bakınız: G. Haloun: Contributions to the History of Clan Settlement «Asia Major» I.

[26] H. Kühn: Zur Chronologie der Sino-Sibirischen Bronzen. «IPEK», Jahrgang 1935, 165-168. «İrani» yerine «Kafkas» demenin daha doğru olup olmayacağı sualini ortaya atmak, doğru gibi görünüyor. «Yafesi» dünyanın, demir sanayii ile olan eski ve büyük bağlılığına Marr kuvvetle işaret ediyor. (Der Japhetische Kaukasus und das dritte ethnische Element im Bildungsprozess der mittelländischen Kultur, Berlin-Stuttgart-Leipzig 1923, s. 73). Arkeoloji bakımından, Fr. Hancarın (Wien 1937) «Kaukasien» adlı monografyası, bu meseleler üzerine yeni ışıklar serpmektedir. Türklerin aslında bir demirci kavmi olmadıklarını, A. Alföldi, herhalde haklı olarak, daima tekrar etmektedir.

[27] W. Amschler, a.a. O.

[28] Zur Geschichte der Verkehrsmittel, in: Die Probleme der Geschichte der materiellen Kultur. Russische Zeitschrift 1933, No. 5-9.

[29] Artamanow, a.a. O. s. 25.

[30] Hem o zaman, A. Zolotarev'in, Artamanow'a büsbütün zıt olarak, «No traces of reindeer breeding were found in the Neolithic sites of Siberia» (Am. Anthropologist, XXX., 1938, 13) demektedir haklı olup olmadığı görülecektir.

[31] Mukayese ediniz: W. Koppers: Konnten Jägervölker Tierzüchter werden? Ein Beitrag zur Urgeschichte der Domestikation, Biologia Generalis, VII., 1932, 179-186.

[32] A. Thousand Years of the Tartars, s. 98.

[33] Mukayese ediniz: «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik» IV., 1936, 174-395 ff.

[34] Hofschläger: Der Ursprung der indogermanischer Notfeuer, «Archiv für die Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik», VI, 1913, 174-188.

[35] Yılın bu tarzda taksimine, W. Amschler (Biologia Generalis, VII., 1931, s. 450) Sibiryâ Altayında rastlamıştır. İstep göçebeleri, yazı teşkil eden «altı ay» da (İlkbaharın sonundan Sonbaharın ortalarına kadar) Altay'ın yüksek meralarına, sivrisinek ve sineklere karşı kendilerini muhafaza etmek ihtiyacı dolayısıyla çekilirler.

[36] Bakınız: Fahri, Ziyaeddin Fındıkoğlu: Ziya Gökalp, sa vie et sa sociologie. Essai sur l'influence de la sociologie française en Turquie, Paris 1936. Bu kitabı maalesef ancak R. Hartmann'ın Orientalist. Literaturzeitung XXXX, 1937, P. 37 de yaptığı tenkitten tanyorum. R. Hartmann da teslim ediyor ki: «Pek az olan tarihi ve etnografik malzemenin içinde, Ziya Gökalp'in hareket noktası olarak kullanabileceği noktaların mevcut olduğu doğrudur». Tarihi-etnolojik sosyolojinin (ki «Fransız sosyoloji» sinde bunu bulmak pek kolay değildir) bugün çizdiği umumî tablo, Ziya Gökalp'in tezini mükemmel surette desteklemektedir. Mukayese ediniz, meselâ: W. Schmidt ve W. Koppers: Völker und Kulturen, Regensburg 1924. Hans Plischke, in: Japanisch-Deutsche Zeitschr. f. Wissensch. u. Technik, II., 1924., s. 463/476. — Sonra: Koppers'in: Handwörterbuch der Soziologie (hrsg. v. A. Vierkandt) (Stuttgart 1931) de, «Aile» hakkındaki makalesi.

[37] Burada, Cenuptan doğru gelen, aslında Türklere yabancı olan bir «iki sınıfa ayrılma» ile ilgiler bulunup bulunmadığı yakından tetkike değer. Bakınız: A. Alföldi, La Royauté double des Turcs (14 sayfa), İstanbul 1937. Al. Gahs, Spuren eines Zweklassensystems in Nordasien (1931) (el yazısı; henüz basılmamıştır).

[38] Bunun iyice görülmüş ve ifade edilmiş olduğunu, W. Barthold: 12 Vorlesungen... s. 10 da da müşahade ediyoruz. — Bununla beraber, büyük hayvan yetiştirme esasına dayanan Devlet teşekküllerini görmemek, bunlar karakteristیک bir şekilde az sürdü diye, doğru olmaz. Bunlar, bir taraftan büyük Han Motun ve halefleri zamanındaki büyük Hiung-nu Devleti, sonra, Tuküe Türklerinin iki büyük devletidir. Şüphesiz her iki tarafta evvelce mevcut yüksek kültürlerden çıkan ilhamı da hesaba katmak lâzımdır. Fakat her şeyi tılsımlı «İrani» sözü ile izaha kalkışırsak, hedefimizi aşmış oluruz.

[39] Bu bakımdan her şeyin mefkut olmadığını, yahut mahvolmuş olmadığını, evvelce Gahs, Türk-Moğol bahar törenlerinde, daha eski bir gençlik «initiation» ını meydana çıkarmakla göstermiştir. (Internationale Woche für Religions-Ethnologie, Mailand 1925, Paris 1926, s. 228, f.) (Der heutige Stand... s. 138).

[40] W. Barthold da, -Reşideddin'in peşinde giderek -Şamanizm'in, çoban göçebelerin ilk dini telâkki edilmemesi lâzım geldiğine işaret eder. Katı olmamakla

beraber dikkate değer bir vâkıa da şudur ki, şamanizm'i ifade eden bir kelime, Orhon kitabelerinde bulunmamıştır. (W. Barthold, 12 Vorlesungen . . . s. 16), Burada şunu da kaydetmek lâzımdır ki, Çin vakayinameleri, Hakas Kırkızlarında (Türkleşmiş «Yenisey» liler) Şaman'ların bulunduğu bahsederler, halbuki Hiung-nu'lar hakkında bundan bahsetmezler.

[41] W. Barthold: Der heutige Stand . . . s. 138.

[42] Berlin 1926,

[43] Mukayese ediniz: Nehring, a.a. O. s. 38 f.

[44] Mukayese ediniz: W. Koppers: Die Religion der Indogermanen in ihren kulturhistorischen Beziehungen. «Anthropos» XXIV., 1929, 1073-1089. Aynı müellif: Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde. «Anthropos» XXX., 1935, 1-31. Aynı müellif: Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen. «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik», IV. 1936, 279-411. Aynı müellif: Das magische Welterschöpfungsmysterium bei den Indogermanen. Van Ginneken-Festschr. Paris 1938, 149-155.

[45] Bakınız: Jensen, in: Hirt-Festschrift, Heidelberg 1936, s. 125 ff. «Indo-Germen-Sami» hakkında, bakınız: A. Schot, a.a. O. s. 45 ff. Sonra, A. Nehring: Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat, in: «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte u. Linguistik», IV., 1936, s. 1, ff.

[46] Das gezähmte Pferd im alten Orient, «Anthropos», XXXI, 1. 936, 360-394. Mukayese ediniz: s. 392, ff.

[47] G. Hermes: Der Zug des gezähmten Pferdes durch Europa. «Anthropos», XXXI, 1938, 105-146, bilhassa bahınız: s. 116.

[48] Ross und Reiter im ursprünglichen Kaukasus, «Ipek» 1935, s. 59.

[49] H. Maspero: La Chine Antique, Paris 1927.

[50] Yakında, ayrı bir tetkikte, biniciliğin menseini mütalâa etmeği düşünüyorum. Bittabi bunda, Ren geyiğine - binicilik hayyanı olarak - lâıyk olduğu yer verilecektir.

[51] Ben burada şüphesiz, daha ziyade tarla ziraatıyla meşgul Avrupa İndo-Germen'leriyle, bu nevi ziraatten o kadar fazlasını ve o derece karakteristiğini tebarüz ettirmiyen Ariler arasındaki malûm farkı düşünmüyorum. Bu farklar tali nevidendir, ve İndo-Germen'lik bahis mevzuu olunca, esas itibariyle o kadar mühim bir rol oynamazlar.

[52] Bu hususta daha fazla tafsilât için, bakınız: Koppers, Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen, «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik», VI, 1936, s. 107.

[53] Bu tezahürler hakkında fazla malûmat için bakınız: Koppers a.a. O. — aslında çoban göçebelerin malı olan atın, şimali Kafkas sahasında (bihassa oranın bakır devri esnasında yani Milâttan önce 2 ci ve 1 inci binyıllarda) nasıl yerli ve aslen maderşahi bir istikamet alan verimlilik törenleri ile gittikçe daha fazla karıştığı, en iyi olarak Hancar'ın «Ross und Reiter im urgeschichtlichen Kaukasus (1. 1935, 39-65) adlı yazısında görülür. Aslen İndo-Germen'liğin temeli üzerinde, her iki mürekkibin mezci, ihtimalki benzer bir tarzda vukua gelmiştir.

[54] «İlk Türkler» halis göçebe idiler; halbuki «İlk İndo-Germenler» hiç bir veçhile aynı derecede göçebe değillerdi. Türklere gelince, onlar hakkında, Barthold (12 Vorlesungen . . . s. 40) gayet iyi olarak der ki, onlar yerleşir yerleşmez, halis Türk olmaktan çıkarlar.

[55] A. Nehring, a.a. O. s. 156.

[56] Gemeinsame Eigentümlichkeiten und Elemente der indogermanischen, türkischen und mongolischen Sprachen». Spisanie. — (Bulgar ilimler akademisi dergisi) 1937, s. 149-196.

[57] A.a. O. s. 105, 218 f., 228.

[58] Malûm olduğu üzere, Fino-Uğurları, Altaylılarla İndo-Germenler arasında vasıta olarak görmek, düşünölmüştür. Nehring, Studien'lerinde bunun aleyhine müteaddit kereler cephe almıştır. Son zamanlarda Fin âlimi Hämäläinen, şu makalesinde aynıını yapmıştır: Tarihi Halk bilgisi ve etnik menş e sahalarının tayini (fince); makale: «Kalevalaseuran Vuösikirja 17, 1937, s. 124 te çıkmıştır.

[59] C. C. Uhlenbeck: Oer-Indogermaansch en Oer-Indogermanen. Mededeelingen d. Kon. Akademie van Wetenschappen. Afd. Letterkunde, Deel. 77, Serie A. No. 4, Amsterdam 1935. Aynı müellifin: The Indogermanic Mother Language and Mother Tribe Complex. American Anthropologist, XXXIX, 1937, 385-393.

[60] Ursprung der indogermanischen Sprachen. «Mannus», XX., 1934, 115-127.

[61] Die erste indogermanische Wanderung, Wien 1936. Aynı müellif: Die Lebensformen der Indogermanen. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. Band IV.

[62] Bunu, - iyi ve ikna edici bir şekilde olarak - A. Götze şu kitabında gösteriyor; «Hethiter, Churriter und Assyrier. Hauptlinien der vorderasiatischen Kulturentwicklung im II. Jahrtausend v. Chr. Geb.» Oslo 1936. Bir de bilhassa mukayeseye değ er: A. Moortgat: Die bildende Kunst des Alten Orients und die Bergvölker, Berlin 1932.

URTÜRKENTUM UND URINDOGERMANENTUM

IM LICHT DER VÖLKERKUNDLICHEN UNIVERSALGESCHICHTE [1]

von

WILHELM KOPPERS

INHALT:

- 1 — Einleitung. Historische Völkerkunde und Indogermanistik und Türkologie.
- 2 — Das Urtürkentum.

- a) Einleitendes. Historische Quellen im engeren und weiteren Sinne. Zu den letzteren gehören die ethnologischen, die aber ebenfalls wirkliche historische Quellen sind.

- b) Erfassung des Urtürkentums mit Hilfe historischer Zeugnisse engeren Sinnes.

- α) Spuren des Urtürkentums im alten Vorderen Orient.

- β) Das Wirken des Urtürkentums auf dem Boden Altchinas.

- c) Das Urtürkentum im Lichte ethnologischer Bezeugung.

- α) Vorbemerkung.

- β) Die Sibirisch - innerasiatische Hirtenkultur. Das Problem im allgemeinen,

- γ) Die altai-türkische Pferdehirtenkultur.

- 3 — Das Urindogermanentum.

- a) Grundsätzliches und Methodisches. Die Quellen.

- b) Die Kultur der Urindogermanen in ihren Hauptkomponenten (der hirtenkulturellen und ackerbaulichen) und deren ausserindogermanische Beziehungen, im besonderen zur alttürkischen Pferdehirtenkultur Innerasiens und zur mutterrechtlich-agrarischen Hornviehzüchterkultur des «Südens».

- 4 — Schluss. Zusammenfassende Würdigung der grossen menschheitsgeschichtlichen Leistungen des Urtürkentums und des Urindogermanentums.

[1] Diese Abhandlung gibt in bedeutend erweiterter Form den Inhalt eines Vortrages wieder, den der Verfasser bei Gelegenheit des II. Türkischen Historischen-Kongresses in Istanbul (September 1937) gehalten hat.

Belleten C. V, F. 31

1 — EINLEITUNG. HISTORISCHE VÖLKERKUNDE UND INDOGERMANISTIK UND TÜRKOLOGIE

Vorbemerkung: Wenn in den vorliegenden Ausführungen das Urtürkentum dem Urindogermanentum gegenübergestellt wird, so soll das nicht heissen, dass etwa nach unserer Auffassung beide Grössen ohne weiteres als auf einer Vergleichsebene liegend betrachtet werden könnten. Das Türkische bildet bekanntlich ein Glied der altaischen Sprachfamilie, zu der ausser dem Mongolischen eben das Türkische selbst (mit seinen verschiedenen Einzelsprachen, oder besser Dialekten) und zweifelhafterweise das Mandschu-Tungusische (dessen Altai-Charakter bekanntlich von Shirokogoroff entschieden bestritten wird) gehört. Leider ist das Verhältnis des Altaischen zum Uralischen noch immer nicht eindeutig geklärt. Es könnte aber einmal dahin kommen, dass wir einem "Urindogermanentum," (sowohl kulturgeschichtlich wie sprachlich verstanden) ein "Ur-Uralisch (Samojedisch) Altaisch," (auch hier kulturgeschichtlich wie teilweise auch sprachlich verstanden) gegenüberzustellen hätten, wobei unter Altaisch (im Sinne der obigen Darlegungen) nur türkomongolisch zu verstehen wäre. Der Ausdruck Türkentum bzw. Urtürkentum hat also im Rahmen unserer Ausführungen im allgemeinen einen weiteren Sinn als gewöhnlich. Da aber das Schwergewicht in den folgenden Ausführungen im Kulturgeschichtlichen liegt, und der Vergleich schliesslich von Komplex zu Komplex sich erstreckt (wobei die Benennungen mehr oder weniger zur Nebensächlichkeit werden), so dürften sich aus unserem Vorgehen Nachteile von wesentlicher Bedeutung nicht ergeben. Immerhin erschien es nützlich, ja notwendig, die obigen Bemerkungen vorzuschicken.

*
*
*

Seit gut dreissig Jahren bemüht sich ein Teil der völkerkundlichen Forscher, die dabei dem bekannten vor einigen Jahren verstorbenen deutschen Ethnologen Professor Fritz Gräbner folgen, auf dem Gebiete der Ethnologie, soweit das gegebene, im

allgemeinen nichtschriftliche, Quellenmaterial das gestattet, nach streng historischen Prinzipien vorzugehen. Es liegt in der Natur der Sache, dass auf dem Boden dieser historischen Völkerkunde das Moment der kulturellen Beziehung ganz und gar im Vordergrund steht. Die vor allem mit Hilfe des Form — und Quantitätskriteriums durchgeführten Erforschungen solcher Beziehungen haben als Resultat einerseits die letztlich zusammengehörenden Kulturkomplexe, anderseits ihr (natürlich nur relatives, nicht absolutes) Altersverhältnis zueinander aufzuweisen.

Die hier in Frage stehende Applikation der fachhistorischen Methode auf das Gebiet der Völkerkunde, also auf Geschichte und Entwicklung von Völkern und Kulturen, die über die Erfindung der Schrift und damit auch über schriftliche Quellen noch nicht verfügen, hat in systematischer Weise zum ersten Mal der von der Fachhistorie herkommende und schon genannte Professor Fritz Gräbner durchgeführt, und zwar in dem im Jahre 1911 erschienenen Buche "Die Methode der Ethnologie.". [1] Vor kurzem konnte eine neue Methode der historischen Völkerkunde aus der Feder von W. Schmidt, mit Beiträgen von W. Koppers erscheinen. Sie hat den Titel: "Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie.". [2] Es ist in diesem gut 300 Seiten umfassenden Buche versucht worden, die Fortschritte und Erfahrungen, welche seit dem Erscheinen des Büchleins von Fr. Gräbner speziell unter methodologischer Rücksicht gemacht werden konnten, zu verwerten und so ein Handbuch zu schaffen, das dem derzeitigen Forschungsstande auf unseren Wissenschaftsgebieten, soweit die allgemein geltende und bekannte fragilitas humana das gestattet, Rechnung trägt.

Auf die methodischen Grundlagen der historischen oder kulturhistorischen Völkerkunde kann an dieser Stelle natürlich nicht näher eingegangen werden. Ich bemerke nur, dass heute doch schon recht viele Ethnologen, nicht nur der Alten, sondern auch der Neuen Welt, bei ihren vergleichenden Arbeiten nach den Grundsätzen der kulturhistorischen Methode der Ethnologie sich richten. Etwas mehr Zurückhaltung wird im einzelnen den ersten zusammenfassenden Ergebnissen der historisch — ethnologischen Forschung gegenüber beobachtet. Diese zusammenfassenden Ergebnisse repräsentieren sich in den Kulturschichten oder den

[1] Heidelberg 1911.

[2] Münster i. Westfalen 1937.

sogenannten Kulturkreisen, wie sie seinerzeit, also vor etwa 25 bis 30 Jahren erstmalig besonders von Fr. Gräbner, B. Ankermann und W. Schmidt aufgestellt wurden. Eine Zurückhaltung diesen Aufstellungen gegenüber ist berechtigt, das lag und liegt selbstredend auch im Sinne ihrer Urheber. Nicht nur einmal, sondern des öfteren ist gerade von ihnen mit allem Nachdruck darauf hingewiesen worden, dass unbedingt ein Unterschied zu machen ist zwischen der historisch — ethnologischen Methode einerseits und den mit deren Hilfe in der Vergangenheit erzielten Kulturkreisaufstellungen. Wenn von der ersteren mit aller Zuversicht gesagt werden kann, dass sie der Hauptsache nach bleiben wird, so gilt das nicht in gleichem Masse von den letzteren, den Kulturkreisen. Diese stellen ja die Kultureinheiten dar, wie sie auf Grund des bis jetzt bekannten und nach historischen Gesichtspunkten durchgearbeiteten ethnologischen Materials erfasst und aufgestellt werden konnten. Weitere Forschung, zumal Heranziehung und Berücksichtigung neuer Quellenmaterialien, wird im Bilde dieser Kulturkreise ohne Zweifel noch manche Aenderung bzw. Ergänzung, wie auch Korrektur notwendig machen. [3]

Aber wenn so auch ständig an der Revision und Korrektur der einmal aufgestellten Kulturkreise oder Kulturkomplexe gearbeitet werden muss, so wäre es doch anderseits verfehlt zu meinen, dass von den diesbezüglichen alten Aufstellungen im Laufe der Zeit alles schwankend geworden sei. Das ist durchaus nicht der Fall. Recht Vieles und Wesentliches hat sich behauptet und wird sich, aller Voraussicht nach, auch weiter behaupten. Doch es kann hier nicht der Ort sein, darauf weiter einzugehen. Ich leite vielmehr über zur kurzen Erörterung dessen, was Urtürkentum und Urindogermanentum mit den Kulturkomplexen oder Kulturkreisen der historischen Ethnologie zu tun haben und inwieweit die Erforschung jener von diesem Standort aus gefördert wird. Das Verhältnis ist ein wechselseitiges. Insofern die Kom-

[3] In diesem Sinne kann man der Kritik Lowies (*The History of Ethnological Theory*, New York 1937, German diffusionists pp. 177-195) nur weitgehend zustimmen. Aber Lowie hätte wohl noch anfügen können, dass wir schon seit Jahren immer wieder die gleichen oder doch ähnliche Forderungen erhoben haben dahingehend, dass alle ersten Kulturgebiete mit der grössten Aufmerksamkeit betrachtet und die einzelnen Kulturgebiete, nötigenfalls ergänzt bzw. geändert werden müssen. Vgl. hierzu u. a. F. Haeckel «Totemismus und Zweiklassensystem bei den Sioux-Indianern» (*Anthropos*, XXXII., 1937 210-238. 450-501, 795-848).

plexe des Urindogermanentums und des Urtürkentums in Zeiten hineinführen, wo auch diese Völker ohne Schrift und infolgedessen auch ohne schriftliche Quellen waren, interessieren sie natürlich auch schon an und für sich unsere ethnologische Wissenschaft, und wir, als deren Vertreter, profitieren unter dieser Rücksicht gerne von den Eigenleistungen der Wissenschaften der indogermanischen und türkischen Sprach- und Altertumsforschung. Aber auch umgekehrt vermag die historische Ethnologie den älteren Schwesterwissenschaften zu helfen, dadurch nämlich, dass sie die von ihr erarbeiteten Komplexe oder Kulturkreise an die des Urindogermanentums bzw. des Urtürkentums heranbringt und so neues Licht über die ursprünglichen Verwurzelungen verbreitet. So bedeutet schliesslich die völkerkundlich — universalgeschichtliche Einstellung auch, wie leicht zu zeigen sein wird, für die bessere Erhellung der Fragen des Urindogermanentums und des Urtürkentums nicht bloss eine theoretische Förderung, sondern ebenso sehr eine tatsächliche Förderung. Begreiflich weiterhin, dass auf diese Art auch die Beziehungen von Urtürkentum und Urindogermanentum zueinander in einem neuen Lichte erscheinen. Und gerade diese Frage weckt und verdient schliesslich unser besonderes Interesse.

Gemäss unserer ganzen Themastellung kann die erste Frage natürlich nicht anders lauten als: Wie sehen im Lichte der heutigen Forschung die Komplexe des Urtürkentums und des Urindogermanentums aus? An zweiter Stelle schliesst sich daran an die nicht minder interessante und bedeutungsvolle Frage, ob und in welchem historisch — genetischen Verhältnis die beiden Urkomplexe zueinander standen. Der kurzen Darstellung des Urtürkentums und des Urindogermanentums haben wir also zunächst unsere Aufmerksamkeit zu widmen.

2. DAS URTÜRKENTUM.

a) *Einleitendes.* Historische Quellen im engeren und weiteren Sinne. Zu den letzteren gehören die ethnologischen, die aber ebenfalls wirkliche historische Quellen sind.

Die Einteilung und Gruppierung der altaisch redenden Völker und Stämme kann ich, zumal an dieser Stelle, als bekannt voraussetzen. [4] Die Erforschung der altaischen Sprachfamilie wie der

[4] Einführende Literatur; H. V á m b é r y; Die primitive Kultur des türkotatarischen Volkes. Leipzig 1879. Derselbe; Das Türkenvolk in seinen ethnolo-

damit im Zusammengang stehenden altaischen Altertumskunde ist leider nicht so weit vorgeschritten, wie etwa die der indogermanischen oder semitischen Sprach- und Altertumskunde. Es ist infolgedessen noch nicht möglich, mit Hilfe der Altaistik oder Türkologie vom Urtürkentum ein im allgemeinen so bestimmtes Kulturbild zu rekonstruieren, wie z. B. die Indogermanistik das in Bezug auf das Urindogermanentum zu tun vermag [5].

Im übrigen ist es bald klar, dass wir im Sinne der Erforschung des Urtürkentums [6] zwei Hauptgruppen von Quellen zu unterscheiden haben. Bei der ersteren haben wir es mit den historischen Quellen im engeren Sinne zu tun. Diese Quellen sind, worauf von der Fachleuten schon oft hingewiesen wurde, im

gischen und ethnographischen Beziehungen, Leipzig 1885. M. A. Czaplicka; *The Turks of Central Asia in History and at the Present Day*. Oxford 1918 W. Jochelson; *Peoples of Asiatic Russia*. New York 1928. H. Winkler; *Die altaische Völker — und Sprachenwelt*. Leipzig und Berlin 1921 W. W. Barthold; *Der heutige Stand und die nächsten Aufgaben der geschichtlichen Erforschung der Türkvölker*. Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, N. F. Bd. 8 (Bd. 83). Leipzig 1929, S. 121-142. Derselbe: 12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Auf die gerade für unsere Erörterungen so wichtige Innerasien behandelnde ethnologische Spezialliteratur kann hier nicht näher Bezug genommen werden. Bedeutendere Werke davon findet man z. B. erwähnt und gewürdigt in W. Schmidt und W. Koppers; *Völker und Kulturen* (Regensburg 1924), Fr. Flor; *Haustiere und Hirtenkulturen*, in *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik* I (1931). W. Koppers; *Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde*, *Anthropos* XXX, 1935.

[5] Hier sei auch an die eingangs gemachte Vorbemerkung erinnert.

[6] Bekanntlich erscheint der Name «Türken» erst im 6. Jahrhundert n. Chr. in der chinesischen Literatur, die dem 8. Jahrhundert angehört. Orchon — Inschriften weisen ihn dann ebenfalls auf. Selbst W. Barthold, ein Historiker im engeren Sinne des Wortes, kann nicht umhin zu bemerken; «Türken im Sinne von Leuten, die die heute von uns als «Türken» bezeichnete Sprache sprechen, gab es zweifellos schon viel früher» (W. Barthold; 12 Vorlesungen... S. 33). Ich denke, dass die vorliegenden Ausführungen diese Auffassung nicht nur bestätigen, sondern auch vertiefen und schliesslich genauer präzisieren. Wenn J. J. M. de Groot (*Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens*, 1. Teil. Berlin und Leipzig 1921, S. 5) von einem offenbar sehr alten chinesischen Zeichen Tik (als allgemeine Benennung der Fremdvölker des Westens und des Nordens!) spricht und fragt, ob darin nicht schon (eventuell bis ins 18. Jahrh. v. Chr. zurückgehend!) der Name Turk oder Türk vorliege, so ist das sicher recht interessant. Die Beurteilung des Sprachlichen aber muss natürlich den Sinologen überlassen bleiben.—Bemerkt sei noch, dass wir angesichts unseres Themas alle jüngeren Bewegungen und Leistungen türkischer Völker (ich denke an die Hiong-nu, Hunnen usw.) natürlich unberücksichtigt lassen. Nach Haloun (Seit wann kannten die Chinesen die

allgemeinen in nichttürkischen Sprachen abgefasst. Im Sinne der uns hier gegebenen Aufgabe kommen da vor allem die Quellen in Betracht welche der Alte Vordere Orient und Alt-China darzubieten haben. Die zweite Hauptgruppe von Quellen ist ethnologischer Natur. Sie ist nämlich mit der Tatsache gegeben, dass ein ansehnlicher Teil der altaisch-türkischen Völkerschaften noch heute (oder doch bis in die Gegenwart hinein) in ursprünglicherer Form fortlebt, so dass also in ihnen, d.h. in den vornehmlich als Pferdehirten ihr Dasein fristenden Altai-Tataren (und ihren Verwandten) noch immer ein Gegenstand völkerkundlicher oder ethnologischer Forschung zur Verfügung steht. Diese Tatsache ist auch von anderen Forschern, so besonders von den Türkologen selber gesehen, aber wohl nicht immer entsprechend gewürdigt worden. So nennt z. B. H. W i n k l e r diese, zwar «ethnologisch in hohem Grade beachtenswert, im übrigen aber bedeutungslos» [7]. Nein, wir Ethnologen—Kulturhistoriker werten eine solche Tatsache doch anders und glauben, unsere guten Gründe dafür zu haben. Wir vermögen nämlich zu zeigen, dass sich hier nicht nur einfachere, sondern auch wirklich ältere Formen des menschlich-kulturellen Seins erhalten zeigen. Wenn aber das, dann können diese für die ältere Vorzeit des altaisch-türkischen Volkstums zeugenden Restvölker in der Tat in ihrer Bedeutung kaum überschätzt werden. Und vor allem verfügt damit eine Untersuchung, die auf eine Rekonstruktion des Urtürkentums abzielt, über Forschungsmittel, die in solcher Art und Fülle z. B. der Indogermanistik so gut wie vollständig fehlen [8]. Nicht zum mindesten ist

Tocharer oder Indogermanen überhaupt, Leipzig 1926, s. 130), sind die Hiung-nu (ein vorherrschend nomadisches Volk mit Reiterei) in der Literatur erst ab 318 v. Chr. mit Sicherheit feststellbar. Zu Beginn der Han-Zeit (2. Jahrh. v. Chr.—2. Jahrh. n. Chr.) beherrschen sie ganz Shan-si, das westliche Chi-li und das östliche Shen-si. — Wenn auch die Hiung-nu allgemein mit den Hunnen identifiziert werden, so ist doch zu beachten, dass dafür noch die ganz eindeutigen Beweise fehlen (mündliche Äusserung von Rosthorn). Ähnlich äussert sich Paul Pelliot (La haute Asie, p. 6); «Il est à peu près établi aujourd'hui que Hiong-nou et Huns étaient des Turcs, bien que ce dernier nom, qui n'est à l'origine qu'une épithète, fut encore inconnu»

[7] H. W i n k l e r: Die altaische Völker—und Sprachenwelt. Leipzig—Berlin 1921, s. 21.

[8] Hier ist allerdings im Auge zu behalten, dass im Sinne der Indogermanenforschung indogermanische Restvölker wie die Kafir-Stämme im Hindukusch und die Osseten im Kaukasus noch sehr der systematischen Auswertung harren (Man vergleiche 3. L. Schultz: Altarische Restvölker, «Volk und Rasse», VI, 1931, 65-80).

dann, wie näher zu zeigen sein wird, der besondere Wert des Vorhandenseins beider Quellengruppen darin gelegen, dass sie sich so weitgehend decken und infolgedessen einander so trefflich bestätigen. Das bedeutet eine Kontrolle des methodischen Vorgehens und eine Vertiefung und Sicherung der Forschungsergebnisse, wie sie im Bereiche unserer Wissenschaften sonst nicht immer möglich sind.

b) Erfassung des Urtürkentums mit Hilfe historischer Zeugnisse engeren Sinnes.

a) SPUREN DES URTÜRKENTUMS IM ALTEN VORDEREN ORIENT

Der Völkerkundler und Kulturhistoriker hat sich natürlich bereits ein irgendwie bestimmtes Bild von der Kultur der Urtürken geformt. Darüber wird später noch zu sprechen sein. Der Sprachforscher geht selbstredend von sprachlichen Erscheinungen aus. Unter beiden Rücksichten glaubt man im Verlaufe der letzten Jahrzehnte im Bereiche des alten vorderen Orients auf alttürkische Dinge gestossen zu sein. Das Aufmerken steigert sich naturgemäss dort, wo verschiedene Wissenszweige in dieselbe Richtung weisen. Bekannt sind die Bemühungen Fr. Hommels, im Sumerischen eine altai—türkische Komponente festzustellen. Auffallend ist da jedenfalls nach wie vor das sumerische *dingir* «Gott» und das gemeintürkische *tengri* «Himmel», «Gott». Ebenso die Uebereinstimmung in der Totenpflege, einerseits anscheinend gerade bei den weniger beeinflussten Altai—Türken (und Samojeden!), anderseits bei den Sumerern. Diese Totenpflege besteht bekanntlich beiderorts im wesentlichen darin, dass allerlei Geräte, und zwar in zerbrochenem Zustande, dann auch Tiere (in Alt — Sumer auch Menschen!) mitbestattet werden. M. Ebert verbindet unter dieser Rücksicht auch die Kubankultur mit Altsumer, beide

Es ist nicht ausgeschlossen, dass auf Grund dessen, mein im Text ausgesprochenes Urteil über die weniger günstige Lage, in der sich die Erforschung des Urindogermanentums der des Urtürkentums gegenüber befindet, sich einmal eine ziemliche Modifikation gefallen lassen muss. Dieses schliesslich um so mehr, da ja auch heute die Gruppe der «Altai — Tataren» keineswegs mehr in reinerer Ursprünglichkeit vor uns steht, sondern, worauf vor allem G a h s schon wiederholt und mit Recht aufmerksam gemacht hat, namentlich aus der Welt der «Jenisseier» allerlei Einwirkungen erfahren hat. Hierauf werden wir weiter unten noch zurückkommen müssen.

aber (Kuban und Sumer), ganz im Sinne unserer Darlegungen, mit Zentralasien [9].

Zu den Versuchen von Hommel in bezug auf das Sumerische stellen sich neuerdings jene von Hamit Zübeyr Koşay für das Elamische (vgl. seinen Artikel «Elamisch — türkische Sprachverwandtschaft») [10]. Das Urteil über die rein sprachliche Seite der Angelegenheit muss ich natürlich auch in diesem Falle anderen überlassen. Aber als Völkerkundler und Kulturhistoriker könnte einem die Annahme einer Beziehung zwischen Elam und Altaiern vielleicht noch eindrucksvoller vorkommen, als wie etwa die vorhin erörterte sumerisch—türkische. Dieses besonders deshalb, weil sich im Lichte neuerer Forschungen immer mehr gezeigt hat, dass schon gegen Ende des 4. Jahrtausends vor Christus pferdebesitzende Nomadenscharen vor den Toren des Alten Orients schwärmten, und dass allem Anschein gemäss in erster Linie Alt—Elam etwas mit ihnen zu tun hatte [11]. Zu dem tritt hinzu, dass ein Forscher wie G. A. Barton [12] die Kultur von Alt—Elam im wesentlichen überhaupt von Innerasien (wobei er allerdings in erster Linie an Anau denkt!) herleitet, so auch den Himmels-gott Anu, [13] der doch wiederum allzusehr an den Universum—Gott Num (oder Nu) [14] der den Altai — Türken in vielem so nahestehenden Samojeden erinnert, als dass das einfach übersehen werden dürfte. Barton selber möchte sowohl den Himmels-gott Anu wie auch den T'ien der Chinesen aus Innerasien herleiten [15]. Zu all diesen Darlegungen und Gesichtspunkten

[9] Ebert, RLV. XIII, 60 f.

[10] Ankara 1937.

[11] G. Hermes, Das gezähmte Pferd im alten Orient. «Anthropos», XXXI, 1936, 364—394. W. Amschler; Die ältesten Funde des Hauspferdes. Unter erstmaliger Benützung der von Sir Henry Field (Chicago, USA) in Kish ausgegrabenen Knochenmaterialien. «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik», IV, 1936, 498—516.

[12] Semitic and Hamitic Origins, Philadelphia 1934.

[13] Nach Barton (a. a. O., s. 245) ist der Name Anu sumerisch, seine Verehrung vom semitischen Babylonien übernommen, seine letzte Herkunft aber in «Innerasien» zu suchen (a. a. O., s. 369). «It has only recently become clear to me that Anu is a deity of the Central Asiatic race, which founded the city of Surippak. It is, therefore, explained why he heads the list of the Surippak pantheon».

[14] W. Schmidt: Der Ursprung der Gottesidee, III, Münster i. W., 1931.

[15] Vergleiche Barton, a. a. O., S. 369; «He [i. e. the God Anu] was brought in late prehistoric time to Babylonia from Central Asia, whence he was also carried to China. In China he was called T'ien; in Babylonia, Anu».

passt es nicht schlecht, wenn auch E. Herzfeld [16] einerseits die grosse Eigenständigkeit der altelamischen Kultur hervorhebt, wie andererseits seinen «kaspischen» Kulturkreis (worunter er die ältesten bekannten Hochkulturen von Anau, Mohenjo Daro, Susa I, Susa II, und weitere über das ganze iranische Hochland verstreute Reste versteht) [17] schon für die Zeit von 3000 v. Chr. nicht nur mit Indien, sondern auch mit China irgendwie verbunden sein lässt [18]. Die Gemeinsamkeit könnte, jedenfalls zum Teil, im altaischen (prototürkischen) Element gelegen gewesen sein. In diesem Zusammenhang sei endlich auch noch auf Landsberger hingewiesen, der die Gutikönige, eine Usurpatorendynastie im alten Babylon, auf Grund einer Namenanalyse für türkisch halten möchte [19].

An dritter Stelle wären die Choriter oder Hurri (Churriter nach A. Götz u. a.) zu nennen, «die bereits seit dem 3. Jahrtausend v. Chr. in Nord — Syrien und Nord — Mesopotamien von Aleppo bis Ninua und Assur einen Staat inne hatten, der die Brücke zwischen Babylonien und dem Hatti — Reich bildet» [20]. Soviel ich sehe, sind alle Kenner einig darin, dass die Sprache dieser Choriter nichts mit dem Indogermanischen, noch mit dem Semitischen zu tun hat. Ob die positive Bestimmung, die Forrer versucht (er charakterisiert das Choritische als eine turkoide Sprache), sich behaupten wird, muss die Zukunft zeigen. Die Aufmerksamkeit des Ethnologen weckt in diesem Falle im besonderen die Feststellung, die ich bei A. Götz [21] finde und die

[16] Völker- und Kulturzusammenhänge im Alten Orient. Deutsche Forschung, Heft 5. Berlin 1928. S. 33—67. Siehe S. 38.

[17] A. a. O., S. 44

[18] A. a. O., S. 67.

[19] Landsberger; *Ön Asya er Tarihini «Frühgeschichte», Esas Meseleleri.* (Ikinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul 1937, 12 Seiten).

[20] E. O. Forrer: Eine Geschichte des Götterkönigtums aus dem Hatti — Reiche, *Mélanges Cumont*, Bruxelles 1936, p. 688. Derselbe; *Göttergeschichte als Weltgeschichte im alten Orient.* «Forsch. u. Fortschritte», XI, 1935, 398—399. Zu vergleichen P. Kretschmer: Zur ältesten Sprachgeschichte Kleinasien. *Glotta*, XXI, 1932, 76—100. B. Hrozný: Die Länder Churri und Mitanni und die ältesten Indier. «Archiv Orientalni», I, 1929, 91—110, 252—203.

[21] Hethiter, Churriter und Assyrer. Hauptlinien der vorderasiatischen Kulturentwicklung im II. Jhstd. v. Chr. Geb. Oslo 1936. Siehe besonders s. 33. Siehe auch K. Schmökel: Die ersten Arier im alten Orient. Leipzig 1938. Die Tatsache, dass das Choritische weder semitisch noch indogermanisch ist, wird m. E. von Schmökel, wie ähnlich auch von vielen anderen Forschern, bei den Kulturgeschichtlichen Erwägungen zu wenig in Rechnung gestellt. Ähnliches gilt z. B. von E. Unger: *Altindogermanisches Kulturgut in Nordmesopotamien.* Leipzig 1938.

besagt, das die pferdebesitzenden Choriter wohl von einer indogermanischen Herrensicht überlagert seien, im übrigen aber das Wesen des Volkstums dunkel bleibe. Auch hier könnte, die Dinge völkerkundlich — kulturgeschichtlich gesehen, eine turkoide Schicht in der Tat wohl mit in Frage kommen. Dieses um so mehr, wenn auch der ausgesprochene Sinn der Choriter für richtige Epen (besonders Göttersagen), die nach Forrer in ihrer Art an Homer erinnern sollen, mit der bekannten Vorliebe der türkischen Nomadenstämme für epische Heldensagen und — gesänge [22] in Zusammenhang gebracht werden könnte.

An vierter Stelle verdient erwähnt zu werden, dass W. Brandenstein in der etruskischen Deklination altaische Züge annimmt, sie gleiche typologisch der der Türksprachen. Brandenstein möchte daher die letzte Heimat der Etrusker in Innerasien suchen. A. Nehring, dem ich zu diesen Fragen briefliche Mitteilungen verdanke, glaubt in bezug auf diesen letzten Punkt Brandenstein nicht folgen zu können. Er hält vielmehr die Herkunft der Etrusker bzw. der tyrsenischen Schicht im Etruskertum aus Lydien für hinreichend gesichert. Dass Lydien die jüngste Heimat der Etrusker war, ist übrigens auch die Auffassung Brandensteins. Aber Nehring selber steht, wie er mir freundlicherweise weiter mitteilte, unter dem Eindrucke, dass im Hethitischen, Lydischen und Lykischen beim pronomen ural—altaische Einschläge vorhanden sein könnten. Diesen Dingen müsste indes, wie Nehring betont, erst einmal genauer nachgegangen werden, schliesslich wäre vorsichtshalber auch zu fragen, ob im gegebenen Falle uralisch oder altaisch.

Fassen wir alle diese sprachlichen, kulturellen und religiös-mythologischen Einzelheiten zusammen, so zeigt sich, dass sie nicht nur mehr oder weniger bestimmt an Altaisches erinnern, sondern deutlich genug auch im grossen und ganzen in der Kultur des alten vorderen Orients den in der Hauptsache erst um 2000

[22] Schmidt und Koppers: Völker u. Kulturen, Regensburg 1924, s. 214. Vgl. M. H. Kuczynski; *Steppe u. Mensch.* s. 20, 25. Hierzu verdanke ich A. Nehring folgende Notiz: Die musikalische Terminologie des Griechischen sowie vieles im Wortschatz Homers ist «kleinasiatisch». Man hat daher schon lange den Verdacht, dass das in Kleinasien entstandene griechische Epos aus kleinasiatischen Vorbildern erwachsen ist. Dieser Verdacht wurde genährt, als in den lydischen Inschriften ein metrischer Text zutage trat. Sollte eine eventuell kleinasiatische Epik nun ihrerseits von Innerasien beeinflusst sein? Der Weg Altaier > Kleinasien > Griechen wäre eine Entdeckung!»

v. Chr. hier auf verschiedenen breiten Fronten einsetzenden indogermanischen Einwirkungen zeitlich um ein Bedeutendes, ja um 1000 bis 1500 Jahre, vorausgegangen sind. Angesichts dessen also erscheint die Frage nach einer etwaigen Mitwirkung des älteren Türkertums (oder vielleicht besser: Proto—Türkentums) an der Grundlegung, oder besser, an der ersten Fortentwicklung der altorientalischen Hochkulturen keineswegs so phantastisch, als es manchmal wohl geglaubt und geäußert worden ist. In den Schlusssausführungen werden wir auf die weiteren hier sich aufdrängenden Probleme noch einmal kurz zurückkommen müssen.

β) DAS WIRKEN DES URTÜRKENTUMS AUF DEM BODEN ALTCHINAS

Schon seit langem hegten viele Forscher (so z. B. A. von Rosthorn, W. Schmidt, W. Koppers, u. a.) die Ueberzeugung, dass auch bei der Bildung und ersten Fortentwicklung der altchinesischen Hochkultur innerasiatische Pferdehirtenvölker ihre Hand mit im Spiele hatten. Dass es sich dabei vorwiegend um altaische Stämme handeln müsste, lag ja an und für sich schon nahe. Aber im Sinne wissenschaftlicher Klarheit und Exaktheit muss es doch ausserordentlich begrüßt werden, dass gerade in aller jüngster Zeit der türkische Charakter jener auf Altchina Einfluss nehmenden Nomadenvölker mit grösserer Eindeutigkeit dargetan werden konnte. Auch in diesem Falle arbeiten, wie wir sehen werden, die beiden Wissenschaften der Sprachforschung und der Kulturgeschichte Hand in Hand, was den Ergebnissen natürlich eine um so grössere Bedeutung verleiht. Zusammenfassend und teilweise der Forschung neue Wegeweisend, berichten über alles dieses W. Eberhard [23] und A. von Rosthorn [24].

Auf Grund der Lesbarmachung vor allem der bekannten altchinesischen Orakelknochen ist nun auch die Schang—Periode (1745—1117 v. Chr.) zu einer historischen Zeit im engeren Sinne des Wortes geworden. Bereits in dieser Periode tritt, was auch auf archäologischem Wege erhärtet wird, das gezäumte Pferd, und zwar im Zweigespann vor dem Wagen, in die Erscheinung. Zur Religion des ältesten China werden derzeit von L. Wall einge-

[23] Eine neue Arbeitshypothese über den Aufbau der frühchinesischen Kulturen. «Tagungsberichte der Gesellschaft für Völkerkunde (Bericht über die II. Tagung 1936 in Leipzig)». 1937, s. 90-107.

[24] Die archäologische Forschung in China, «Anthropos», XXXII, 1937, 633-646.

hendere Untersuchungen durchgeführt. Darnach ist schon die Hia — Dynastie, die bekanntlich auf Yü, als ihren mythischen Begründer zurückgeführt wird (hypothetisch um 2200 — 2000 v. Chr. anzusetzen), jedenfalls von einem aus Innerasien stammenden proto — türkomongolischen Volk getragen, dem in religiöser Hinsicht der Glaube an den Himmelsgott und zwar in der Gestalt des T'ien eigentümlich war. Anders Schang — ti; der nationale Gott der Schang — Leute, ist — allem Anschein nach — mit dem Ti (oder T'ien) der Hia — Leute nicht identisch. Schang — ti ist der Himmelsgott der östlichen Küstenkultur, die von Haus aus eine agrarische ist. «Die Chou (1116 — 250 v. Chr.) sind geneigt, neben den Gott ihrer alten innerasiatischen Heimat, T'ien, den in ihrer neuen Heimat erbgewesenen Ackerbauer, Schang — ti, zu stellen, und zwar in Gleichordnung; ja es macht stark den Eindruck, als hätten gerade die ersten Chou — Könige Schang — ti bewusst in den Vordergrund gerückt, zu dem durchsichtigen Zweck, der von ihnen unterworfenen Schicht gegenüber durch Berufung auf deren Gott sich die überirdische Sanktion ihrer Herrschaft und damit die Legitimisierung ihrer Dynastie zu sichern». «T'ien ist der charakteristische Himmelsgott der Viehzüchternomadenskultur. Er ist das über dem Himmelsgewölbe wohnende und von dort her die Welt regierende persönliche höchste Wesen. Ursprünglich nicht dem materiellen Himmel gleichgesetzt, zeigt er in der weiteren Folge eine immer stärkere Neigung zu pantheistischer Entwicklung, unter Auflösung seines personalen Charakters, ein Hinübergleiten in die Idee eines unpersönlichen Weltgesetzes, einer weltordnenden Kraft. Auch Sonnenmythologie hat auf die T'ien — Vorstellung eingewirkt.» [25].

Nennen wir dazu noch, wenigstens schlagwortartig, an weiteren charakteristischen Elementen den typischen Ahnenkult, die strikte Primogenitur (wie jedenfalls die Chou sie für ihre Herrscher zur Geltung brachten), überhaupt dann das betonte Vaterrecht (Patriarchat), die (Geschlechter —) Exogamie, die Bedeutung der Grossviehzucht und der Tieropfer (zumal noch in der Schang — Zeit), so offenbart das dem Kenner ebenso viele neue Beziehungen zu den genannten Tierzüchter — und Nomadenvölkern Innerasiens hin. Zu dieser Auffassung bekennen sich im wesentlichen auch die beiden genannten Forscher A. v. Rosthorn und W. Eberhard selber.

[25] L. Walk: Aufdeckungen über die Religion Altchinas. «Reichspost» (Die Quelle), 8. August 1917, S. 217.

Dass es sich nun bei all diesen Zusammenhängen in besonderer Weise um solche zu türkischen Stämmen hin handelt, wird allerdings in der folgenden, der Chou — Periode (1116 — 200 v. Chr.) insofern klarer und bestimmter, als da auch sprachliche Anklänge deutlich zu machen sind [26]. So soll, wie Eberhard berichtet, nach neueren chinesischen Arbeiten in der Sprache der Chou — Leute das türkische Element noch verhältnismässig reich gewesen sein [27]. Das wiederum würde recht gut die schon seinerzeit von Haloun ausgesprochene Vermutung bestätigen, die dahin ging, dass er die 4 (!) silbigen Namen, welche häufig unter den Namen der ältesten Ahnen der Chou — Könige anzutreffen sind, auf türkische Herkunft zurückzuführen geneigt war [28].

Ein neues Licht wirft auch auf unsere hier erörterten Fragen eine soeben fertig gestellte (aber noch nicht veröffentlichte) Untersuchung von S. Fedele über «Staat und Gemeinschaft im alten China». Fedele macht das Vorhandensein zweier Königskomplexe für Altchina sehr wahrscheinlich, wenn nicht sicher. In dem einen Falle handelt es sich um ein stark magisch (lunarmythologisch!) orientiertes und wirkendes Königtum (es fehlen selbst die Anzeichen des Königsmordes nicht!), während das andere einen ausgesprochen religiösen Charakter zeigt. Hier fühlt der König sich absolut abhängig von seinem höchsten Wesen, zwischen dem und dem Volke er nur als Priester und Vermittler dasteht und «der jedes Unglück der Natur oder der Nation seinen eigenen Sünden zuschreibt und in der Natur das Auge des höchsten Wesens sieht und die Stimme des Schöpfers hört» (Fedele). Mit guten Gründen vertritt dann der Verfasser die Meinung, dass im besonderen die Schang als Träger des magischen Königtums anzusehen seien, dagegen die Chou als die des religiösen. In den Schang (wozu in diesem Falle wohl auch mehr oder weniger die legen-

[26] Die These des japanischen Gelehrten S. Ogawa, der gemäss schon die Sprache des Schang eine türkische (bzw. türko - mongolische) war, bedarf sicher noch der weiteren Überprüfung und Erhärtung. Ogawa sucht die «Urheimat» der Schang (oder einer ihrer Komponenten) im Gebiete von der Dsungarei bis zur westlichen Gobi - Wüste. Auf das einschlägige in japanischer Sprache geschriebene Buch von Ogawa (Shina - rekishi - chiri - kenkyu - zokushu, Kyoto und Tokyo 1929) wurde ich in freundlicher Weise von Dr. Toh Yuho (alias Dr. Cyong-Ho Do) und Dr. Alex. Slawik aufmerksam gemacht.

[27] Eberhard, a.a. O., s. 103.

[28] Siehe G. Haloun: Contributions to the History of Clan Settlement. «Asia Major», I.

dären Zeiten von Jao und Schun zu stellen sind) steckt klarerweise noch viel von der alten bodenständigen Ackerbaukultur, während die Chou (wie auch die Hsia?) ja auch unter anderer Rücksicht, wie wir schon gesehen haben, eine engere Verbindung mit den Hirtennomaden Innerasiens hervortreten lassen. Zu dem bekannten wirtschaftlichen und religiösen Habitus zumal dieser altai — türkischen Pferdehirten passt, wie wir bald noch näher sehen werden, der Gedanke eines religiösen Königtums im ganzen vortrefflich, das magische ist als solches dort bestimmt nicht zu Hause.

Die Forschung ist, wie sich zeigt, in vollem Flusse. Aber es bedeutet gewiss keine Uebertreibung, wenn wir sagen, dass die alte These von der Mitwirkung türkischer Pferdehirten-Nomaden an der Bildung und am Aufbau der altchinesischen Hochkultur auf Grund neuerer Entdeckungen und Untersuchungen schon recht bemerkenswerte weitere Bestätigungen erfahren hat.

c) *Das Urtürkentum im Lichte ethnologischer Bezeugung.*

a) VORBEMERKUNG

Auf Grund sprachlicher und kultureller Anhaltspunkte konnte im vorigen dargetan werden, dass aus ursprünglich in Innerasien beheimateter Pferdehirtenkultur Einwirkungen sowohl auf die ältesten Hochkulturen Vorderasiens als auch auf Altchina erfolgt sein müssen, Es ist nun an der Zeit, den einschlägigen Verhältnissen Innerasiens die entsprechende Aufmerksamkeit zu widmen. Und damit kommen wir zur Behandlung der zweiten (der im wesentlichen nichtschriftlichen) Quellengruppe, die uns zur Aufhellung der Frage nach dem Urtürkentum zur Verfügung steht.

Wenn angesichts gewisser Sprach- und Kulturerscheinungen im Bereiche der ältesten Kulturen des Vorderen Orients und Altchinas von sicheren oder wahrscheinlichen Beziehungen zu einem alttürkischen Komplex in Innerasien die Rede war, so hatte man sich von diesem letzteren bereits irgendein bestimmtes Bild geformt, und das natürlich auf Grund anderer Innerasien betreffender und im wesentlichen ethnologischer Quellen. Kein Zweifel nämlich, dass in der bekannten Gruppe der pferdezüchtenden Altai-Tataren und zum Teil auch der ihnen verwandten Nachbarn der alttürkische Komplex (oder doch ein Relikt von ihm) wiederzuerkennen ist, dessen Existenznotwendigkeit mit der Feststellung

jener «türkischen» Erscheinungen im Alten Vorderen Orient, und in Alt-China ja eigentlich schon gegeben war. Umso erfreulicher nun, dass wir jenen gewissermassen theoretisch geforderten türkischen Pferdehirtenkomplex nun im wesentlichen noch wirklich vor uns haben und in seinen Einzelheiten studieren können. Diese Tatsache hat, wie noch zu zeigen sein wird, nicht nur ihre grosse Bedeutung im Sinne der besseren Klärung der Frage nach dem Urtürkentum, sondern sie ist auch vom allgemein menschheitsgeschichtlichen Standpunkte aus von kaum zu überschätzender Tragweite.

Ein gutes methodisches Vorgehen erheischt an dieser Stelle natürlich noch die Erörterung der Frage, ob nicht eine Art Hochkultur in jenen alten Zeiten auch schon in Innerasien existierte, von der aus dann jene Ausstrahlungen einerseits nach dem Vorderen Orient und anderseits nach China erfolgt seien. Ich sehe für eine derartige Annahme keine Nötigung. Hier müsste uns ja die archäologische, bzw. die historische Forschung im engeren Sinne zu Hilfe kommen. Die Minussinsker Kultur wird in ihrer ältesten Schicht auf rund 2000 v. Chr. eingesetzt, und dabei wird bereits für diese mit iranischer Beeinflussung gerechnet [29]. Aelter ist natürlich das in der Südwestzone des innerasiatischen Raumes gelegene Anau. Es ist in der Tat nicht ausgeschlossen, dass von hier aus allerlei Einwirkungen auf die sich bildenden Hochkulturen (Stadtkulturen!) des vorderen Orients erfolgten, oder besser, es dürfte Anau mit den übrigen alten Stadtkulturen einerseits des Zweistromlandes, anderseits Indiens in einem inneren Zusammenhange stehen, wobei der Ausgangspunkt wohl eher in der Gegend von Anau als wo anders zu suchen wäre. Die Tatsache, dass gerade Anau schon so früh ein verhältnismässig reiches Pferdevolk [30] zeigt, harmonisiert ja bestens mit der Annahme von

[29] H. Kühn: Zur Chronologie der Sino-Sibirischen Bronzen. «Ipek», Jahrgang 1935, 165-168. — Die Frage erscheint erlaubt, ob es statt «iranische» nicht besser und richtiger «kaukasische» heissen müsste. Die besondere und alte Verbundenheit der «japhetischen» Welt mit der Metallurgie hebt N. Marr (Der japhetische Kaukasus und das dritte ethnische Element im Bildungsprozess der mittelländischen Kultur, Berlin-Stuttgart-Leipzig 1923, s. 73) stark hervor. Vom archäologischen Standpunkte aus verbreitet über diese Fragen neues Licht die Monographie von Fr. Hancar: Kaukasien (Wien 1937). Dass die Türken selbst von Haus aus kein Schmiedevolk waren, wird im besonderen von A. Alföldi immer wieder, und gewiss mit Recht, betont.

[30] W. Amschler, a. a. O.

dem weiter östlich nach Innerasien hin anzusetzenden Urkomplex einer Pferdehirtenkultur: Von den Bezirken der ältesten Stadtkulturen, soweit wir sie heute kennen, musste Anau davon naturgemäss am ehesten erreicht und beeinflusst werden. Andererseits aber kann, wie schon gesagt wurde, angesichts des heutigen Forschungsstandes mit der Existenz hochkultureller Gebilde in so früher Zeit im eigentlichen Innerasien nicht gerechnet werden.

β) DIE SIBIRISCH-INNERASIATISCHE HIRTENKULTUR. DAS
PROBLEM IM ALLGEMEINEN

Um die Frage der altaischen Pferdehirtenkultur voller zu erfassen, ist dem Problem der sibirisch-innerasiatischen Hirtenkultur überhaupt einige Aufmerksamkeit zu widmen. Schon seit längerem hat man gesehen, dass die Kultur der rentierzüchtenden Turko-Mongolen viele Gemeinsamkeiten in Wirtschaft, Soziologie und Religion aufzuweisen hat, so viele und charakteristische Gemeinsamkeiten, dass an einer weitgehenden ursprünglichen Einheit der beiden Komplexe wohl nicht gezweifelt werden kann. Mit der Untersuchung dieser Angelegenheiten hat sich seit Jahren vor allem Gahs befasst, die folgende kurze Darstellung stützt sich vorzüglich auf seine zum Teil noch unveröffentlichten, aber in dankenswerterweise schon zur Verfügung gestellten Darlegungen.

Was den Samojeden das Ren, das bedeutet den Turko-Mongolen *wirtschaftlich* das Pferd: in jedem Falle eine Variante desselben Grundthemas. Recht gut zu fassen ist noch in beiden Fällen der ursprünglich jägerische Ausgangspunkt, wenn natürlich auch klarer und bestimmter bei den Samojeden als bei den Turko-Mongolen. Eindeutig liegt hier wie dort der rational-profane Charakter der Tierzucht zutage und zwar kommen Ren und Pferd von Haus aus in erster Linie als Fleisch und Lasttiere (und noch nicht, abgesehen von eventuellen gelegentlichen Ausnahmen, als Reittiere) in Betracht. Das systematische Melken und Reiten ist allem Anschein gemäss erst sekundär bei den pferdezüchtenden Turko-Mongolen ins Dasein getreten, und von dort aus auch an einen Teil der benachbarten Rentierzüchter, besonders in Sajan-Gebiet, weitergegeben worden. Speziell auf die Frage des Reitens wird aber später noch zurückzukommen sein. Die *Soziologie* der Samojeden deckt sich fast vollständig mit derjenigen der Turko-Mongolen. Ganz Ähnliches gilt auch für das Gebiet der *Religion*. Der Universum — Hochgott Num der Samojeden und der

Himmelsgott Tengri der Turko — Mongolen sind schliesslich schwer ganz voneinander zu trennen. Es werden ferner beide Komplexe miteinander verbunden durch die Frühlingsfeste.

Trotz alledem aber kann der Kulturkomplex der rentierzüchtenden Samojeden nicht ohne weiteres und in allem mit dem der pferdezüchtenden Turko-Mongolen gleichgesetzt werden. Es bleiben Unterschiede nicht nur in bezug auf die im Vordergrund stehenden Zuchttiere Ren und Pferd, sondern auch solche für das religiöse Gebiet (ich erinnere hier an die Gestalt des Universum-Hochgottes Num, der doch, trotz aller Ähnlichkeit, nicht in allem mit dem Himmelsgott tengri identifiziert werden kann). Und weil nun die Universum-Hochgottgestalt Num die weiterreichenden Beziehungen (nämlich Beziehungen nach Alt-Babylon und Ägypten), wie anderseits auch Beziehungen in die Regionen der altarktischen Kulturen bis zu den Eskimo und Algonkin in Nordamerika aufzuweisen hat, können, ja müssen wir annehmen, dass im Samojedenkomplex, respectis respiciendis, die ursprünglicheren und älteren Verhältnisse aufscheinen. Diese Auffassung würde natürlich nicht wenig dadurch erhärtet werden, wenn das höhere Alter der Rentierzucht gegenüber der Pferdezucht sicher gestellt oder doch wahrscheinlich gemacht werden könnte.

Fr. Hancar verdanke ich den Hinweis auf M. J. Artamonow [31] nach dem die Rentierzucht für das sibirische Neolithikum neuerdings, wie es scheint, gesichert werden konnte. «Die Funde, welche vor kurzem im Lena-Tal an Zubehör zu Gespannen zusammen mit Knochen des nördlichen Rentieres gemacht wurden, datiert man spätneolithisch (Mitteilung von G. P. Sosnowski). Sie zeugen nicht nur für das hohe Alter der Rentierzucht in Sibirien sondern erhärten auch die Wahrscheinlichkeit ihres Bestehens für dieselbe Zeit im nördlichen Europa» [32]. Die näheren Daten will Hancar bald in einem eigenen Aufsatz zum «Ren und Pferd in der Archäologie Inner- und Nordasiens» zur Verfügung stellen [33]. Natürlich sind in dieser wie in allen ähnlichen Fragen die exakt historischen (bzw. «prähistorischen») Belege ausschlaggebend. Das schliesst aber nicht aus, dass besonders so lange die Ent-

[31] Zur Geschichte der Verkehrsmittel. In: Die Probleme der Geschichte der materiellen Kultur. Russische Zeitschrift 1933, No. 5—9.

[32] Artamonow, a. a. O., S 25.

[33] Dann wird sich auch zeigen, ob A. Zolotarev recht hat, wenn er, ganz im Gegensatz zu Artamonow, sagt: «No traces of reindeer breeding were found in the Neolithic sites of Siberia». (Am. Anthropologist, 1938, 13).

scheidung mit streng historischen Mitteln noch nicht mit absoluter Eindeutigkeit zu erbringen ist, auch Erwägungen von allgemein ethnologischer bzw. psychologischer Art angestellt werden können, die dann allerdings keine absolute Sicherheit, aber wohl eine geringere oder grössere Wahrscheinlichkeit zu bieten vermögen.

Vom ethnopsychologischen Standpunkte aus gesehen sind es vor allem zwei Gründe, die ein hohes, wenn nicht höchstes Alter der Rentierzucht wahrscheinlich machen. Auf den im letzten durchaus rationalprofanen Charakter, der in diesen Gebieten Sibiriens und Innerasiens Ren- und Pferdezucht beherrscht, musste bereits hingewiesen werden. Es sind also nüchterne *wirtschaftliche* Erwägungen und Bestrebungen, die hier die Voraussetzung für die Tierzucht bilden, und nichts deutet daraufhin, dass das einmal wesentlich anders gewesen sei. Nun legt weiterhin die ethnologische Gesamtlage der Dinge im Raume Nord- und Innerasiens nahe, dass hier gewissermassen von den natürlichen Gegebenheiten dazu angeregt, aus jägerischen Verhältnissen heraus eine Zähmung bzw. Zucht des im Vordergrund stehenden Jagdtieres erfolgte [34]. Dieser äussere Druck musste naturgemäss in den mehr nördlichen Regionen, wo die pflanzlichen Nahrungsmittel, welche die Natur spontan darbietet, besonders spärlich werden, sich umso wirksamer geltend machen. Und weil nun das Ren ein ausgesprochenes Tier des Nordens ist und heute auch schon im Lichte der prähistorischen Forschung genügend feststeht, dass die hier in Betracht kommende Region des nördlichen Asiens schon entsprechend lange vom Menschen besiedelt wurde, so lässt das alles wohl die Annahme einer der Pferdezucht gegenüber älteren Rentierzucht als recht probabel erscheinen. Das leuchtet, und damit kommen wir zu dem zweiten ethnopsychologischen Moment, noch mehr ein, wenn man die verhältnismässig leichte Mühe in Betracht zieht, die es bereitet, aus einem Wildren ein zahmes Ren zu machen. Ja vielfach wird selbst dort, wo seit Menschengedenken die Renzucht in Uebung steht, immer wieder auch auf das junge Wildren zurückgegriffen (man legt im Winter, wo das Tier im tiefen Schnee nur schwer vorankommt, gewissermassen nur die Hand darauf und die Zähmung ist vollzogen) Dass die Zähmung des Pferdes es mit ungleich grösseren Schwierigkeiten zu tun hat, bedarf der besonderen Begründung nicht.

[34] Vgl. W. Koppers: Konnten Jägervölker Tierzüchter werden? Ein Beitrag zur Urgeschichte der Domestikation. *Biologia Generalis*. VII, 1932, 179–186.

Erinnern wir uns nun daran, dass die historisch fassbare Pferdezucht bis ins vierte Jahrtausend vor Christus zurückreicht, dass ferner eine noch ältere Pferdezucht bzw. Pferdehirtenkultur ins weitere Innerasiens hinein anzusetzen ist, so wäre also, vorausgesetzt, dass das höhere Alter der Renzucht strikt erwiesen wäre, deren Entstehung bis etwa 5000 v. Chr. zurückzuverlegen. M. E. sprechen hierfür angesichts des gegenwärtigen Standes der Forschung recht gute Wahrscheinlichkeitsgründe, wenn auch von einer absoluten Sicherheit noch nicht die Rede sein kann. Möglicherweise wird uns die prähistorische Forschung bald Bestimmteres sagen können. Die Ethnologie ist speziell in diesem Falle, was die Datierung anbetrifft, in einer schwierigeren Lage, weil der Rentierzuchtkomplex tatsächlich und zum guten Teil seiner Natur nach ein örtlich recht beschränkter ist; es ist infolgedessen schwer, aus den Lagerungsverhältnissen der Schichten heraus die chronologischen zu rekonstruieren.

Nehmen wir nun einmal an, dass um etwa 5000 v. Chr. herum im Gebiete der heutigen Samojeden der Schritt von den Renjagd zur Renzucht getan wurde, so werden wir nicht umhin können, diese Errungenschaft einer *präsamojedischen* Bevölkerung zuzuschreiben. Dieses aus dem einfachen Grunde, weil die Uralisten dartun zu können glauben, dass die Vorfahren der heutigen Samojeden sich gegen 2500 v. Chr. von der uralischen Einheit, die bekanntlich für das Gebiet westlich des Ural, im Bereiche der mittleren Wolga, angenommen wird, abtrennten und ihren Weg ostwärts nahmen. Es erscheint aber nicht ausgeschlossen—die Anthropologie der Samojeden spricht jedenfalls sehr dafür—, dass hier im wesentlichen nur eine Uebernahme der Sprache statthatte, im übrigen aber ein älterer Bevölkerungsstock sich behauptete.

Die engen kulturellen Verbindungen zwischen Samojeden (bzw. Präsamojeden) und Turko-Mongolen lassen natürlich eine ehemalige Nachbarschaft vermuten. Es deutet vieles darauf hin, dass die Verbindung beider Komplexe im Gebiete des Kossogol-Sees (südwestlich vom Baikal-See) zu suchen ist und dass erst spätere Zuwanderungen (Tingling, Hakas-Kirgisen usw.) sie mehr oder weniger trennten. Auf die hiermit angeschnittenen Fragen werden wir gleich etwas näher einzugehen haben. War also aller Wahrscheinlichkeit gemäss das Urheim der Samojeden (Präsamojeden!) im weiteren Bereiche des Quellgebietes des Jenissei gelegen, so schliesst sich das der Turko-Mongolen südöstlich davon an. «Hier

also, zwischen der Gobi-Wüste im Süden und dem Baikal-See im Norden, und zwischen den Kerulen im Osten und dem Changai-Gebirge im Westen, muss das uralte Stammland der Türko-Mongolen gesucht werden, von wo sie durch Jahrtausende quer durch die Gobi-Wüste nach dem Süden vorstießen und fortwährend mit Chinesen, Tungusen und Tibetern in Berührung kamen, wodurch dann wohl auch die Differenzierung in Türken und Mongolen entstand» (Gahs). In dasselbe Gebiet verlegen auch Ramsstedt und Parker [35] die «ehemalige Urheimat der Türken und Uiguren».

Wie es scheint, hat noch auf den so gut wie einheitlichen (prä?) samojedisch-turkomongolischen Viehzüchterkomplex eine irgendwie vom Süden heraufrückende, wesentlich anders geartete Kultur eingewirkt. Weil sich das Jenisseische (Ketische, Kottiche) als Rest der Sprache von deren Trägern zu erkennen gibt, wird hier wohl mit Recht von den «Jenisseiern» [33] geredet. Es sprechen gute Gründe dafür dass diese Jenisseier (oder Prä-Jenisseier) schon in der Zeit des Postglazials in jene Gebiete eindringen und zwar sieht man in ihnen die Verfertiger und Träger der gefundenen Steinartefakte, während die Viehzüchter vornehmlich über (miolithische) Knochengeräte verfügten. Auf die Einwirkung der Jenisseier führt man ferner den Komplex des Schamanismus zurück, namentlich jenen, der den Geheimgesellschaften so ähnlich ist. Dann stellt man hierher eine damit zusammenhängende Götter- und Geisterlehre, wie auch bestimmte Hasengeschichten in der Mythologie und die Einführung blutiger Opfer, usw. Ferner ein besonderes bei den Ostjak-Samojeden charakteristisches Zweiklassensystem, Mutterrechtsindizien namentlich bei Mongolen und Jakuten. Auf die weiteren Einzelheiten und die Beweisführung im Speziellen kann hier nicht näher eingegangen werden. Besonders hochgehoben sei nur noch, dass diese vom Süden kommenden «Jenisseier» jedenfalls von Haus aus stark im agrarischen Mutterrecht und der damit im Zusammenhang stehenden Geistigkeit verwurzelt waren. Die Beeinflussung der ursprünglichen Viehzüchtergruppen zeigt eine charakteristische Abstufung, je näher dem Süden, desto stärker ist sie. So offenbaren am meisten davon die Mongolen, etwas weniger die Türken und noch weniger die

[35] A Thousand years of the Tartars, s. 98.

[33] Vergleiche hierzu «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik», IV, 1936, s. 395 ff.

Samojeden. Dass dieser Sachverhalt zu Gunsten der ganzen These spricht, liegt klar zutage.

γ) DIE ALTAI - TÜRKISCHE PFERDEHIRTENKULTUR

Wenn wir nun darangehen, natürlich vor allem mit Hilfe des ethnologischen Stoffes vom altaischen Pferdehirtenkomplex Innerasiens ein Bild zu entwerfen, so empfiehlt es sich, das Kulturgebiet dreifach zu gliedern, nämlich in die Bereiche der Wirtschaft, der Soziologie und der Religion. Natürlich kann die Charakterisierung an dieser Stelle nur mehr schlagwortartig erfolgen.

Die *Wirtschaft* beruht vornehmlich auf der Herdenzucht des Pferdes, das möglichst allseitig (Fleisch, Milch, Fell, Ziehen [?] Tragen) ausgenutzt wird. Das bestimmt in wirtschaftlicher Hinsicht das Bild des Kultur—und Gemeinschaftslebens, daher wohl nicht mit Unrecht die Bezeichnung Pferdehirtenkultur; denn der Ackerbau fehlt oder ist nur in einem sehr bescheidenen Ausmasse geübt. Die Frage des Reitens soll an späterer Stelle etwas näher erörtert werden. Neben dem Pferd erscheinen an Haustieren der Hund, das Schaf, dann das Rind (stellenweise auch der Yak). Die Ziege gehört ursprünglich nicht hieher, noch weniger das Schwein. Als Waffen dienten im besonderen Pfeil und Bogen. Die Wohnung war die Wohngrube, daneben existierte oder es trat bald an deren Stelle das Zelt. Um Tiere und Menschen vor den lästigen Insekten zu schützen, entfachte man sogenannte Notfeuer [34] (mit reicher Rauchentwicklung). Eine zweigliedrige Jahreseinteilung (Sommer und Winter) scheint vorherrschend zu sein [35].

In *soziologischer* Hinsicht kann man füglich Familie, Gemeinschaft und Staat unterscheiden. Bei den Altaiern ist die Stellung der Frau im allgemeinen eine untergeordnete, Besitzrechte hat sie so gut wie keine. Andererseits aber fehlt es nicht an Anzeichen dafür, dass die Stellung der Frau früher eine bessere, ja selbst ein gewisses (wenn auch nicht ausschliessliches) Vorherrschen der Monogamie zu beobachten war. Ja, in bestimmten Sagen der

[34] R. Hofschläger: Der Ursprung der indogermanischen Notfeuer, «Archiv für die Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik», VI, 1913, 174-188.

[35] Auf eine derartige Aufteilung des Jahres ist W. Amschler (Biologia Generalis, VII, 1931, s. 450) noch im sibirischen Altai gestossen. Die Steppennomaden ziehen sich für «sechs Monate» des Sommers (Ende Frühjahr bis Mitte Herbst) auf die Hochwiesen des Altai zurück, aus Schutzbedürfnis gegen Mücken und Fliegen.

Abakan—Tataren wird vom urzeitlichen Stammeshelden, allgemein aber mehrfach von dessen Eltern mit Nachdruck hervorgehoben, dass sie in vorbildlicher monogamer Ehe dahinlebten. Es darf in diesem Zusammenhang wohl auf die ethnologisch—historische Berechtigung der Auffassung jener jungtürkischen Kreise hingewiesen werden, die für ihr eigenes Volk eine in vorislamischer Zeit stärker geltend gewesene Form der Einehe vertreten [36]. Die Ehe war im übrigen auch bei diesen Hirtennomaden im allgemeinen eine Kaufehe (Kalym), den Kaufcharakter aber milderte die vielfach recht bedeutende Mitgift. Auf die Unversehrtheit der Braut wurde Wert gelegt, daher die sogenannte Keuschheitsprobe. Offenbar in einem gewissen Zusammenhang mit dem Pferdezwuchtwesen (nur der Mann hat im allgemeinen mit dem Pferd zu tun) entwickelte diese Kultur ein verhältnismässig stark betontes Vaterrecht (Patriarchat), dem wiederum die Einrichtung des Erstgeborenenrechtes parallel geht. Einem solchen Geiste der Kultur entspricht die patrilokale Heirat. Im Zusammenhang damit, wie auch mit der hier geübten Grosstierzucht, dürfte die Erscheinung des Hochzeitszuges stehen. Eine soziale Rangordnung kommt in der Unterscheidung zwischen «Weissen Knochen» und «Schwarzen Knochen» zum Ausdruck [37]. Für die rein körperliche Arbeit ist die Begeisterung im allgemeinen nicht sehr gross. Von Haus aus kennt diese Kultur nicht die Erscheinungen des Mutterrechtes und des Totemismus. Stark unterstrichen zeigt sich auch die Bedeutung der Blutsbande. Die Exogamie ist dementsprechend eine

[36] Siehe Fahri, Ziyaeddin Findikoğlu: Ziya Gökalp, sa vie et sa sociologie. Essai sur l'influence de la sociologie française en Turquie. Paris 1936. Ich kenne das Buch leider nur aus der Besprechung, die R. Hartmann ihm in der Orientalist. Literaturzeitung, XXXX, 1937, Sp. 37 f. gewidmet hat. Auch R. Hartmann konzediert: «Es ist auch durchaus richtig, dass sich in dem spärlichen historischen und ethnographischen Material Ansatzpunkte finden, die Ziya Gökalp benutzen kann; . . . «das Gesamtbild, das die historisch-ethnologische Soziologie (von der man allerdings in der «sociologie française» wenig wird finden können!) heute darbietet, stützt bestens Ziya Gökalp's These. Vgl. z. B. W. Schmidt u. W. Koppers; Völker und Kulturen, Regensburg 1924. Hans Plischke in Japanisch-Deutsche Zeitschr. f. Wissensch. u. Technik, II, 1924, S. 463-476. Weiteres in W. Koppers; Artikel «Familie» in «Handwörterbuch der Soziologie» (Hrsg. v. A. Vierkandt) Stuttgart, 1931.

[37] Hier wäre allerdings noch näher zu untersuchen, ob da nicht Zusammenhänge mit einer alten von Süden her vorgestossenen, ursprünglich den Türken fremden, Zweiklasseneinteilung gegeben sind. Siehe A. Alföldi: La Royauté double des Turcs. (14 pp.). Istanbul 1937. Al. Gahs; Spuren eines Zweiklassensystems in Nordasien (1931). Manuskript (noch nicht gedruckt).

Blutsverwandtschaftsexogamie, womit eine Exogamie der blutsverwandten Geschlechter bzw. Grossfamilien zusammengeht. Solange dieses Pferdehirtentum unter sich bleibt und im wesentlichen die nomadisierende Wirtschaftsweise fortführt, pflegen staatspolitische Tendenzen und entsprechende Formungen nicht hervorzutreten. Es bleibt da im wesentlichen bei der Grossfamilie und dem Geschlecht. Zu einer besonderen und dauernden Entwicklung des Staates kommt es nicht [38]. Damit hängt offenkundig auch das Zurücktreten der sonst vom primitiven «Staat» veranstalteten Jugendinitiation in diesem Kreise zusammen [39]. Die politisch-staatliche Entwicklung pflegte jeweils nur dort eine andere zu werden, wo Angehörige, Gruppen dieser Pferdehirtennomaden die sesshaften Ackerbau- und Stadtvölker überlagerten und auf Grund dieser Verbindungen und Mischungen den Anstoss zu ganz neuen Gestaltungen herbeiführten. Solches war, wie wir an anderer Stelle gesehen haben, in Alt-China und auch im Alten Vorderen Orient der Fall. Der innerasiatischen türkischen Pferdehirtenkultur dem Ursprunge nach angehörige Gruppen und Stämme waren an diesen Eroberungen und politisch-kulturellen Neugestaltungen beteiligt. Ob aber solche allein, das ist eine neue Frage, zu deren Beantwortung die bald folgenden Ausführungen die Gelegenheit bieten werden. Es erübrigt hier zunächst noch, einen Blick auf die besonderen religiösen Merkmale dieser alttürkischen Pferdehirtenkultur zu werfen.

In *religiöser* Hinsicht ist an erster Stelle die Vorstellung und Verehrung des Himmelsgottes *tengri* zu nennen. Diesem Himmelsgott werden Tiere (im besonderen das Pferd) geweiht oder auch geopfert. Ihm werden im Frühling (der «Erntezeit» der Hirten-

[38] Gut erkannt und ausgesprochen findet sich das auch bei W. Barthold; 12 Vorlesungen . . . s. 10. — Freilich sollen dabei nicht die, wie es scheint, doch vornehmlich auf grossviehzüchterischer Grundlage errichteten Staatsgebilde übersehen werden, die einmal, wenn auch, wohl charakteristischerweise, nicht für Lange Zeit, Wirklichkeit waren. Das ist einerseits das grosse Reich der Hiung-nu unter dem Grosskan Motun und seiner Nachfolger, dann sind es die zwei grossen Reiche der Tukü-Türken. In beiden Fällen muss aber gewiss auch mit Anregungen gerechnet werden, die irgendwie von bereits bestehenden Hochkulturen ausstrahlten. Man schiesst aber hierbei über das Ziel hinaus, wenn man alles mit dem Zauberwort «iranisch» zu erklären versucht.

[39] Dass aber unter dieser Rücksicht nicht alles fehlte, bzw. untergangen war, hat schon seinerzeit G a h s wahrscheinlich gemacht, indem er Reste einer älteren Jugendinitiation in den türko-mongolischen Frühlingsfesten blosslegte. (Internationale Woche für Religions-Ethnologie, Mailand 1925, Paris 1926, s. 228 f.).

nomaden!) auch Primitialopfer an frischer Stutenmilch oder auch an frischem Gras oder Moos dargeboten. In bestimmter Beziehung zum Himmels-gott stehen auch die grossen Himmelskörper Sonne und Mond, dann die atmosphärischen Erscheinungen von Donner und Blitz. Ursprünglich dürfte der Religion dieser Hirtenvölker sowohl der typische Schamanismus, [40] wie auch die Vorstellung von den unterirdischen Gottheiten (Erdgöttin) gefehlt haben. Ein charakteristischer Dualismus (lichte und gutgesinnte Götter oben, dunkle und böswillige unten in der Erde, also eine diesbezügliche vertikale Orientierung!) scheint erst mit einer starken vom Süden heraufrückenden Woge des Schamanismus zu den Hirtenvölkern Innerasiens vorgedrungen zu sein. Unbekannt war diesen alttürkischen Hirtenvölkern von Haus aus auch der Bärenkult. Andererseits aber galt der Osten als heilige Himmelsrichtung [41]. Beachtenswert ist ferner eine eigentümliche Ahnen- und Heldenverehrung. Nicht zu fehlen scheinen endlich zwei den Dioskuren der Indogermanen entsprechende Gestalten. Auch hier weisen sie besondere Beziehungen auf zu Sternen, Pferd und Pflock.

Mit dem Gesagten dürften die Grundzüge der ethnologisch fassbaren altaischen Pferdehirtenkultur zur Darstellung gelangt sein. Weitere Forschung wird an dem gewonnenen Bilde dieses oder jenes verbessern oder ergänzen können, im ganzen aber wird es, so glaube ich, auch in der Zukunft bei dem gewonnenen Bilde bleiben. Keine Frage nun, dass dieses Bild, welches die ethnologische Wirklichkeit und Gegenwart vom «Urtürkentum» zu entwerfen vermag, ungleich voller und plastischer vor uns steht als jenes, das auf Grund der im ganzen doch spärlichen Quellen des vorderasiatischen und chinesischen Altertums zu eruieren war.

Aber der Hauptwert erfliesst jetzt aus dem Vergleich der beiden Quellengruppen miteinander; sie ergänzen und erhärten einander, wie das ja ohne weiteres ersichtlich ist, in vielen und

[40] W. W. Barthold (Der heutige Stand . . . s. 138) hebt hervor (dabei Rasideddin folgend), dass der Schamanismus nicht als die ursprüngliche Religion der Hirtennomaden zu betrachten sei. Wenn auch nicht entscheidend, so doch beachtenswert ist ebenfalls die Tatsache, dass das Wort für Schamanismus in den Orchon-Inschriften nicht vorgefunden wurde. (W. Barthold; 12 Vorlesungen... s. 16). Es gehört hierher, dass die chinesischen Annalen wohl für die Hakas-Kirgisen (türkisierte «Jenisseier»), aber nicht für die Hiung-nu, das Vorhandensein von Schamanen bezeugen.

[41] W. W. Barthold: Der heutige Stand.... S. 138,

wesentlichen Punkten. Wenn aber in jenen alten Zeiten, abgeschen von sprachlichen Zusammenhängen, kulturell-religiöse Erscheinungen wie das Pferd mit seinem bekannten Drum und Dran, das Patriarchat und Erstgeborenenrecht, die Himmelsgottvorstellung und noch manche andere aus dem innerasiatischen Raume heraus ausgestrahlt waren, und wenn anderseits in demselben innerasiatischen Gebiete bis in die Gegenwart hinein ein Volkstum weiterlebt, in dem jene Erscheinungen organisch aufscheinen und lebendig sind, dann kann es sich im Grunde wohl nur um eine und dieselbe Sache handeln, in unserem Falle also um die Kultur des Urtürkentums. Eine weitere Würdigung unserer bis jetzt gewonnenen Ergebnisse soll später, nach einer entsprechenden Erörterung auch des Problems des Urindogermanentums, folgen.

* * *

3. DAS URINDOGERMANENTUM

a) *Grundsätzliches und Methodologisches. Die Quellen.*

Um die Lösung der Indogermanenfrage bemühten und bemühen sich vornehmlich folgende vier bzw. fünf Wissenschaften: Die indogermanische Sprachwissenschaft, die indogermanische Altertumskunde oder Kulturgeschichte, die Prähistorie oder Archäologie, die Ethnologie oder Völkerkunde und die Anthropologie oder Rassenforschung. Alle diese Disziplinen haben zum gemeinsamen Ziele ihren Teil beizutragen; Prestigefragen sollte es dabei an und für sich nicht geben. Aber das schliesst eine gewissermassen naturgegebene Rangordnung nicht aus, eine Rangordnung, wie sie durch die Eigenart der einzelnen Wissenschaften und der ihnen zur Verfügung stehenden Forschungsmittel diktiert wird.

Die ältere Indogermanenforschung ging bekanntlich von dem Studium der sprachlichen Erscheinungen aus, womit sich mehr oder minder das, was wir unter indogermanischer Altertumskunde oder Kulturgeschichte verstehen, zu verbinden pflegte. In neuerer Zeit wurden statt dessen mehrfach Prähistorie (oder auch Archäologie) und Anthropologie (oder auch Rassenforschung) in den Vordergrund gedrängt. Im Verein mit vielen Fachleuten halte ich diese Auffassung und Entwicklung nicht für richtig. Im Gegenteil, die besten sowohl inhaltlichen wie methodischen Gründe sprechen nach wie vor für die ältere Rangordnung und Reihenfolge, wie

sie mit der obigen Aufzählung schon angedeutet wurde; Sprachwissenschaft, Altertumskunde (Kulturgeschichte), Archäologie, Ethnologie und Rassenforschung. Es kann hier der Ort nicht sein, auf die Berechtigung dieser Auffassung und Reihung ausführlicher einzugehen. Entscheidend ist die Tatsache, dass die indogermanische Sprachwissenschaft und die damit zusammengehende indogermanische Altertumskunde mit einem Quellenmaterial arbeitet, das im allgemeinen von Haus aus eindeutig als indogermanisches Gut gekennzeichnet ist. Es ist klar, dass darin der ihr für die gesamte Indogermanenforschung zukommende Primat klar und unanfechtbar begründet liegt. Bei allen übrigen Wissenschaften, die sich ebenfalls mit dem Indogermanenproblem befassen, scheint ein anderes Verhältnis auf; sie alle (Prähistorie, Ethnologie, Anthropologie) kommen zunächst nur mehr zufällig oder sekundär an die Indogermanenfrage heran. Das wiederum besagt natürlich nicht, dass diese anderen Wissenschaften trotzdem, im gegebenen Falle, nicht doch Bedeutendes und Entscheidendes zur Indogermanenfrage zu sagen hätten. Die Möglichkeiten und die Stellungnahme vom Standpunkte der historischen Völkerkunde aus darzulegen, bildet ja eine besondere Aufgabe dieser Ausführungen.

Wenn also die Frage des Urindogermanentums zur Erörterung steht, so ist von dem Kulturbilde auszugehen, das indogermanische Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte zur Zeit unter dieser Rücksicht mit mehr oder weniger Sicherheit darzubieten vermögen. Die Situation weicht also in diesem Falle nicht unmerklich ab von der, in welcher wir uns der Frage nach dem Urtürkentum gegenüber befanden. Hier konnte kräftig fördernd direkt auch die Wissenschaft der Völkerkunde mit eingreifen. Dieser Art Forschungsmittel müssen wir auf dem Gebiete der (Inner!) Indogermanistik zunächst so gut wie vollständig entbehren, vielmehr stehen uns hier im wesentlichen nur historische Quellen engeren Sinnes zur Verfügung. Und auch da ist das Urindogermanentum als solches nicht direkt zu fassen, sondern kann nur indirekt, auf dem Wege des Vergleiches, erarbeitet bzw. rekonstruiert werden, die historischen Zeugnisse entstammen ja nicht der eigentlich urindogermanischen Zeit, sondern berichten von dem Leben und dem Schicksal der Einzelvölker, aus einer Zeit mehr oder weniger lang nach der Trennung. Eine methodisch vorsichtig durchgeführte Vergleichung vermag im Einzelfalle mit mehr oder weniger Sicherheit festzustellen, welches die gemeinindogerman-

nischen Formen gewesen sein müssen. Dasselbe gilt von der sprachlichen Untersuchung, der, wie schon gesagt wurde, ohne Frage eine besondere Bedeutung zukommt. Angesichts der Tatsache nun, dass die Zahl der indogermanischen Einzelvölker verhältnismässig gross und auch das überlieferte Quellenmaterial verhältnismässig reich ist, kann doch ein ziemlich eingehendes und getreues Bild von Sprache und Kultur des Urindogermanentums gewonnen und zur Darstellung gebracht werden.

Eine zusammenfassende Darstellung, die dem heutigem Stande der Forschung gerecht wird, hat uns vor kurzem der bekannte Indogermanist A. N e h r i n g geschenkt in seinem Beitrag «Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat», veröffentlicht in dem von mir herausgegebenen Bande «Die Indogermanen und Germanenfrage» (Salzburg 1936). N e h r i n g hat uns hiermit gewissermassen eine handlichere und verbesserte Neuauflage des bekannten von O. S c h r a d e r und ihm selbst (in zweiter Auflage) herausgegebenen Reallexikons der Indogermanischen Altertumskunde [42] zur Verfügung gestellt. Es wäre hier eigentlich der Ort, alle Elemente namhaft zu machen, die heute mit hinreichender Sicherheit oder Wahrscheinlichkeit als gemeinindogermanisch betrachtet werden können. Das würde aber zu weit führen und ist in der Tat für unsere Zwecke auch nicht nötig. In deren Sinne ist es vielmehr gelegen, einerseits dem hier zu beobachtenden methodischen Vorgehen, anderseits den Gruppierungen und Beziehungen, die sich bereits ergeben haben, die gebührende Aufmerksamkeit zu schenken. Soweit nützlich oder nötig, werden dabei natürlich auch die einzelnen gemeinindogermanischen Elemente zur Sprache kommen.

N e h r i n g geht, wie es die Natur der Sache erfordert, bei seinen Untersuchungen zunächst vom innerindogermanischen Stoffe aus. Aber er bleibt dabei nicht stehen, sondern versucht, sich dabei den Gesichtspunkten und Forderungen einer universalgeschichtlich orientierten völkerkundlichen Forschungsrichtung bewusst anschliessend, die Fenster nach aussen hin zu öffnen, um so neues Licht und neue Erkenntnisse für die Dinge im eigenen Hause zu gewinnen. Die methodische Fragestellung, um welche es hier geht, hat eine so grundlegende Bedeutung, dass ihr einige besondere Worte gewidmet werden müssen.

[42] Berlin 1929.

Gegen Ende des Neolithikums (oder erst um die eigentliche Wende der Stein—Metallzeit) ist irgendwo im eurasiatischen Raume das Indogermanentum in Wirksamkeit getreten. Wann es als solches ins Dasein trat, ist natürlich eine andere Frage, auf die aber an dieser Stelle nicht näher eingegangen werden soll [43]. Die Zeit also, in der Ausstrahlung und Auswirkung der einzelnen Indogermanenstämme erfolgten, ist menschheitsgeschichtlich gesprochen, auf alle Fälle eine verhältnismässig späte. Um so mehr ist vom methodischen Standpunkte aus mit allerlei Verbindungen des Indogermanentums mit anderen Sprach-, Völker- und Kulturkomplexen zu rechnen. Angesichts dessen habe ich im Verlaufe der letzten zehn Jahre wiederholt in meinen verschiedenen Arbeiten zur Indogermanenfrage die Notwendigkeit der *universalhistorischen* Orientierung unterstrichen, die vor allem hier den Forscher leiten muss [44]. Es steht nirgendwo geschrieben, dass das, was die Untersuchung als gemein- oder urindogermanisches Gut mit mehr oder weniger Sicherheit bereits hinstellen kann, rein endogen entstand und keine Verwurzelungen nach anderen Zentren menschlichen Lebens hin aufzuweisen hat. Natürlich sollen derartige Beziehungen nach aussen nicht willkürlich aufgestellt werden, das ist ja selbstverständlich. Aber ebenso selbstverständlich ist es, dass sie von vorneherein nicht einfach negiert werden dürften oder dass die Notwendigkeit ihrer Erforschung nicht straflos übersehen werden könnte. So ist also klar, dass eine vollwertige und befriedigende Indogermanenforschung schliesslich nicht nur innerindogermanisch, sondern auch ausserindogermanisch orientiert sein muss. Soweit dann das Indogermanentum mit Sprach-, Kultur- und Völkerkomplexen, die ihrer Art nach ganz oder doch zum Teil Gegenstände völkerkundlichen Forschens sind, nutzbringend und erfolgverheissend verglichen werden kann, tritt unsere Wissenschaft der Völkerkunde oder Ethnologie mit Fug und Recht auf den Plan, ja mit Notwendigkeit in Tätigkeit. Damit erscheint es wohl genügend

[43] Vergleiche Nehring, a. a. O., s. 38 f.

[44] Vgl. W. Koppers; Die Religion der Indogermanen in ihren kulturhistorischen Beziehungen. «Anthropos» XXIV, 1929, 1073—1089. Derselbe; Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde. «Anthropos» XXX, 1935, 1—31. Derselbe; Pferdeopfer u. Pferdekult der Indogermanen. «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte u. Linguistik», IV, 1936, 279—411. Ders.: Das magische Welterschöpfungsmysterium bei den Indogermanen. Van Ginneken—Festschr. Paris 1937, 149—155.

geklärt und begründet, dass die Wissenschaft der Völkerkunde in der gerade heute so bewegten Erörterung des Innogermanenproblems nicht nur mitreden kann, sondern, will sie sich nicht einer Pflichtvergessenheit schuldig machen, mitreden muss. Erfreulicherweise überzeugt sich auch immer mehr die andere, die indogermanistische Seite, von der notwendigen Zusammenarbeit mit der Völkerkunde. Abgesehen von A. Nehring, können hier beispielsweise an weiteren, und zwar erstrangigen Vertretern ihres Faches C. C. Uhlenbeck, J. de Vries, H. Güntert, M. Bartoli und W. Havers genannt werden.

b) *Die Kultur der Urindogermanen in ihren Hauptkomponenten (der hirtenkulturellen und ackerbaulichen) und deren ausserindogermanische Beziehungen, im besonderen zur alttürkischen Pferdehirtenkultur Innerasiens und zur mutterrechtlich - agrarischen Hornviehzüchterkultur des «Südens».*

Vom Standpunkte der indogermanischen Sprachwissenschaft und Altertumskunde aus hat sich in der Vergangenheit eine ernsthafte und diskutierbare Beziehungsmöglichkeit namentlich nach vier anderen Sprach-, Kultur- und Völkerkomplexen hin aufgetan, und zwar 1.) zu den Uraliern, 2.) zu den Altaiern, 3.) zu den Semiten und 4.) zu den kleinasiatisch-kaukasischen Bauernvölkern bzw. auch zu den alten Hochkulturen des südwestlichen Asiens hin. Im Lichte des heutigen Forschungszustandes zeigen sich da Dinge, die zunächst ein wenig merkwürdig anmuten: Die Verhältnisse liegen nämlich in sprachlicher und kultureller Hinsicht nicht gleichartig, sondern divergieren mehr oder weniger stark. Bei näherem Zusehen jedoch klärt sich, wie am gegebenen Orte zu zeigen sein wird, so ziemlich das anfänglich herrschende Dunkel.

Die Beweise für sprachliche Gemeinsamkeiten zwischen dem Urindogermanischen und Ururalischen einerseits und dem Urindogermanischen und Semitischen andererseits werden derzeit jedenfalls von der Fachwelt positiver gewertet als jene zum Altaischen und zum Kaukasischen hin, wobei allerdings zu beachten bleibt, dass die Frage der Beziehungen Indogermanisch-Kaukasisch bis jetzt kaum ersnthaft ins Auge gefasst worden ist [45]. Unter kultureller

[45] Siehe Hans Jensen in Hirt-Festschrift, Heidelberg 1936, s. 125 ff. Zu «Indogermanisch-Semitisch», A. Schott, a.a.O., s. 45 ff. Dann A. Nehring; Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat, in «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte u. Linguistik», VI, 1936, s. 1 ff.

Rücksicht verhalten sich die Dinge aber eher umgekehrt; gerade die neueren Forschungen von A. Nehring, Koppers u. a. heben die besonderen Beziehungen des Urindogermanentums einerseits zum pferdehirtenkulturellen Komplex der Altaier wie andererseits zur kaukasisch—kleinasiatischen Hornviehzüchterkultur mit allem Nachdruck hervor.

Nachdem wir uns in unseren Ausführungen eingehender mit den Charakteristika der proto—türkischen Pferdehirtenkultur Innerasiens befassen mussten, sind die dorthin weisenden Züge im Urindogermanentum um so rascher zu erkennen. Wirtschaftlich gehört vor allem das Pferd hierher. Offen bleibt dabei vorläufig die Frage nach der Herkunft des Wagens und des Reitens. Die Indogermanen kannten sicher den Wagen, spannten auch wohl das Pferd davor. Ob ihnen aber auch der eigentliche (leichte!) Streitwagen zugesprochen werden kann, erscheint nach den eueren Untersuchungen von G. Hermes [46] doch recht zweifelhaft. Das Reiten des Pferdes aber wurde in der Einheitszeit jedenfalls noch nicht allgemeiner geübt. Es scheint, dass erst eine »zweite« indogermanische Welle das Reiten des Pferdes nach Europa verbreitete [47]. Von wo stammt nun der mit dem Pferde bespannte Streitwagen? Und wo kam zuerst das Reiten auf? Nicht mit Unrecht wird der Ursprung des Reitens doch immer wieder im Bereiche der Pferdehirten Innerasiens gesucht. Das wird gut und richtig auch von Fr. Hancar [48] erkannt, wenn er schreibt: »Tatsächlich erkennen wir in den Scharen, die vom 12. Jahrhundert v. Chr. an in Vorderasien einbrechen und mit denen die alten vorderasiatischen Staaten zu kämpfen haben, vor allem Viehzüchterstämme. Vom Anwachsen ihrer Rinder—, Pferde—und Schafherden genötigt, von Vorstößen der zentralasiatischen Nomaden gedrängt, suchten sie neues Weideland, dessen Besitz sie sich, als Reiter den mehr ansässigen Völkerschaften militärisch überlegen, mit Gewalt erzwangen. Die ungefähr gleichzeitige Intensivierung des Reiterdienstes bei den vorderasiatischen Mächten ist also wohl zum Teil als deren zeitgerechte Anpassung an den Reiterkampf der Eindringlinge aufzufassen,... Von einer

[46] Das gezähmte Pferd im alten Orient, »Anthropos«, XXVI, 1936, 364—394. Vergleiche S. 392 ff.

[47] G. Hermes; Der Zug des gezähmten Pferdes durch Europa. »Anthropos«, XXXII, 1937, 105—164, siehe besonders S. 116.

[48] Ross und Reiter im urgeschichtlichen Kaukasus, »Ipek«, 1935, S. 59.

Bedrängnis durch die zentralasiatischen Nomaden hätte gewiss nicht die Rede sein können, wenn nicht auch diese schon Reiter (und zwar die primären Reiter!) wären!

Beachtenswert ist es, dass auch in Alt-China, wie wir oben bereits sahen, das Pferd vor dem Wagen früher bekannt war als das Reiten. In China wird die Reiterei gegen Ende der Chozu-Zeit (im 4. und 3. Jahrhundert v. Chr) eingeführt und zwar, so gut wie sicher, auch hier veranlasst durch reitende Nomaden, Hunnen und Yue-tsche [49]. So drängt von den verschiedenen Seiten her alles zu der Annahme, dass das Reiten in der Tat bei den Pferdehirten Innerasiens beheimatet gewesen ist. Sollte die Tatsache, dass ein systematisch gepflegtes und ausgebildetes Reiten (eine Kavallerie!) «historisch» eigentlich so spät greifbar wird, vielleicht dem Umstande zu danken sein, dass die Formung desselben (Sattelzeug, Trense, Hose, usw.) doch die Nähe und Beeinflussung von sonst höher entwickelter Kultur zur Voraussetzung hatte?

Trifft diese Annahme im wesentlichen zu, so würde es sich also ganz gut erklären, dass auch dem Urindogermanentum ein systematisches Reiten noch unbekannt war. Es gelangte erst in späterer Zeit, und zwar in einzelnen indogermanischen Teilkomplexen zur Ausbildung, wobei die Nähe älterer Hochkultur die den Voraussetzung in dem angegebenen Sinne bildete. Die Entwicklung der Reiterei bei den «Halbbarbaren» aber zwang anderseits auch die Träger der Hochkulturen zu deren Uebernahme. In dem systematischen Reiten, oder besser, in der «Kavallerie» hätten wir somit vom kulturgeschichtlichen Standpunkte aus eine charakteristische Misch- oder Kompromissbildung zu sehen, von der einen Seite wird das Reittier als solches und die Kenntnis des (gelegentlich geübten!) Reitens, von der anderen die für ein systematisches Reiten (Kavallerie!) nötige Aussteuer und Zurichtung beigelegt. Wenn also, das würde weiter aus dem Gesagten folgen, künftig nach dem Ursprung des Reitens gefragt wird, so wird zunächst zwischen Reiten und Reiten zu unterscheiden sein [50].

Erwähnt sei hier schliesslich noch das Notfeuer, entfacht zum Schutze der Herdentiere gegen Mücken, Fliegen und Seuchen (im Bereiche der innerasiatischen Hirten eine reine profane

[49] H. Mospero: *La Chine Antique*, Paris 1927, 385.

[50] Ich beabsichtige, demnächst in einer eigenen Studie über den Ursprung des Reitens zu handeln. Da wird natürlich vor allem auch dem Ren als Reittier die gebührende Aufmerksamkeit zu widmen sein

Schutzmassnahme, bei den indogermanischen Völkern vielfach ins Kultisch—Magische umgedeutet und abgewandelt). Endlich negativ: auch den Urindogermanen fehlt das Hausschwein.

Soziologisch ist auch hier zunächst das Fehlen von Mutterrecht und Totemismus zu vermerken. Andererseits das Vorherrschen des Grossfamiliëntums, des betonten Vaterrechtes (Patriarchat), einer untergeordneten Stellung der Frau, des Erstgeborenenrechts, der Kaufehe, der Mitgift, der Jungfräulichkeitsprobe, Zurücktreten des Staates, fast völliges Fehlen der eigentlichen Initiations—Zeremonien. Kurz und gut: Die Soziologie der Indogermanen deckt sich in allen wesentlichen Punkten mit der der Altai—Völker.

Religiös steht im Vordergrund der Himmels-gott (Dyāuspitā), obwohl dieser hier, im Gegensatz zum eindeutiger hervortretenden Himmels-gott der Altai—Türken, allgemein durch andere Gestalten mehr zurückgedrängt und verdunkelt erscheint. Daneben finden sich die «Gottessöhne», die Dioskuren, mit ihrer Beziehung zu Pferd, Pflöck und Sternen, dann Pferdeweihe und Pferdeopfer (mit älteren Beziehungen zum Himmels-gott). Andererseits ursprüngliches Fehlen oder doch nur schwächeres Vorhandensein von Erdgöttin und *ἱερὸς γάμος*.

Alle diese Elemente (sie lassen sich im wesentlichen gruppieren um Pferd—patriarchale Gesellschaftsordnung — Himmels-gott) finden klarerweise ihre nächste Anknüpfung bei dem Komplex der altaischen Pferdehirtenkultur. Ob dabei die Annahme einer direkten oder bloss indirekten Verbindung nach dort zu machen ist, werden wir später noch kurz zu betrachten haben. Wichtig bleibt es hier natürlich auch, sich die Einflüsse von seiten asiatischer Völker und Kulturen auf die Indogermanen nicht zu einfach vorzustellen. Im Gegenteil, man kommt der Wahrheit sicher näher, wenn man annimmt, dass solche Einwirkungen nicht nur zu verschiedenen Zeiten, sondern, auch an verschiedenen Orten, wie auch unter verschiedenen Bedingungen und selbst auf verschiedene Gruppen der indogermanischen Stämme statt hatten. Und Nehring hat wohl recht, wenn er da auch mit Einflüssen rechnet, die durch spätere Einbrüche in Südrussland und damit nur auf die indogermanischen Völker Europas bzw. nur auf Teile von ihnen erfolgten. Zu denken wäre hier im besonderen an die Uebnahme der Kunst des Reitens, des Kleidungsstückes der Hose, u. ä. In gleicher Weise ist eine Vereinfachung des Begriffes «Indogermanische Urzeit» zu vermeiden. Auch dieser Begriff ist

natürlich dehnbar; denn die Abwanderung der einzelnen Stämme kann zu sehr verschiedenen Zeiten erfolgt sein.

Nun weist aber neben all diesem das Urindogermanentum auch eine Anzahl von Elementen auf, die anders geartet und jedenfalls mit der altaischen Pferdehirtenkultur nicht in einen genetischen Zusammenhang zu bringen sind. In *wirtschaftlicher* Hinsicht kommt hier doch schon eine entwickeltere Stufe des Ackerbaues, zunächst wahrscheinlich nur in der Form des Hackbaues in Betracht [51]. Bekannt waren Gerste, Weizen und Hirse. Zu den Haustieren tritt das im ganzen doch mehr südlich orientierte Haustier der Ziege. Das wirtschaftlich wichtigste Haustier aber ist eindeutig das Rind. Das Pferd ist demgegenüber einerseits mehr das «Herrentier», andererseits hat es eine verhältnismässig starke kultische Bedeutung. In der Soziologie treten als gemeindogermanische Formen wesentlich andere als die oben genannten kaum hervor. Die «hirtenkulturelle» *Soziologie* bleibt deutlicherweise tonangebend [52]. *Religiös* ist das Hinzutreten chthonisch weiblicher Gottgestalten zu vermerken. Verhältnismässig weit, wenn vielleicht auch nicht absolut universell, zeigen sich die Vorstellungen von der Erdgöttin und dem *ἱερὸς γάμος* verbreitet. In bezug auf diese Erscheinungen waltet ein charakteristisches Schwanken vor. Ferner die Auffassung von einem magischen Welterschöpfungsmysterium, dann Gewitter—und Wettergottgestalten mit ursprünglich lunarmythologischer Verwurzelung und mit Vertretern des Hornviehs (Rind, Ziege) als Symbol. Auch im Kult—und Opfer—Ritual des Pferdes offenbaren sich viele andersartige Elemente, so eine Verbindung des Pferdes mit chthonisch—weiblichen Gottgestalten, statt der Pferdeweihe herrscht das blutige Pferdeopfer vor, womit wieder einerseits erotische und Fruchtbarkeitsriten, andererseits Rauschtrankriten und grausame Menschenopfer im Zusammenhang stehen [53].

[51] Ich denke hier natürlich nicht an den bekannten Unterschied zwischen den mehr dem Ackerbau ergebenden Indogermanen Europas und den Ariern, die davon nicht soviel und so Charakteristisches hervortreten lassen. Diese Unterschiede sind schon sekundärer Art, sie spielen also, wenn es sich um Urindogermanisches handelt, an sich keine entscheidende Rolle.

[52] Dazu Näheres bei Koppers; Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen, «Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik», IV, 1936, S. 407.

[53] Zu diesen Erscheinungen Ausführliches bei Koppers, a. a. O. — Wie das ursprünglich den Hirtennomaden zugehörige Pferd im Gebiete des nördlichen Kaukasus (im wesentlichen im Verlaufe der dortigen Kupferzeit; 2. und 1. Jahr-

Die Gesamtlage der Dinge lässt also keinen Zweifel darüber, dass auch diese Elemente schon dem Urindogermanentum eigentümlich waren. Insofern geht der kulturelle Bereich des Urindogermanentums über den des Urtürkentums doch um ein beträchtliches hinaus [54]. Und dieses andere und neue im Urindogermanentum findet, die Dinge im allgemein kulturgeschichtlichen Lichte betrachtet, seine nächste und beste Anknüpfung in dem von Haus aus mutterrechtlich—agrarisches Hornviehzüchtertum des kleinasiatisch—kaukasischen Gebietes. Ich glaube das speziell in Bezug auf ziemlich zahlreiche Erscheinungen, die mit dem Pferdekult und Pferdeopfer bei den Indogermanen im Zusammenhang stehen, nachgewiesen zu haben. Aber auch sonst fehlt es gerade für die hier in Frage stehenden Elemente nicht an mehr oder weniger deutlichen Beziehungen in das genannte Gebiet hinein, wie das vor allem Nehring gezeigt oder doch recht wahrscheinlich gemacht hat. Weil also an irgendeiner Beziehung zu bestimmten südlichen Sektionen und Kulturen hin kein Zweifel übrig bleiben kann, andererseits aber nichts voreilig präjudiziert werden soll, so habe ich diese zweite Hauptkomponente in der Kultur des Urindogermanentums zunächst einmal einfach als die «südliche» bezeichnet.

Alles in allem also steht heute wohl fest, dass in der Kultur des Urindogermanentums zwei Hauptkomponenten sichtbar sind, von denen die eine zu der von den Urtürken getragenen Pferdehirtenkultur Innerasiens hin verweist, während die andere die nächsten und besten Beziehungen zu «Südkulturen» mit Ackerbau und Hornviehzucht erkennen lässt. Mit diesem Ergebnis der kulturhistorischen und ethnologischen Forschung harmonisieren, wie wir schon oben kurz erwähnten, für's erste die heute geltenden Auffassungen der Linguisten nicht so vollständig. Ich glaube aber, dass hier keine wirklichen, sondern nur scheinbare Antinomien gegeben sind.

tausend v. Chr.) in die bodenständigen und von Haus aus vornehmlich mutterrechtlich orientierten Fruchtbarkeitsriten mehr und mehr hinein verstrickt wird, ersieht man bestens aus Hancar's Studie «Ross und Reiter im urgeschichtlichen Kaukasus» (Ipek, 1935, 39—65). Auf dem Boden des ursprünglichen Indogermanentums dürfte die Verschmelzung beider Komponenten sich ganz ähnlich vollzogen haben.

[54] Die «Urtürken» waren reine Nomaden, was von den «Urindogermanen» in diesem Ausmasse natürlich keineswegs gelten kann. Die Türken betreffend, kennzeichnet W. W. Barthold (12 Vorlesungen . . . s. 40) sehr gut die Situation, wenn er sagt, dass sie, sobald sie sesshaft werden, aufhören, reine Türken zu sein.

Soweit wir das heute zu beurteilen vermögen, reicht die sprachliche Beziehung des Indogermanischen zum Uralischen in eine besonders alte Zeit zurück. Nehring denkt an die Periode der sogenannten Heteroklitika, eine Zeit in welcher, wie er meint, auch den Ur-Urindogermanen noch jeglicher Ackerbau gefehlt haben muss [55]. Dass in solcher Zeit die Uralier kulturell höher standen, ist äusserst unwahrscheinlich, sie standen eher noch um einige Grade tiefer. Kein Wunder daher, dass hier trotz sprachlicher Uebereinstimmungen, abgesehen von ganz allgemeinen, besondere kulturelle Zusammenhänge nicht offenbar werden wollen.

Die sprachlichen Beziehungen zum Semitischen hin sind anderer Art (sie beziehen sich mehr auf das Grammatische) und gehören dazu einer verhältnismässig jungen Zeit an. Nehring glaubt daher, dass vielleicht nicht einmal eine direkte Nachbarschaft dafür angenommen werden muss, was dann die geringe wechselseitige Beeinflussung in kultureller Hinsicht um so besser verständlich erscheinen lassen würde. Auf die spezielle Frage des Verhältnisses der indogermanischen Soziologie zu der der Semiten wird weiter unter kurz einzugehen sein.

Ziemlich anders liegen die Verhältnisse den zwei übrigen Komplexen, dem altaischen und dem kaukasisch - kleinasiatischen gegenüber. Mit dem ersteren hat das (spätere!) Urindogermanentum im wesentlichen die pferdehirtenkulturelle, mit dem anderen die ackerbaulich - hornviehzüchterische Komponente gemeinsam. Das volle Urindogermanentum entstand also erst aus dem Zusammenwachsen dieser beiden Komponenten. In bezug auf die sprachlichen Dinge ist das letzte Wort sicher noch nicht gesprochen. Gegebenenfalls könnte doch noch intensivere Forschung engere Beziehungen einerseits zum Altaischen (einen neuen Versuch hat uns vor kurzem Professor Mladenov [56] vorgelegt), anderseits vielleicht auch zum Kaukasischen hin zutage fördern. Aber wenn auch nicht, so bleibt die Frage ob eventuell in beiden Fällen, oder doch in einem der beiden, irgendeinem Zwischenvolk die Vermittlerrolle hinsichtlich der betreffenden Kulturgüter wird zugeschrieben werden müssen. A. Nehring [57] stützt mit beachtens-

[55] A. Nehring, a. a. O., s. 156.

[56] Gemeinsame Eigentümlichkeiten und Elemente der indogermanischen, türkischen und mongolischen Sprachen. «Spisanie (Zeitschrift) der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, 1937, s. 149—196.

[57] A. a. O., s. 105, 218 f., 228.

werten Gründen seine Meinung, dass speziell die altaische Komponente einem derartigen Vermittler oder Zwischenvolk zu danken gewesen sein muss. Wenn aber das, dann kann jedenfalls in diesem Falle das Zurücktreten sprachlicher Uebereinstimmungen besondere Schwierigkeiten nicht mehr bereiten [58].

Der Versuch der Lösung, zu dem vor allem Nehring und meine Wenigkeit in der Indogermanenfrage neuerdings—und zwar zunächst ganz unabhängig voneinander—gekommen sind, darf als ein Plus anderen Aufstellungen gegenüber wohl auch den Umstand buchen, dass sie ältere Extreme überwindet ja zum Teil zwischen diesen glücklich vermittelt. Wenn auch O. Schrader dem Urindogermanentum keineswegs jegliches Bauerntum abgesprochen hat, so stellte er doch eine hirtenkulturliche Komponente als derart vorherrschend in den Vordergrund, dass mancher Bedenken hatte, ihm darin zu folgen. In das andere Extrem hinein gerieten später alle jene, die m. E. zu früh Urindogermanentum und nordeuropäische Bauernkultur identifizierten und so aus den Urindogermanen typische Bauern machten.

Dem unbefangenen Beobachter und Forscher überkam hierbei wohl ein noch grösseres Unbehagen, zumal wenn er beispielsweise sehen musste, wie man, aus solchen Prämissen die letzte Konsequenz ziehend, das Pferd der Urindogermanen preisgab, und das Schwein zu dem Haustier derselben machte. Nein, beide Extreme erscheinen als nicht haltbar: Das Urindogermanentum hat noch als solches sowohl eine beachtenswerte hirtenkulturliche Komponente als auch schon ein Stück Bauerntums in sich vereinigt. Das alles leuchtet um so mehr ein, wenn man die «gemässigte» Ostthese—wie ich sie nennen möchte—in bezug auf die Urheimatsfrage gelten lässt. Ich selber habe in dieser Hinsicht bis zu einem gewissen Grade umlernen müssen, O. Schrader folgend, hatte auch ich etwas zu einseitig die hirtenkulturliche Komponente im Urindogermanentum gesehen und daher seine letzte Herkunft wohl zu weit nach Innerasien hin verlegt. Nachdem ich mich aber, zum Teil auf Grund eigener, zum Teil auf Grund der Untersu-

[58] Wie bekannt ist gelegentlich daran gedacht worden, in den Finno-Ugriern jene Vermittler zwischen Altaiertum und Indogermanentum zu sehen. Dagegen hat schon Nehring in seinen «Studien . . .» mehrfach Stellung genommen. Neuerdings hat das auch der finnische Gelehrte Hämäläinen getan, und zwar in einem Aufsatz, der den Titel trägt «Historische Völkerkunde und die Bestimmung ethnischer Ursprungsgebiete (finnisch!)» und der erschienen ist in: Kalevalaseuran Vuosikirja 17, 1937, pp. 124—141.

chungen anderer, davon überzeugt habe, dass schon das Urindogermanentum als solches auch über eine beachtliche ackerbauliche Beimischung verfügte, die nicht aus Innerasien, sondern aus dem weiteren Bereiche des südwestlichen Asiens hergeleitet werden muss, suche ich ebenfalls die Urheimat westlich, etwa in der Gegend nördlich des Kaspischen und des Schwarzen Meeres.

An dieser Stelle wäre nun noch ganz kurz vier Schwierigkeiten oder Einwänden zu begegnen, Zunächst wäre jenen zu antworten, die da meinen, dass die Vertreter der Ostthese in der Indogermanenfrage in der Fixierung des Ausbildungs—und Ausgangszentrums des Urvolkes noch zu unbestimmt blieben, und dass dieser Umstand überhaupt gegen sie spräche. Diese Bamängelung ist allerdings, zur Ehre aller Fachkollegen sei es gesagt, eigentlich nur in Laienkreisen verbreitet. Eine etwas merkwürdige Auffassung von Wissenschaft, wenn eine durch den derzeitigen Stand der Forschung nahegelegte, wenn nicht geforderte, Zurückhaltung als ein Mangel oder Fehler angelastet werden soll. Wir Vertreter der Ostthese lassen uns diesen Vorwurf ohne weiteres gefallen. Vielmehr, wir empfinden ihn gar nicht als Vorwurf, sondern viel eher als eine Ehrung und Anerkennung und überlassen es getrost der Geschichte unserer Wissenschaft, einmal darüber zu urteilen, ob hier wissenschaftliche Vorsicht und Gewissenhaftigkeit wirklich am Werke waren oder nicht.

Bei der zweiten Schwierigkeit handelt es sich um folgendes. Es könnte, methodisch nicht mit Unrecht, gesagt werden: Zuggeben, dass jene Beziehungen zum hirtenkulturellen Innerasien und zum hornviehzüchterischen «Süden» bestehen, warum konnte dann das Indogermanentum selber nicht der gebende Faktor, sei es doch nach einer der beiden Seiten hin sein? Zur Antwort ist zunächst an den offenbaren Mischungscharakter des Urindogermanentums zu erinnern. Das Mischungsprodukt setzt die einfacheren Gebilde (die Mischungskomponenten) voraus, aber nicht umgekehrt. Bei Geltung des erhobenen Einwandes müsste die innerasiatische Hirtenkultur und jene «südliche» Ackerbaukultur (oder doch der eine dieser beiden Komplexe) einer Art Entmischungsprozess (welchen wenigstens ein Teil des Urindogermanentums erlebt hätte) zugeschrieben werden. Dagegen spricht aber einfach alles. Man vergegenwärtige sich nur, dass bei solcher Annahme der im Neolithikum des kleinasiatisch—mediterranen Gebietes verankerte Hornviehzüchterkomplex als Ableger eines

älteren (und natürlich dann komplizierteren!) indogermanischen Kulturgebildes zu verstehen wäre! Die Antwort darauf kann man sich wirklich ersparen. Und wie es weiter um das chronologische Verhältnis der altaischen Pferdehirtenkultur bestellt ist, das hat uns schon früher zur Genüge beschäftigt. Wir haben hier, nicht hinsichtlich eines einzelnen Kulturelementes, sondern hinsichtlich eines im wesentlichen geschlossenen Kulturkomplexes, nicht nur die einfacheren, sondern klarer—und eindeutigerweise auch die älteren Formen vor uns.

Ein dritter Einwand geht von der vermeintlichen Tatsache aus, dass Grossherdenbetrieb an und für sich schon eine hirtenkulturelle Soziologie schaffe, und dass infolgedessen die Soziologie der Indogermanen mit der der Altaier nicht in einem genetischen Zusammenhange zu stehen brauche, dieses um so weniger, weil doch die Semiten schliesslich über die wesentlich gleiche Soziologie verfügten. Es könne also, das ist natürlich die weitere Folgerung, aus der grossen Uebereinstimmung zwischen der Soziologie der Indogermanen und der der Altaier nicht der Schluss auf eine östliche Urheimat des indogermanischen Wurzelvolkes gezogen werden.

Der Schreiber dieser war schon länger davon überzeugt, dass die Soziologie der Indogermanen der der Altaier näher steht, als die Soziologie der Semiten sowohl der einen wie der anderen. Der Beweis dafür konnte allerdings im einzelnen noch nicht erbracht werden. In bezug auf die für diese Frage sicher besonders wichtigen Beduinenvölker Arabiens wurde er aber eben jetzt in einer sorgfältig durchgeführten Studie zum Thema «Die Familie bei den Beduinen Arabiens. Ein Beitrag zur Frage des Mutterrechtes bei den Semiten» von Dr. J. Henninger beigelegt. Als charakteristische Abweichungen von der Soziologie der Hirtenvölker Zentralasiens kann der Autor in der abschliessenden Zusammenfassung im besonderen die folgenden hervorheben: «Die Schwäche des monarchischen Prinzips (der väterlichen Gewalt und des Erstgeborenenrechtes), das Fehlen der eigentlichen Grossfamilie, bei den Vollbeduinen die Dezentralisation des Besitzes, eine etwas bessere Stellung der Frau, die sich bei der Eheschliessung in der Freiheit der Gattenwahl, während der Ehe im getrennten Besitz, in persönlichen Rechten und grösserer Handlungsfreiheit ausspricht, schliesslich das Fehlen der Sippenexogamie». Natürlich fehlt es auch an Ueberstimmungen mit der Soziologie der Hirtennomaden Innerasiens nicht. Henninger nennt als solche vor allem

die folgenden: «Die untergeordnete Stellung der Frau, der Brautpreis, die starke Betonung der Blutsverwandtschaft, die Sorge für Reinhaltung des Blutes durch ebenbürtige Heiraten, die vaterrechtliche Sippenorganisation, die Blutrache, die lockere, mehr demokratische Organisation der grösseren Verbände». Es bleiben aber doch so bedeutende und wesentliche Unterschiede übrig, dass nicht daran gedacht werden kann, die Soziologie der Semiten (soweit dabei von der Soziologie der Beduinen ausgegangen wird) als Ganzes mit der Soziologie der Hirtenvölker Innerasiens (und der Indogermanen!) in einen genetischen Zusammenhang zu bringen. Die Frage, ob und welche einzelne soziologische wie auch andere Beziehungen trotzdem hinüber — und herüberführen, haben wir hier nicht weiter zu verfolgen.

Aber, so lautet ein vierter Einwand, wenn die eine Hauptkomponente des Urindogermanentums in das hirtenkulturelle Innerasien, die andere in den hornviehzüchterischen «Süden» hineinführt, was bleibt dann den Indogermanen als Eingenausstattung und Eigenleistung übrig? Hierauf ist folgendes zu erwidern. Erstens trifft unsere Analyse im wesentlichen zu, so waren die Indogermanen vor diesem Zusammenwachsen eben überhaupt noch nicht Indogermanen, sondern das wurden sie ja erst auf Grund dieser Verbindung und Verschmelzung. Dabei bleibt dann allerdings zweitens die Frage übrig, ob nicht doch die eine Komponente als mehr indogermanisch oder mehr protoindogermanisch anzusehen sei als die andere. Eine eindeutige Antwort auf diese Frage zu geben, erscheint mir heute noch nicht möglich. Sie wird erst dann in befriedigenderweise gegeben werden können, wenn die sprachlichen und kulturellen Verwurzelungen des Urindogermanentums sowohl nach ihrer Breite wie in die Tiefe hinein genügend klar blossgelegt sein werden. Die Tatsache freilich, dass, angesichts des gegenwärtigen Standes der einschlägigen Forschungen, die sprachlichen Beziehungen besonders stark zum Uralischen, die kulturellen zum Altaiertum hinüberweisen, lässt, alles in allem, die Annahme als berechtigt erscheinen, dass das Proto-Indogermanentum dem Hirtentum Innerasiens wurzelhaft jedenfalls näher stand als irgendwelchen anderen Völker—und Kulturkomplexen.

Wie sehr die führende Indogermanistik in ähnlicher Weise mit einem *Mischcharakter* der urindogermanischen Sprache rechnet, sei in diesem Zusammenhange in Erinnerung gebracht. Besonders betont erscheinen ja die Beziehungen des Indogermanischen

zum Uralischen und zum Teil auch zum Semitischen. Ich erwähne hier weiter die These Uhlenbeck's, der darüber hinaus im Urindogermanischen eine sprachliche Mischung wiederfindet, die quer durch die Kentum—und Satem—Gruppierung hindurchgeht und wo dann die eine Komponente dem Uralaltaischen, die andere (möglicherweise!) dem Kaukasischen näher zu stehen scheint [59]. An eine, wenn auch anders geartete, Aufteilung des Indogermanischen denkt schliesslich ja auch Emil Forrer [60]. Und endlich bleibt hier zu nennen der bekannte Versuch Brandensteins [61], eine sprachlich ältere Schicht im Indogermanischen zu erfassen, ein Versuch, der jedenfalls noch verbesserungsfähig ist, im übrigen aber neue Wege zur Klärung des ganzen Problems eröffnet.

Wie viel bei all dem noch von der weiteren Forschung abhängig ist und wie sehr sich diese noch im Flusse befindet, weiss jeder Eingeweihte. Zu einem besonders wichtigen Endergebnis aber drängt deutlicher Weise jetzt schon sowohl die sprachwissenschaftliche als auch die kulturgeschichtliche Forschung hin: *Es ist das der komplexe oder der Mischcharakter des ursprünglichen Indogermanentums. Wir haben in dieser Erkenntnis ohne Frage eine der bedeutendsten und entscheidendsten der neueren Indogermanenforschung zu sehen.* So bestätigt sich die schon oben ausgesprochene Möglichkeit bzw. Vermutung, dass angesichts einer menschheitsgeschichtlich verhältnismässig so späten Erscheinung, wie der urindogermanischen, methodisch mit einem mehr oder minder komplizierten und gemischten Ausgangsgebilde gerechnet werden müsste. Der irgendwie erfahrene Kulturhistoriker wundert sich darüber nicht. Im Gegenteil, er sieht gerade darin die Hauptwurzel oder doch eine der Hauptwurzeln für das weltgeschichtliche Wirken des Indogermanentums. Ja, deshalb, weil die Urindogermanen aus so verschiedenartigen Quellen schöpften bzw. aus so verschiedenen Zuflüssen zu einem grossen Strome sich zusammenfügten, waren sie, verhältnismässig, so reich und damit von Haus aus prädestiniert zu den besonders grossen und bedeutsamen

[59] C. C. Uhlenbeck: Oer-Indogermaansch Oer-Indogermanen. Mededelingen d. Kon. Akademie van Wetenschappen. Afd. Letterkunde, Deel. 77, Serie A. No. 4 Amsterdam 1935. Derselbe; The Indogermanic Mother Language and Mother Tribes Complex. American Antropologist, XXXIX, 1937, 385—393.

[60] Ursprung der indogermanischen Sprachen. «Mannus», XXIV, 1934, 115-127.

[61] Die erste indogermanische Wanderung. Wien, 1936. Derselbe: Die Lebensformen der Indogermanen. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. Band IV.

Aufgaben, die sie in der Menschheitsgeschichte erfüllen sollten. Beachtenswert ist bei allem noch, dass das hirtenkulturliche Erbe im Indogermanentum offenkundig nicht nur nach der soziologischen, sondern auch nach der religiösen Seite (Himmelsgottglaube!) ein so besonders starkes war. Kein Zweifel, dass gerade dieses Erbe später den Einzelvölkern, zur Zeit ihres Eintrittes in die grosse Weltentwicklung, noch sehr zugute gekommen ist.

* * *

4. SCHLUSS. *Zusammenfassende Würdigung der grossen menschheitsgeschichtlichen Leistungen des Urtürkentums und des Urindogermanentums.*

Die wesentlichen Ergebnisse unserer Ausführungen zum Urtürkentum und Urindogermanentum wollen wir nun am Schlusse in folgenden Hauptsätzen kurz zusammenfassen.

1) Dem in Innerasien beheimateten Urtürkentum kann mit hinreichender Sicherheit die erste Zähmung des Pferdes und im Zusammenhang damit die Schaffung einer charakteristischen Pferdehirtenkultur zugeschrieben werden. Das bedeutete eine einmalige menschheitsgeschichtliche Leistung, die ganz einzigartige Folgewirkungen in der Entwicklung von Völkern und Kulturen zeitigte. Damit erst waren, wie die geschichtlichen Tatsachen beweisen, die Voraussetzungen für die Durchführung des grossstaatlichen Prinzips im engeren und eigentlichen Sinne gegeben. Zur Anwendung und Auswirkung gelangte dieses aber nicht, solange eine solche Hirtenkultur für sich allein blieb, sondern das geschah nur dann und dort, wo sie sesshafte Ackerbau—und Stadtbevölkerungen überlagerten und so auf Grund der kulturellen Mischung und Ergänzung zu den ihr von Haus kongenialen neuen Antrieben und Schöpfungen führen konnte. Bei all dem bleibt natürlich die Frage offen (wir können und wollen an dieser Stelle nicht näher auf sie eingehen), ob und in welchem Ausmasse auch die Zucht des Hornviehs letzten Endes auf die der Pferde bei den Proto—Altaiern zurückzuführen ist.

2) Das Pferd, wie überhaupt die wesentlichen Elemente der (Pferde—) Hirtenkultur hat das Urindogermanentum dem Urtürkentum zu danken. Ob die Verbindung eine direkte oder eine bloss indirekte war, lässt sich mit Sicherheit wohl noch nicht

entscheiden. Als Vermittler, kommen so gut wie sicher, nicht die Finno—Ugrier in betracht.

3) Das Reiten wurde allem Anschein nach, weder in der ursprünglichen Pfendehirtenkultur noch auf dem Boden des Urindogermanentums allgemeiner bzw. systematisch geübt, obgleich es an und für sich weder hier noch dort wohl nicht gänzlich unbekannt war. Zu einem systematischen Reiten (zur Ausbildung einer «Kavallerie») führte aber ziemlich sicher die Nähe und die damit gegebene Einwirkung älterer Hochkulturen (Sattelzeug, Trense, Hose usw.), die daraufhin selber ebenfalls gezwungen wurden, sich in ihrer Kriegstechnik auf die «Kavallerie» umzustellen. Es ist wohl richtig, wenn man sagt, dass angesichts alles dessen in Hinkunft bei der Frage nach dem Ursprung des Reitens zunächst unterschieden werden muss, welche Art des Reitens gemeint ist. Das einfache, mehr gelegentlich geübte Reiten geht jedenfalls auf die ursprünglichen Pferdezüchter Innerasiens zurück, während bei dem systematischen Reiten schon alte Hochkultur (direkt oder indirekt) Pate gestanden haben dürfte.

4) Die Soziologie der Urtürken und Urindogermanen zeigt so viele und wesentliche Uebereinstimmungen, dass an der genetischen Zusammengehörigkeit beider wohl nicht gezweifelt werden kann. Ähnliches gilt auch in bezug auf die religiösen Elemente, namentlich soweit diese in den Hirtenkulturen Innerasiens ihre Heimat haben.

5) Das Urindogermanentum hat aber neben der (pferde—) hirtenkulturellen Komponente auch schon über eine ackerbau—hornviehzüchterische verfügt, welche letztere ihre Wurzeln im weiteren Bereiche des südwestlichen (vorsemitischen und vorindogermanischen) Asiens hat. Gleichzeitig hat das Urindogermanentum, vor allem auf Grund seiner günstigeren Lage früher und ausgiebiger von den alten Hochkulturen des vorderen Orients profitieren können. Die besondere Gunst des Schicksals, die dem Indogermanentum gewissermassen an der Wiege stand, hat somit auch in geographisch vorteilhaften Lage eine einzigartige Voraussetzung gehabt.

6) Die ältesten Stadtkulturen (in ihrer Art schon Hochkulturen) des Vorderen Orients, des Indus—Tales (Mohenjo Daro und Harappa) und wahrscheinlich auch Altchinas, wurden in ihrer ersten Entwicklung zunächst weder vom Türkentum noch vom Indogermanen-

tum irgendwie entscheidend beeinflusst. Aber die pferdeführenden Scharen, die schon gegen Ende des 4. Jahrtausends vom Gebiete des Iran her sich bemerkbar machen und vor allem nähere Beziehungen nach Alt—Elam hin offenbaren, sind möglicherweise, vielleicht sogar wahrscheinlicher Weise (dann nämlich, wenn Elamiter und Türken sprachlich wirklich irgendwie zusammenzubringen sind) Türken (oder türkische Mischvölker?). Auch an sonstigen Einwirkungen von türkischer Seite her auf den alten Vorderen Orient, seien es Einwirkungen direkter oder indirekter Art, hat es so gut wie sicher nicht gefehlt. Die Um—und Neugestaltung der altorientalischen Stadtkulturen in umfassendere und ungleich straffer organisierte politische Machtgebilde (Staaten im engeren Sinne des Worts) setzte aber erst ab rund 2000 v. Chr. ein, und als die Träger und Verursacher derselben erscheinen einwandernde pferdeführende Indogermanen, deren kriegstechnische Ueberlegenheit zunächst mit dem leichten Rennwagen, später mit dem Reiten gegeben war [62]. Dass die den Alten Orient erobernden Indogermanenstämme wenigstens teilweise mit türkischen Stämmen vermischt waren (Choriter oder Hurri), muss als durchaus möglich hingestellt werden. Überwiegend, wenn nicht ausschliesslich sind es türkische Pferdehirtenstämme gewesen, die jene Eroberung und Neugestaltung auf dem Boden Altchinas zur Durchführung brachten. Mit besonderer Deutlichkeit lässt sich das für die Chou—Periode dartun. Ob und was Anau Näheres mit Türkentum oder Indogermanentum zu tun hatte, können wir heute noch nicht sagen. Ein türkisches Element muss letzten Endes jedenfalls in dem für Anau reichlich festgestellten Pferd erblickt werden. Wahrscheinlich gehört Anau an und für sich in die Reihe der altorientalischen Stadtkulturen (vergleiche Ur, Kish, Mohenjo Daro usw.) hinein, gewann aber wegen seiner so weit nach Innerasien hin vorgeschobenen Lage rascher als die anderen das Pferd.

7) Dem Thema dieser Ausführungen entsprechend ist versucht worden, die Frage des Urtürkentums und des Urindogermanentums in völkerkundlich—universalgeschichtlichem Lichte zu sehen. Vielleicht darf man die bescheidene Hoffnung hegen, dass dieses

[62] Dieses zeigt im einzelnen gut und überzeugend A. Götze in seinem Buche «Hethiter, Churriter und Assyrer. Hauptlinien der vorderasiatischen Kulturentwicklung im II. Jahrtausend v. Chr. Geb.» Oslo 1936. Zu vergleichen wäre besonders auch A. Moortgat; Die bildende Kunst des Alten Orients und die Bergvölker, Berlin 1932.

Bemühen auch nach der Auffassung anderer nicht ganz umsonst gewesen, und dass die auf solche Weise herbeigeführte Begegnung von historischer Völkerkunde einerseits und der Türkologie und Indogermanistik andererseits auch schon einige der Beachtung werthe Früchte—und zwar für beide Teile—gezeitigt hat. Die weitere Forschung möge dazu ergänzen und daran verbessern, was sich als ergänzungsbedürftig und verbesserungsfähig erweist. An der Grundforderung aber, dass in Hinkunft zum Zwecke der besseren Klärung ihrer grossen Probleme historische Völkerkunde und Türkologie und Indogermanistik Hand in Hand werden arbeiten müssen, wird sich wie ich glaube, nicht mehr rütteln lassen.

8) Mögen wir die Schöpfer und Träger der altorientalischen Stadtkulturen (der offenbar ältesten Hochkulturen), oder die des Urindogermanentums oder auch die irgendeines anderen grossen Volkstums in ihrer Ausstattung und in ihren früheren und späteren Leistungen betrachten, immer wieder sehen wir, dass alle ihr Eigenes haben, dessen sich auch ihre Nachfahren freuen und woran sie sich aufrichten können. Aber ebenso zeigt sich, dass alle von Haus aus auch ihre Begrenzung haben, ergänzungsbedürftig sind und die notwendige Ergänzung eben bei den anderen—ich möchte sagen—bei dem Nachbar finden. Ich meine, darin offenbart sich schliesslich etwas, das eigentlich so echt und gut menschlich ist.—Die gesamte Welt—und Menschheitsgeschichte erscheint am Ende wie ein grosses Spiel, wie ein «Grosses Welttheater», Das Spiel kann nicht einer allein spielen. Die Rollen müssen verteilt werden, und sieht es nicht so aus, als wenn doch bei der Verteilung dieser Rollen eine höhere Macht ihre «Hand im Spiele» habe? Im Interesse des Ganzen ist schliesslich die eine Rolle nicht weniger wichtig als die andere, und zum guten Spiel gehört vor allem, dass zusammen—und nicht gegeneinander gespielt wird.—Kein Zweifel, wenn man diese Lehren auch aus Verlauf und Wesen der grossen Welt—und Menschheitsgeschichte ableiten und anwenden wollte, dann würde diese Wirklichkeit das, was die Geschichte (und die Geschichtswissenschaft) nach der Auffassung der Alten sein sollte: Eine Lehrmeisterin des Lebens—eine Lehrmeisterin auch für die Gegenwart.

(Abgeschlossen Ende 1937)

İKİ KARDEŞ MASALI

Prof. Dr. WALTER RUBEN (Ankara)

Biri iyi, öteki fena olan iki kardeş yahut geziciden bahseden bir masal vardır; bunda fena olanı, iyisinin gözünü oyar. Bu masal, 1915 tenberi masal araştırma ilminin en ziyade münakaşa olanlarından biridir. Bir zaman önce, Bolte-Polivka, Grimm kardeşlerin 107 numaralı ve «İki seyyah» [1] başlıklı masalı hakkındaki mülâhazalarında, ilkönce ancak tibetçe'den bildikleri Hind hikâyesini bu masala variant olarak göstermişlerdi. Ertesi yıl Christiansen, bu masalın Hind menşeli olduğunu isbat için bütün bu malzemeyi bir monografyada araştırdı [2]. Buna karşı bilhassa Wesselski, 1925 te savaştı [3]. Halbuki masal araştırmasında Fin mektebinin başı olan K. Krohn, 1931 de Christiansen'i müdafaa etmiştir [4]. Bir yıl sonra Wesselski hücumlarını tekrar etti [5]. Böylece bu masal şu iki mektep arasında: ağızlarda yaşayan masalları etnolojik usullerle işleyen Fin mektebi ile, her şeyden ziyade eski masal metinlerine dayanan edebiyat tarihi mektebi arasında, bir savaş konusu haline girdi. Son yıllarda, Handwörterbuch des deutschen Märchens'de [6] - halk edebiyatı indeks'i altında [7] - başka bir takım malzemeye işaret edilmiştir. Fakat bugün bir hindoloğun bu malzemeyi yeniden ele alıp işlemesi zarurîdir; çünkü buna imkân vardır; böylece, bu masalın uzun tarihi ve baş motifi olan «kör etme» hakkında bir fikir elde edilebilir.

[1] J. Bolte u. G. Polivka, Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm, cilt II, Leipzig 1915, S. 481.

[2] R. Th. Christiansen, The tale of the two Travellers or the blinded man FFC 24. Helsinki 1916.

[3] A. Wesselski, Märchen des Mittelalters, Berlin 1925, S. 202 ff.

[4] K. Krohn, Uebersicht über einige Resultate der Märchenforschung, FFC Helsinki 1931 S. 68 ff.

[5] A. Wesselski, Versuch einer Thorie des Märchen, Reichenberg i. Br. 1931. S. 138 ff.

[6] Handwörterbuch des deutschen Märchens, Bolte u. L. Mackensen, I. Band, Berlin 1931 - 33 S. 650, 27 ilh...

[7] Smith Thompson, Motif-index of folk-literature, FFC 106-9 116-7, Helsinki 1932-6, bilhassa Motif: sa. 165.

I inci masal:

Yazı âleminde, bu masalın en eski şekli, hindçede [8], tibetçede [9], çince [10], uygurcada [11] ve pek benzer bir şekilde olmak üzere farsçada [12] meydana çıkarılmıştır.

Bu en eski şekil şu üç baş motifi ihtiva etmektedir:

A) İki kardeş, uzak bir adada bulunan bir mücevheri getirmek üzere deniz seyahatine çıkar. İki kardeşin küçüğü iyi, büyüğü kötüdür. Her ikisi, bu vasıflarına işaret eden birer ad taşır: «iyilik eden» ile «kötülük eden» adlarını. Küçük kardeşin sonsuz ve hesapsızca sağa sola para dağıtmak için mücevhere ihtiyacı vardır.

Küçük, mücevheri, denizler üstünde geçen uzun ve efsanevî bir seyahatten sonra, yılanlar padişahının yanında bulur. Dolandıktan sonra, bir aralık deniz kazasına uğramış olan kardeşine raslar. [13]

Mücevher adasından dönerken iki kardeş deniz kazasına uğrar. Küçük, büyüğü kurtarır. [14]

B) Fena kardeş, kıskançlıktan, iyisi uyurken onun gözünü kör eder, mücevheri çalar. Memlekete dönüp babasına kardeşini kaybettiğini haber verir.

[8] E. Waldschmidt, Die budhistische Spätantike in Mittelasien v. Le Coq, cilt VI, 1928. S. 46, Not. 3, ilk olarak Bodhisattvâvadânakalpalatâ No 45e işaret etmiştir. Wesselski, Märchen des Mittelalters 206, Not, Leumann'ın Âvasyaka hikâyelerine işaret ettiğini ilh... hatırlatmaktadır. Daha önce Bolte-Polivka Kathâkosa'yı hatırlatmışlardı, bunun hikâyesi Wesselski'de mevzuubahis olan başka Jaina masalları gibi bizim VI. numakalı masalımıza daha ziyade uymaktadır.

[9] J. Schmidt, der Weise und der Tor, 261-282. Schiffner Tibetische Erzählungen No 16 ilh... (Bolte-Polivka 481) Mukayese ediniz: Maria Leitner, Tibetanische Märchen, Berlin, sene işareti yok, S. 41 dev. Dschinpa tsch'enpo'nun deniz seyahati. Bu hikâyenin başı uygurca şekline uymaktadır. Gene mukayese ediniz T'ung Pao 474 dev. (bakınız altta not 10.) fakat burada fena kardeşle kör olma sahneleri mefkuttur. Onun yerine baba T'ung Pao'da olduğu gibi kör olmaktadır. (bakınız aşağıda not 21 ile 40).

[10] E. Chavannes, 500 contes du Tripitaka chinois, Paris 1910-34. No. 381 ve T'ung Pao'da XV 1914, 469 dev. Son şekil uygurcadaki şekle bilhassa yakındır.

[11] Pelliot, T'ung Pao XV, 1914, 225 ff. Hüseyin Namık Orkun, iki kardeş hikâyesi, Ankara 1940, W. Bang Keleti Szemle XVII, 159 ff. (bakınız Waldschmidt, Chavannes).

[12] Bizzat Grimm kardeşler, eserlerinin III üncü cildinde 107 nci sayı münasebetiyle Nizamiyi zikretmişlerdi. (Bolte - Polivka 481, Krohn 69, Wesselski, Mittelalter 203)

[13] Uygurca şeklinde böyledir; T'ung Pao.

[14] Chavannes No. 381 de böyledir.

C) İyi olan genci, kardeşinin fenalığı hakkında, uygurcada demon nevinden bir veli, çincece bir ağaç demonu tenvir eder [15] ve insanlara doğru sevkeder; iyi kardeşe çobanlar bakarlar (çincece: Yusufun kaçırılması ve iftiraya uğraması epizod'u vardır [16]). İyi kardeş elde bir ud, dilene dilene memlekette yol alır.

Evvelce kendisine vâdedilmiş olan nişanlısına erişir. Nişanlısı, tam o sırada, onunla evlenmek istiyen bir takım kimseler arasından bir güveyi aramak üzeredir [17].

Kör çocuk, tanıyamadığı nişanlısının babasının bahçesindeki meyvaları kuşlara karşı korumak üzere, bahçıvan olur [18]. Her ağaca bir çingirak kor. Çingirakların hepsini elinde tuttuğu iplerle çalar. Böylece nişanlısı onu görür [19].

Kız onu kendine güvey olarak seçer, fakat onu tanımaz. Sonra, gözlerinden birini, söylediği bir sözle iyi eder: körlüğüne, sefaletine rağmen seveceğine ve kendisine sadık kalacağına dair onu temin eder. Bunun üzerine delikanlı, «iyilik eden» prens olduğunu, fena kardeşine karşı bir garazı olmadığını söyler. Bu söz ile de ikinci gözü açılır. Sonra düğün ve vatana dönüş.

Masalın bir Çin şekli şunu ilâve etmektedir: bir kuş, çocuğun annesine, iyi oğlunun yaşamakta olduğunu bildirir [20]; uygurcada da buna benzer bir motif herhalde mevcuttu [20]. Vatana dönen iyi kardeş, aradan geçen zamanda kederden kör olmuş olan ana ve babasının gözlerini bir sözle iyi eder [21].

Bu hikâye tipik budist bir hikâyedir. Durmadan para dağıtmak, mücevher adasına uzun deniz seyakati, kıymetli taşın sahibi yılanlar padişahı, nişanlının verdiği vait, güveyin seçimi, ilâç olarak sarfedilen sözler, iyi kardeşin fena kardeşine kin bağlamamasıyla beliren sonsuz âlicenaplığı; işte bütün bunlar, budist masallarda çok defa geçer [22].

[15] T'ung Pao 489

[16] Chavannes No 381.

[17] Bunu takip eden ne varsa uygurcada noksandır.

[18] Chavannes No 381.

[19] T'ung Pao.

[20] T'ung Pao; bakınız masal II de kırkızca varyanta.

[21] Bakınız yukarıda not 9 ile not 40.

[22] meselâ deniz seyahati Chavannes No. 39 ilh... Radloff Proben III, 622.

Taranatha in: Indian historical Quarterly VI, 1930, 338.

Burada, Milâttan önce aşağı yukarı 100 yılına doğru Dioryavadana' da [23] tasvir edildiği şekilde, Kunāla'nın hikâyesini hatırlatalım: yaşadığı, tarihçe kabul olunan İmparator Asoka'nın âlicenap oğlu Kunāla'ya (tıpkı Yusuf la Süleyhâda olduğu gibi) üveği anası sataşmıştı; reddolunan fena kadın, Kunāla uzaklarda bulunurken, bir kurnazlıkla onun iki gözünü oyduruyor; bu gözler Kunāla kuşunun gözleri kadar güzelmış, onun içindir ki prense bu ad konmuş. Gözlerini kaybeden prens, bir ud alıp memleketi dolaşüyor ve nihayet dilenci çalgıcı olarak babasının sarayına varıyor; orada onu tanıyorlar. Prens, fena kadına karşı garaz duymadığını söylüyor ve bu sözle gözlerine, eski güzellikleriyle, yeniden nail oluyor.

Şüphe götürmiyen bir hakikat şudur ki, uzakta fena bir akraba tarafından kör edilme, kör olanın ud çalan bir dilenci olarak vatana dönüşü, bir sözle tanılma ve iyi olma motiflerini ihtiva eden budist efsanesi, daha yeni olan iki kardeş masalının temelinde bulunan unsurlar arasındadır. Bunun dışında masalın temelinde daha ne vardı? Yoksa, bu muahhar masal, Kunāla efsanesi ile para vermek, deniz seyahati, mücevher ilh. gibi harcâlem fikirlerden başka hiç bir şey kullanmamış olan bir şairin tam budist bir icadı olmasın? Masalda, dediğimiz gibi, Kunāla efsanesinden başka şu motifler bulunmaktadır; kardeşler kıymetli bir şeyi ararlar, seyahate çıkarlar, ikisinden biri aranını bulur, öteki onu kıskançlıktan kör edip kıymetli şeyi çalar, kör olan nişanlısını bulur ve iyi olur. Bu motiflere, aşağıdaki masalda rasgelinmektedir; önce Grimm'in 57 sayılı masalının [24] bir Türkistan varyantını zikrediyoruz:

İkinci masal: Üç kardeş altın kuşu bulmak için yola çıkar; bu kuş babalarının bahçesinden muayyen bir meyveyi çalamış. Kardeşler ayrı ayrı seyahat ederler. Küçüğü, bir takım sergüzeştlerden sonra kuşu bulur. Bu işte onun tam mânasıyla Türk tarzında bir yardımcısı vardır: bir kurt [25]. Kurt şekil değiştirir; kendini, hikâyenin kahramanının düşmanlarına teslim ettirir, tekrar kurt olur, ve tıpkı Hindli

[23] Winternitz, History of indian Litterature II Calcutta 1933, S. 288; Oldenberg, Buddha 340; Chavannes No 30; Penzer, The ocean of story X S 6; III, 18.

[24] Masal tipi 550 (Aarne - Thompson, The types of folktale, FFC. 74, Helsinki 1928) Jungbauer. Märchen aus Turkestan und Tibet, Jena 1923 No. 4, Masal Motifi S. 165 te zikredilmemiştir.

[25] Mukayese ediniz: Oğuz efsanesi: Bang-Rachmati, Die Legende von Oghuz Qaghan, Sitzungsberichte der Berliner Akademie 1932, 693 ff. Radloff, Proben IV., 148 Kretschmar, Hundestammvater und Kerberos, Stuttgart 1938, I, 209 ff.; 10; Jungbauer S. 302; Masal tipi 428

sihirbaz çırağı gibi [26] üç defa kahraman olur; kahraman, kuşla birlikte nişanlısını da bulur. Vatana dönerken, muvaffak olamamış ve sefalete düşmüş iki kardeşi bulur, onları kurtarır, fakat kıskançlık yüzünden onlar tarafından gözleri oyulur ve terkedilir. Bir veli ona sihirli bir pınar buldurmak suretiyle, iyileşmesine yardım eder. Kurt onu vatanına götürür; hiç bir şeyden haberi olmayan nişanlısı tam o sırada sadaka dağıtmaktadır; en büyük kardeşi ile evlendirilmesi kararlaştırılmış; fakat kız dilenciye tanır, onunla evlenir; baba, her iki fena kardeşi öldürtür.

Bu masal, Taşkente yani Uzbeklerin şehir halkı arasında işte bu şekilde anlatılmaktadır. Kırgızların yani garp Türkistanı Bozkır halkının [27] malûm olan bir varyantı, ancak parça (fragment) halinde ve şu şekildedir:

Üç kardeş, babalarının rüyada gördüğü bir bülbülü aramak üzere yola çıkar; yolda ayrılırlar. Bunların en genci olan Hâmra rüyada [28], gayet güzel bir kızı, peri Korluk'u, görür, neticede onu bulur ve onunla bahtiyar yaşar. Nihayet ödevini hatırlar. Perinin bir hizmet-kârı Hâmra'yı bülbüle götürür; bu da bülbülü elde eder. Korluk, güzel kahramanın kime kalacağına dair kız kardeşi ile kavgaya girer. Hâmra memlekete döner; Korluk ona, arkasından gelmeği vâdede. O arada muvaffak olamamış ve sefil düşmüş kardeşlerine raslar ve onların karınlarını doyurur. Fakat onlar kıskançlıktan Hâmra'nın gözlerini oyar, bir kuyuya atar ve bülbülü babalarına getirirler. Baba, oğlundan ötürü ağlayıp sızlar; bülbül de cinayeti ona bildirir. Hikâye tam ana ve babanın ah ve figanında kesilmektedir.

Bu hikâye Tatarlarda da, kardeşlerin fenalığı ve kör etme kısımları eksik olmak üzere, anlatılmaktadır [29].

Bu Türkistan hikâyesinin Hind hikâyesi ile ve kıskanç kardeşler tarafından kör edilme ile benzerliği büyüktür. Fakat burada kardeşler artık iyi ve fena adlarını taşımamaktadırlar. Deniz seyahati yerine burada bir kara seyahati mevzuubahstir ki, bu nokta Türkistan için kolayca anlaşılır. Başlangıçta bulunan üç oğlun sıra ile babanın meyvasını kuşa karşı korumaları motifi, kör olanın bir meyva bahçesine bakmasına dair Çin varyantına tekabül etmektedir, (Çin varyantı umumiyetle Uygur şekline çok benzemektedir; demek ki bu motif eski Tür-

[26] W. Ruben, Krishna, Wien 1941, S. 165. Bolte-Polivka II, 61.

[27] Radloff, Proben III. 518 ff.

[28] Bakınız Melek Shah; halk kitaplarında rüya sık geçer: O. Spies, Zwei volkstümliche Liebesgeschichten aus dem Orient, FFC. 127 Helsinki 1939, S. 123.

[29] Radloff IV. 146 ff.

kistanda da mevcuttu) para vermek ve bu iş için elzem olan kıymetli taş gibi budist motiflerin yerine, sihirli bir kuş, iki yerine üç kardeş mevzuubahstir; iki ve üç adetlerinin böylece birbirinin yerine geçmesi yine bunlara karabeti olan başka masallarda da geçer. Meselâ, aşağıda zikrolunan 2 seyyah masalının (VI ıncı masalın) İrlanda varyantında, yahut ta gizli hazineyi çalan sahtekârda (aşağıya bakınız), olduğu gibi... kör olan Peygamber Muhammet tarafından iyi edilir; uygurcada Veli kıyafetine girmiş bir tanrının, kötü kardeşinin fenalığı hakkında tenvir etmesi gibi. Söylenen sözün sihrî kuvveti hakkındaki tam mâ-nasiyle Hinde has olan tasavvuru, Türkistanlı «masalcı» kullanmamıştır [30], çünkü bu, Türkistanda anlaşılmazdı. Kahraman nişanlısına kör edilmeden önce nail oluyor, sonra da düğününde tekrar buluyor. Bununla Türkistanlı nişanlının çocukluk çağında yapmış olduğu vâdi yerine getirmiş oluyor — bu da tipik bir Hind âdetidir. Bir kuş ana ile babayı cinayetden haberdar ediyor (bakınız: Çin varyantına, Uygur şeklinin de böyle olması muhtemeldir): demek ki baş motifler, kuvvetli değişmelere rağmen bugünkü Türkistan hikâyeleriyle eski Hind hikâyelerinde aynıdır [31].

Buna dayanarak, Hind hikâyesinin budizm vasıtasıyla Uygurlara eriştiği, sonra da Türkistanda, ağızdan ağıza nakledilerek canlı kaldığı kabul edilebilir.

Bu Türkistan masalları, en ziyade yayılmış olan 550 sayılı masal tipine girerler; maamafih bu tipte başka hiçbir yerde kör etme motifine raslamayız. Onun yerine, iyi kardeşi fena kardeşler, yukarıdaki Kırgız varyantında tesbit edildiği gibi, bir kuyuya atarlar [32]. Bu masalın pek çok adette varyantı bütün Avrupada, Afrikada ve iç Asyada toplanmıştır; modern Hindistanda da keza, lâkin eski Hind şekilleri bugüne kadar bulunmamıştır. O halde bu muahhar garp masalını, eski Hind iki kardeş masallarından istikak ettirmek doğru mudur? Yoksa 3 kardeş masalı yalnız ağızdan ağıza muhafaza olunan eski bi müstakil garp masalı olup, kör etme motifinin budist 2 kardeş masalı tesiri altında bunun içine girmiş olması da mümkün değil midir? 3 kardeş masalı aslında Avrupaî olup, Türkistanda bu masalın garp sahası ile, 2 kardeş masalının Hind sahası birbirini katetmiş

[30] Wesselski, Theorie 134 ilh...

[31] Bolte-Polivka I, 503 ff. Motif: Kahraman hazineyi ve gelini cehennemden (dünyanın altından) getirir; Şamanist ilk efsane olarak telâkki olunmaktadır; mukayesi ediniz: Greklerin Argonot efsanesi, Krishna efsanesinin Syamantaka epizodu (Ruben, Krishna 35, Meuli'ye nazaran).

[32] Meselâ Binbir Gece 23, 18 7ff. (Henning'in almanca tercümesi) Bolte-Polivka 514: Yusuf hikâyesinden. Handwörterbuch 342. Benfey, Pancatantra I, 71, ilh...

olmasın? Yahut ta acaba daha eski Hindde bu 3 kardeş masalı yalnız ağızdan ağıza dolaşır bir halde bulunuyordu da budistler buna Kunāla efsanesinden kör etme motifini sokarak 2 kardeş masalını mı kurdular?

Avrupada (Bolte — Polivka'ya göre) 3 kardeş masalının tesbit edilmiş en eski şekli, 1250 yılındanberi mevcut bir Hollanda şövalye destanıdır; bunun da menşei, kaybolmuş bir fransızca esere kadar geri gider: Kral Artus, bir hazineyi kendisine getirmek için bir şövalyeyi gönderir Şövalye hazineyi bir tilkinin yardımı ile bulur. (Yukarıda «kurt» a bakınız!), aynı zamanda bir de prenses bulur ki, bu prenses onu daha önceden rüyada görmüş (bakınız, yukarıda: Hāmra) demek ki burada kardeşler ve onların fenalıkları mevcut olmadığı gibi, neticede, fena kardeşlerden biri, bir de sahte nişanlı ile izdivaç esnasında memlekete dönüş yoktur. Bundan sonra 480 yılından kalma en eski vesikada da kardeşlerin fenalıkları ilh.... mefkuttur. [33], Grimm kardeşler de bu neviden kısa bir varyanttan haberdar olmuşlardır. [34] Acaba, bu kısa metinlerin Avrupaî üç kardeş masalının ana şeklini almış olduklarını ve sonradan budist olan kör etme ile zenginleştirildiklerini kabul etmek mi icap edecektir? Yoksa bu kısaltılmış şekiller, birer fakirleşmiş şekil midir?

Uygurcadaki şekil, X uncu asırda yazılmış ise, biraz daha yeni olan Avrupa şekli kolaylıkla oradan iştikak ettirilebilir. Uygurları, masal nâkili ve yaşadıcısı sıfatıyla Hindistanla garp arasına sokmak şimdiye kadar âdet olmamıştır. Fakat bu irfanlı kavmin budist hikâyelerin garba geçmesinde vasıta olmuş olması, Benfey'in iddia etmek istediği gibi (vakıa bu iddia da Cosquin'denberi reddedilmektedir), Moğolların bu işi görmüş olmasından daha akla yakındır. Bu masallara, yalnız İran ile Anadolu'ya değil, Türkistana doğru da bir yolun açık bulunmuş olduğunu tahmine meyletmekteyim. 3 kardeş masalının Avrupaî kısa şeklinde bir ana şekil yahut ta kısaltılmış bir şekil olduğuna dair şüphe götürmez bürhanlar bulmak güç olacaktır. Fakat şuna dikkat etmek gerektirki, tam osıralarda, yâni II inci asırdanberi, birçok Avrupa masalları, modern şekillerini almış olup tam o zamanlarda Avrupaya Hind masallarının akını hissedilir derecede olmuştur. [35].

[33] Wesselski; Mittelalter No 28.

[34] Bolte-Polivka I, 503 f.

[35] Mukayese ediniz: Ruben: Tercüme mecmuası, 4. S. 396; Fr. Ranke, Märchenforschung, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, XIV, Halle 1936. S. 289 ff. Wesselski, Theorie 195.

Fakat bundan çıkan netice, bu masalın aslında budist olduğudur ki bunu Benfey, biraz mübalâğa ile çoğu masallar için kabul etmiştir. Bugün artık masalların bu tek taraflı menşesine inanılmıyor. Ama budist şeklinden önce, 2 yahut 3 kardeş masaliyle kıyas kabul edecek bir masalın Hindde mevcut olduğu da kesin olarak isbat edilemiyor. Masalın menşedeki şekillerinden biri muhakkak budistler tarafından uydurulmuştur.

Düşünelim ki budistler, Sibi efsanesini de anlatırlardı hattâ, (499 Jātaka) kral Sibi olarak kendisini kurban etmek istediği vakit, o zaman Tanrı İndra, kralın samimiliğini tecrübe etmek için bir brahman şeklini aldı ve kraldan gözünü istedi. Kral, gözünün çıkarılmasına müsaade etti, hattâ ikinci gözünü bile verdi. Sonra sarayından çıkıp gitti ve İndra, bir söz sayesinde görüşünü tekrar elde etmesini ona sâlık verdi. Kral, ancak sahavete olan meykinden ötürü gözünü verdiğine dair teminat verdi. Bunun üzerine tekrar görür oldu [36]. Brahmanlar da, vaktiyle Tanrı Vişnu'nun Tanrı Siva'nın kendi gözünü nasıl oyduğunu anlatırlardı [37] Demek ki kurban olmağa bu gönüllülüktan, fena üvey ana ile fena kardeşe doğru bir hat gitmektedir ki, bu hatta, edebiyat tarihi bakımından, tarihî bir tekâmül göziyle bakılabilir.

Buna, bilhassa, 2 kardeş masalındaki [38] seyahat ve nişanlının sahte güveği ile düğünü ânında avdet motifleri ilâve olunmaktadır. Bu, Odysseus'un Turovadan geri dönmesinde görüldüğü gibi birçok masal tipine girmiş bulunan fevkalâde eski bir motiftir [39] Demek oluyor ki 2 kardeş masalının budist muharriri, — elimizdeki vesikalarla tesbit edebileceğimiz mikyasta söyliyebileceğimiz veçhile,— eski efsaneyi genişletmek için motifler kullanmışsa da, masal tipleri kullanmamıştır. Fin mektebi vâkıa bu edebiyat tarihi usulüne dayanarak hüküm vermiyor, bilâkis bugün yaşamakta olan masalları temelde ele alıp, bunlara dair hükümlerini etnolojik usullere göre veriyor. Bundan ötürüdür ki bu mektep, budist masaldan önce biraz başka bir şekilde bir «iki kardeş masalı» bulunduğuna ve bu masalda kör olma motifinin mevcut olduğuna inanıyor. Bu nazariyeye tekrar avdet edeceğiz. Önce,

[36] Waldschmidt S. 15, Türkistanda pek sevilen bir hikâye.

[37] Ruben: Eisenschmiede und Dämonen in Indien, Leiden 1939, S. 205; Gupte, Hindu holidays and ceremonies, Calcutta 1919 218; Stutterheim, Ramalegenden, München 1925, 86: Ravana kendi gözünü kurban ediyor.

[38] Wesselski, Mittelalter, S. 208, Motif tahlilinde bu motifi hariçte bırakıyor.

[39] Motif No 681. Bundan maada: Dede Korkut, Bey Böyrek. Bakınız Not 9. Radloff 1,4 2.

içinde «kıskançlıktan canice kör etme» motifinin bir rol oynadığı bir kaç masal tipi mütalâa edelim:

Üçüncü masal: Desise ile zifafa sokulan yanlış nişanlı tipindeki [40] bir Türk masalında şunu görüyoruz: bir Yemen prensi rüyasında bir kız görmüş; kız güldüğü vakit yanağında güller açarmış; ağlayınca da gözlerinden inci daneleri dökülürmüş. Prensin anası uzakta bulunan bu kızı aratmış, buldurmuş. Prense gitmek üzere kızın süt-ninesi, bu kız ve kendi kızı ile birlikte bir gemiye binmiş. Yolda kız susamış (bakınız, aşağıda VI:) sütnine ona bir şartla, gözlerinin oyulmasına müsaade etmek şartıyla, su vermiş [41]. Sonra kızı karaya çıkarmış ve sütnine kızını, rüyada görülmüş kız diye prense götürmüş. Bir kervan seyahatinden sonra kız prensin bulunduğu şehre gelmiş, yanağında biten güllere karşılık olarak gözlerini fena sütnine-den satın almış. Sütnine kızı sihirli bir uykuya daldırmış (Alaman masal prensesi Dornröschen gibi), nihayet prens onu uyandırmış, onunla evlenmiş ve iki fena kadını öldürmüş.

Bu masal bugünkü Hindistanda, ermenicede, küçük rusçada, Balkanda ve bütün Akdeniz sahasında tesbit edilmiştir; hattâ içinde kör etme motifi bulunmamak üzere, bütün Avrupada yaşamaktadır [42]. Bu masalı, 2 kardeş masalı ile mukayese edersek, görürüz ki burada da bir deniz seyahati ile sonda bir düğün varsa da önce, 2 kardeş masalında olduğu gibi asıl kahraman kör edilip yerine sahte bir güveyi geçmiyor; gerçek nişanlı kız kör ediliyor ve onun yerine bir sahtesi geçiyor; tabiidir ki kızlar, iki erkek kardeş gibi hazine arama çıkamazlar; demek ki bu son motifin şimdi mütalâa edilen masal tipinde bulunmaması icap eder. Gözler, tıpkı I. II. IV ve VI masal tiplerimizde olduğu gibi, düğüne giderken kör ediliyor. O halde, bu masalın iki kardeş masalı ile olan benzerliği o kadar büyüktür ki, bunun, 2 kardeş masalının tersine çevrilmesinden ibaret olduğu nazariyesi ileri sürülebilir. Bahusus ki, bazı şekillerinde, meselâ Comparetti de [43] iki kız kardeş, başka bir çoklarında ise iki üvey kız kardeş [44] masalın kahramanlarıdır.

[40] Masal tipi 533, Billur Köşk, İstanbul 1933. No 6: Muradına nail olmyan dilber. Fr. Giese Türkische Märchen, Jena 1925, S. 54 ff. Bolte - Polivka II, 282 ff, Konos'a nazaran. İstanbul S. 29-Ungarische Revue 1889, 208, grekçedekine pek benzer.

[41] Mukayese ediniz: Handwörterbuch S. 27 I; 274.

[42] Bolte-Polivka II, 278 dev. Grimm No 89.

[43] Bolte-Polivka 278 Handwörterbuch 271 Not 18.

[44] Bolte-Polivka 280 dev.

Bu masalın menşei meselesi henüz aydınlatılmamıştır. Bunu, doğru diye kabul ettirilen sahte nişanlı kızı — Grimm No. II, ve No. 135 gibi — benzer masallarla mütalâa etmek gerektir. Şarkta — Güveğinin, düğünden evvel gelini göremediği şarkta — böyle sahte gelinin zifafa sokulması herhalde sık sık vaki olacak. Mukayese edilebilecek başka masallarda vâkıa umumiyetle kör etme motifi geçmemekte ise de, bunu No. 135 Grimm'in türkçe bir varyantında görüyoruz («siyah gelinle beyaz gelin») hem de, yine Dornröschen'in uykusu motifi ile beraber olarak [45].

Öyle farz olunuyor ki bu masalların nüvesi, Berta efsanesi: Frank'ların başı Pipin'in karısı Berta'ya dayanan ve tâ 1200 yılına doğru edebiyatta tesbit olunan efsanedir [46]. Fransa—İspanyanın bu efsane ve masal sahasının içine, görünüşe göre şark Akdeniz alanından bu kör etme motifi girmiştir; herhalde mütenazırı şimdi gördüğümüz 2 gelin masalı olan 2 kardeş masalının tesiri altındadır; öyle ki masalın ne zaman, nerede ve nasıl katı şeklini aldığı şimdilik daha kesin surette tesbit edilemez [47].

IV üncü masal: Daha uzak olmak üzere, şu masal ele alınabilir: bir kız, bir cadı tarafından bir kulede mahbus tutulmaktadır; fakat bir prens kıza kadar gitmek yolunu bulmuş. Cadı prensi meydana çıkarır, kızı kovar. Prens kuleden aşağıya atlar, dikenler üzerine düşer ve bu yüzden kör olur. Ormanda serserice dolaşır, sonunda sevgilisini bulur; sevgilinin yaşları gözlerini iyi eder [48].

Kızı kulede saklı tutmak motifi tâ eski Hind efsanesinde geçer; bunu Türk masallarında da tesbit kabildir; o halde yavaş yavaş ağızdan ağıza geçerek Avrupaya kadar gelmiş olması mümkündür [49]. Belki de körlüğün, tekrar bulunan nişanlı kızın göz yaşlarıyla iyi olması, kör olanın nişanlısının sözü ile iyileşmesi hakkındaki aslı Hind motifin muahhar garbî bir hatırasıdır. Kızın anasının gebelik isteği — ki bu masalın alamanca varyantlarının başında bulunur — de Hind çeşnisini taşımaktadır [50].

Bu masal da, eski metinlerde tesbit edilmemiş olduğu gibi şark, Hind, Ön Asya masal mecmualarında bulunmamaktadır.

[45] Bolte—Polivka III, 93; aynı 94: Kabilcede de (Şimal Afrikası) buna benzer.

[46] Aynı, II, 284 f; III 86

[47] Masal tipi 310; Grimm No. 12; Bolte-Polivka I, 97.

[48] Masal motifi F. 952 I.

[49] Ruben, Krishna S. 248: Jātaka. Masal motifi T 381 Billur Köşk S. I.

[50] Ruben, in Acta Orientalia XVIII, S. 202.

V inci masal: hem Kunāla efsanesinde, hem sahte gelin masalındaki göz oyan fena üvey anayı şu masal hatırlatmaktadır [51]. Ana ile oğul (rüyada görülen nişanlıyı aramak maksadiyle) beraber seyahat ederler. Bir deve vasıl olurlar; ana deve âşık olur; oğlunun yolunun üzerinden çekilmesini ister, bunun için güç sergüzeştler peşine yollar. O da bütün sergüzeştlerden galip çıkar; ana oğlunu kör eder ve kovar, çocuk, evvelce başından geçen maceralar esnasında haramilerin ellerinden kurtardığı bir kıza gider ve kuşların ötüşlerini dinlemekle (bakınız aşağıda VI) körlüğü iyi olur. Anasından ve devden intikamını alır. Sonra, rüyasında gördüğü kızı aramağa çıkar ve onu, tam başka birine gelin edilecek iken bulur. Fakir bir şarkıcı kıyafetine girmiş olarak görünür ve kızı kendine kazanır, çünkü rakibi, şarkı bakımından ondan aşağı çıkmıştır.

Böylece hikâye (kızların adedinin iki olması yüzünden) oldukça mufassal bir şekilde Melik Şah ve Güllü Hân halk kitabında anlatılmaktadır. [52] Başka varyantlarda dev prensi kör eder ve prensin sadık arkadaşı olan aslan, bir pınarın suyu ile onu iyi eder (bu masalın ilk şekli henüz bulunmamıştır, eski vesikalar mefkuttur). Tatarca bir varyant'ta kahraman, anasının âşığı tarafından öldürülür ve bir kız tarafından yeniden diriltir [53]. Kırgızca bir varyantta, fena bir kız kardeşi ananın yerine geçmiş olup sevgilisi ile evlenmek için kahramanı kamalar [54]. Fakat üç genç kız onu diriltir; bir kel kıyafetine girerek kız kardeşinin düğününe gelir; düğünde ok meşkedilir; o da bu suretle intikam alır.

Von der Leyen, fena ana yahut kız kardeş motifini, bir eski Hind budist motifi olan sadakatsız zevce motifinden istikak ettirmiştir [55]; bu sadakatsız zevce, kocasının düşmanına, kocası aleyhine yardım eder. O halde, bu motif bir Hind motifi ise, kör etme de bir Hind motifidir. Fakat Melik Şahın halk kitabında, körlük, ayrıca bir motifin yardımı ile iyi edilmektedir: kahraman, sevdiği bir kızla bir ağacın altında oturur ve üç güvercinin konuşmalarını dinler; kuşlar, hayvan dilinden anlayan dinleyiciye, üzerinde oturdukları dalın iki yaprağı sayesinde iyi olabileceğini böylece bildirmiş olurlar. (Aynı zamanda kuşlar ona, tâ Yemende bekleyen Güllü Hânı hatırlatır, anasından ve devden üç almasını aklına korlar.) Bu motif de, Bolte-Polivka'

[51] Masal motifi 590. Grimm 121. Bolte-Polivka I., 551; III, 2.

[52] O. Spies, Türkische Volksbücher, Leipzig 1929, S. 50 ff.

[53] Radloff, I, 268 f.

[54] Radloff III, 321 ff.

[55] F. von der Leyen, Das Märchen, Leipzig 1911 S. 106; 1925. S. 115.

danberi (1915; bakınız yukarıya) iki kardeş masalı ile ilgili olarak gösterilmektedir [56].

VI inci masal: İki gezici bir ormanda dolaşır; bunlar, iki arkadaştan birinin yemeğini tamamen yerler; öteki de iyi kalpli olan arkadaşına, yemeğini iki gözünü vermesine mukabil terkeder [57]. Kör olup ormanda terkedilmiş olan bir kaç kuşun (yahut hayvanın, yahut ta cinin) konuşmasını işidir, mucize kabilinden bu hayvanların dilinden, nasıl iyi olabileceğini (bir pınarın suyu, yahut kırağı ilh... ile), bir hastayı nasıl iyi edebileceğini (yahut bir ölüyü nasıl yeniden diriltebileceğini), ve bir hazineyi nasıl bulabileceğini (yahut kurumuş bir çeşmeyi nasıl akıtabileceğini) öğrenir. Böylece kör iyileşir, zengin olur ve iyi olmuş bir prensesle (yahut iyileşmiş bir zenginin kızı ile) evlenir. Sonra fena arkadaşını bulur, onu affeder, ona başından geçenleri anlatır. Bu da ormana çekilir; kendilerini biri dinlediğinden ötürü gazaba gelen hayvanlar yeniden gelir ve kötü dinleyiciyi öldürürler (yahut kör ederler).

Burada, Hindli kardeşler, «gezici» olmuşlardır; bunların adedi bazan iki değil üçtür [58]: bazan, iyi yahut kötü adını muhafaza ederler; meselâ kırgızca bir şekilde olduğu gibi [59]. Kırgızlarda, kardeşler değil, geziciler mevzuubahstır; o halde Kırgızlar bu masalı doğrudan doğruya uygurcadan almamış olsalar gerek. Yahut ta masalda kardeşten geziciye geçiş Türkistanda mı vaki olmuştur? (Aşağıya bakınız: Çin!) sonra, Kırgızlarda üç hayvanın söylediklerinin dinlenmesi mevzuubahstır: kaplanın, kurtun ve tilkinin; bunlar, Kafkasyaya ait bir varyantın hayvanlarına: ayı, kurt ve tilkiye, benzerler [60]; aynı zamanda bir Fransız [61] ve bir Çin varyantına da benzerlik vardır. Malûm varyantlar arasında Kafkas (Osset) varyantı Kırgızlarınkine en çok benzeyenidir [62]. — Deniz seyahati yerine, 2 gezici masalında, II de olduğu gibi karada dolaşmadan bahis vardır. Mütalâa edilen bütün masal tiplerinde olduğu gibi, bir prensesi elde etmek motifi muhafaza edilmiştir. Ancak, artık prenses iyi etmeyip, aksine olarak kör olan, prensesi (yahut babasını, yukarıda I e bakınız) iyi

[56] Masal tipi 613; Grimm 107.

[57] Bunun yerine, bu masalın başka başlangıçları da vardır, bakınız aşağıya.

[58] K. Müller-Lisowski, *Irische Volksmärchen* Jena 1923 No. 18

[59] Radloff III, 343

[60] Dirr, *Kaukasische Märchen*, Jena 1920 No. 28.

[61] Tegethof, *Französische Volksmärchen*, Jena 1923, II, 42.

[62] Bolte-Polivka II, 479. Fakat burada sehven Motif C 3 (kurumuş pınar), C 3 (hazineyi meydana çıkarma) yerine bu Kırgız variantının diye gösterilmiştir.

eder. İki kardeş masalındaki, muhakkak eski olan hazine arama motifi yerine, masalın sonunda, iyileşme ile ilgili hazine bulma motifi geçmiştir. Ama bu hazine bulma motifi ancak şarkta, Hindistanda, Kırgızlarda, şark Avrupasında, Balkanlarda, Rusyada ilh... görülür [63]; bunun dışında çeşme motifi onun yerine geçmiştir [64].

Bu masalı Hind masalından (I) ve (Melik Şah müstesna) kör etmeyi ihtiva eden başka masallardan ayıran, iyi etmenin kendine has olan tarzıdır. Bunun nereden geldiği üzerinde münakaşa edilmektedir. Pek çok okumuş olan Wesselski, şimdiye kadar görülmüş en eski vesikayı 13 üncü asrın bir Yahudi hikâyesinde buluyor [64]; fakat burada ancak üç şeytanın dinlenmesini ve fena mukallidi başka bir durumda, yani «kör olma» sız olarak cezalandırılmış görüyoruz. Bir yahudi ile bir pagan dinlerinin hangisinin daha yüksek olduğu üzerinde kavga eder ve üç hakem çağırmağa karar verir. Üç defa şeytan görünür ve pagana hak verir. Bunun üzerine yahudi pagana bütün mal ve mülkünü vermeğe mecbur olur. Fakat yahudi gece üç şeytanın konuşmasını dinler ve nasıl aldatıldığını, imparatorun kızına, güç olan doğumunda nasıl yardım edilebileceğini, kuru bir çeşmenin nasıl akıtılabileceğini öğrenir. Böylece zenginleşir. Fakat pagan, fena bir mukallit sıfatıyla şeytanlar tarafından öldürülür.

Wesselski şu noktaya işaret etmiştir ki hayvanları yahut cinleri dinleme, bütün kıtalara ait birçok masalda geçer, Hindde de pek eski zaman, hattâ budistten önceki zaman için tesbit edilmiştir [65]. Fakat Hindistanda eski metinlerde fena mukallidin cezalandırılması hiçbir zaman geçmez. Bu Yahudi hikâyesine benzer hikâyelere orta çağ Hind edebiyatında şahit oluyoruz, fakat bunların sonları başkadır. Wesselski şöyle netice çıkarıyor: O halde, 2 kardeş masalının Hindistanda değil, ancak Ön Asyada bu neviden tedavi ve cezalanma ile teçhiz edildiği ve bu şekilde Avrupaya geçtiği kabul edilmelidir.

Fakat son zamanlarda Çinde de bir gezici masalı tam olarak ve birçok varyantları ile bulunmuştur: Burada, iki erkek kardeş mevzuu-bahstır, birinin adı namuslu, ötekinin adı namussuzdur [66] (fakat burada namuslu, büyük kardeştir, halbuki her yerde olduğu gibi Çinde de umumiyetle küçük kardeş kıskanç olan büyük kardeşten daha iyidir). Bu başlangıç, esasen çinceye çevrilmiş olan 2 kardeş

[63] Bolte-Polivka, 477 ff.: Motif C 5.

[64] Mukayese ediniz: bizim II nci masamız: Kör etme yerine kuyu.

[65] Benfey I 370; Wesselski, Mittelalter 203; Penzer III 60 f.; 164: Bloomfield.

[66] W. Eberhard, Typen chinesischer Volksmärchen, FFC. 120 Helsinki 1937

masalına pek benzemektedir. Fakat bundan sonra, tamamen 2 gezici masalı üslûbunda devam etmektedir: Yolda iki gezici, namuslunun yemeğini yer; namaslu, biraz sonra ötekinden yemeğinden biraz rica edince, o hiddetle namuslunun gözlerine vurup kör eder. Kör olan, bir ağaçta ayı, kurt ve tilkiyi dinler (bakınız, yukarıya) bir iyi olma vasıtasını (pınar suyunu) sonra, bir prensesin yardımına nasıl koşulabileceğini (bakınız, yukarıya) ve bir hazineyi nasıl bulabileceğini öğrenir. Böylece bahtiyar olur: fakat fena kardeşi, onu taklit ederken, gazaba gelen hayvanlar tarafından öldürülür.

Bu masalın «eski bir şekli» olarak, ağaç cinlerinin kutsal bir ağacı kesmenin zorlukları hakkındaki konuşmalarını (kör etmesiz, 2 kardeşsiz, mukallitsiz) dinleme keyfiyetine işaret edilmiştir. Bu «eski şekle», Çinde 4 üncü asırda raslanılır. Fakat bu, yalnız «dinleme» yi ihtiva ettiği gibi, bizim masalımızın doğrudan doğruya «eski şekli» olmasında, yahut «biricik eski şekli» olmasında zaruret yoktur ve eğer bu kadar kısa bir eski şekil kabul edilecek olursa, muhteva bakımından bizim masalımıza çok daha yakın olan japoncadaki şekil bu hususta daha uygundur [67]; daha doğrusu, bu Çin varyantında, 2 kardeş masalı ile 2 gezici masalının mezci yahut bunların birinden ötekine geçişi kimse inkâr etmiyecektir.

Bu geçişin Çinde vukua geldiğini kabul etmek gerek midir? Yoksa masal bu halinde Çine Hindden mi, yahut ön Şarktan mı gelmiştir? Türkistanda 2 kardeş masalından 2 gezici masalına geçiş vuku bulmuş mudur? Eğer öyle ise, geçiş şekli Çine, fakat yalnız «iki gezici» şekli (3 kardeş masalı şekli gibi) garba yayılmış olabilir mi? Böyle olursa, Yahudi hikâyesi, içinde bazı şeyin değiştiği bir koldur; fakat kıymeti şundadır ki, 13 üncü asırdan olup, ön Şarkta, Türkistanda, belki de Hindistanda, kısaca Çin ile garp arasında, orta çağın ilk zamanlarında vukua gelen geçişin farazî şeklini ifade eder.

Yahudi hikâyesine pek benzer bir başlangıca da, 2 gezici masalının bazı varyantlarında, hem Hindde, hem Avrupada, şahit olmağatayız. Sonra, her iki gezici arasında münakaşa edilen meseleler: Doğruluk mu, yoksa eğrilik mi [68], âdillik mi, adaletsizlik mi [69] iyidir? meseleleri mevzuubahstır. İyi adam, bahsi kaybeder ve gözleri oyulur, üç şahidin beklenmedik, makiavelist tarzdaki hükmü: Eğrilik tercihe şayandır. Grek ve Hind safsatasında [*] bu mesele ortaya atılmakta ve

[67] F. Rumpf, Japanische Volksmärchen, Jena 1938 No 51.

[68] Masal motifi No. 61

[69] Krohn 68; Handwörterbuch 605, Not 61.

[*] Sophistik karşılığıdır. — Bilgisizlik de denebilir (*Mütercim*).

düşmanlara ve fenalara karşı eğriliğin tercih edilmesi lâzım geldiğine, binaenaleyh doğruluğun kayıtsız şartsız bir kıymet ifade etmediğine hükmedilmektedir[70]. Budistler bu gevşek, realist ahlâkı tabii reddetmişlerdir [71], fakat Hind masallarında, bilhassa buna benzer bir mesele: Minnettarlık yahut nankörlük meselesi, böyle kötümser bir mânada cevaplandırılmaktadır. ("İnsanlar daima nankördürler") Buradan da başlı başına bir masal tipi olarak Asyaya ve Avrupaya geçmiştir [72].

Yahudi masalının Hind yahut Grek safsatacılığından tesir almış olup olmadığı meselesi şimdilik kesip atılacak durumda değildir. Avrupanın 2 gezici masalının içine bu motifin «dinleme» ve «kötü mukallidin cezalandırılması» ile birlikte girmesinde bu Yahudi hikâyesinin menşe olabileceğinden hakkiyle şüphe edilebilir, çünkü Yahudi hikâsinde kör etme motifi mevcut olmadığı gibi, bu hikâye yeni bir yaratma mahsulü olmaktan ziyade mevcut bir hikâyenin bir kolu olarak görülmektedir. Avrupanın 2 kardeş masalındaki bu safsatacı başlangıç, kör etme ve dinleme ile birlikte olmak üzere, Hindde olduğu gibi Avrupada da ancak yeni diye tesbit edildiğinden, ama Hindde bu motifler, yalnız ve bu son bağlantı ile beraber olmamak üzere, pek eski olarak tesbit edildiğinden, bu masal tipine olan bağlantıyı (Fin mektebi ile birlikte) Hindden iştikaka meyledilmektedir. Bu masalın (Finlerce kabul edildiği gibi) Hindde, 2 kardeş masalından daha eski olması mümkündür; fakat bunun kesin olarak isbatı bugüne kadar kabil olmamıştır. Elimizde, iki başlangıçlı -ve iki sonlu- kör etme merkezi motifi var. Herhalde, Fin mektebi de masalın başındaki bu safsatacı iddiayı 155 numaralı masal tipinden nisbeten yeni bir zamanda alınmış bir şey addetmektedir [73]. Her ne kadar Finler, sonu, dinlemekle iyi olmağı ve fena mukallidin cezalandırılmasını «halk masalının destanı kanunları»ndan ötürü [74] masalın budist masaldan önce mevcut, ilk şekli olarak ileri sürüyorlarsa da, buna karşı Wesselski, bu gibi estetik mülâhazaların afakî değil, ancak enfûsî bürhan mahiyetinde olduklarına işaret etmektedir [75]. Bizim Kunâla efsanesine işaretlerimiz de Wesselski'nin itirazına kuvvet vermektedir: ne budist 2 kardeş masalında, ne 3 kardeş masalının Türkistan varyan-

[70] Ruben, in Zeitschrift für Indologie und Iranistik VIII 1931, 96, Krishna 228.

[71] Chavannes No. 44.

[72] Ruben, Krishna 229. Radloff VI. 247. Benfey I, 113, Bolte-Polivka II, 420. masal tipi 155; Eberhard No. 15. Tibetanische Märchen S. 211 ff.

[73] Krohn 69.

[74] aynı 71.

[75] Theorie 159.

tında, ne de sahte nişanlı masalının şark varyantlarındaki tersine çevirmelerde -hele fena ana masalının varyantlarından sarfınazar (fakat yukarıya bakınız: Melik Şah) dinleme ilh... vardır. İyi eden kâh nişanlı kız, kâh pınar suyu getiren aslan gibi bir hayvandır, kâh pınarı bildiren bir velidir; yahut ta iyileşme, kaybolan gözlerin geriye satın alınmasıyla vaki olur. Demek ki hiç olmazsa şu denebilir: hayvanları dinleme motifi olmaksızın kör olma, budist masaldan çıkıp bir çok masal tiplerine girerek uzun mesafelere yayılmıştır. Tabiidir ki bu keyfiyet eski Hindde, hayvanları dinleme ile birlikte kör olma motifinin henüz mevcut olamayacağını isbat etmez. Finlerin faraziye-leri bugüne kadar ne sağlam olarak isbat edilebilmekte ne de çürütülebilmektedir. Kesin hükümler verdirecek malzemeyi beklemek gerekiyor. Bugün ancak şu kadar söylenebilir ki, bu gibi budistten önce bir masalın mevcudiyetini kabule zaruret yoktur. Şimdiye kadarki mütalâaların bize öğrettiği, motiflerin bir masal tipinden diğerine geçmiş olmasıdır.

Budistten önceye ait bu farazî masalın Hindde başka şekillerde varlığını muhafaza edip etmediği soruşturulabilir. Meselâ Pancatantra'nın Berlin el yazısında şöyle anlatılmaktadır [76]: Bir şehzade tenbelliğinden ötürü azar işitmiş, bunun üzerine o babasını terk ediyor ve iki arkadaşıyla Rohāna dağından kıymetli taşlar getirmek istiyor. Bu üçü taşı buluyor, haramilere karşı muhafaza ederek vatana getirebilmek için yutuyorlar, fakat bunları müşahede etmiş olan bir kimse onlarla beraber geliyor; maksadı gece karınlarını deşip kıymetli taşları çalmaktır. Fakat her dördü de vahşiler (Bhil'ler) tarafından yakalanıyor. Bhil'lerin kabîle reisi, kuşların dilinden anladığı için bunların kıymetli taşlar taşıdıklarını haber alıyor ve bunun için karınlarını deşmek istiyor. Önüne ilk kurban olarak hırsız geliyor [77]; tabii onun karnını beyhude yere araştırmış oluyor; bunun üzerine diğer üçünü serbest bırakıyor; bunlar da, kıymetli taşlarla bir krallık kuruyorlar.

Bu hikâyede kör etme, seciyeye işaret eden adlar, nişanlı kız, kahramanın dönüşü, fena mukallide ceza motifleri yoktur. Fakat doluşma, hazine arama, kıskançlıktan soymak isteme, kuşların dilini anlama motifleri 2 gezici masalını hatırlatmaktadır. Denebilir ki bura-

[76] Benfey II, 150 ff.; J. Hertel, Pancatantra, Leipzig 1914, S. 13 Pûrnabhadrā, 1199 yılı civarında; sonra iki adet halita şekil, ki bunların biri (S. 71) belki Pûrnabhadrā'dan biraz daha eskidir.

[77] Alicenap haraminin kendini kurban etmesi hakkında, mukayese ediniz. Dolopathos'tan hikâye; Wesselski, Mittelalter No 29, ki muhakkak Hindistan meselesidir.

da fena adam, yolda arkadaşlara katılan ile Bhil kabîle reisi arasında taksim olmuştur; yolda katılan kötü niyetinden vaz geçiyor ve hayatını prense feda ediyor: bu, her halde nisbeten eski bir iki kardeş masalının daha yeni, sofuca, belki de jainist bir tâdilinden ibarettir. Bir varyantta [78], fena arkadaş, kıymetli taşların üstüne oturmak için onları saklıyor. Bu motif Pancatantra I, 19 (bakınız: aşağıya) daki masalla mukayese edilebilir. Fakat bu masalın eskiliği tesbit edilmemiş, binaenaleyh Pancatantra'nın eski mevcudundan değildir.

Kör etme, hayvanların dilini anlama, intikam gibi motifler, bûsbütün başka bir münasebetle eski bir budist Jâtaka da [416] geçer fakat bunun 2 kardeş masalı ile doğrudan doğruya bir ilgisi isbat edilemez.

İki kardeş masalının asıl nüvesi, fena adını taşıyan kardeşin fenalığı, onun kıskançlığı ve kör etme hâdisesidir. Sanki kıskanç bir kardeşin bir şair tarafından yaşanmış ve şekillendirilmiş görüşü, pek çok adette masalcıya ilham vermiş. İlk masalı yazanın bu malzemeyi nereden aldığını (Kunāla efsanesi müstesna!) henüz katî olarak tesbit edemeyiz. Kör etmeler, bazı eski efsanelerde, meselâ fena Polyphem'de (Dede Korkudun Tepegözü), sonra âlicenap Simson'da, Koroğlunda ilh... geçer.

Erkek kardeşler, kâh iyi olarak, yardıma hazır olarak [80], kâh fena olarak, iptidaî kavimlerin masallarında, hattâ bazen daha Mythos' luk kademesi gibi en eski durumda, tesbit edilmektedir. Bunun için Hâbil ile Kabili akla getirmek kifayet eder: büyük kardeş küçüğü kıskanıyor ve onun için onu öldürüyor [81]. Zarathustra dilinde, iki Tanrı vardır, karakteristik adları: «iyi ruh» ile «kötü ruh» olan bunlar iyilik ve fenahlıkların yaratıcıları ikiz kardeşlerdir. İyi Tanrı sığırı, köpeği, insanları ilh... yaratmıştır: fenası, kurdu, akrepleri ilh... yaratmıştır. Buna pek benzer hikâyeler Laponlar, Baltlar, Balkanlılar tarafından [82] anlatılmaktadır. Daha bugün bile buna pek benzer bir

[78] Sukasaptati 52.

[79] Buna benzer olarak: Radloff IV, 323.

[80] Handwörterbuch: kardeşler S. 338 ff. Mısır iki kardeş masaliyle onun Hind varyantları ve Dede Korkut ve Grimm ile olan ilgileri hakkında bakınız: benim Dede Korkut hakkındaki mülâhazalarım: Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi 1941.

[81] Ruben, Krishna S. 59 f.

[82] Kretschmar, Hundestammvater II, 145; 151; 151; 153; 157; 159; 162; 173; Dähnhard, Natursagen'e göre, Leipzig 1904- 12 I, 147 ff. Masal motifi G 303. 17. 3. 3; 303. 25. 11 A. 1833; 1751. Bunu şu Hind muzhikesi hatırlatmaktadır: Jâtaka 150, Pancatantra V, 4 Vetalapancavimasati 22; Benfey I, 488 f.; Von der Leyen,

düalizme şimdiki şimali garbî Amerikalılarında, (yani şamanizmin cem-sim sahasının öte kenarında) [83] şahit oluyoruz. Burada, iki düş-man kardeş hakkında uzun bir efsane muhafaza edilmiştir. Bunlar iki kültür kahramanıdır, biri insana iyilikler yaratır, öteki ise bu iyilikleri mahvedip kendi fenalığından ötürü insanı berbat etmeği düşünür; sonunda fena kardeş, iyi kardeşi öldürmek için arar; fakat iyisi tarafından öldürülür. Melanezya'lılar da buna benzer bir hikâye anlatırlar [84]; Geri-Hindlilerin, kabîlelerini iki kardeşten iştikak ettirmelerinin ve bunlara göre akıllı kardeşten medenî olanların, akılsızından daha az medenî olanların geldiğini söylemelerinin bu keyfiyetle ilgili olması muhtemeldir. Çinde [85] ve Japonyada [86], fena kardeşin, iyi kardeşe gelen herhangi bir fevkalâde bahtıyarlığı kiskanarak onu taklide savaşması ve bu kıskançlığı yüzünden, bahtıyarlığı bedbahtlığa çevrilmek suretiyle cezalandırılması, bilhassa sık görül-mektedir. Acaba burada kıskançlıkla taklidi ihtiva eden ve I inci masaldan daha eski olan müstakil bir masal tipi mi, yoksa, I'in fakirleş-miş bir bakiyesi mi mevzuubahstır? I den daha eski vesikalar bugüne kadar bulunamamıştır.

Muhtelif masal tiplerinde, kardeşler arasında ekseriya büyüklerin fena kardeş olmaları basit hayat tecrübesinden, aynı zamanda eski sihri düşünüşten neşet etmiş olabilir [87]; fakat, benim bildiğime göre, bu efsane ve hikâyelerdeki kör etme motifi bugüne kadar temellen-dirilememiştir. Ve nihayet, budist 2 kardeş masalının bir hususiyeti de, her iki kardeşin seciyelerine uygun birer ad taşımalarıdır. İpti-daillerin, çocuklarını nazardan, taliin kıskançlığından korumak için, onlara hoş olmıyan adlar koydukları sık sık görülür. Bir ailede fazla çocuk ölmüş olursa, yaşayan çocuklardan birine, meselâ pislik adı korlar ki şeytanın fena kudreti onu kıymetli addederek alıp götür-mesin. Fakat ahlâkî bir tezat çifti olan *iyi* ile *kötü*'nün hiç bir pratik adlandırmada geçmemesi, ve bunların birer şairane buluş olması muhtemeldir; belki de bunlar masal teması olarak yukarıda zikrolu-nan İran efsanesi ile; yâni Örasyanın preistorik düalizmiyle: iyi ve kötü tanrı ikiliği ile, ilgilidir.

Indische Märchen, Halle 1888; 145; Penzer VII, 169 dev. fakat Penzer ile Benfey tarafından mevzuubahis edilen Acem hikâyesi başka bir Hind efsanesinden gel-mektedir (Copinath Rao Elements of Hindu Iconography II, 1 Madras 1916 S. 2, Varâhapurana'ya nazaran).

[83] Kricheberg, Indische Märchen aus Nordamerika, Jena 1924, 92 ff.

[94] Hambruch Südseemärchen, Jena 1921, 51.

[85] Eberhard No 26-30; 20-25; 65: kıskanç komşular: masal motifi No 471.

[86] F. Rumpf No 29, 35, 47, 48, 53-6, 81 (masal tipi 565) 122-4.

[87] Masal motifi K. 2211.

Herhalde, bu masal motifinin dahi, pek eski bir zamanda mevcut olduğu tesbit olunmuştur. Malûm olduğu gibi bir klâsik Eti masalı vardır ki, bunun Hurri'lere ait bir tasavvura kadar geri gitmesi muhtemeldir; işte bu masaldan bu adlar zikrolunmaktadır. Maalesef bu masal o kadar «fragment» şeklinde bize kadar gelmiştir ki, muhtevasının yeniden kurulmasına imkân olmadığı gibi, bizce bilinen 2 kardeş masalı ile ilgilendirilmesine de imkân yoktur. Muhtevası, meslekdaşım Güterbock tarafından bana şu şekilde bildirilmektedir [88]:

İyi ve fena insanlar hakkında, mükâfat ve ceza hakkında bir gi-rişten sonra, imtisal nûmunesi olarak şu hikâye anlatılıyor: denize yakın Şudul şehrinde (deniz seyahati?) bulunan bir zenginin çocuğu olmuyordu. En yaşlı kimseler bu adamın yanında toplandılar, yemeğe oturdular.

Çocuk doğumunda âdet olduğu gibi hediyeler getirdiler. Fakat adı Apu olan zengin bunlara ikram etmedi ve ayağında çizmeler olduğu halde, karısı da giyimli olduğu halde beraberce gidip yattılar. Apu güneş Tanrısı için bir kuzu aldı. Güneş Tanrısı gökten indi ve ona ne istediğini sordu; ona kanıncıya kadar içip sonra karısıyla yatmasını sağlık verdi. Apu böyle hareket etti. Güneş Tanrısı muvaffakiyetinden memnun göğe geri döndü. 9 ay sonra bir oğlu oldu. Apu ona: «fena» adını taktı ve bunu şöyle izah etti: «Tanrılar doğru yolu tutunca (tutmayınca) ona fena adını vermek lâzımdır.» Kadın bu sefer bir ikinci oğlan (ikiz?) doğurdu. Sütüne de bu çocuğa, biraz öncekine benzer bir sebeple, «iyi» adını taktı. Erkek kardeşler büyüdüler; birer erkek oldular; (baba öldü?) ev yıkıldı. «Fena» [88 a] şöyle dedi: Tanrılar ayrı oturması, meselâ Güneş Tanrısının Sıpar da oturması gibi... ayrı oturalım. Sığır, boğa, inek, koyun... gibi mirası paylaşmağa başladılar. Güneş Tanrısı, inek büyüsün ve doğursun (?) diye vaitte bulundu.

Bir Çin masal tipinde iki erkek kardeş mirası aralarında taksim eder: büyük kardeş, biricik ineği kendine alıkoymakla küçük kardeşini zarara sokar; buna rağmen küçüğü muvaffakiyetli olur [89]. Binbir Gece'de, Iranda, Tatarlarda [90] iki kardeş en küçük kardeşlerini, miras işinde aldatır; ama bunlar sefalete düşerler, iyi olan en küçük kardeş tarafından arka arkaya bir kaç kere kurtarılırlar ve ondan hediyeler

[88] Keilschrifturkunden aus Boğazköy XXIV No 8 de çıkarılmıştır.

[88 a.] Bu hateme, Friedrich tarafından Orientalia'da da tercüme edilmiştir. Roma N. S. IX, S. 207, Not 1.

[89] Eberhard No 30, mukayese ediniz: 26 f.

[90] Radloff IV, 250 ff. A. Christensen, Märchen aus İran, Jena 1939 No 34; Chauvin V, S. 6.

alırlar; fakat her defasında kardeşleri, kıskançlıktan onu mahvetmek isterler, onu hapse atar, bir deniz seyahatinde boğmağa teşebbüs ederler, ilh... Nihayet en küçük kardeş, onu kardeşleri tarafından yaralanmış, bir bahçede yatar gören bir prenses tarafından kurtarılır (mukayese ediniz: I deki sahne) prenses o kardeşleri köpeğe kalbeder. Kardeşler arasında miras taksimine dair bu Eti, modern Çin ve Ön Asya motiflerinin birbiriyle karabet taşımasına zaruret yoktur; şimdiye kadar, arada bulunması icap eden vasıta parçalar tamamen mefkuttur.

Fakat bu iki karakteristik ad, başka bir Hind hikâyesinde de geçmektedir [91]: «fena niyetli» ve «iyi niyetli» adlarını taşıyan iki dost, vatana bir hazineyi getirir ve onu müştereken bir yere gömer. Sonra fena niyetli, hazineyi çalar, iyi niyetli ile hazinenin gömülü olduğu yere gider ve iyi niyetliyi, hazineyi çalmakla itham eder. Bunu mahkeme huzurunda bir tanrı hükmü ile isbat etmek ister ve babasını, boş bir ağaç içinden bir ses çıkararak tanrı sesini taklit etmeğe ve böylece kendi tarafını iltizama sevkeder. Ama iyi niyetli ağaca ateş verir ve baba yakalanır — malûm olduğu üzere, iki gezicide de bir hazine rol oynamaktadır; fakat bu orta çağ Hind muzhikesi, — karabet arzetsen bile — I yahut VI ile ancak uzaktan akrabadır.

İki kardeş masalının modern bir Hind şeklinde iki kahraman tam işte bu adları taşımaktadır. Bu masalda bahse giriş, kör etme, kadın tanrı eliyle iyi olma motifleri bulunmaktadır [92]. Fakat bu, sahtekârlar hikâyesinin iki kardeş masalı ile karabetini isbat için kâfi değildir. Sanatkâr motifi, daha ziyade, merkez motifi zekâ provasısı olan [93] hikâyedeki üç kardeşe benzer. Öte yandan da, toprak adamcığı [94]nın bir Çin varyantında, bir «namuskâr» ile yoldaşı “hissiz,, , geçer: namuskâr, prensesi kurtarır, öteki tarafından kuyuya atılır, fakat bir cinin yardımı ile vaktinde vatana döner ve prensesle evlenir [95] ve nihayet, bu gibi ad çiftleri aslı Khotan’da bulunan budist bir Çin hikâyesinde mevcuttur. Bir babanın iki oğlu oluyor, “iyi çıkmış,, ile “kötü çıkmış,, çünkü anne gebe iken birinde iyi birinde de fena hevesler taşımış, her ikisi seyahate çıkıyor ve yanlarındaki yiyecek bitmek üzere iken bir ağaca geliyorlar ve şimal, cenup, şark

[91] Pancatantra I, 19; Benfey I, 275. Sukasaptati 50. Winternitz, Geschichte der indischen Literatur. III, Leipzig 1920. S. 345.

[92] Bolte-Polivka II, 480 Natess Sastri’ye göre.

[93] Wesselski, Mittelalter No 37. Radloff III, 389; Binbir Gece (Henning 23,5)

[94] Eberhard 122, masal tipi 301.

[95] “herhalde Ming zamanı için ispatı mümkün,, Eberhard. Fakat ne zaman-danberi her iki adın teferruatı tesbit edilebilir?

ve garktaki dallarından sıra ile su, yemek. elbise ve ziynetli eşya topluyorlar. Fena olan küçük kardeş ağaca biraz daha geç geliyor ve hırsından ağacın kökünü kesmek istiyor: o zaman 500 demon meydana çıkıyor, onu ve arkadaşlarını öldürüyor.

Bu, Jātaka 493'ün bir yarvantıdır: bir takım tüccarlar böyle bir ağacı yolları üzerinde buluyorlar; dört daldan atiyeleri alıyorlar, kökleri kesmek istiyorlar, fakat âlicenap kervancıları onlara yapmamalarını söylüyor. Bir demonlar sürüsü ağaçtan geliyor, kibar kervancıdan maada hepsini öldürüyor. Çin, Khotan, yahut ta aslen Hindli olan bu masal, bu Jātaka'yı iki kardeş motifi ile birleştirmektedir, onun içindir ki Chavannes onu No. 381 in yanına koymuştur. (cilt IV, s. 190 f.; Hsien - yü - ching = Taisho Trip, 4, 416 b - c) Pancatantra'nın biraz önce zikredilmiş olan sahtekâr masalı, gene Jainist tarzda tadil edilmiş bir varyantı hatırlatmaktadır: 2 birader vatana döner, herbiri ötekini kıskançlıktan öldürmek ve soymak ister; fakat her ikisi de pişman olur ve bu pişmanlık duygusu ile parasını suya atar. Parayı bir balık yutar, balık iki kardeşin kız kardeşlerinin karşısına çıkarılır ve bu kız kardeş, hizmetçisi tarafından kıskançlıktan öldürülür [96].

Böylece bir masal tipinden ötekine götüren münferit motifler vardır. Öyle ki, masal araştırması (meselâ Cosquin'in Contes indiens et l'Occident'i gibi), aslına bakılırsa, hiçbir zaman bir sona erişemez. Fakat: "kıskançlık yüzünden bir yoldaş yahut bir kardeş tarafından kör edilme,, [97] için şimdiye kadarki toplama ve icmal bir dereceye kadar kifayet eder kanaatindeyiz.

Hiç olmazsa şu denebilir: bugünkü vasıtalarla bunlara bağlanabilecek masallar henüz bulunmamıştır. Şu kadarının vuzuhla meydana çıktığını ümit ediyoruz: yalnız budist 2 kardeş masalını Avrupai iki gezici masalı ile mukayese etmek kâfi değildir. Bize kadar muhafaza edilmiş bütün masal ve motiflerin basit bir şeceresini kurmak ta mümkün değildir, Ancak daha geniş surette gerilmiş bir çerçeve içine motiflerin muhtelif masal tiplerine, muhtelif şekilleriyle geçmesi keyfiyeti bir dereceye kadar vuzuhlu bir tarzda gösterilebilir. Finlerin tasavvuruna göre VI, I'n kaynağı iken biz netice olarak, aşağıdaki takribî şemayı çizmeğe ve bunun daha fazla tetkikini teklif etmeğe meyyaliz.

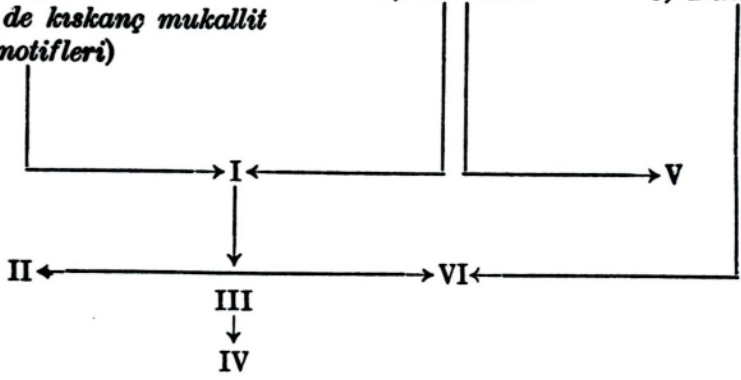
[96] Leumann. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 41,602.

[97] Handwörterbuch I, 271, VI. ve III numaralı masalları, aralarındaki ilgiyi nazarı itibara almaksızın mütalea etmektedir. Masal motifi S.165 bizim III, IV, A, VI numaralı masallarımızı münakaşa etmeden saymaktadır.

A) 2 kardeş, bunların adları
(belki de kıskanç mukallit
motifleri)

B) K r etme

C) Dinleme

ÇANDARLI ZÂDE ALİ PAŞA VAKFİYESİ

808 H. $\frac{1405}{1406}$ M.

O. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Osmanlıların ilk devirlerine ait vesika ve vakfiyelerin elde edildikçe Kurumumuz tarafından neşredileceğini bundan evvelki sayılarımızın birinde söylemiş ve bu gibi vesikaları bulanların da neşreylemelerini rica etmiştim. Nitekim Belleten'in dokuzuncu sayısında Orhan Beğin (749 H. 1348 M.) tarihli bir Temliknamesi ile bundan evvelki sayıda (724 H. 1324 M.) tarihli yine Orhan Beğe ait farsça bir vakfiyeyi neşrettim; Maarif Vekâleti tarafından iki ayda bir çıkarılan (Tarih vesikaları) isimli vesikalar dergisi de dördüncü sayısında Sinan Paşa türbesinde bulunub Topkapı sarayı arşivine getirilen en eski vesikaları neşretmeğe başladı [1]. Her zaman söylediğim gibi ancak bunların neşri neticesindedir ki Osmanlı tarihinin ilk devirleri aydınlanmış olacaktır.

Ben bu defada Yıldırım Bayezidin oğlu Emir Süleyman'ın hükümdarlığı zamanında tertip edilerek başında kendi tuğrası olan (808 H. 1406 M.) tarihli Çandarlı zâde Ali Paşaya ait arapça bir vakfiye metni ile bunun toplu bir tercümesini okuyuculara takdim ediyorum. Bu vakfiyenin aslı İstanbul şehir müze ve kütüphanesinde olup fotoğrafisi aldirılarak [2] makalenin sonuna konmuştur; eb'adı 27,5×307 santim olup âhersiz sarı kâğıt üzerine sülüs hatla yazılmıştır.

Orhan Gazinin izahlı olarak ilk neşrettiğim temliknamesi ile [3] tarih vesikalarında neşredilen Birinci Murad Beğ'e ait (767 Recep 1366 Mart) tarihli vakfiye türkçe ve geçen on dokuzuncu sayıdaki

[1] Tarih vesikalarında (sayı 4, sene 1941) Birinci Murad Beğe ait türkçe bir vakfiye ve Emir Süleymanın verdiği berat, asıllarının fotoğrafleri ile beraber neşredilmiştir. Arşiv Müdürü B. Tahsin Öz Emir Süleymana ait beratı, vakfiye ismi vermiş ise de yanlış olup bunların tamamen ayrı oldukları ve aralarında hiç bir münasebet bulunmadığı malûmdur.

[2] Vesikanın fotoğrafını aldirırken gösterdikleri kolaylıktan dolayı şehir Müze ve kütüphanesi Müdürü Bay Şemseddin üstadımıza teşekkürlerimi arz ederim.

[3] Temliknamenin fotoğrafisi ile bir sureti de Topkapı Sarayı arşiv klavuzunun birinci sayısında neşredilmiştir.

Orhanın vakfiyesi farsça ve bu Ali Paşa vakfiyesi ise arapcadır. Demek oluyor ki bu ilk devirlerde Osmanlılarda vakfiye tertibinde muttarit bir usul yoktur. Sonraları da bir buçuk asır ve belki biraz daha fazla devam eden arapça vakfiye tertibini medreselerin teessüsiyle beraber arapçanın ilim lisanı olarak birinci safta yer almasına atfetmekten ziyade Osmanlıların teşkilâtlarını örnek yaptıkları Anadolu Selçukîleriyle İlhanilerde de aynı tarzın devam edip geldiğine hamletmek daha doğru olur. Vakfiyeleri arapça yazdırmak usulünün — kendi vakfiyesinin farsça olmasına rağmen — Orhan zamanında kabul ve devam ettiğini (743 H. 1342 M.) tarihli Lala Şahin Paşa vakfiyesinden anlamaktayız; fakat gerek Orhanın ve gerek kendisinden sonra gelen hükümdarların vermiş oldukları Temliknamelerle Beratların hep türkçe oldukları görülmektedir [4].

Vakfiyelerin arapça olarak devamı on altıncı asrın ortalarına veya ana yakın zamana kadar devam ederek sonradan türkçeye çevrilmeğe başlamıştır; Kanunî Sultan Süleyman zamanında ve (960 H. 1553 M.) senesinde münderecatından iyi istifade edilmek üzere Salâtin vakfiyelerinin türkçeye çevrilmesi emredilerek bu işe Hurrem Sultan medresesi müderrisi Alâüddin Efendi memur edilmiştir [5].

Bu mukaddime münasebetiyle şunu da söyliyelim ki Osmanlılar zamanındaki vakfiyelerin içinde pek az da olsa türkçe olarak taş hakkedilip, cemaatin kontroluna arzedilmiş olan vakfiyeler de görmekteyiz; gördüğüm iki vakfiyenin ikisi de on beşinci asra aittir. Bunlardan biri Osmanlı himayesinde bulunan Germiyan oğlu ikinci Yakub

[4] Elimizde Orhan, Birinci Murad, Emir Süleyman ile İsa ve Musa Çelebilerin vermiş oldukları Berat suretleri vardır; fakat bunların asılları mevcut olmadığından suret ile karşılaştırmak şimdilik mümkün değildir.

[5] Merhum ve mağfurüleh — مرحوم و مفورله şehzâde Sultan Mehmed Tabâ Serah طاب بره valdesi sultan hazretlerinin mahruse-i İstanbulda olan medresesi müderrisi Alâüddine hüküm yazıla ki

Hızânei âmirede olan salâtini izam tâbe serahüm evkafının vakfiyeleri arabî ile tomar yazılıp evkafa müteallik maslahat bulunup vakfiyeye müracaat olunmak lâzım geldikte eklerinden arayıp bulunmak lâzım olup zikrolunan vakfiyelerin icmal üze türkçeye terceme olunması lâzım ve mühim olup ve bu bapta senin kemâli fazlın ve firâset ve nihayeti ilim ve dirayetine hüsnü itimâdım olmanın salâtini maziye evkafının vakıfnâmelerini berveçhi icmal türkiye terceme eylemek içün sana emridüp ve zikrolunan vakıfnâmeler darphane-i âmiremnden ihraç olunup ve mühürlenip sana gönderildi. İmdi buyurdum ki hükmü şerifi vâcibülittibâım vardıkta bu hususa mübaşeret eyleyüp yazdırup Hızânei âmireme gönderup teslim ettiresin, şöyle bilesin deyu. tahriren fi 16 Safer sene 960 (Divânı Hümayun ahkâm defteri No. 63).

Beğin (814 H. 1411 M.) tarihli taş vakfiyesi ile [6] diğeri de meşhur Timurtaş Paşa zâde Umur Beğin Bursada Set başındaki camii kapısının iki tarafına konmuş ve yine taşla hakkedilmiş olan vakfiyedir [7]. Vakfiyeleri kendi milletin lisaniyle ve herkesin anlayacağı şekilde taşla hâkkettirüp vakfı halkın nezaret ve kontroluna bırakarak mütevellilerin sûiistimallerinin önüne geçmek ve vakıf şartlarına riayet olunması için yapılan bu usul şüphesiz pek faydalı idi [8]. Kadıların uzun uzadıya dua, senâ ile başlayarak arapçadaki vukuf ve kudretlerinin nümunesi olarak tertip edilen ve hakikaten bir çoğu arap edebiyat ve belâğatinin güzel örnekleri olan vakfiyelerin okunup içinden çıkılması yorucu bir iş olduğundan Osmanlı hükümdarının bunlardan sarfınazarla asıl vakfa ait kısımların türkçeye çevrilmesini istemesi çok yerinde idi; hükümdeki (vakfiyelerin icmal üzere türkçeye terceme) edilmesi kaydı vakfiyedeki lakırdıların terk edilmesi demektir.

Okunaklı ve istifli bir surette yazılmış olan bu Ali paşa vakfiyesinin metni ile tercemesi bundan sonraki sahifeye yazılmıştır. Ali paşa, vakfiyesini, vefatından tam bir sene evvel tertip ettirmiştir.

[6] Yakup Beğin taş vakfiyesi sureti (Âli germiyan kitâbeleri) ismi altında Germiyan kitabeleriyle beraber merhum üstadımız Bay Halil Etem tarafından neşredilmiştir. (Tarihi Osmani Encümeni mecmuası sene I s. 112) Bundan başka tarafımdan neşredilen (Kütahya şehri) isimli eserde de bazı ufak, tefek tashih ve ilâvelerle ve fotografisiyle birlikte (sayfa 79) bir sureti vardır.

[7] Umur Beğin vakfiyesi sureti ilk defa merhum üstadımız Bay Ahmed Tevhit tarafından Tarihi Osmani Encümeni mecmuasında (sene 3 s. 868) ve daha sonra da merhum Memduh Koyunluoğlu tarafından tertip edilip Bursa Halkevinin 1937 senesinde bastırmış olduğu (İznik ve Bursa tarihi) isimli eserin 178-180 inci sayfalarında neşredilmişlerdir.

[8] Germiyan oğlu Yakup Bey vakfiyesindeki, imârete misafir olup hasta olanların tedâvi edilmelerine dair olan kayda istinaden 1912 senesinde Kütahya mutasarrıflığında bulunup şimdi Çorum mebusu olan Bay İsmail Kemal Alpsar, evkaf Nezâretine müracaat ederek Kütahyada bu vakfın gelirinden bir hastahane yapılmasına karar almış ve hastahanein temelleri de atılarak işe başlanmış ise de umumî harbin araya girmesi bu hayırlı işi geri bıraktırmış ve Alpsardan sonra gelen mutasarrıf ve valiler de bu hayırlı işi takibe himmet etmemişlerdir.

VAKFIYENİN METNİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(امير سليمان بن بايزيد) [Tuğra]

الوصل صحيح حرر	وصح لدى وصح بين يدي جريان الخيرات وطريان
باذن ابراهيم بن	المبرات على وفق مازبر في المزبور وطبق ما سفر
خليل عفي عنهما	في المسفور حرره عبد الدليل ابراهيم بن خليل
	الحاكم بيروسه المحمية حيت عن كافة
	البلية عاملهما الله بالطافه الخفية

ثبت ما فيه عندي وتحقق مفهومه بين يدي
باقرار واقف المذكور فيه بين يدي
مشافها حرره الفقير الى الله الغنى
رمضان بن ابى يزيد القير شهرى
عاملهما الله بلطفه الخفى القوى

- 1- اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى عَظَّمَ سَانَ الْمُحْسِنِينَ بِمَحَبَّتِهِ وَمَعِيَّتِهِ وَهُوَ نِهَايَةُ الْفَوْزِ بِالسَّعَادَةِ
- 2- الْعَظْمَى وَجَعَلَ الْجَنَّةَ مَصِيرَهُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا بِأَهْوَالِهَا
- 3- اللَّذَهْمَاءِ وَأَعَدَّ لَهُمْ فِيهَا مَقِيمًا وَمُلْكًا جَسِيمًا وَذَلِكَ مِنَ الْجَزَاءِ

- 4- الْأَوْفَى وَالصَّلَوةُ عَلَى نَحْدِ الْأَنْى بِالْحَفِيَّةِ السَّمْحَةِ السَّهْلَةِ الْبِيضِ
- 5- الْحَاثُ لِأَسْتِهِ عَلَى الْمَبْرَاتِ الْمُسْتَجْلِبَةِ لِمَا هُوَ الذَّخْرُ الْأَسْنَى وَبَعْدُ فَلَمَّا
- 6- عِلْمَ وَأَيَقَنَ صدر اعظم الوزرا فى العالم الذى فاح نشريره بين سائر الامم
- 7- وانتشر صيت فضله وجلاله فى العرب والعجم وفاق على ابناء جنسه
- 8- فى عصره بعموم الجود والكرم وافتخر بشريف وجوده ارباب السيف
- 9- والعلم والقلم على باشا ابن المرحوم الحبر الامام والقرم الهمام
- 10- المغفور السعيد الشهيد الدارج الى رحمة الله تعالى خير الدين باشا
- 11- وفقه الله لِمَا يُحِبُّهُ ويرضاه وجنبه عما يكره وياباه ان الدنيا
- 12- مخلوقة معبراً وعمراً الدار الآخرة كما اشار اليه صلى الله عليه وسلم
- 13- بقوله الدنيا قطرة الآخرة فاعبرواها ولا تعمروها وان نعيمها
- 14- اليسر وان امتدبره الى انقضاء وزوال ومآل حبور وسرورها
- 15- ملال فى ثانية الحال وانها مزرعة الآخرة فالعاقل من اشتغل
- 16- بزراعة بذر المبرات ليحصل له يوم الحصاد خير المستغلات
- 17- ولم يغتر بزخارفها الفانية كيلا يتلى يوم تذهل كل مرضعة عما ارضعت
- 18- بمخاوفها الهائلة.

إذا انت لم تزرع وابتصرت حاصداً
ندمت على التقصر فى زمن البذر

- 20- اختار ان يدوم حسنه ويفزر مثوباته ولا ينقطع الاعمال به وصالحاته
- 21- على ما نطق به عليه السلام اذا مات ابن آدم انقطع عمله الاثلاث الحديث
- 22- فوقف وحبس ضيعة الواقعة فى حدود كورة يكي شهر المعروفة بأياس
- 23- كويى المحدود قبلتها بطريق لقصة اينكول معروف بين اهلها بقرال يولى
- 24- الى ان ينتهى الى القرية المنسوبة الى كجوجك آياس ومنها الى ان يصل

- 25- الى القرية الشهيرة بوقف پوستين پوش وشرقها بالربوة الواقعة
- 26- فى الاجمة المعلومة هناك الشهيرة بقرق ايوكى الى ان يبلغ لزيارة الصغرى
- 27- ومنها الى الطريق المذكور مقابلة القبة وشمالها بما يصل
- 28- الى حدٍ مانسبت الى صاروجه پاشا الى ان ينتهى مصاحباً للطريق الى الاجمة
- 29- المذكورة ومنها الى الربوة المذكورة وغربها متصل بمجد الوقف
- 30- المذكور المجاور بجبلها منحدراً الى الوهدة المذكورة الى ان ينتهى ممتداً
بالطريق الى الصخرة
- 31- المعروفة باين قيا ومنها الى الماء الكبير ومنه ذاهباً بنهر الارس الى ما ينسب
- 32- الى خربنده حضر ومنه الى ما ينسب الى صاروجه پاشا المذكور وضبعة اخرى
- 33- معروفة بديره كوى واقعة فى حدود الموضع المذكور حدها القبلى لزريق
- 34- ضبعة پاشايكىت بن شاهين وشرقها لزريق ما للشيخ عبد الله ملابساً للطريق
- المعروف بصرت يولى الى ضبعة آلتون بقا ومنها بالطريق ايضاً الى حد ادا كوزى
- 35- وشمالها بالموضع المعروف بيك دراغى الى ما للشيخ عبد الله وغربها بما ينسب
- 36- الى پاشا يكيىت بن شاهين المذكور ملابساً بالطريق الى ما ينسب الى
قرجه على ومنه
- 37- الى حدقانى ومنه الى موضع معروف بقره درا ومنه الى بيك دراغى المذكور
وعبد المدعو
- 38- بندلكو مع زوجته كلنجه وابنته يورك وقرجه وبنته (.)
وتوزن فى يده
- 39- وعبد الآخر املادون مع زوجته كالى وابنه يورك وتبعه وبقره وتوزن
- 40- فى يده وعبد الآخر درغان مع زوجته ماريه وبنته كور ومع توزين
فى يده على متوطى الزاوية المعمورة فى محروسة بروسا وللنازلين فيها والواردين

41- عليها من العلماء والحفاظ والفقراء وشرط مد الله ظله ان يعطى العليق للمسافر

42- العالم والحافظ والفقير ثلث ليال ولا يزداد على ذلك وشرط ان تصرف

43- غلة الجمع اولا الى عمارة رقبها ورقبه ما فيه استغلاله وفوض التولية والنظر في

44- امر الاوقاف المذكوره الى حاكم الشرع في ذلك البلد وعن له من غلتها

ثلث عشرها

45- وشرط ايضاً ان يهياء كل يوم طعامه غداء وعشاء فحصل بعد ذلك

وقفاً مؤبداً مغلداً باتاً

46- غير معلق ولا مقيد بغير القيود المذكوره بحيث لا يغير شروطه ولا تبدل

ضوابطه ولا يجوز فيها

47- الاستبدال ولا يوجر شئ منها فوق ثلث سنين للاستغلال فبا الطريق

الاولى ان لا يباع ولا يرهن

48- ولا يوهب . فمن سعى في البطالة اورغب في اهماله فعليه لعنة الله والملائكة

والناس اجمعين (فَأَتَمَّا إِنَّهُ)

49- عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ) واجر الوقف كما كان (إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِعُّ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ)

وعلى هذا وقع الاشهاد وجرى ذلك

50- في شهر رجب الاصح سنة ثمان وثمانماية الهجرية المصطفوية صلى الله

عليه وعلى آله واصحابه اجمعين .

شهد بما فيه

شهد بما فيه

شهد بما فيه

شهد بما فيه

مولينا كوجك بن مجنون

سليمان بن عبد الله

بلبان بن عبد الله

حمزه بن عبد الله

شهد بما فيه

خواجه ابراهيم بن خواجه يونس

VAKFİYENİN TOPLU BİR TERCEMESİ [9]

بسم الله الرحمن الرحيم

Bismillâhirrahmanirrahim

Tuğra

Emir Süleyman İbni Bayezid

Kazasker Ramazan ibni Bayezidin vakfiyeyi tasdiki:

Bu vakfiyenin münderecatı, mefhumu ve içinde ismi zikredilen vâkıfın şifahen takriri benim indimde sabit olmuştur. Tanrı Ramazan ibni ebi Yezidi Kırşehirîye görünmiyen lûtfiyle muamele etsin.

Bursa Kadısı Halil ibni İbrahîmin vakfiyenin sıhhatine hükmettiğine dair şerh:

Bu hayratın ve cereyanı meberatın vukuunun bu vakfiyede yazıldığı gibi olduğu Bursa hakimi İbrahim ibni Halil indinde tahakkuk etmiştir. Tanrı her ikisini de bütün belâlardan himaye ve gizli lûtuflarıyla muamele etsin

Dehşetiyle çocukları kocatan kıyamet gününde, ihsan edenlerin makamını Cennet yapan ve onlara Cennet nimetleri ihsan eyleyen Tanrı'ya hamdolsun.

Bize kolaylık gösterici parlak bir din olan islâmiyeti getiren ve ahiret için gayet faydalı bir sermaye olan hayrata bizi teşvik eden Hazreti Muhamme'de salât olsun.

Âlemde büyük vezirlerin sadrı olan, milletler arasında hayırlı işlerinin kokuları saçılan, arap ve acemde fazilet ve büyüklüğünün şöhreti yayılan, cömertliği zamanının adamlarına tefevvuk eden ve vücudiyle erbâbı kalem ve erbâbı ilim ile erbâbı seyfin iftihar ettiği Ali paşa ibnülmerhum الحبر الامام وانقرم والهام المغفور السعيد السيد الدارج الى رحمة الله تعالى Hayreddin paşa - ki Allah onu sevdiği ve razı olduğu şeylere muvaffak ve istemediği şeylerden uzak etsin - Peygamberimiz sallallahü aleyhi vesellemin: «Dünya ahretin köprüsüdür; oradan geç ve onu daimî kılma; onun nimetleri azdır ve biraz uzasa bile sona erer, onun sürur ve ferahlığının sonu melâldir; o dünya, ahretin tarlasıdır; bundan dolayı âkil olan kimse hasat günü iyi mahsul alabilmek için hayrat tohumu ekmekle meşgul olup dehşet ve mehafetinden ömzikli anaların yavrularını bırakıp kaçtığı günde cezaya çarpılmıyacak surette

[9] Eski vakfiyelerin aynen tercemeleri, mümkün değil denecek kadar zordur; buna sehpe dua ve cümle mutarızalarla fazla sözler olmasıdır. Bunların anlatılabilecek ve aslına hâlel gelmiyecek tarzda icmalı icap ediyor.

dünya zaharifiyle mağrur olmıyan adamdır.» hadisiyle işaret ettiği veçhile [hasat toplayanları gördüğün vakitte tohum ekilecek günde ekmediğine pişman olursun] Ali paşa da, dünyanın bir köprü olarak yaradıldığını ve ahirete bir geçitten ibaret olduğunu bildi ve yakın hasıl etti. Bunun üzerine Peygamberin, Adem oğlu ölünce üç şeyden başka ameli inkitaâ uğrar [10] hadisi üzerine hayır ve hasenâtının sevabının çok ve devamlı olmasını ihtiyar etti. Ve Bursada mamur zaviyesinin sakinlerine, hafız, âlim ve fakirlerden o zaviyeye gelecek lere aşağıdaki yerleri vakfetti.

Yenişehir nahiyesi hududunda bulunup cenubu, İnegöl kasabasına giden ve Küçük Ayasa mensup köye ve oradan Postinpuş پوسٲین vakfiyle müstehir köye giden ve halk arasında (Kral yolu) diye maruf olan yol ile, şarkı, malûm olan ormanda vaki (Kırk öyüğü) diye meşhur tepeden Ziyareti sugraya ve oradan kible mukabilindeki mezkûr yola (yâni Kral yoluna) bir hat ile varan ve şimali, Saruca paşaya nisbet olunan yerin hududuna vasil olup mezkûr ormana ve oradan mezkûr tepeye giden yola müvâzi nihayet bulan yer ile garp tarafı (جلا Culha) ya mücâvir olan mezkûr vakfın hududuna muttasıldır. Buradan mezkûr yola inerek (İnkaya) denilen taş ve oradan büyük suya ve oradan ? در نهriyle beraber Harbende Hızır'ın yerine ve oradan da mezkûr Saruca paşaya nisbet edilen arazi ile birleşir. Bundan maada Dereköy denmekle maruf bir arazi daha vakfetmiştir; bu köy mezkûr yerde vakidir.

Bunun kible hududu Şahin oğlu Paşa Yiğit'in arazisine ve şark hududu Şeyh Abdullahın arazisine bitişik ve sırt yoluna mülâbistir. Buradan Altın boğa arazisine ve oradan yol ile beraber Adagözü hududuna kadar gider. Şimal tarafı Beğdurağı denilen yerde Şeyh Abdullahın arazisiyle garp tarafı da (Paşa Yiğit ibni Şahin) e nisbet edilen araziye mülâbisen Karaca Ali arazisine ve oradan Kani hududu ve oradan Karadere denilen mevki ve oradan da Beğdurağına giden yol ile tahdid edilen araziyi vakfetti.

Vâkıf bu vakfına erzakın tartısı elinde olduğu halde [11] diye maruf kölesini ve anın کنبه isimli zevcesini ve bunların Yörük

[10] Bu hadis; hemen bütün vakfiyelerde var gibidir ve manası şudur: insan öldüğü vakit üç şey müstesna olarak âmâlinin sevabı kesilir, fakat yalnız üç şey de devam eder: 1 — cami, mektep, çeşme, hastahane gibi sadakai câriye, 2 — talim ve tedris gibi umuma menfaati olan ilim, 3 — hayırlı ve memlekete faydalı evlâda malikiyet.

[11] Bu isim aslında da böyledir. Bundan daha sonra (کال) (املاود) gibi isimlerde vardır. Bu şahıslar Ali paşanın, kendi vakfının hizmetine tayin eylediği kullarıdır.

ve Karaca adlarında iki oğlunu ve kızı (isim yeri açık) 1 ve diğer vakfına da keza tartı elinde olduğu halde diğer kulu ملادون Emladon? ile zevcesi Kâli ve oğlu Yörük ve maiyeti ve akrabasını, diğer kölesi Duragan ile zevcesi Marye ve kızı كور 1 âlimlerden, hafızlardan ve fakirlerden Bursadaki zaviyesinde oturanlara ve oraya gelenlere hizmet etmek için tayin etmiştir; zaviyede misaferet üç gece olup fazla olmayacaktır. Âlim ve hafızlarla misafirlerin hayvanlarına yem verilmesini şart koydu; vakfın bilcümle hasılatını:

Evvelâ vakfın imaretine ve anın gelirini arttıracak olan işe sarfolunmasını şartetti; vakıf işinde tevliyet ve nâzırlığı bu beldenin (yâni Bursanın) şer'i hâkimine tefviz etti ve gallenin onda üçünü ona tahsis eyledi. Bundan maada her gün sabah ve akşam ona yemek verilmesini şart koydu.

Vakfın bu konulan kayıtlardan başka hiç bir kayıt ile tebdil ve tagyiri ve istibdali caiz değildir; istiglâl için üç seneden fazla kiraya verilmez, satılmaz, rehnolmaz, hediye edilmez, muhalled ve müebbettir. Onu kim bozmak ister ve ihmaline çalışırsa Allahın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun. Bunun günahı ancak değiştirenlerin üzerinedir [12]. Vakfın mükâfatı Allahın muhsinlerin ecrini zayi etmediği gibidir; Bunun tertibi, hicreti nebeviyyenin sekiz yüz sekizinin esam olan Recep ayında şâhitlerin huzûriyle vaki oldu.

شہیدانی Şehide bimâ fihi
Hoca İbrahim İbni Hoca Yunus
Şehide bimâ fihi
Süleyman ibni Abdullah

Şehide bimâ fihi
Mevlâna Küçük ibni Meenun
Şehide bimâ fihi
Balaban ibni Abdullah

Şehide bimâ fihi
Hamza ibni Abdullah

VAKFİYEDEKİ İSİMLER HAKKINDA İZAHAT

Evvelâ şunu söyleyelim ki vakfiyelerin pek çoğu eskiden beri kitap gibi sayfa sayfa yazılmayıp kâğıt tabakalarına yazılır ve sonra bu kâğıtlar birbirlerine yapıştırılarak tomar şeklinde vakfiye vücade gelirdi; vakfın ehemmiyetine göre bu tomarların uzunluğu on beş yirmi metre ve daha da uzun olurdu. Vakfiyeyi tertip eden kadı bir hile ve değiştirmeye maruz kalmamak için birbirine yapıştırılan vakfiye parçalarının yapıştıkları yere bu yapıştırılan kâğıdın doğru olup değiştirilmemiş olduğunu tasrih etmek üzere işaret ederek imzasını atar veya işaret edilmesine müsaade ederdi. Bu, Ali paşa vakfiyesinde

[12] (فأما الله على الذين يبدلون) Âyeti kerimesinin tercemeşi.

de Bursa kadısı ve vakıf sahibi Ali paşanın kardeşi İbrahim ibni Halil de vakfiyenin her eklendiği yere بن ابراهيم بن (الوصل صحيح حرره باذن ابراهيم بن) (الوصل صحيح حرره باذن ابراهيم بن) kaydiyle ve kendisinin müsaadesiyle işaret ettirmiştir.

Vakfiyenin kendi عندہ indinde sâbit olduğunu anlayıp tasdik eden (Ramazan bin-i ebi Yezidi Kırşehir) Yıldırım Bayezid ve Emir Süleyman zamanlarında kazaskerlikte bulunmuş olan Şeyh Ramazandır [13]. Timurun Anadolu'da bulunduğu sırada anın nezdine Emir Süleyman tarafından iki defa elçilikle gönderilmiştir. Şerefeddini Yezdi'nin Zafernamesinde Ankara bozgunluğundan sonra harp meydanından kaçan Emir Süleymanın, İstanbul civarında babası Yıldırım Bayezidin yaptırmış olduğu Güzelhisar (Anadoluhisarı) nda bulunduğu sırada Kütahyada bulunan Timur tarafından kendisine gönderilen elçiye mukabil, Süleyman da Şeyh Ramazanı yollamıştı [14]. Timur, Süleymana elçi gönderdiği vakit, Emir Süleymanın kendi yanına gelmesini veyahut para göndermesini ve aksi takdirde üzerine geleceğini yazmış ve bu tehdide karşı Süleyman tarafından kıymetli atlar ve külliyyetli para ile Şeyh Ramazan yollanmıştı.

Kazasker Ramazan efendi, Emir Süleymanın mektubunu getirdiği zaman Timur. İzmir taraflarına gitmek üzere Kütahyadan Denizli taraflarına hareket etmiştir. Emir Süleyman bu mektubunda, babasının kusurunu af ile ona meclisinde yer vermiş olan Sahibkıranın lûtf ve merhametini kendisinden de esirgemiyeceğini ve emreylediği zaman huzuruna geleceğini bildirmişti; Süleymanın yazdığı şeyler ve Şeyh Ramazanın Timur huzurunda efendisi lehine söylediği güzel sözler, Timurun hoşuna gitti ve Şeyh Ramazana hitaben:

«Olan oldu; kader yerini buldu, artık geçenden geçelim, Emir Süleyman çelebi endişe etmeden gelebilirler, gelsinler aradaki hicap

[13] Şeyh Ramazan'ın (796 H. 1393 M.) tarihinde kazasker bulunduğu, Çandarlı zâde Ali paşanın Bursadaki zaviyesi ile mescidi vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Bu zat hakkında Şükrullah, بهجة لتواريخ Behcetü'ttevarih isimli eserinde şöyle diyor:

«علما و صلحا يجازب عالي اش توجه كرد شيخ رمضان از جلّة بن نوايان يزد مها سايه اش رسيد چنان كه سزای دیانت و مسلمانی خود بود بکرد و دیهها و شهرها و قلعهها باوداد و قاضیه سکر کرده»

Nuruosmaniye kütüphanesi nüshası No. 3059 sayfa 315. Amasya müverrihi Hüsameddin Efendi, Molla Fenâriye dair olan bir makalesinde Şeyh Ramazanın (795 H. 1392 M.) senesinde kazasker olduğunu ve bu zatın Bursada tekkesi bulunan Ebu İshak Kâzrûnî halifelerinden bulunduğunu beyan etmektedir. (Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 16, No 18 (95) s. 383)

[14] Şerefeddini Yezdi, Şeyh Ramazanın Bayezid zamanında kadılıkta bulunup sonra vezir olduğunu yazıyorsa da doğru olmayıp elimizdeki (808 H. 1405—1406 M.) tarihli vakfiyeye göre kazasker bulunduğu anlaşıyor.

korkusu büsbütün ortadan kalksın ve hakkındaki inayetlerimi görsün» dedi ve Emir Süleymanın Timur'a tabiiyeti alâmeti olarak ona kemer ile külâh [Tac] gönderdi.

Timurun sahil İzmirini (Gâvur İzmirini) zaptını müteakip yâni (805 H. 1403.) tarihinde Şeyh Ramazan ikinci defa olarak Süleyman tarafından elçilikle geldi; elçi, pederinin affından dolayı Emir Süleymanın minnettarlığını arz ile getirdiği hediyeleri takdim etmiş ve Süleymanın bizzat gelemediğinin esbabını anlatmış ve Sahibkıranın umuma şamil olan lûtf ve atıfedinin kendi hakkında da diriğ edilmemesini arz eylediğini söylemiş, bunun üzerine Timur, Rumelideki yerlerin hükümdarlığını — bittabi kendisine tâbi olmak şartıyla — Emir Süleymana tevcih ederek [15] bunu teyiden al damgalı bir فرمان ve sırma işlemeli hil'at ve külâh yollamıştı [16].

Şeyh Ramazanı bu tarihten sonra Ali paşa vakfiyesinde yine kazasker görmekteyiz. Şerefeddini Yezdi ile Şakayık tercemesinde [17] kendisine Şeyh Ramazan denildiği halde Çandarlı zadenin gerek 796 Zilhicce (1394 M.) ve gerek bu vakfiyesinde (Ramazan ibni ebi Yezidi Kırşehir) diye baba ve memleketi de tasrih edilmiştir.

Bursa kadısı (İbrahim ibni Halil) e gelince :

Bu zat, biraz evvel de söyledigimiz gibi Ali paşanın kardeşidir; daha sonraları vezir ve veziriâzam olmuştur. Vakfiyenin tertip edildiği 1406 tarihinde Bursa kadısı bulunduğu anlaşıyor. (818 Muharrem 1415 Mart) tarihli Sarıca paşanın oğlu Umur Beğin vakfiyesinde [18] Tacüddin İbrahim Çelebi kazasker bulunmakta idi. (İbrahim ibni Halil) i biz daha sonra 820 Muharrem tarihli biraderi Ali paşanın kölesi Timurtaş paşa ibni Abdullah'ın vakfiyesinde (إبراهيم بن خليل عنهما) imzasiyle şahit olarak görmekteyiz [19]. O halde tarihlerin Ali paşadan sonra kardeşi İbrahim paşanın veziriâzam olduğuna dair olan kayıtları doğru değildir; İbrahim paşa ancak (820 H. 1417 M.) tarihinden sonra vezir — veziri âzam

[15] Emir Süleymanın ve kardeşi İsa çelebinin hükümdarlıklarına Timur tarafından müsaade edilerek Şerefeddini Yezdiye göre kendilerine Aldamga ile kemer ve hil'at gönderildiği gibi Çelebi Mehmedin de Timur namına para bastırmak suretiyle anın himayesini kabul ettiği artık sabit olmuştur.

[16] Zafernâme (Şerefeddin-i Yezdi) diğer Zafernâme sahibi Nizameddin-i Şâmî Timura gelen Emir Süleymanın elçisinden bahsediyorsa da ismini yazmıyor. (Felix Tauer tâbi 264).

[17] Şakayık tercemesi s. 70.

[18] Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi kuyudu atıkası (Küçük evkafı sâni s 510)

[19] » » » » » (Mücedded Anadolu sâni s. 7)

değil - olmuştur. Kendisini (823 Rebiülevvel 1420 Mart) tarihli Oruç Bey vakfiyesinde başta Bayezid paşa ikinci kendisi ve üçüncü hacı Ivaz paşa ve dördüncü Mihal oğlu Mehmed Bey olmak üzere şahitler arasında görmekteyiz. Burada imzası (İbrahim - ül - vezirülfakir) şeklindedir [20].

Merhum Amasya müverrihi Hüseyin Hüsameddin Yasar, Çelebi Mehmed devrinde Oscancıklı imam zâde Halil paşanın [21] ve sonra da Bayezid paşanın veziri âzam olduklarını bazı vesâika müsteniden [22] beyan etmiş olduğundan Çandarlı zâde Ali paşa ile kardeşi İbrahim paşa arasındaki veziri âzamların bunlar olması lâzımgelmektedir. Bayezid paşadan sonra İbrahim paşanın veziri âzam olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Vakfiyenin içinde (Postınpuş Baba) vakfı ve Saruca paşa ile Paşa Yiğit isimleri de geçmektedir, Bunlardan (Postınpuş Baba) diye maruf olan zat, Yenişehirde bir türbede medfun olup Birinci Murat Bey zamanındaki Alperenlerdendir.

Saruca paşa, Birinci Murad Bey ile Yıldırım Bayezid devrindeki Beglerbegilerdendir. Karaman seferinde bulunup birinci Kosva muharebesinde Anadolu Beglerbegi imiş. Yıldırım Bayezid zamanında da hizmet etmişir; Ankara muharebesinde bulunmadığına bakılırsa vefat etmiş olduğu zannolunur. Oğlu Umur Beğ'in 818 muharrem 1415 mart tarihli vakfiyesinde lâkabının سارم‌الدین Sârimüddin olduğu ve bu tarihte vefat etmiş bulunduğu görülmektedir. Geliboluda cami, medrese ve imareti olduğunu ve bu hayratını Gelibolu önünde kazandığı bir deniz muharebesinde elde edilen ve kendisine bağışlanan ganimet maliyle yaptığını ve kendisinin de orada metfun bulunduğunu müverrih Âli yazıyor [23]. Evliya Çelebi yalnız medresesinden bahsetmektedir [24]. Vefatı tarihi belli değildir Sicilli Osmanî, Bayezid'in ilk devirlerinde vefat ettiğini beyan ediyor.

[20] Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi kuyudu atıkası (Mücedded anadolu beşinci defter s. 179).

[21] Bu Halil paşa. Aşık paşa zadenin Tamaçta bir zâviye ve Gümüşte bir Medrese yaptı dediği zattır. Şair Kütahyalı Ahmed Dâin bu Halil paşa hakkında bir medhiyesi olduğu gibi divanını da buna ithaf etmiştir. (Kütahya şehri s. 213)

[22] Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene, 16, sayı 18-95 s. 379,382.

[23] Künhülâhbâr C. 5 s. 74 Aşık paşa zâde Saruca paşanın Geliboluda imaret yaptırdığından bahsederken Silifkede de bir mesçit yaptırdığını vazıyorsa da (s. 190) Silifke o tarihte Osmanlılarda olmadığından bu kayıta bir zühul olmak gerektir.

[24] Evliya Çelebi Seyahatnamesi C. 5 s. 317.

Vakfiyede ismi geçen Paşa Yiğit ibni Şahin'in Gazi Hünkâr ve Yıldırım devirlerindeki kumandanlardan olması muhtemeldir. Eğer ümeradan olan Paşa Yiğit ise Üsküp beyliğinde bulunmuştur [25]. Sonradan vezir olan İshak paşa, bunun kölesidir, Sicilli Osmanî, Paşa Yiğit'in vefatını (830 H. 1426 M.) olarak göstermektedir. Paşa Yiğit'in bu devirde iki olması ihtimali olduğundan burada nazarı dikkati celbetmekle iktifa ediyorum [26].

Bunlardan başka vakfiyenin içinde Altun Boğa, Şeyh Abdullah isimleri de geçiyorsa da bunlara dair bir kayda tesadüf edilmedi. Vakfiyenin sonundaki şahitlerden Hamza ibni Abdullah, Balaban ibni Abdullah, Süleyman ibni Abdullah'ın Ali haşanın azadlı kölelerinden olmaları ihtimali vardır. Diğer iki şahitten Mevlâna Küçük ibni Mecnun'un ulemâdan olduğu anlaşıyor; bu zatın Bursada Yeşilcami çinilerini koymuş olan sanatkâr (Mehmed Mecnun) la bir münasebeti olup olmadığını bilmiyorum.

Yine şahitler arasındaki (Hoca İbrahim ibni Hoca Yunus) ün isimlerinin başlarındaki hoca tabirinden, zengin veya ticaretle meşgul oldukları anlaşıyor. Gerek bu tarihlerde ve gerek daha evvel (hoca) tabiriyle kastedilen mâna budur; ulemâdan olanlara (Âlim) ve (Mevlâna) denilirdi.

Bundan sonra vakıf sahibi Çandarlı zade Ali paşanın tercemei-hâline geçebiliriz.

Çandarlı Zade Ali paşa, veziriâzam Çandarlı Halil Hayreddin paşanın büyük oğludur, Kara Halinin babasının adı Ali olduğundan

[25] *میدیرم بازید. حکومت* (Üniversite kütüphanesi No. 225) *ههشت بیهشت* [25] yine aynı kütüphanedeki manzum tarihi Âli-Osman (No. 2546) şöyle diyor (varak 12 A)

هم کرو پاشا یکت بوستا الین
فتن ادب اول ایله آدی چوق آقین

[26] Âli (C. 5 s. 75) Gazi Hüdavendigâr zamanında Paşa Yiğitten bahsediyor; bu zat, Yıldırım devrinde de yaşamış Üsküp beği olmuş, Bosna taraflarına akın yapmıştı. Âşık paşa zade Üsküp Beği Paşa Yiğit'in Bosna gazâsından da bahsettiği gibi (s. 64) daha sonraki sayfalarında da (s. 74) Saruhan tarafında bulunan aşiretlerden Menemen taraflarındaki aşiretin Filibeye iskân edildiğini yazarken (Paşa Yiğit beğ ol kavmin ulusu idi) diyor. Germiyan oğlu Yakup Beğin Paşa Yiğite (Turgutlu) ve (Fymür) köylerini vakfetmek üzere temlik eylediğini de biliyoruz. Bunların hepsi bir (Paşa Yiğit) e mi aittir? yoksa aynı devirde Paşa Yiğit iki tane miydi? Bunu ilerideki tetkikler aydınlatacaktır.

[27] oğluna babasının adını koymuştur, Ali paşanın diğer iki erkek kardeşi daha vardır ki biri İlyas paşa ve diğeri İbrahim paşadır. Ali paşa vakfiyesinde Bursa kadısı bulunan (İbrahim ibni Halil) Ali paşanın küçük kardeşi olup sonradan veziriâzam olmuştur.

Ali paşanın hangi tarihte doğduğunu ve kaç yaşında kazasker ve veziri âzam olduğunu bilmiyoruz. Tarihî kuvvetli karinelere nazaran (789 H. 1387 İkindikânun 22M.) tarihinde babası Halil Hayreddin paşanın sefer esnasında Vardar Yenicesinde hastalanarak (Serez)de vefatı üzerine (28) kazaskerlikten veziri âzamlığa getirilmiştir; çünkü birinci Kosova muharebesinden evvel Balkan devletlerinin Osmanlılar aleyhine ittifakları üzerine bu ittifaka dahil olmak tehlikesi baş gösteren Bulgarların, müttefikleriyle birleşmeden evvel bunların saffı harp harici bırakılması için Ali paşa kumandasıyla kuvvet sevk edildiğine ve daha evvel Karaman oğlu ile yapılan harpte veziri âzam sıfatiyle bulunduğuna göre [29] babasının vefatından sonra Edirne'de bulunan Ali paşanın anın yerine vezir olduğuna hemen katiyetle hükmedilebilir: şu halde Ali paşa, Birinci Murad devrinin son sadrâzamıdır.

Ali paşa da babası gibi hem vezir ve hem ordu kumandanı olarak her iki vazifeyi uhdesinde toplamıştır: tertip ettirdiği vakfiyede kendisi hakkında (أرباب السيف واللم والقلم) tabiri kullanılmıştır.

[27] Kara Halilin babasının adının Ali olduğu kitabelerde görülmektedir. Meselâ İznikteki Yeşil camiin iç kapısının kitabesi (bu kitabe suretleri merhum Koyunluoğlu Memduh'un (İznik ve Bursa tarihi) isimli eseriyle Der İslam'da (sene 1929 s. 62) vardır; Evliya Çelebi de Serezde Halil Hayreddin paşanın (787 H. 1385 M.) tarihli cami kitabesini kaydetmiş olup burada kendi babasının adı خليل بن علي الجندي Halil ibni A'li-el-Cenderi) diye kaydedilmiştir. (Evliya Celebi seyahatnâmesi C. 8 s. 130).

[28] Halil Hayrettin paşanın 789 hicret yılı içinde Serezde vefat ettiği خيرالدين (اشا—إسأل هفتصد هشتاد—ونه بشهر سرز و—ليل کرد زداوفا . اوبقا) kitabesinden anlaşılmaktadır. Tarihler ve teracimi ahval kitaplarında vefat tarihleri muhtelif gösterilmiştir. Tacüttevarih (c. 1 s. 103) ile Hadikatülvüzerâ ve Sicilli Osmanî, Hammer (Ata bey tercemesi c. 1 s. 235) (788 H. 1386 M.) de Şakayık شكايق tercemesi ise (780 H. 1378 M.) de vefatını yazarlar; halbuki kâbir kitabesi, vefat tarihinin (789 H. 1387 M.) olduğunu göstermektedir. Şimdi burada karşımıza bir mesele çıkıyor; o da şudur: Tacüttevarih (c. 1 s. 103) ve diğer tarihlerde Murad Begin Karaman oğlu üzerine yaptığı seferde Çandarlı zâde Ali paşa veziri âzam bulunmaktadır. Tarihlere göre bu sefer (788 H. 1386 M.) senesinde yapılmıştır. Bu kayda göre Hayreddin Halil paşa (788 H. 1386 M.) tarihinde vefat etmiş olacaktır, veyahut Karaman seferinin 789 senesinin hiç olmazsa ilk altı ayı içinde olduğunu kabul etmek lâzımdır. Halil Hayreddin paşanın hastalanıp Sereze gelmesi üzerine oğlu Ali paşanın babasına vekâlet etmek üzere Sereze gidip oradan da Karaman harbine iştirak ettiği de tahmin olunabilir; fakat bu kayıt aradaki tarih farkını değiştiremez

[29] Tâcüttevarih (c. 1 s. 103 ve 110). Tâcüttevarih Karaman seferini hicrî 788 ve Bulgaristana Ali paşanın seferini 789 olarak gösteriyor.

Ali paşa veziriâzam olduğu zaman Balkan yarım adasının garp ve cenubu garbisinde babasının devam ettirmekte olduğu fütuhâtı genişletmek üzere o tarafa gönderilmişti. Bu sırada Karaman oğlu Alaüddin Beğin, Osmanlıların Hamid oğlu Hüseyin Beyden satın aldıkları memleketleri istilâya başlaması üzerine Murad Bey, Ali paşayı Rumeli muhafazasında bırakarak Karaman oğlu üzerine yürümek için Anadoluya geçmişti; fakat Karaman oğlunun kuvvetinin fazlalığını öğrenen padişah, Ali paşayı maiyetindeki kuvvetlerle yanına çağırması ve Yenişehir ovasında orduya iltihak eden Ali paşa, Osmanlılarla Karamanlılar arasında yapılan ilk muharebede hazır bulunmuştur [30].

Ali paşa, değerli bir kumandan olduğunu Bulgaristan istilâsı esnasında göstermiştir. Lala Şahin paşa kumandasıyla yirmi bin kişilik bir kuvvetin Bosna taraflarına yapılan akında ve Ploşnik mevkiinde mağlûp olup mühim miktarda telefât vermesi üzerine [31] vaziyeti tehlikeli gören ve o sırada Bursa Yenişehir ovasında düğün ve şehzâde Yıldırım Bayezidin üç oğlunun sünnet merasimi ile meşgul olan Gazi Hünkâr, hemen harbe hazırlanmağa başladı. Filhakika bu galibiyetten cesaret olan Sırp lar ve Bosnalılar hemen bir askerî ittifak akdine teşebbüs ederek diğer Balkan devletlerini bu ittifaka almağa karar verdiler. Balkan ittifakına Bulgarların girmesi ise vaziyeti büsbütün tehlikeye sokacaktı.

Osmanlı devleti süratle bu işi önlemeğe teşebbüs etti, Bulgarların müttefiklerle birleşmelerine meydan vermeden evvel veziri âzam Ali paşa kumandasıyla şimalî Bulgaristana otuz bin kişilik bir ordu sevk edildi; hemen Bulgaristana giren bu ordu bir baskınla Pravadi'yi ve arkasından Bulgar devletinin merkezi olan Tırnovayı zaptetti. Kral Şişman Niğebolü kalesine çekilerek oraya kapandı. Şumnu teslim oldu; Niğeboluda muhasara edilen Bulgar kralı, mukavemet edemeyeceğini anlayınca teslim oldu ve Muradın huzuruna götürüldü; vergilerini verdikten başka teslimi istenilen Silistireyi de terke muvafakat eyledi; Kral memlekete döner dönmez beğlerinin teşvikiyle mühim bir kale olan Silistreyi teslim etmiyerek tahkime başladı; padişah ile kralın arasını bulan Ali paşa, Şişman'ın bu hareketinden sıkıldı, bunun üzerine Bulgarlara karşı tekrar bir hareket yapıldı ve yine Ali paşa kumandandı; Şumnu ile Varna yoluna hâkim olan Ali paşa hücumla

[30] Hayrullah Efendi (cüz 4 s. 78, 76); diğer tarihlerde de Ali paşanın bu seferde bulunduğu yazılı ise de sonradan lüzuma binâen Anadolu'ya çağrıldığına dair olan kayıt yoktur.

[31] Tâcüttevarih yirmi bin kişiden ancak beş bin kişinin kurtulabildiğini yazıyor. (C. 1, s. 110)

Silistreyi elde etti; Ruscuk ile Niğebolu arasındaki yerleri de alınca mukavemet edemeyeceğini anlayan Bulgar kralı, kayıt ve şartsız olarak teslim oldu ve Osmanlılara tâbi bir vali sıfatıyla küçük bir mın-takayı elinde tutabildi (1388). [32]

Çandarlı zâdenin Bulgarlarla müttefiklerin birleşmelerine mani olan bu muvaffakiyeti, bundan sonra vukua gelen ve kuvvetli bir ordu ile karşılaşan Osmanlıların galebe etmelerinde büyük bir âmil olmuştu.

*
*
*

Kosova muharebesinden evvel düşmanın çokluğundan dolayı bir tereddüt hasıl oldu: muharebeden evvel akdedilen harp meclisinde bazı kumandanlar ordunun önüne develer konularak düşman atlarının ürkütülmesini söylediler ise de Yıldırım Bayezid, Timurtaş paşa, Evrenos Bey bu mütalâaya iştirak etmeyip göğüs göğüse harp edilmesini ve develerin düşman tarafından ürkütülmek suretiyle Osmanlı ordusuna şaşkınlık vererek bozgun yapabileceğini söylediler; Ali paşada bu mütalâaya iştirak etti ve kuvvei maneviyeyi artırmak için Kuran'dan yaptığı tefe'üle binâen harbin muvaffakiyet ve muzafferiyet ile neticeleneceğini söyledi; bunun üzerine Yıldırım Bayezid ve arkadaşlarının mütalâaları kabul edildi.

Bu muharebe esnasında Ali paşa merkezde bulunan padişahın sağ tarafında bulundu; sol tarafında da Timurtaş paşa vardı [33].

Murad-ı Hüdavendigârın Kosova muharebesinin sonunda şehid olması üzerine orduda bulunan vezir ve beğlerin kararıyle Yıldırım Bayezid hükümdar ilân edilmiş ve anın saltanatı müddetince Ali paşa veziriazamlıkta bulunmuştur; Ali paşa, Yıldırım Bayezid zamanında yapılan devlet teşkilâtında Timurtaş paşa ile beraber mühim âmil olmuştu. [795 H. 1393 M.] tarihine kadar muayyen bir gelirleri olmayan kadıların, irtikâp ve irtişalarının artmasından dolayı şikâyet edilmiş

[32] Hoca Sadettin Efendi, Ali paşanın ikinci defa Bulgarlar üzerine yürüyüp kralın tesliminden sonra Bulgar memleketlerinin tamamen ilhak edildiğini yazıyorsa da (c. 1 s. 113) Yirecek, bunun doğru olmadığını Geschichte d. Bulgaren (s. 341 ve 342) de beyan etmiş ve andan naklen Gibbons, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu isimli eserine not olarak koymuştur. (Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu. 'Terceme edilmiş olan nüsha s. 149, 150).

[33] Ali paşanın padişahın yanında bulunması sağ cenah kuvvetleri başında demek değildir. Sağ cenah kumandanı Bayezid ve sol cenah kumandanı Yakup Çelebi idi. Malûm olduğu üzere harp esnasında padişahlar ordu merkezinde at üzerinde bulunurlar ve sağdâ Sadriâzam dururdu. Feridun Bey, Münşeâtında (c. 1, s. 112) Ali paşanın Çerhacı yani pişdar kumandanı olup düşman tarafının pişdar kumandanı Yorginin başını kestiğini yazıyor. Bu isim Münşeâtta (Yorgil) ve Tâcüt-tevârihte ise (c. 1 s. 120) Yorgi olarak yazılmıştır.

ve teftiş neticesinde bunun anlaşılması üzerine padişah mürtekip kadınların Yenişehirde bir eve hapsedilip yakılmasını emretmişti; fakat Ali paşa bir yolunu bulup bunları ölümden kurtarıp suçlarına göre cezalandırmış, bu halin kadınların muayyen tahsisatları olmadığından ileri geldiği anlatılarak kadınların yaptıkları işlerden münasip bir resim almaları tekerrür edip tesbit edilmiştir [34]. Ali paşanın tertip ettirdiği bu resim kanununa göre Kadılar maaş olarak sicilden yedi, hüccetten yirmi beş, nikâhtan on iki, resmi kısmet olarak binde yirmi akçe resim alacaklardı [35].

Ali paşanın İstanbul muhasarasında ve Bizans İmparatorlarının saltanat kavgalarında mühim rol oynadığı görülmektedir. Türk kuvvetleri tarafından yalnız karadan sarılan İstanbulun zapte dilemiyerek muhasaranın uzun sürmesi üzerine (bu muhasara Nigebolu muharebesi sebeble vaki fasıla ile beraber 1391 den 1402 senesine kadar on bir sene sürmüştür.) Ali paşanın tavassutu ile ve sulh yoluyla neticelenmişti. Ali paşa bu muhasara esnasında İmparator (Manüel) e karşı beşinci Yuannis'i âlet olarak kullanmıştır [36]. Bu musaleha mucibince İmparator vergi olarak senede onbin duka altınından başka İstanbulda bir Türk mahallesi tesis edecek ve bir mescit yapılacak ve burada bir Türk kadısı bulunacak, Türklerin davalarına kadı bakıp İmparator tarafından müdahale edilmeyecekti. Sirkeciye gümrük binasının olduğu mahalde tesis edildiği söylenen ve şimdi oradaki cami yerinde bulunduğu rivayet edilen cami, Ankara muharebesindeki mağlûbiyete kadar durmuştur. Bu yeni mahalleye Taraklı ve Göynük taraflarındaki halktan bir kısmı iskân edildi [37]. Rum müverrihi Dukas, bir kilisenin camiye tahvil edildiğini yazmaktadır [38].

[34] Tâcüttvârih c. 1 s. 139, Âşık paşa zade s. 70, Oruc bey tarihi s. 30, Hammer (Atâ bey tercümesi) c. 1 s. 286.

[35] Amasyalı merhum Hüseyin Hüsameddin Efendi, veziriâzam Ali paşanın, kazasker ve Bursa kadısı ile aralarındaki münâferet neticesinde bu kadınlar meselesinin meydana çıktığını ve Ali paşanın, kazasker ve Bursa kadısını azlettirerek kendisine taraftar ve bu makalemizin mevzuu olan vakfiyenin başında ismi geçen Ramazan ibni Ebi Yezidi Kırşehirli kazaskerliğe ve Molla Fenâriyi de Bursa kadılığına getirdiğini beyan etmektedir. (Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 16, numara 18/95 s. 373)

[36] Gibbons (Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu) terceme edilmiş nüsha s.177.

[37] Âşık paşa zade (s. 68) ve andan naklen Âli ve hoca Sadeddin, Timur vakasından sonra İmparator bu mescidi yıkıp kadı ile ahaliyi İstanbuldan çıkarıp buranın halkının Tekirdağında Göynüklü köyüne iskân edildiklerini yazarlar; Hadidi tarihi de aynı şeyi yazmaktadır. Hayrullah efendiye göre (cüz 5 s. 55) bu musalâhanın tarihi (798 H. 1395 M.) senesidir. İstanbul İmparatoriyle musalehanın Nigebolu harbinden sonra oluşuna göre bunu daha sonraki tarihlere almak lâzımdır.

[38] Hammer (Atâ bey tercümesi) c. 1 s. 292.

Bizans İmparatorunun bu sulhu temin için Ali paşaya hediye ve rüşvet verdiğini tarihler yazmaktadırlar [39]. Bu gibi müsalâhalarda padişaha ve veziriâzama hediyeler verilmesi mutad olduğundan bunun bir rüşvet sayılamıyacağı malûmdur.

Niğbolu muharebesinde Emir Süleyman ile Ali paşa Rumeli Beğlerbeğisi Firuz paşa Osmanlı ordusunun sağ kolunda bulunmuşlardır [40].

Yıldırım Bayezidin Timur ile muharebesinden yani Timurun Osmanlı hududunu geçmesinden evvel, yapılan bir müzakerede Timura karşı müdafaada kalınması ve üssülharekesinden uzak olan düşman kuvvetlerinin yıpratılması tavsiye edilmişti. Çünkü Yıldırım Bayezid, Timura karşı gitmek için ordunun hazırlanmasını emretmişti. Ali paşa ile ümera, Timurun üzerine gidip onunla karşılaşmağa taraftar değillerdi; müzakere neticesinde bu teklifi padişaha da kabul ettirmişlerdi. Hattâ Bağdat hâkimi Ahmed Celayirî ile Karakoyunlu Türkmenleri reisi Kara Yusufun kendisine teslimine dair gelen elçinin red cevabıyla geri döndürülmesinde Ali paşa ile beylerin muvafakatleri yoktu [41]. Âşık paşa zâde Timurun elçisi gelip Bayezid tarafından iltifat edilmediğini ve şiddetli cevap yazıldığını kaydettikten sonra şöyle diyor:

«Elçikim gitti, Bayezid Han vezirlerine ider tiz yarag eylen; Timurun üzerine gidelim dedi; anı vilâyetindenberi çıkarmazın dedi. Ali paşa ider devletlû sultanım, ne hacet ki leşkerimize zahmet virevüz, koyalım gelsin vilâyete girsin şöyle krahm ki anların kendi vilâyetlerine haberlerin yine biz gönderelüm; Beğler bu reyi beğendiler, Bayezid hanı kendi reyine komadılar» [42].

Timurla muharebe bir emri vaki haline gelip, Timurun Osmanlı hududunu geçmesi üzerine Ali paşa, yine derhal harbe girişilmemesini

[39] Sonraki müverrihler, Âşık paşa zâde ile Neğriden naklen, Ali paşaya bu sulh münasebetiyle hediye ve para verildiğini yazarlar; Âşık paşa zâde şöyle diyor; Yıldırım Bayezid (İstanbul Tekfuruna haber gönderdikim tiz Hisarı boşalt, bana ver ve illâ hazır ol üşde üzerine vardım dedi; Tekfur dahi yüz balık gönderdi cemii içini altun, gümüşle doldurmuş, Ali paşaya geldi; paşa dahi sandıkla ve kese ile balıklara karşı vardı, zira gayet hürmetlû elçidir, sulha, maslahata gelmiştir, sözü kesen dil tutandır. Ali paşa dahi Hünkâra vardı gayet temellük etti; İstanbul Tekfurundan-elhasıl Hünkârı razı eyledikim...) s. 68 ve Tâcüttevarih c. 1 s. 148, 149.

[40] Hayrullah Efendi tarihi cüz 5 s. 49

[41] Hayrullah Efendi tarihi c. 5 s. 60

[42] Âşık paşa zâde s. 76. Halkondil, Ali paşanın müzakere ile vakit geçirilerek korkunç bir maceraya girilmemesini tavsiye ve hattâ kendisinin murahhas olarak Timur'a gönderilmesini tavsiye ettiğini yazmaktadır (1632 tab'ı, Paris, s. 69).

ileri sürmüştü; harpten evvel toplanan harp meclisinde yine veziri âzam Ali paşa düşman kuvvetinin fazla olup derhal bu mevkide muharebe yapılacak olursa sonu nedamete varacak bir vaziyet hasıl olabileceğini, ihtiyata riayet olunarak düşmanı daha içeri çekerek bir müddet dolaştırmanın faydalı olacağını ve bu büyük kuvvetin iase tedariki için öteye beriye dağılmaları ve asıl kısm-ı külliden uzak bulunmaları neticesinde yiyeceksiz kalan kuvvetlerin perişan olacaklarını ve eğer tehevvürle hareket edilecek olursa pek fena netice vereceğini söylemişse de, Niğebolu galibi olan mağrur hükümdar ne bu söze [43] ve ne de daha sonra Timuru fena vaziyette yakaladığı halde derhal baskınlâ galebe edilmesi hakkında ümerânın ve oğullarının tavsiyelerine ehemmiyet vermemiştir. İşte yüksek sevkulceyş kudretine rağmen Bayezidin mağlûbiyetine bu inadı sebep olmuştur [44].

Ankara muharebesindeki saffı harp tertibinde ekser tarihler Ali paşa ile Timurtaş paşa ve diğer bir kısım ümerâyı pişdar tayin edilen Amasya valisi şehzâde Mehmedin maiyetinde göstermektedirler [45]. Osmanlı ordusundaki tatarlarla memleketleri Osmanlılar tarafından ellerinden alınmış olan Anadolu beyleri askerlerinin Timur tarafına geçmeleri ve bu suretle mağlûbiyetin belirmesi üzerine padişahı kurtarmanın muhal olduğunu gören veziriâzam Ali paşa [46] sol kol kumandanı büyük şehzade Emir Süleymanı alıp beraberinde Yeniçeri

[43] Behiştî tarihi (kütüphanemizdeki nüsha s. 20, 21); yine Behiştî, Ali paşanın bu mütalâasının umum tarafından kabul edildiği halde Rumeli Beglerbegi Firuz Beg'in mukabele edilmesi hakkındaki sözleri padişahı anın tarafına imale etmiştir, diyor.

[44] Yıldırım Bayezid, Timurun hiç ümit etmediği bir yerden gelerek arkasına düşmüştü, hemen orduyu istirahatete sevketmeden birdenbire hücum etseydi harbi kazanacaktı. Bu hususta merhum General Halis Bıyıktaş'ın Ankara Muharebesi isimli kıymetli eserinde müdellel malûmat olduğu gibi Lûtfi paşa tarihi de şöyle diyor :

(. . . . zirâ kim Yıldırım hanın böyle yurdamla (sûratle) geldiğinden Timur gâfil idi ve Timurun halkı dağılmış idi, kimi at otlatmağa ve kimi at sulamağa ve kimi gayrı maslahata. Yıldırım Hanın cümle beğleri ve oğulları Emir Süleyman, Mustafa Çelebi ve Sultan Mehmed ittiler: gelen Timuru gâfilen basıp gözünü açtırmayalım; Yıldırım Han itti: kon (koyun, bırakın) Timurun halkı cemolsun ve alaylar bağlayıp âdet üzere uğraşalım deyip kondu; nice beğler söyledi; fayda vermedi. . . .) Lûtfi paşa tarihi s. 55.

[45] Tâcüttevarih (c. 1 s. 169) Solak zade s. 74, Âli tarihinde sağ kolda şehzade Mehmedle beraber Ali paşa vardı, Hammerde (c. 2 s. 64) sağ cenahta Süleyman paşa, sol kolda padişahın kayınbiraderi İstefan Lazaroviç gösterilmiştir. Hayrullah Efendi Süleymanı sağ kolda gösterir (c. 5 s. 69). Mehmedî Dündar gösterenler de vardır.

[46] Hammer tercümesi c. 2 s. 65.

ağası Hasan ve Subaşı İnebey ve bazı tarihlerde ismi geçen Murat paşa olduğu halde kaçmağa karar verdi ve hemen muharebe meydana terkederek süratle Bursaya doğru çekildi [47].

Emir Süleyman ile Ali paşa ve yanlarındaki bir kısım Rumeli askeri süratle Bursaya gelip orada yükte hafif bahada ağır alabildikleri kadar eşya alıp (İznik)e geldiler [48], ve oradan da Gemlik yoluyla denizden Anadoluhisarına girdiler ve bir müddet sonra İmparatorla anlaşıp bazı yerleri Bizansa terk ve rehin vermek suretiyle Rumeliye geçip Edirneye gittiler.

Ankara mağlûbiyetinden ve Timurun avdetinden sonra onun tarafından kendilerine ayrı ayrı beğlik verilen Bayezidin üç oğlu Emir Süleyman, İsa ve Mehmed çelebiler arasında saltanat mücadelesi baş gösterdi; çünkü Timur bunların üçünü de bulundukları yerlerin hükümdarı yapmış ve Osmanlı devletini parçalamıştı. Bunlara sonradan esaretten dönen Musa Çelebi de iltihak etmişti.

Büyük şehzade Emir Süleyman Çandarlı zadenin tavsiyesiyle Edirneyi merkez yaparak [49] tekmil Osmanlı memleketlerini bir idare altında toplamak istedi; lâkin mücadelecisi olmadığından işi toparlayamadı; Yıldırımın beyleri de şehzadelerden her birinin yanında idi. Ali paşa ile Evrenos bey, Süleyman ile beraberdi; Ali paşa, mühim bir kuvvetle Emir Süleymanı Anadolu'ya geçirdi, Bursa kapılarını açtı, andan sonra Ankara üzerine yürüyüp Çelebi Mehmede tâbi olan burayı muhasara ettiler [50]. Mukavemet eden ve Çelebi Mehmedin yardımını bekleyen Kale beği Yakup, Çelebi Mehmedden aldığı bir mektup üzerine kendisine yardım edilmeyeceğini anlayıp Mehmedin tavsiyesi üzerine kaleyi Süleymana teslim etmişti; halbuki bu mektup sahte idi. Çelebi Mehmed, kale kumandanına yardıma geleceğini

[47] Süleyman kuvvetinin bozulması üzerine Ali paşaya ne yapmak lâzım geldiğini sormuş, o da kaçmağı tavsiye etmiş (Hayrullah c. 5 s. 69).

[48] Solak zade Süleymanın Bursadan sonra Geliboluya geçtiğini yazıyorsa da doğru değildir (s. 76). Hayrullah Efendi tarihi Mudanyadan İstanbula geçtiğini söylüyor (c. 5 s. 74 ve c. 6 s. 55); halbuki Süleymanın Bursaya gelip oradan İznik tarikiyle kaçtığını Şerefeddini Yezdi Zafernâmesinde ve Behiştî de Tarihi Âli Osmanda yazdıkları gibi Nizameddini Şâmi de Zafernamesinde şöyle diyor:
امیرزاده ابو بکر باده هزار سوار جنگی توجه شهر نو (کرد) خلقی انبوه از چغان و مخالفان روم
آنجا جمع آمده بودند و سلیمان پسر یلدرم بسر داری ایشان ایستاده چون هیبت لشکر منصوره
مشاهده کرد و صولت شیران جنگی مایه دید، طاقت مقاومت نداشت دل بدریا کرده در کشتی نشست
Felix Tauer tâbi 1937 s. 262. (و کبریا پیروزی شمرد ...)

[49] künhülahbâr (Âli c. 5 s. 106).

[50] Tâcüttevarih (c. 1 s. 238) ve Behiştî s. 38 bu muhasarada Emir Süleymanın bizzat bulunduğunu yazarlar.

yazmış fakat bu mektup kaleyi muhasara eden Çandarlı zâdenin eline geçip mektubu getirenler farkına varmadan değiştirilip kalenin teslimi yazılmış; gûya hapsedilen mektup sahipleri bir aralık kaçıp kaleye girip mektubu vermişler ve bu suretle Yakup Bey de kaleyi teslim etmiştir [51]. Çelebi Mehmed kaleyi kurtarmağa geldiği zaman burasının Emir Süleymanın eline geçtiğini öğrendi ve elindeki kuvvetlerle Bursada içki âleminde bulunan Süleyman üzerine yürüdü; çünkü casuslar vasıtasıyla Süleymanın zevk ve safâ ile meşgul olup yanındaki kuvvetlerin dağılarak beş altı yüz kişiyle kaldığını öğrenmişti [52].

Çelebi Mehmedin kendi üzerine gelmesinden telaşa düşen Emir Süleyman, hemen Rumeli tarafına çekilmek istediye de Çandarlı zâde bu fikre iştirak etmiyerek saltanat davası edenlerin metin olmalarını ve askerın kuvvei manevîyyesini kırmamalarını söyleyerek Çelebi kuvvetlerine karşı yürünmesini ileri sürdü [53] ve Sakarya taraflarına kadar gelmiş olan Çelebiye mukabele edilmek üzere Yenişehir'e doğru yüründü; Mukdim bir kumandan olduğu kadar hiylekâr bir siyasî olan Ali paşa [54] iki taraf karşılaştıkları sırada sadakatinden bahsile Çelebi Mehmede mektup yazdı; bu mektupta kendi ordusunda aleyhine bir fesat kurulduğunu ve başlıca kumandanlarının Emir Süleyman tarafına geçeceklerini bildirdi; Çelebi Mehmed ve veziri Bayezid paşa, Ali paşanın bu mektubunu Ankaranın alınması için tertip ettiği sahte mektuba benzeterek ehemmiyet vermemek istediler; fakat bu sırada Çelebi Mehmed kuvvetleri arasından Şarapdar İlyas'ın birdenbire Emir Süleyman tarafına geçivermesi Çelebinin tereddüdünü izale etti; Ali

[51] Tâcüttevarih (c. 1 s. 235) de bu vaka hakkında malûmat vardır; Solak zade tarihi de (s. 100) Ali paşanın yazdığı mektubu görmüş gibi kendiliğinden bir mektup hulâsası yazmıştır.

[52] Behiştî tarihi s. 39 ve Tâcüttevarih c. 1 s. 240 ve Haberi sahih c. 2 s. 99.

[53] Tâcüttevarih (c. 1 s. 242) Hammer tercemesi (c. 2 s. 99) Çelebi Mehmedin Bursa üzerine yürüdüğü kendisine haber verildiği zaman Emir Süleyman Tahıl pazarı hamamında imiş. Telaş edip erkânı devleti müzakereye çağırması; herkes hayret içinde imiş. Rumeliye çekilerek yeni kuvvetle tekrar Anadolu'ya geçilmesini söylemiş; Ali paşa bu mütalaayı beğenmiyerek demiş ki

«Hasım bizim kaçtığımızı bilecek [bilince] müteakiben gelip irişir, mukabele-ye dahi çare olmaz ve halimiz müşkül olur; varalım yanımızda bulunan sipahiyle Allaha tevekkül idüp Yenişehirde hasmı karşılayıp Çakırpınarında bir sarp yer var, ana çıkalım; eğer üstünüze gelirse yer sarptır savaş edelim il bizim elimizde azuk virmiyelim, bir kaç gün savaş idüp yine Rûma gider, sonra tedariki oluna dedi; bu tedbiri saibi kabul idüp. . . » Behiştî s. 39, 40 Hammer ve Tâcüttevarih te aynı şeyi söylüyorlar.

[54] Ali paşa hakkındaki bu tabirleri Hammer kullanıyor (c. 2 s. 100).

paşanın mektubunun doğru olduğuna hükmederek [55] muharebe etmeden çekilip gitti [56].

Emir Süleyman, veziri âzam Ali paşa hayatta olduğu müddetçe Ankaradan Ege denizi sahillerine kadar olan Osmanlı memleketlerine ve Rumeliye hâkimdi; biraderi Çelebi Mehmedin Amasya, Tokat, Sivas ve Ankaraya yakın yerlere kadar olan mıntakası müstesna olmak üzere Osmanlıların elinde kalan [57] yerlerin hepsi Süleymana tâbidi; fakat bu kudretli ve cesur vezirin ölümü sefahate düşkün olup bütün idareyi Ali paşaya bırakmış olan Emir Süleymanı sarstı; Çelebi Mehmedin mütemadî faaliyeti ve sonra Musa Çelebi ile birleşerek Emir Süleyman aleyhine hareketleri tarihçe malûm neticeleri tevlid etti.

* *

Çandarlı zâde Ali paşanın âlim, fazıl, müdebbir, diplomat ve iyi bir kumandan olduğunda ve teşkilâtçılığında tarihler müttefiktir; fakat kendisinin içkiye iptilâsını ve Yıldırım Bayezidi içkiye alıştırdığını da yine hep birden yazıyorlar [58].

[55] Şarapdar İlyasın, Ali paşanın, Çelebiye mektup yazmasını müteakip Emir Süleyman tarafına geçmesi bir tesadûf eseri midir? yoksa bu adamın Ali paşa tarafından elde edilmesi neticesi midir? Burası meçhuldür. Ali paşanın, Çelebiye mukavemet etmeğe karar verdirmekle beraber el altından İlyası elde ettiğine ve bu suretle tehlikeyi atlattığına hükmlunabilir. Bu Şarapdar İlyasın, Çelebi Mehmedin küçük oğlu şehzade Mustafayı, para ve mevki mukabilinde biraderi İkinci Murada teslim eylediği de nazarı dikkate alınacak olursa bunun Ali paşa tarafından para ve mevki mukabilinde kendi taraflarına celbedilmiş olması kuvvetli ihtimal dahiline girebilir.

[56] Behiştî 40, Tâcüttevarih c. 1 s. 243, Solak zâde s. 102, Hammer tercemesi, c. 2 s. 100.

[57] Timur tarafından Osmanlıların Anadolu beylerinden aldıkları yerler yine kendilerine verilmiş olduğundan Anadolu'da bunun haricindeki yerler kasdolanmaktadır.

[58] Heşt bihişt padişahın içkiye inhimak ve bunun sirayetinden bahsederken:

(چون منشأ شیوع وانتشار این شیوه فسق فجور واستکثار آیین عشرت و غرور بمقتضای من یضل الله فله من هاد شامت سوء عاقبت وخسران خاتمت علی پاشا وزیر افتاد وبضاعت دین را بتناع نا بیدار دینا فروخته وسرمایه لذات باقی را دست داده ...)

(Üniversite kütüphanesi 619) yine İdrisi Bitlisi diğer bir yerde de şöyle diyor:

« در آن اوقات فرخنده ساعات چون درگاه دین و دولت و در مجامع نزت و عشرت رجوع بجوی مشاورت به علی پاشا ولد خیرالدین پاشا می بود و چون مردی خردمند و کار دیده بود و در هر مصلحت دینی و ملکی بر قول او اعتقاد تمام می نمود و پاشای مشار الیه در باب ارتکاب شرب شراب تناول اقتراح می ناب با آن منظومه کار بخش کامیاب یا وزیر صاحب تدبیر استشاره نمود که ... »

ve debdebe de anın icadı imiş [64]. Gerek devlet teşkilâtında yaptığı yenilik ve gerek hırs ve gururu ve dürüst hareket etmemesi, devlet ricaline kıymet ve ehemmiyet vermemesi gibi halleri sebebiyle Yıldırım Bayezidin beğleri kendisini sevmezlermiş; Yıldırım Bayezidin Ali paşaya karşı gösterdiği itimat ve anın sözüne ehemmiyet vermesinden dolayı bunlar padişaha bile güvenik imişler [65]. Muharebede askere ihtiyaç sebebiyle (جره‌خور Cerehor) ismiyle yardımcı kuvvet toplamağı iptida Ali paşa meydana çıkarmış ve Ankara muharebesine tekaddüm eden günlerde Cerehor yazmış ve hattâ Bizanstan bile Cerehor almıştır [66].

Çandarlı zade, Emir Süleyman zamanında da bütün devlet idaresini eline almış olup kendi âleminde zevk ve safa içinde yaşayan ve ve sohbet, şiir ve edebiyat meclisleriyle vakit geçiren Emir Süleyman devlet işlerine karışmaz olmuştu. 1403 de muahede akdi için Edirne'ye gelen Pietro Zeno, Ali paşanın bir ve herşey olduğunu beyan etmiştir [67]. Timurun Süleymana gönderdiği mektup ve anın tarafından verilen cevap Ali paşanın diplomatlığı eseridir.

[64] Aşık paşa zade s. 70 ve 189.

[65] (Hazreti padişah (yâni Yıldırım Bayeyit) ceri ve cesur, vakur ve gayyur olduğundan imâlû letâifilhiyele meyl ve râğbet buyurmazlardı; binaenaleyh kendilerine tariki necat ve savabı göstermek isteyenler dahi ifadenin yolunu bulamadıklarından başka halkın kendisine emniyet ve itimadı olmayan Ali paşa, devlet zuhuriyle beraber sadakat üze hizmette bulunan bir takım kudemâyı bendegâna tercih olunduğundan tarafı saltanata her taraftan inkisarı kulûb hasıl olmuş idi. Eğerçi Ali paşanın gerek Hudavendigâr Gazi merhumun zamanı hükûmetlerinde ve gerek asrı Bayezid Hânide devletin şân ve şükûhunu ziyade eyliyecek surette hidematı azîme ve nâfiaya muvaffak olduğu inkâr olunamaz; ancak bununla beraber kendisi ikbal harisi olup mizacında dahi ibda ve icat kuvveti olduğundan idarei heyeti devleti usulû mahsusa tahtına koymakla kendi bittabi mercii enâm oldu ve huzuzatı nefsaniyeye meyl ve râğbeti cihetiyle ihtişamatı zâideye saparak taazzum ve tevazu arasında bir mesleki garibe ittihazıyla müşarûn bilbeyan olmuş idi. Bu, işüişrete inhimakinden nâşi dairei mahremiyeti haricinde kalan ümeradan birisi huzuruna girdikte gayet az ve kısa sözler ile savup aldatmak mütalâasında oluşu hem erkânı devleti kendisinden ve hem hakikatı hale vakıf olmayan ahali-i memleketi padişahundan tenfire sebep olmuştur.) Hayrullah Efendi, c. 5 s. 97.

[66] Aşık paşa zade s. 77.

[67] F. Taeschner ve P. Wittek taraflarından Der Islam da neşredilmiş olan (sene 1929) Çandarlı vezir ailesine dair kıymetli yazıda Jorga'dan nakledilen (c. 1 s. 328 ilâ 336) bir notta «Andıros adası hâkimi Pietro Zeno 1408 senesinde sinyori tarafından Edirneye Emir Süleymanla müzakere için gönderilmişti; bu zat Çandarlı zade Ali paşanın osmanlı hükûmetinde bir ve her şey (Ein und alles) olduğunu beyan etmiştir.» denilmektedir. Pietro Zeno hakikaten Ali paşa zamanında Edirneye gitmişse de bunun 1408 olmayıp 1402-1403 olduğu Iorga'nın asıl metninde görülüyor (Geschichte des Osmanischen Reiches von N. Jorga, 1908 Gotha s. 328-329). Çünkü Ali paşa 1406 senesinin son ayının on sekizinde vefat etmiştir. Şu halde Der Islam mecmuasında 1403 tarihi sehven 1408 dizilmiş olacaktır.

Ali paşa, cömert, âlihimmat, tuttuğunu koparacak kudrette idi [68]. zamanına göre iyi bir kumandan ve icabında iyi bir diplomat ve lüzumu halinde de karşısındakini atlatmak kudretine malikti; kendisinin ulemâ ile hembezm olduğunu Âşık paşa zâde yazmaktadır; devlette yenilik yapması ve enerjisi ve ilmi kuvvetiyle sözünün üstün olması kendisine bir takım rakip kazandırmış ve fakat bu rakipler propagandalara rağmen Ali paşanın mevkiini sarsamamışlardır; bundan dolayı bütün hücum, halkı kendisinden tenfire yarayacak olan içkiye iptilâsı etrafında dolaşmıştır.

Ali paşanın vefatı hakkında tarihlerde ve terceme-i hale ait kitaplarda hakikate uygun olmıyan tarihler görülmektedir [69]; nerede vefat ettiği de kat'i surette bilinmiyor. Behiştî ve Hoca tarihlerine göre [70] Emir Süleyman ile Ankarada bulunurken vefat etmiştir. Tarihi Osmanî Encümeni mecmuasındaki vefatı senesini gösteren (807 H. 1404 M.) tarihi yanlış olup [71] bu yanlışlık sonradan tashih olunmuştur. Ali paşa 809 senesi Recep ayının yedinci cumartesi gecesi vefat etmiş ve nâşi İznik'te babasının yanına defnedilmiştir. İkisi bir höcerede yatan bu baba oğlun kabir taşlarının işçilikleri fevkalâde olup yazıları girift sülüstür [72]. Ali Paşanın yedi satır olan kabir kitâbesi şudur [73]:

ارتحل سيد الوزراء مرجع
اشراف الوری علی پاشا
بن خيرالدين پاشا جمل الله
الجنة مشواهمان دار
الفنا الى دارالبقا في ليلة

[68] Veziri mumâileyh nevcivan, kavi devlet ve sahibi tedbiri âli menzilet olmağın her neye ki kasedederdi eli erişürdü; hobrûyâna torlışurdu; hususa ان الله جميل الجبال kemâli ile mümtaz bir emiri celilülkadri sahibi râz idi. (Âli c. 5 s. 74.)

[69] Takvimüttevârih ile Güldestede (814 H. 1411 M.) Hadikatülvüzerâ ve ilâveli Esmarüttevârih de (813 H. 1410 M.) ve Müneccimbaşî ile Sicilli Osmanîde de doğruya yakın olarak (810 H. 1407 M.) seneleri gösterilmiştir

[70] Behiştî s. 41 ve Tâcüttevarih (c. 1 s. 249) Hayrullah efendi, Musa Çelebinin Sinop yoluyla Rumeliye geçerek Eflak üzerinden yürüyen Musa Çelebiye karşı Süleymanın İstanbul yoluyla Rumeliye gittiği sırada Ali paşanın yolda vefat eylediğini beyan etmektedir. (Cüz 6, s. 61).

[71] Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 5, s. 192.

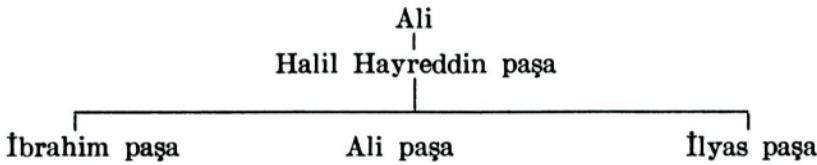
[72] İznikte Türk eserleri (A. Saim Ülgen) Vakıflar dergisi, sayı 1, s. 63.

[73] İznik ve Bursa tarihi (Koyunluoğlu M. Turgut) s. 138 ve Der İslam mecmuası, sene 1929 s. 90.

السبت السابع شهر رجب
لسنة تسع و ثمانماية الهجرية

Bu kitâbe bize Milâdî tarih ile Ali paşanın 1406 Birincikânunun 18 inci günü vefat ettiğini bildirir. Bursada Ali paşa camiinin önünde ve methalin solunda bulunup Ali paşanın vefatı tarihini gösteren (703 H. 1303 M.) tarihli kitâbe tabii yanlış olup sonradan buraya konmuştur.

Ali paşa vakıflarının tevliyet ve nezaretlerini evlâdı olmadığından Bursa kadılarına bırakmıştır. (796 H. 1394 M.) tarihli vakfiyesinde mütevellî ve nazır kendisinin himayesine mazhar olan meşhur Molla Fenârî ve bu (808 H. 1405 M.) tarihli vakfiyesinde de kardeşi Bursa kadısı İbrahimdi. Ali paşa 796 hicret senesi tertip ettirdiği vakfiyesiyle bir mescid ile bir zaviye vakfeylemiştir [74]. Mescidi Bursada kendi ismine mensup mahallede büyük Pınarbaşı mezarlığının şarkı cenubisindedir [75]; Ebu İshak Kâzerûnî müridleri için de bir tekke yaptırıp emlakından bir kısmını vakfeylediğini merhum Hüseyin Hüsameddin yazmaktadır [76]. Bu neşrettiğimiz vakfiye, zaviyesine ilâve olarak yapılmış olmalı. Silsilesi şöyledir:

Çandarlı ailesi İbrahim ve İlyas paşa kollarından yürümüş ve zamanımıza kadar gelmiştir.

Ali paşanın kölelerinden (Temürtaş ibni Abdullah) isminde biri ümerâdan olmuştur. Bunun (810 Recep, 1407 İkincikânun) ve (820 Muharrem, 1417 Şubat) tarihli iki vakfiyesi vardır [77]. Birinci vakfiyede (من الامراء والاكابر تمر تاش بك بن عبدالله عتيق المرحوم المغفور على پاشا) diye kendi

[74] Evkaf Müdüriyeti umumiyesi kuyudı kadime (Haremeyn birinci defter s. 108) ve Molla Fenârî makalesi (Türk Tarih encümeni mecmuası, sene 16, No. 18 195 s. 374) İzmit ve Bursa tarihi isimli eserde (s. 374) Bursadaki camiinin vakfiyesi tarihi (792 H. 1390 M.) senesi olarak gösterilmiştir.

[75] Çandarlı zadelerin vezir ailesi s. 90 (Der İslam sene 1929).

[76] Molla Fenârî makalesi (Türk Tarih encümeni mecmuası, sene 16 s. 372).

[77] Evkaf Umum Müdürlüğü kuyudu vakfiyyesi (müceddet Anadolu ikinci defter 1282 den başlar s. 259) ve (müceddet Anadolu sani s. 7).

ismiyle efendisinin ismi yazılı olup diğerinde ise أمير كبير معين الدين تيمرتاش (بن عبدالله) diye zikredilmektedir. Birinci vakfı Hayraboluda, ikincisi Edirnededir [78]. Tarihler bu Temürtaş ile meşhur Kara Ali oğlu Temürtaş'ı karıştırmışlardır.

[78] Çandarlı zâdelere ait İznikteki kabir kitâbeleri merhum Koyunluoğlu Memduh tarafından yazılan (İznik ve Bursa tarihi) isimli eserde neşrolunduğu gibi bunlara ait İznikteki türbe ve camilerinin mimari ehemmiyeti ve pek sanat-kârane olan kabir taşlarının işçiliği hakkında kıymetli Mimarımız B. A. Saim Ülgen' in değerli bir yazısı Vakıflar dergisinin birinci sayısında plân ve resimleriyle beraber neşredilmiştir.

[illegible][illegible]

II. RÁKOCZI FERENCZ VE TEVABİİNE^[1] DAİR YENİ VESİKALAR

TAYYİB GÖKBİLGİN

İstanbul Üniversitesinde Tarih Asistanı

XVIII. asır başında cereyan eden macar hürriyet ve istiklâl hareketinin kahramanı RÁKOCZI'ye ait şimdiye kadar neşredilen vesikalar ve yapılan tetkikler birçok ciltleri ihtiva etmektedir [2]. Ateşli bir vatanperver mükemmel bir kumandan ve teşkilâtçı olan Rákoczi'nin Macar istiklâlini tekrar tesis ve Karpatlar havzasında, eski bir mazisi ve zengin bir ananesi bulunan, Macar devletini Habsburg ve Avusturya idaresinden ayırarak, BOCSKAY [3] ve BETHLE N'in [4] telâkkilerine az çok müşabih fakat daha radikal bir şekilde millî yolda ilerletmek istiyen bu hareketi birçok âmillerin tesiriyle muvaffak olamamış, Prens, evvelâ Lehistan'a sonra Fransa'ya ve nihayet Türkiye'ye iltica etmişti.

Rákoczi'nin Türkiye'ye gelişi Avusturya ile vukubulan 1128 (1715) harbinde kendisinden istifade edilmek istenmesi yüzünden olmuş [5]

[1] Ahmed Refik'in koyduğu bu tabiri, kısa ve veciz bulduğumuz için, biz de kullanıyoruz. Karácson İmre Rákóczi-Emigráció sözü ile hepsini kastetmektedir; tevabii için Macarlar bundan başka bujdoso (émigrés, exilé), menekültek (réfugiés, émigrés) de demektedirler.

[2] Bu hususta neşredilen kaynaklar ve etütler hakkında yapılmış bibliyografyalar: I. Emeric Lukinich, *Les éditions des sources de l'histoire hongroise 1854-1930 s. 68-70 Budapest, 1931.*

II. Dr. Karácson İmre, *A Rákóczi-Emigráció török okmányai 1717-1803 s. 158-160 BP. 1911.*

III. Asztalos Miklos, *II. Rákóczi Ferenc és kora s. 488-492 BP. Dante.*

[3] Erdel prensi Bocskay İstván, ölümü 1606.

[4] Osmanlı İmparatorluğuna çok dostane bir şekilde bağlı bulunan Erdel Beyi Bethlen Gábor 1613-1629.

[5] Bu keyfiyeti Ahmed Refik, kısmen Raşit tarihinden naklen, «*Memalik-i Osmaniyyede kral Rákóczi ve tevabii, İstanbul 1333*» adlı eserinin mukaddimesinde izah etmektedir. Bu hususta Dr. Karácson 1716-1718 harbi esnasında, o zamana kadar ecnebi memleketlerde bulunan, Rákoczi hareketinin baş mümessillerinin, Macaristan'ın taliinin müsait bir istikamete sevkini türk silâhlarından bekledik-

ve bundan sonra ölünceye kadar hayatı (1735) burada, türkler arasında geçmiştir. Bizi bilhassa bu bakımdan alâkadar eden «Râkôczi ve tevabii» hakkında arşivlerimiz birçok vesika ihtiva etmektedir. Bu vadede, yani Türk arşivlerinde buna dair ilk araştırma yapan ve vesika neşreden Dr. KARACSON İmre olmuş, (Türkiye'deki çalışması 1907—1911) [1] sonra da AHMET REFİK Divan-ı Humayun name ve mühimme defterlerinden, buna müteallik diğer kayıtları neşretmiştir. Birincisinin uzun ve yorucu gayretleri, ikincinin şükranına değer mesaisinden sonra Macar istiklâl kahramanlarının Türkiye'deki hayatları oldukça aydınlanmıştı. MİKEŞ'in, Tekirdağ'ından mevhum bir halaya yazılmış olup gerek mülteciler gerekse Türk içtimâî hayatına ait birçok malûmatı ihtiva eden mektupları ile birlikte Türkiye'ye dair orijinal vesikalar bunlara münhasır kalıyordu. Halbuki kendisinin 1717—1735, tevabiinin 1803'e kadar ikamet ettiği Türkiye'de, Râkôczi ve tevabiine ait, daha birçok vesaikin bulunacağı tabiidir. Son senelerde yapılan muhtelif arşiv tasnifleri [2] neticesinde bu mevzula alâkadar daha bir takım vesikalar meydana çıkmıştır, ki biz burada bunlardan bahsetmek istiyoruz.

Bu yeni vesikalar şimdiye kadarki tetkikatı değiştirmiş olmamakla ve politik bakımdan meseleye pek mühim birşey ilâve etmemekle beraber Râkôczi ve tevabiinin Türkiye'deki hayatlarına, Türk makamları nezdinde yaptıkları muhtelif teşebbüslere ve bilhassa tahsisat ve aidatlarına dair dikkate şayan malûmat sunmaktadırlar. Bu vesikaları şu suretle tasnif etmek mümkündür:

1 — Mültecilerin tahsisatları (nafaka bahaları) hakkında arzuhâl veya temessükleri.

A: Arzuhâl, muhasebe kayıtları, telhisi hâvi vesikalar [3].

lerini ve harbin başladığı esnada, 1716 da (8 zilkade 1128 e ait bir vesikanın mevcudiyetinden anlaşıldığı üzere) Türkiye'de (Hotin ve Belgrat) toplandıklarını kayıt ve 1717 de III. Ahmet'in daveti ve mültecilerin de rica ve ısrarları üzerine Râkôczi'nin onlara iltihak ettiğini ilâve ediyor. Dr. Karacson İmre, A Râkôczi-Emigratio török okmányai 1717-1803 Budapest 1911.

[1] Şahsı ve faaliyeti hakkında Necip Asım'ın Tarihi Osmanî Mecmuası No. 8 deki makalesine müracaat.

[2] Tafsîlât için bk. Dr. Fekete Lajos, *A török Léveltárügy* (Levélt. Közl. 1939) (Türk arşiv işleri, macarcadan çeviren Tayyip Gökbilgin, Devlet Matbaası 1939).

[3] 1. İbrahim Müteferrika, 9 muharrem 1138: 18 eylül 1725 (Emirî. III. Ahmet 1791).

2. Bendegân-ı Macarlûyan, 8 muh. 1148: 1 haziran 1735 (vesika 1).

3. İbrahim Müteferrika, 8 muh. 1148: 1 haziran 1735 (Cev. Ha. 6927.)

B: Temessük, muhasebe kayıtları, telhisi hâvi vesikalar [1].

2 — Rákóczi, generaller veya başbuğların herhangi bir iş hakkındaki arzuhalleri.

A: Rákóczi'nin, Eszterházy'nin ölümü vesaire hakkındaki arzuhâl tercümesi (kaime) ve muameleli evrak (vesika 7).

B: General Bercsényi'nin (vesika 8), General Forgách'ın (vesika 9) istidaları.

C: کتخدای باب مجارلویان Horváth Ferenc'in (vesika 10), Başbuğ Mikes'in (vesika 11) arzuhalleri.

3 — Muhtelif yerlere sarfı lâzım gelen paralar hakkında hazine tezkereleri.

A: Rákóczi'ye ait muhtelif harcirahlar [2].

4. Cráky, Zay, İbrahim Müteferrika, جزالان و بکرادکان مجارلویان 27 rebiülev. 1150: 27 Mayıs 1737 (Cev. ha. 5256).

5. Hambereci başı Ahmet paşa, 7 Rebiülah. 1150: 6 haziran 1737 (vesika 2).

6. Mustafa, defterdar vekili, 5 muh. 1151: 26 nisan 1738 (Cev. ha. 114).

7. Kralzade Rákóczi (Rákóczi József) 5 saf. 1151: 26 Mayıs 1738 (Cev. ha. 7912).

8. İbrahim Müteferri a, 9 rebiülev. 1151: 29 haziran 1738 (Cev. ha. 7911).

9. Tursek kaptan, 5 zilka. 1151: 15 Şubat 1739 (Cev. ha. 5456).

10. Rákóczi tevabii, 10 cemaziyyülev. 1152: 16 ağus. 1739 (Emirî 1. Mahmut, 16782).

11. Binbaşı Tursek, 2 recep 1152: 1. teş. 1739 (vesik 3).

12. Kralzade tevabii, 21 şev. 1152: 21 I. kân. 1740 (Cev. ha. 4929).

13. Daszti (ceneralı macarf, 9 muh. 1154: 28 mart 1741 (Cev. ha. 3301).

14. Daszti, 29 rebiülev. 1154: 15 haziran 1741 (Cev. ha. 7624).

15. Tursek kaptan, 29 recep 1155: eylül 1742 (Cev. ha. 6609).

16. Tursek, 27 rebiülev. 1158: 30 nisan 1745 (Cev. ha. 6908).

17. İstefan Takaro قره قلاقی (ماروله، مارون؟)، 23 rebiülahar 1161: 22 nisan 1748 (Cev. ha. 4809).

18. Mikes, 1172: 1758 (Cev. ha. 1808).

19. Baron Ligor بارون لغویک طایفه مجارلویان 26 şev. 1180: 27 mart 1767 (Cev. ha. 3961).

20. Szakmári András Başbuğ, 9 muh. 1187: 2 nisan 1773 (Cev. ha. 6826).

21. Köszegi Antal زوجة اش یانقو باش 16 rebiülah. 1200: 16 şubat 1786 (vesika 4).

22. Szakmári János Başbuğ, 3 şaban 1215: 20 I. kânun 1800 (Cev. ha. 2362).

23. Szakmári János, 15 şev. 1215: 2 mart 1801 (vesika 5).

[1] 1. Csáky, 24 rebiülah. 1159: 17 mayıs 1746 (Cev. ha. 1154).

2. Janko Baş, 12 cemaziyyülah. 1161: 9 haziran 1748 (Cev. ha. 4988).

3. Csáky, 24 saf. 1165: 13 II. kâ. 1652 (vesika 6).

4. Mikes, 6 rebiülev 1163: 28 I. teş. 1659 (Cev. ha. 992).

5. Pápai Antal بابا اندول باشبوغ 12 saf. 1176: 2 eylül 1762 (Cev. ha. 6041).

6. Nefaro لعارو عمار 25 recep 1178; 19 II. Kâ. 1765 (Cev. ha. 3775).

7. Pápai Antal بابا اندون باشبوغ 25 zilkade 1178: 16 mayıs 1765 (Cev. ha. 3778).

8. Köszegi Antal زوجة یانقو باش 28 rebiülev. 1188: 8 haziran 1774 (Cev. ha. 5176).

9. János زوجة باشبوغ 17 cemaziyyülev. 1200: 18 mart 1786 (Cev. ha. 4898).

[2] 1. Gelibolu'ya gelen Rákóczi'ye rikâb-ı humayun hazinesinden 480000 akçe verilmesi, 25 zilka. 1129: I. II. teş. 1717 (Emirî III. Ah. 14242).

B: Rákôczi ve tevabiine ait aylık tayinat bedelleri [1].

C: Rákôczi ve tevabii için muhtelif yerlerde tutulan hane icarları [2].

D: Rákôczi'nin nezdine tayin edilen Müteferrika İbrahim, tercüman, çavuşlar ve yeniçerilere ait nafaka bahaları [3].

2. Rákôczi'nin Gelibolu'dan Edirne'ye kadar harcirahı 160000 akçe (1000 kurş) 5 zilhic. 1129 : 10 II. teş. 1717 (vesika 12).

3. Rákôczi'nin Gelibolu-Edirne harcirahından fazlasının iadesi, gurrei zilhicce 1129 : 6-21 II. teş. 1717 (Emirî III. Ah. 13859).

4. Rákôczi'nin Edirne'den İstanbul'a seyahatı esnasında muhtelif arabaları için, 16 ramazan 1130 : 13 ağustos 1718 (İbnüle. ha. 1329).

5. Rákôczi'nin Edirne'den İstanbul'a harcirahı 160000 akçe, 17 ramazan 1130 : 14 ağustos 1718 (İbnüle. ha. 1329).

6. Rákôczi'nin Edirne'den İstanbul'a seyahatı esnasında muhtelif malzeme için masraf, 17 ramazan 1130 : 14 ağustos 1718 (İbnüle. 1329).

[1] 1. Rákôczi ve Forgách'ın Edirne'de şaban 1130 : tem. 1718 tayinatları (İbnüle. ha. 1329)

2. Rákôczi ve Forgách'ın Edirne'de ramazan 1130 : ağustos 1718 tayinatları (İbnüle. 1329).

3. Kapı kâhyası Horváth Ferenc'in 1131 : 1719 yılına ait iki aylığı (bir aylık 8000 akçe) (İbnüle. ha. 1317).

4. Tekirdağ'ına gelen Eszterházy'nin bir aylık nafaka bahası, 9 şaban 1133 : 5 haziran 1721 (İbnüle. ha. 912).

5. Rákôczi ve tevabiinin bir aylık tayinatları. 26 saf. 1135 : 7 I. Kânun 1722 (vesika 13).

6. Rákôczi ve generallerin saf. 1138 : I. teş. II. teş. 1725 aidatları (İbnüle. ha. 919).

7. Rákôczi ve generallerin cemaziyülah. 1138 : şubat 1726 aidatları (İbnüle. ha. 1419).

8. Rákôczi ve generallerin Tekirdağ'ında rebiülah. 1140 : II. teş. I. kânun 1727 tahsisatları (vesika 14).

9. Rákôczi, generaller ve iki maiyetinin zilka. 1142 : mayıs / haziran 1730 tahsisatları (İbnüle. ha. 942).

[2] 1. Rákôczi'nin Edirne'de oturduğu konağın tamir masrafı (64600 akçe) 21 zilhic. 1129 : 20 II. teş. 1717 (vesika 15).

2. Edirne'de tutulan bir evin ramazan 1130 : ağustos 1718 icarı (İbnüle. ha. 1306).

3. Rákôczi, Forgách ve tevabii için Yeniköy'de tutulan evlerin zilka. 1131 : eylül I. teş. 1719 icarları (12920 akçe) (İbnüle. ha. 1329).

4. Rákôczi ve tevabii için Tekirdağ'ında tutulan 24 evin 1136 : 1723/1724 senelerinde muhtelif aylarına ait icar bedelleri (bir aylık 13765 akçe) (İbnüle. ha. 919).

5. Rákôczi ve tevabii için Tekirdağ'ında tutulan 20 evin muh. 1140 : ağustos eylül 1727, rebiülah. 1140 : II. teş. I. Kân. 1727, cemaziyülev. 1140 : I. Kân. 1727 II. Kân. 1728 aylıkları (Emirî III. Ahmet 13823).

[3] 1. Edirne'de Rákôczi nezdindeki 6 açvuşun bir aylık nafaka bahası, 7 zilhic. 1129 : 12 II. teş. 1717 (Emirî III. Ahmet 14522).

4 — Râkôczî'ye, tevabiine ait muhtelif işler hakkında muhtelif makamlara verilen emirler.

A: Buğdan voyvodasına Eszterházy ve Máriássy generaller hakkında (vesika 18 a).

B: Timür hisarı (تيمور حصاری) kadısına ve voyvodasına aynı generallerin oraya iskânları hakkında (vesika 18 b).

C. Eflâk voyvodasına general Csáky hakkında (vesika 18 b).

D: Hotin'e kadar olan yerlerin kadılarına, askerî ve mülkî makamlarına Râkôczî'nin gönderdiği adamın himayet ve siyaneti hakkında (vesika 19).

E: Tekfürdağ kadısına ve yeniçeri serdarına Râkôczî ve generallerinin atlarına kifayet miktarı çayır verilmesi hakkında (vesika 20).

F: Belgrad ve Vidin muhafızlarına Macarlûlardan beşli neferi tertip edilmesi hakkında (vesika 21).

G: Edirne mollasına, Edirne Bostancıbaşına Râkôczî'nin tevabiinden فرہ نجفكو ve الماس'ın sorguya çekilmek üzere İstanbul'a sevkî hakkında (vesika 22).

H: Eflâk voyvodasına Bükreş'te gizlenmiş olan «Erdel kralının ırkından» غوروق nam Macarlûnun» elde edilmesi (استجلاي) hakkında (vesika 23).

2. Edirne'de Râkôczî nezdindeki 6 çavuşun bir aylık nafaka bahaları, 3 ramazan 1130 : 31 temmuz 1718 (İbnüle. ha. 1329).

3. Yeniköy'de Râkôczî nezdindeki 2 çavuşun recep 1131 : mayıs / haziran 1119 ve zilka. 1131 : eylül I. teşrin 1719 aylıkları (İbnüle. ha. 1329).

4. İbrahim Müteferrika ve rüfekasının bir aylık tayinatları, 26 saf. 1135 : 7 I. Kân 1722 (vesika 16).

5. Tekirdağ'ında Râkôczî nezdinde bulunan 80 yeniçerinin 1137 : 1724/1725 senesine ait muhtelif aylıkları (İbnüle. ha. 846).

6. İbrahim Müteferrika ve arkadaşlarının aylıkları, 22 cemaziyülev. 1138 : 26 II. Kân. 1726 (Emirî III. Ahmet 13965).

7. İbrahim Müteferrika ve arkadaşlarının cemaziyühah. 1138 : şubat 1726 aylıkları (İbnüle. ha. 1419).

8. İbrahim Müteferrika ve arkadaşlarının ramazan 1138 : mayıs 1726 aylıkları (Emirî III. Ahmet 14755).

9. Tekirdağ'ında 80 yeniçerinin 1138 : 1725/1726 senesine ait muhtelif aylıkları (İbnüle. ha. 1250).

10. İbrahim Müteferrika ve arkadaşlarının rebiühah. 1140 : II. teş. I. Kân. 1727 tayinatları (vesika 17).

11. Tekirdağ'ında 80 yeniçerinin 1141 : 1728/1729 senesinin muhtelif aylarına ait aylıkları (İbnüle. ha. 1255).

12. Aynı miktar yeniçerinin bir aylığı, 25 rebiülev. 1142 : 18 I. teş. 1729 (Emirî III. Ahmet 14570).

5 — Raporlar :

A: Rákóczi'nin, Avusturya kuvvetleri ile olan harpleri hakkında, İstanbul'daki adamına gönderdiği mektubun hulâsası (vesika 24).

B: İstanbul'daki Avusturya elçiliği başkâtibinin Avrupa devletlerinin siyasî durumu hakkında Babıâli'ye verdiği rapor (vesika 25).

C: Buğdan voyvodası Ligor'un (ليغور) Macaristan meseleleri hakkında gönderdiği rapor (vesika 26).

6 — Hattı Humayunlar (yesika 27, 28, 29).

Rákóczi ve tevabiinin Türkiye'de ikametleri esnasındaki malî vaziyetleri, aldıkları paranın, gördükleri yardımın derece ve nisbeti şimdiye kadar en az meşgul olunan bir meseledir. Bu hususta neşredilen vesikalar ise Karácson'un eserindeki mahdud bazı dokümanlara inhisar etmektedir. Türk arşivindeki son tasnif tecrübelerinin ortaya koyduğu bu materyeller-ki zamanla daha pek çoğu meydana çıkacaktır - hem Macar mültecilerinin malî vaziyetlerini, hem de o devirdeki (XVIII. asrın başları) Osmanlı İmparatorluğu maliyesinin ne surette ve hangi formüller dahilinde işlediğini, kısmen olsun, aydınlatmaya yarayabilecek mahiyettedir.

Filhakika, Rákóczi hakkında yapılan etütlerde, onun Türkiye'deki malî vaziyetine dair az çok farklı fikirlere rastlıyoruz. Bazı Macar tarihçileri Rákóczi'nin Türklere çok az para aldığını, bu paranın evinin masraflarını bile karşılamaya kâfi gelmediğini söylüyor ve bu cüz'i meblâğdan, o esnada Lehistan'dan kovulan zevcesine de, mahrumiyet çekmemesi için, az birşey çıkarmak lâzımgeldiğini ilâve ediyor [1]. Diğer biri verilen paranın az olduğunu, Rákóczi'nin Türkiye'de Erdel'deki gibi debdebeli bir hayat yaşadığı hakkında eskiden hâkim kanaatların artık bir efsaneden başka birşey olmadığını zikrediyor [2]. Buna mukabil Mikes «Efendimiz burada büyük bir hürmet görmektedir, kâfi derecede para veriyorlar. O kadar ki Fransa'da altı senede vermedikleri parayı burada bir senede veriyorlar» demektedir [3].

Türk vesikaları üzerinde uzun boylu tetkikatta bulunan Dr. Karácson'un, Mikes'in verdiği bu malûmat hakkındaki şu mutalâasını hakikatin tam bir ifadesi olarak kabul etmek, herhalde, daha doğru olur: «Babıâli Rákóczi'yi Türkiye'ye davet ettiğinden ve mülteci Macarları himayesine aldığından itibaren hemen hemen bir asrı dolduran

[1] Asztalos Miklós, *II. Rákóczi Ferenc és kora, Budapeşt-Dante s. 453.*

[2] Marko Arpád, *II. Rákóczi Ferenc 1676-1735, Bp. 1935 s. 73.*

[3] Karácson, *aynı eser s. 4.*

nesiller devamınca [1] bazan az, bazan çok bir hassasiyetle bunların iâşe ve ibatesi hakkında ihtimam göstermiştir. Mikes'in umumî bir şekilde bahsettiği şeyin sıhhatini vesikalardaki rakamlar bütün teferuatı ile teyit ediyorlar» [2].

Biz de bu hususta bazı rakamlar zikrederim:

Rákóczi'nin 1130 (1717/18) da günde 9021 (İbnüle. 1329), 1140 (1727 28) da 7500 (İbnüle. 1428), 1142 (1729/30) da 4000 (İbnüle. 942) akçe tahsisat (nafaka baha) aldığı görülmektedir. Gelibolu'dan Edirne'ye kadar harahirahı 1000 kuruş yani 160,000 akçe, ertesi sene Edirne'den İstanbul'a kadarki harahirahı da aynı miktardır. (İbnüle. 1329). Ancak bu vesikalardan (aynı vesika) ayrıca, bu seyahat esnasında kullanılan 14 sirem arabası için 18666, öküz arabaları için 53600 akçe sarfedildiğini görüyoruz. Kendisi ve tevabii için Tekirdağ'ında isticar edilen 24 evin (ayda 420 akçe hesabıyla) bir aylığına 13765 akçe verilmektedir (İbnüle. 919). Generallerden, Rákóczi ile birlikte Edirne'de bulunan, Forgách günde 732, Eflâk'ta iken Eszterházy 350, Csáky 300, 1138 (1726) da Máriássy günde 240, Csáky 240, Bercsényi 600 (İbnüle. 919), 1142 (1729/30) da, mültecilerin tahsisatlarında umumî bir tenzilât yapıldıktan sonra, Csáky ve Máriássy günde 180'er akçe almaktadırlar. Mamafi general Csáky'nin 1165 (1751) de yevmî nafaka bahasının 1438 akçe olduğunu görüyoruz (Cevdet. 5892). General Daszti (داستی) [3] günde 260, «بابا يانوس جنرال» [4] lâkabı ile gösterilen (Cevdet. 6926)

[1] Ahmet Refik, Mevzuubahs eserinin mukaddemesinde, I. Mahmud'un, Rákóczi József'in vefatı üzerine, macarların muhafazası hakkındaki, divanı humayun mühimme defterlerinden aldığı, hattı humayûnundan bazı satırlar naklediyor: Aradan bir çok zaman geçmesine rağmen «herhalde مرفه الحال و مطمئن البال olmaları emrine sarfı vûsat ve kudret edüp bir neferinin rencide-i hatır olmalarından «جنرال غایت الغایه حذر و محاببت eylemeniz» (methâl 9) demesi Rákóczi'nin hatırasının ne kadar canlı yaşadığını ve tevabiinin terfih edilmesinin ne derecede arzu edildiğini kâfi derecede gösterecek bir delildir.

[2] Karácson, *aynı eser*, s. 4.

[3] Karácson, general Daszti'nin, isminden de anlaşılacağı üzere İtalyan olup Rákóczi József ile birlikte Türkiye'ye geldiğini, onun ölümünden sonra birden bire göz önünden kaybolduğunu söylemektedir (aynı eser s. 116). Karácson'un ona ait neşrettiği vesikalar 1150 : 1738 tarihlidir. Bizim bulduğumuz vesika ise 4 sene sonraya aittir; şu halde daha bie müddet burada rol oynamış demektir.

[4] Ehemmiyetli şahıslar, bu meyanda Başbuğ nasbedilen mülteciler, bazı vesikalarda general olarak gösterilmektedir. Meselâ بارون زای جنرال مجار Mikes'in de «جنرال میکش باش مجارلویان» ünvanını taşıyan bir mührü mevcuttur (Cev. ha. 992). Raşit, sadrazam Ali paşanın (Şehit) Rákóczi ile temasa çalıştığını söylerken «... kâtib-i esrarı olan بابای یانی nam ademini dahi lûtf-u kerem ile tatyip.» (cilt 4. s. 371) ettiğinden bahseder. Daha o zaman mühim bir vazife ifa ettiği söylenen بابای یانی ile buradaki جنرال بابایانوش'un aynı şahıs olduğunu söylemeğe lüzum yoktur.

Pápai János 200, kapukethudası Horváth Ferenc evvelâ 120 sonra 80, «مارون زاکي بكزاده مجار» ismi ile vesikalarda adı geçen Zay 1148 (1735/36) de 240 (Cevdet. 6926), 1150 (1737/38) ramazanında günde 1740, şevvalde 300 akçe (Cevdet. 5256) almaktadırlar.

Başbuğ olanların ücretleri daha fazladır. «بابا اندول باشبوغ (اندون)» adı ile vesikalarda ismi geçe Pápai Antal 1176 (1762/63) da günde 412, 1178 de (1764/65) 304 (Cevdet. 3778), «زان ولد سافاري باشبوغ طائفة مجارلويان» 25 (Cevdet 4894), Mikes günde 696 (Cevdet 992) akçe almaktadır. Mamafi buna aykırı olarak günde 30 akçe alan başbuğ da mevcuttur (Cevdet 6826). Yanko baş kaptan 60, Tursek [1] adlı kaptan 70 (vesika 3) akçe almaktadırlar ki, diğerlerine nazaran mütevazi bir ücrettir. Diğer taraftan Rákóczi Edirne'de iken nezdine 6 çavuş tayin edilmiştir. Ramazan 1130 (ağustos 1718) da her biri günde 40, İstanbul'a geldikten ve adetleri de ikiye indikten sonra her biri günde 54 akçe almaktadır. Tekirdağ'ında bunların yanında 80 yeniçeri görüyoruz. Hepsinin bir günlüğü yalnız 240 akçedir (İbnüle. 1255). Bidayetten beri Rákóczi'ye refakat eden İbrahim Müteferrika [2] ise günde 50, tercüman Mustafa 30, iki çavuştan her biri 60 akçe almaktadırlar (vesika 16, 17). Bundan başka Rákóczi ve generallerin atları için Tekirdağ'ında bahası tarafı mirîden verilmek üzere miktarı kâfi çayır tahsis edilmiştir (vesika 20). Bütün bu malûmat, Karácson'un dediği gibi, Mikes'in sözlerini rakamlarla tamamen teyit edecek mahiyettedirler.

Rákóczi ve tevabiine ait malî materyaller veren vesikaların mahiyeti ve cereyan eden muamele hakkında da birkaç söz söylemek isteriz. Zira, bunun, istikbalde hazırlanacak ve tamamen aydınlatılmış olarak ortaya konacak olan, «Osmanlı Devleti Diplomatiği» nin, belki de, küçük bir safhasını teşrihe, veya hiç değilse vaz'a, çalışan bir teşebbüs karakteri olacaktır.

Mevzuubahs vesikalar umumiyetle iki nevidir: Bir kısmı mültecilerden bir veya bir kaçının veya başbuğlarının arzuahalleri ile baş muhasebe kayıtlarını, derkenar ve telhisi, tezkeresi verilmek üzere emri havidirler. Bu neviden olan diğer bir kısmı da İbrahim Müteferrika ve tercümanın imzasını taşımaktadır. Bu vesikalar eğer alınmış bir para için yazılmışsa o vakit «تمك» oluyor, sonunda «nafaka bahamızı..... yedinden tamamen ahz-ü kabz olunmağla..... yedine işbu temes-

[1] Binbaşı Tursek hakkında Karácson da iki vesika nesrediyor (CVII., CLII). Neşrettığımız vesikanın muhteviyatı da orada zikredilmiştir. s. 137.

[2] İbrahim Müteferrika hakkında Dr. Karácson'un makalesine ve tarih Encümeninin zeyline müracaat: *TOEM*. nr. 3 (ağus. 1326).

yapılıp, tezkeresi verilecek olan, hesabı çıkarılıyor [1]. Bunun üzerine telhisi yazılmakta, mevzuubahs kimsenin mevzuubahs zaman için nafaka bahası olan ve miktarı tesbit edilen meblâğın tezkeresi verilmek babında emr-ü ferman reca edilmektedir. Arzuhal veya temessükte olduğu gibi telhistede de tarih yoktur. Telhisdeki imza ise ekseriya okunaksızdır. Ancak baş muhasebe kayıtlarında ayrı ayrı tarih mevcuttur. Bu telhisi müteakip sadrazamın «telhis (arz) mucibince tezkere verilmek emrimdir (buyuruldu)» havalesi ve tezkere yazıldığı vakit, vesikada son muamele olan «تذکره داده» kaydı birer tarih taşımaktadırlar.

Daha muahhar, meselâ 1161 (1748), bazı vesikalarda baş muhasebede eski hesap çıkarıldıktan sonra «با فرمان حفظ اولویان مهرینه مطابقدر» diye ayrıca meşruhat verildiği görülüyor. Bu derkenarın tarihi ve yazısı evvelki kaydinkine tamamen tetabuk ettiği için aynı masada tesbit edilmiş olması kabul edilebilir. Bundan sonra evrakın sadrazama gittiği, onun da «عزتلو دفتردار افندی کوروب اعلام ایلیسون دیو اسرمدر» kaydı ile ita edilecek ve tezkeresi verilecek meblâğın tahakkuk ettirilmek üzere baş muhasebeye iade ettiği ve ancak bundan sonra ita emrinin verildiği görülmektedir. Mamafi bu şekli her vesikada, hattâ daha muahhar vesikalarda, bulamıyoruz.

محسوب شده فرموده و برای ایراد و مصرف عن جانب محاسبه اول تذکره خزینه نوشته بر موجب
ممهور عمر ضحال طوسک قبودان عن مجارلویان و درکنار و تلخیص و فرمان عالی و با فرمان شریف
تذکره داده فی ۱۴ شوال ۱۱۵۱

$$\begin{array}{r} \text{فی یوم} \\ ۷۰ \\ \text{ایام} \\ ۳۰ \\ \hline ۱۲۰ | \quad ۲۱۰۰ \\ \text{بحساب} \end{array}$$

وجه مشروح اوزره رمضان شریف ابلق — ۱۷ نفقه بها سیچون تاریخ مزبورده یالکز اون
یدی بچق غروشه خزینه تذکره سی ویرلیدی دفترده مقیددر فرمان دولتلو عنایتلو سلطانم حضرتلرینکدر
فی ۲۹ شوال ۱۱۵۱ (Cev. ha. 5456)

واجب عن غرة شعبان سنة ۱۱۷۸ الى غاية رمضان سنة منه بر موجب ۲ قطعه تمسک ممهور و مسفور [1]

$$\begin{array}{r} \text{فی یوم} \\ ۳۰ \\ \text{ایام} \\ ۵۹ \\ \hline ۱۲۰ | \quad ۱۷۷۰ \end{array}$$

دولتو، عنايتو (سمادتلو) ، Arzuhal veya temessükteki elkap umumiyetle ،
 1748) 1161 (1748) dır. Bunun yerine bilhassa 1161 (1748)
 tarihinden sonraki vesikalarda kısaca «وجه تحریر حروف اولدرکه» yazıldığı
 müşahede olunuyor. Mamafî bu formül de kat'î değildir. Zira 1180
 (1766/67) ve 1200 (1785/86) (Cevdet 3961, 5151) tarihli bu nevi evrakta
 evvelki elkap yazılmıştır. Buna mukabil telhisdeki elkap hemen tamamen
 aynıdır : «عرض بنده لیدرکه عرض بنده لیدرکه، عرض بنده لیدرکه»

Bu neviden olan bazı arzuhal sahiplerinin isteği, bazan, tayinat-
 larının bir gümrükten diğer birine nakledilmesi oluyor. 1161 (1748)
 tarihli ve استنان تقارو [25] imzası ile verilen bir arzuhalde (Cevdet 4809)
 arkadaşı یاقو kaptanla [26] Edirne'de nafaka bahalarını almakta iken
 arkadaşının tayinatını İstanbul gümrüğü mukataası maline naklettir-
 mesi ile kendisinin de diğer macarların yanına, Tekfürdağı güm-
 rüğüne nakli istenmektedir. Baş muhasebede ayrı ayrı fakat aynı
 suretle kayıtları çıktıktan sonra vaki telhiste müstedinin bu arzusu
 tasvib edilerek nakline ferman isteniyor, «تلخیص موجبہ نقل اولونق امرمدر
 امر داده ۲۳ ر سنہ ۱۱۶۱ (22 Nisan 1748) ۲۰ ر سنہ ۱۱۶۱ (19 Nisan 1748)
 derkenarları ile bu keyfiyet kat'iyet kesbediyor. Esasen bütün vesika-

حساب

عروش اسدی

۱۰ — ۱۴ ۱۶۰

[14.5 kuruş 10 para esedî kuruştur. 120 sağ akçe bir esedî kuruşa tekabül
 etmekte, bir esedî kuruşun 160 akçe hesabıyla 14.5×160 mukabil tutarı da bazan
 gösterilmektedir.]

بيک يوز تيمش سکر سنمی شمان شريفک غره سندن رمضان غايه کلنجہ ايکی آيلق اولق
 اوزره حساب اولوندقدہ يالکز اون درت بچق غروش اون پاره ايدر فرمان دوللو سلطانم
 حضرتلر يکدر في ۱۳ ذی القعدة ۱۱۷۸. (Cev. ha. 3775).

[25] Bu arzuhâlde «karakollukçu macarlu» lakabını taşıyan ve استنان لعارو tel-
 histe باروله şeklinde geçen bu ismi Karácson başka bir vesikada Nafero? şeklinde
 kaydetmektedir (vesika CLIX).

[26] Yanko kaptan Avusturya ile cereyan eden 1737-1739 harplerinde türk
 ordusunda büyük yararlıklar gösteriyor, bir müddet Edirne'de, Tekirdağ'ında son-
 ra, general Csáky ile geçinemediği için, (Karácson vesika CLXII), İstanbul'da
 ikamet ediyor. Bu malûmatı veren Karácson (s. 145) vesikalarda Yanko baş kap-
 tan diye anılan bu adamın hüviyetine ve menşesine dair bir kayıt bulamadığını
 ilâve ediyor. Mevzuubahs bu arzuhalde kendisinden bir yerde یاقو کوسکی diye bah-
 sedilmekte, bu itibarla Köszegi ailesine mensup olduğu zannını uyandırmakta
 ve Karácson'un yalnız zevcesini bu aileden göstermesinin bir yanlışlık olmasını
 hatıra getirmektedir.

larda mevzuubahs olan yalnız dört gümrük vardır [1]: İstanbul, Edirne, Tekirdağı, İzmir... Mamafi Tekirdağı ve İzmir müstakil değildirler: İstanbul gümrüğü mukataatına mülhak Tekfürdağı malı (Cevdet. 2362), İstanbul gümrüğü mukataası mülhakatından İzmir gümrüğü malı (Cevdet. 5151).

Rákóczi mensubininin sonuncularından olan « زان ولد ساقاری » Szakmári János'un 1215 (21 II. Teşrin 1800) tarihinde yazdığı bir arzuhâlde, 1197 (1783) senesinde macarluyan başbuğluğuna yevmiye 30 akçe ile tayin ve bu keyfiyet cülûsu humayunda tecdit edildiği halde bir müddetten beri gümrükçü tarafından verilmediği ve hatta geçmişlerin de istirdadına teşebbüs edildiği bildiriliyor ve eskiden olduğu gibi « يك مدار ميثت » olan bu yevmiyenin itası rica ediliyor. Karácson ve Ahmet Refik neşriyatında mevcut olmayan bu vesikadaki baş muhasebenin derkenar ve divanı humayun tercümanının takririnden, biz, mülteciler hakkında 1153 (1740) den sonra Babıâlinin tatbik ettiği muameleyi, Tekirdağı'nda yerleşenlerin miktarını, tayinatın şartı tevcihini vesaireyi öğreniyoruz. Buna göre bu tarihte 44 kişi iskân ve kendilerine « تكفور طاعی کرکندن اخذ ايتك محلولونی وقوعنده اخره توجيه اوليوب » 1740 akçe yevmiye tayin edilmiştir. Bilâhare bu miktar azalıyor ve nafaka bahaları irad ve masraf için kaleme geldiği vakit de Divanı Humayun tercümanı vasıtası ile hayatta olup olmadıklarının tahkiki esas tutuluyor. Müstedinin nafaka bahasının ise hini tertipte tayin edilenlerden olmayıp sehven tevcih edildiği ve fakat 10 seneden fazla bir zamandır verilmesi ile sehvi sabıkından sarfınazarla itasının muvafık olacağı bildiriliyor (vesika 5).

İkinci nevi vesikalar arzuhallerde mevzuubahs olan hazine tezkereleridir. Küçük kıt'ada olup farsça ibareli ve siyakat rakamlıdır. Kırılın, tevabiinin, İbrahim Müteferrika, tercüman ve kral nezdine tayin edilen neferlerin nafaka bahaları, hane icarları, harcirahları ve sairinin hesabını göstermektedirler [2]. (vesika 12, 13, 14, 15, 16, 17).

[1] Mültecilere ait masrafların bazan doğrudan doğruya hazine-i âmireden (Emirî III. Ahmed 14523) veya rikâb-ı humayun hazinesinden (Emirî III. Ah. 14242) verildiği vakidir. Bir vesikada (Emirî III. Ahmed 14522) «yüz otuz senesi Edirne cizyesi malinden ola» diğer birinde de (İbnüle. 1329) «taşra kağıt emini rusumundan ola» denildiği görülmektedir.

اسرمدر
وريله
ثمن خرج راه راقوچی قرال ختمت عواقبه بالخیر درجن امدہ عن کلیبولی [2]
الی ادرنه که عن عطیة مکارم علیہ حصرت شهریاروی عن خزینة رکاب همایون احسان وداده فرموده
الواقع دا سنه ۱۱۲۹ این قدر مبلغ عن خزینة طاهره داده فرموده ازان سبب عن جانب محاسبه اول
تذکره خزینة نوشته بر موجب فرمان عالی فی رسنه ۱۱۲۹ ل

Rákóczi ve tevabii hakkında muhtelif yerlere verilen hükümler de gene umumiyetle, malî hususat ön plânda yer tutmakla beraber muhtelif işlere taallûk ediyorlar. Bu emirlerden bazıları, o havalide bulunan macar generalleri için Buğdan ve Eflâk voyvodalarına verilmiştir:

General Eszterházy, II. Rákóczi Frenc'in macar istiklâl hareketinde büyük rol oynamış, teşebbüsün ümitsiz vaziyete düşmesi üzerine, Lehistan'a iltica etmiş ve Szatmár anlaşması (1711) üzerine orada kalmıştı. Pasarofça muahedesile biten Türk-Avusturya harbi başladığı zaman davet üzerine Türkiye'ye gelen general bazı harekâta bulunmuş ve Rákóczi'nin Edirne'de, İstanbul'da kaldığı zaman hatta Tekirdağı'na nakli esnasında evvelâ Buğdan'da sonra Bender'de ikamet etmiştir. (vesika 18). Onun, henüz, general Máriássy ile Buğdan'da bulunduğ[u] [1] esnada bir an evvel Bender'e nakil (بای و جکان) ve ikamet ettirilmeleri hususuna dair Buğdan voyvodasına gönderilen hükümdür. Kendisine günde 350 akçe, adamlarına aynı tayinat — Buğdan voyvodası tarafından ödenmek fakat Buğdan cizyesinden mahsub edilmek üzere — verilmesi emredilen bu yazı [2], voyvodanın şikâyetinden bahsetmektedir. Hakikaten Eszterházy Moldva prensile bir türlü anlaşmamış, karşılıklı şikâyetleri [3] ile Babıâliyi meşgul etmişlerdir. Melfufu olan kâğıt gene bu generallere fakat bir sene sonraya aittir. Avusturya elçisi Virmond'un 1720 iptidasında yaptığı teşebbüs üzerine general Eszterházy ve Csáky Serez sancâğında Demirhisar kazasına

عروش | ماره
المد
۱۶۰
ماسها
۱۶۰۰۰۰

بالکوز آلتس بیک آقچدر تحریراً فی ۵ رسنه ۱۱۲۹ (Vesika 12)

[1] General Máriássy de kendilerile birlikte iken daha evvel Ruscuk'tan İstanbul'a Rákóczi'nin yanına geliyor. Gelirken maiyetinde bulunan bazı neferlerin Buğdan'a general Eszterházy'nin yanına gönderildiği kapukâhyası Horváth Ferenc'in arzuhalinden anlaşılmaktadır (vesika 10).

[2] Karácson'un eserinde, Buğdan voyvodasının Eszterházy'yi şikâyet eden mektubuna sadrazamın Bender'e nakledilmeleri hakkında telhis yazılmış aynı tarihli (II camaziyüllahar 1131 : 30 nisan 1719) bir vesika (LII) mevcuttur. Gene bu vesikada, deftere bu generalin 350 akçe ve neferlerinin aynı tayinatlarının kaydedilmiş olduğu zikredilmektedir.

[3] Eszterházy'nin Buğdan voyvodası aleyhindeki şikâyeti Karácson'un eserinde LIII numaradadır. Bundan ferman-ı şerifle kendilerine tayin edilen tahsisatın Buğdan voyvodası tarafından verilmediği, bu vaziyete bir nihayet vermesi hususunda, yaptıkları ricaları dinlemediği kaydedilmiştir.

nakledilmişlerdi Bu vesika Eflâk ve Buğdan voyvodalarına ve Demirhisar kadısına hükümleri ihtiva etmektedir. Eszterházy, kendi askerleri ve Máriássy'nin askerleri Bender'de ikamet etmekte ve tahsisatları (tayinat baha ve aynı tayinat) Buğdan voyvodası tarafından, Csáky ve general Bercsényi'nin askerleri Eflâk'ta ikamet etmekte ve tayinatları Eflâk voyvodası tarafından ödenmekte iken, Demirhisar'a kadarki bütün menzillerde ihtiyaçları gene onlar tarafından görülerek bu kasabada ikamet eylemeleri mevzuubahs kimselere emrediliyor. Burada da tahsisatları aynıdır: Eszterházy 350, Csáky 300 sağ akçe tayinat baha, askerleri «بار مشروقيه (230—240 dirhem) اولق اوزره بهر نفريه» almaktadır. Bender ve Eflâktaki neferleri nakle birer mübaşir tayin edilmiştir. Demirhisar kadısından ve voyvodasından bu neferlerin mevcut olanları hakkında yoklama defteri tanzim edilerek mübaşirle irsali istenmektedir, «tedarik ve tamamen... zaruret ve müzayaka çekirtmeyip» verilen tahsisat ve işlerinin Demirhisarı mukataası ve Serez ihtisabı ve Serez âdet ağnamı mukataaları malinden mahsup edileceği de bu vesikada ayrıca tasrih edilmektedir. Bu generaller oraya gitmişler fakat çok kalmıyarak Tekirdağ'na nakledilen arkadaşları yanına gelmişlerdir. Bu aradaki zaman için, şimdilik, başka bir vesikaya mâlik değiliz.

Ruscuk'da bulunan Bercsényi'nin [1], Lehistan'dan davet edildiği vakit kendisine yevmiye 4000, ailesi ve hizmetkârlarına 2000 akçe nafaka baha tayin ve ihsan buyurulmuş iken şimdi ancak cem'an 2000 akçe verildiği ve çok müzayakada bulunduğu hakkındaki, arzuhalı

[1] Bercsényi, II. Rákóczi Ferenc'in en yakın arkadaşı, macar istiklâl hareketinin, Prensten sonra, en büyük kumandanıdır. Rákóczi Fransada iken o Lehistan'da bulunuyordu. Türkiye'ye geldikten sonra Ruscuk'ta Csáky ve diğer generallerle kendi kendilerine bazı askeri hareketler hazırlamakla meşgul idiler. Pasaroçca muahedelerinden sonra ailesiyle (zavcesi Csáky ailesine mensup yüksek aristokrat bir kadındı. Tekirdağ'ında bile memleketindeki asılzade usullerine göre yaşamış ve herkesle temas etmemiştir) İstanbul'a gelerek (15 İ. Ka. 1718) Beyoğlunda ikamet etmiştir. Virmond Viyana'dan döndüğü vakit Fransa elçisi onu Beyoğlundan uzaklaştırarak Tarabya'ya göndermiştir. Zira elçi onunla aynı mahallede ikamet etmek istemiyordu. Rákóczi'nin daima muhitinde görmek istediği bu general o sırada İstanbul'a gelen Rus elçisi Daskow ile -ki Lehistanda iken tanışıyorlardı-, Kayser aleyhine bir türk-rus anlaşmasını ihzar ve temine çalışan Rákóczi arasında tavassut yapmış, fakat bu adamın ciddi bir işe yaramayacağını anladıktan sonra derhal bırakmıştır Tarabya'dan hususî bir gemi ile Tekirdağ'ına nakledilen Bercsényi orada aldığı tahsisatla (günde 600 akçe) muntazam ve diğerlerine nazaran daha müreffeh bir hayat yaşamıştır. Evvelâ karısı sonra da 1725 de kendi ölmüştür. Asztalos Miklós, *aynı eser*, s. 453, 454, 455.

1718 iptidalarında ve padişahın bizzat sefere çıkacağı kanaati mevcut olduğu bir zamanda yazılmış ve gerek kendisinin, gerekse halen *چرنو* da aynı fena vaziyette buluna Csáky'nin sefaletten kurtarılması istirham edilmiştir. Mahrumiyet ve ıstıraplarını en kuvvetli kelimelerle ifade etmeye çalışan bu mektupta, «*جزال و باش وکیل مجارلویان*» diye imza atan, Bercsényi'nin şu satırları 1717 hadiselerini hulâsa etmek ve gelecek seneler için olan ümidi göstermek itibarile dikkate şayandır: «gerçi sene-i sâbıkta ümit ve murat ettiğimize göre Efendim *رافوچی* kral yanımızda bulunmadı ve süyufumuz kuvvetile Macaristan'a girip hizmet eylemek müyesser olmadı ve lâkin belkim *وتالی حضرتلری* bundan sonra nasip ve mukadder ede...».

Neşrettiğimiz vesikalardan yalnız birisi (vesika 7) doğrudan doğruya Rákóczi'ye aittir. Eszterházy'nin o sırada Tekirdağı havalisinde zuhur eden bir sâri hastalık esnasında ölümü ve perişan bir halde bulunan ailesi efradının Lehistan hududuna kadar iâşe ve nakillerini talep münasebeti ile yazdığı, Karácson'un ise neşrettiği vesikalarda ancak ismini zikrettiği [1], bu mektup sadrazama hitaben yazılmıştır [2]. Asıl mektubun tercümesi olduğu bildirilen bu yazıda (قائمه) bundan başka gerek Fransada kalan zevcesinin ölümü haberile müteallim bulunduğu, gerekse salgın hastalığın sirayetinden korktuğu, sadrazamın mektubuna nail ve istediği çadırların [3] vasıl olmasından da memnun olduğu bildirilmektedir. Vesikanın diğer tarafında, Rákóczi'nin teklif

[1] Dr. Karácson'un saray arşivinden kaydıyle neşrettiği bu vesika adı geçen eserde XCI numara altındadır,

[2] Macar tarihçilerinden Angyal Dávid sadrazamın, Rákóczi'nin, daha İstanbul'da ikameti esnasında, tavsiyelerini memnuniyetle dinlediğini ve Avusturya elçisi Virmond'un Rákóczi'yi bu sebepten uzaklaştırmak istediğini, fakat Tekirdağ'ına gittikten sonra da Babiâli nezdindeki nüfuzunun azalmadığını bildirmekte, hatta Türkiye'de bir rus diplomatik mümessilinin daimî surette kalmasında müessir olduğunu iddia etmektedir. Keza ona göre, 1721 deki türk-Venedik ihtilâfı arasında sadrazam Rákóczi'nin, tahriri olarak sunduğu, mütalâasına istinaden harp yapmaktan sarfınazar etmiş ve Babiâliyi çok heyecana düşüren 1722 Rus-İran harbinde'de, Rákóczi, Türk-Rus hududu hakkında bir plân yapmak suretile Türk-Rus anlaşmasının akdine hizmet etmiştir. Angyal Dávid, *II. Rákóczi Ferenc* 567 (*Történelmi Tanulmányok*, Budapeşt, Ak. nşr.).

[3] Rákóczi, Mikes'in mektuplarına nazaran, civardaki acı sulara gittiği vakit, maiyeti halkı ile çadırlarda kalmıştı. Ricası üzerine, 14 hazine (küçük çadır), bir tane oba (keçeden yapılmış büyük çadır), bir tane alelâde çadır (askeri), altı sekban çerkesi itası için 4 cemaziyyülahar 1134 (20 mart 1722) tarihli bir fermanın verildiğini Karácson, vesikaları arasıda (LXXXVIII.), zikretmektedir. Bu vesika 5 ay sonra olduğuna göre, mevzuubahs 5 çadırın, evvelkilere ilâveten sonradan gönderildiği tahmin edilebilir.

eylediği gibi [1] yani «harcirahlarına medar olacak bir akçeleri olmamağla... altı aylık tayinat bahası hesap ve ehl-ü etbainın harci-rahları için ihsan olunmak üzere...» müteveffa generalin şavval 1134 (temmuz/ağustos 1722) iptidasından itibaren günde 300 sağ akçeden altı aylık tahsisatı olan 442,5 kuruşun itasına dair muhasebe kaydı ve telhis vardır. Pasarofça muahedesinin 15 inci maddesinde ismi geçen ve Türkiye'de hudutlardan uzak bir mahalde iskân olunarak murad edildiği veçhile ailesi ile birlikte yaşayabileceği tasrih olunan bu generalin ölümünden sonra da, Babıâli, general hayatta imiş gibi, altı aylık tahsisatını tahakkuk ettiriyor ve artık Türkiye'yi terk etmesinde bir mahzur olmayan ailesine harcirah olarak veriyor.

Rákóczi, istiklâl harbi esnasında, Avusturyalılarla altı büyük harp yapmıştı. Bunların sonuncusu 22 ikinci kânun 1710 da Romhány civarında vukubulmuş ve Kurucz ordusu bidayette muvaffak olmuş fakat sonra, sayıca çok faik olmasına rağmen, bozguna uğramıştı. Bu cenkten 23 gün sonra Rákóczi'nin İstanbul'daki adamına gönderdiği mektubun Türkçe hulâsasında (vesika 24) bu harbin tafsilâtı ve bu esnadaki askerî harekâtın sureti cereyanı yazılmaktadır. Avusturya kumandanları Sickingen ve Saint—Croix adetçe çok üstün bir kuvvete karşı disiplinli bir ordu ile mühim bir muvaffakiyet elde etmişlerdi. Fakat bu rapor bize bir mağlûbiyetten bahsetmemektedir. Bilâkis bazı muvaffakiyetleri haber veriyor. Düşmanın kuvvetini olduğundan çok [2] gösterirken kendi kuvvetinden bahsetmeyişi [3], zayıatını az gösterişi [4] bu raporun sıhhat ve hakikatinden şüphe ettirmektedir. Mamafî bu harbi her iki tarafta kendisi için bir zafer ad ve hadîsatı kendi noktai nazarına göre muhakeme etmiş olabilir. Diğer taraftan Rákóczi'nin Babıâli ile daimî surette temasını muhafaza eden adamına, bazı mülâhazalarla, kasden bu şekilde idareikelâm ettiği de hatıra

[1] Karácson'un bu hususta neşrettiği bir vesikada (XCI) Rákóczi'nin, ölen Eszterházy'nin ailesi için, generalin 6 aylık tahsisatından başkaca harcirah verilmesini de talep ettiği, Babıâlinin de bu teklifi kabul ederek hem o aylık tayinatı olan 442,5 kuruşun hem de ayrıca Lehistan hududuna kadar ailesine ve hanesi halkına harcirah verilmesi için ferman-ı âli sudur ettiği ve bu hususta zilhicce 1143 iptidası (1-10 mart 1722) tarihinde tezkere yazıldığı bildirilmektedir. Mevzuu-bahs tezkerenin itasını bildiren bu vesikada ise harcirahları için 442,5 kuruşun verilmesi kaydedildiği fakat ayrıca bir harcirah itasının mevzuu-bahs olmadığı görülmektedir.

[2] Sickingen'in ancak 1500 kişilik kuvveti vardı. Asztalos M., *aynı eser*, s. 351.

[3] 3000 leh, litvan, tatar süvarisi, 500 İsveç zırhlı askeri olmak üzere 12000 kişi. Asztalos M., *aynı eser*, s. 351.

[4] Bu kayıp 16 zabıt 386 nefer idi. Asztalos M., *aynı eser*, s. 352.

gelebilir. Çünkü bu hareketin harici yardımlara gittikçe daha fazla ihtiyaç gösterdiğini kabul ettiği bir devrede bulunuyordu. Fakat, herhalde, bu noksan tercümeden ziyade, vesikanın aslı bize daha tam ve sahih bir fikir verir ve bizi tenvir eder.

Diğer raporlardan biri Pasarofça muahedesinin ferdasında Avrupa vaziyetine dair İstanbul'daki Avusturya elçiliği baş kâtibinin verdiği, diğeri de İmparatoriçe Mari Terez devrinde Avusturya-Macaristan münasebetlerine ait Buğdan beyinin gönderdiği iki şayanı dikkat vesikadır (vesika 25, 26). Dolayısıyla bu mevzua taallûku, Rákóczi ve tevabiinin Türkiye'deki ikameti ve Habsburg'ların bütün Macaristan mukadderatına tamamen hâkim oldukları zamana ait bulunduğu için bu küçük koleksiyona dercedilmesi uygun görülmüştür.

Kral Rákóczi ile ilgili, III. Ahmet devrinde, tarihsiz üç Hattı Humayun mevcuttur. Birincisi sadrazam tarafından, İspanya'dan Rákóczi nezdine gizlice gelerek elçiye terfik edilecek bir kimse hakkında, yazılan arizaya padişahın derkenarını (Hattı Humayun) havidir. Mesele malûm olduğu, yani Rákóczi'nin Edirne'de bulunduğu esnada (28 I. Teşrin 1717—14 ağustos 1718) ve mevzuubahs elçiyi [1] mart içinde kabul ettiğine göre bu vesikanın 1718 şubatı sonunda veya martı iptidalarında (evahiri rebiulevvel 1130 veya evaili rebiulahır 1130) yazılmış olması icabeder. Bu sırada sadrazam Kayserili Mehmet Paşadır. Babıâli Eugen de Savoie tarafından vurulan darbenin tesiri altında ve acı realitenin zaruretleri karşısında, daha ziyade sulh müzakerelerine mütemayildir. İngiltere ve Holanda elçileri de bu hususta oldukça gayret göstermektedirler. Fakat Rákóczi'nin macar milli hareketini Habsburg'lara karşı tekrar muvaffakiyetle sevk ve idare etmesinin, aynı istikametteki diğer bir hareketle ahenktar bir iş birliği yapması takdirinde, belki vaziyeti bir dereceye kadar tamiri, belki de harbin mukadderatını tamamen değiştirmesi mümkün olabilecektir ki, bu, hatıra gelmektedir. Bu üçüncü yardımcı ve müttefikin İspanya olamayacağını kim temin eder? Daha elçinin geleceğinden kimsenin malûmatı yokken Edirne'de Rákóczi ile sadrazam arasında cereyan eden müzakerelerde (17 I. Kânun 1717 den sonraki günlerde) Rákóczi İspanya—Avusturya arasında yakın bir harp olması ihtimalini ortaya sürerek harbe ve mukavemete devamı tavsiye etmişti. Gerçi sadrazam,

[1] İspanya kralının elçisi olarak gelen bu adam, Bossimène, maceraperest bir Fransız binbaşısıdır ve o an için İspanyol politikasının emrinde hareket etmektedir. İspanya hariciye nazırı Kardinal Alberoni, Rákóczi'nin mektuplarını aldıktan ve gönderdiği kimselerle temas ettikten sonra bu adamı bir muhabir olarak göndermiş fakat vaziyet değiştiği takdirde onu tamamen kendi haline bırakmayı düşünmüştü. Asztelos M., *aynı eser*, s. 449.

ona kendisile İspanya kralı namına müzakere yapmağa mezun olup olmadığını sorduğu vakit müsbet bir cevap verememiş, ancak, İspanya kralı V. Filip'i, Türklerin bu vadiye müzakereye hazır oldukları hakkında, temin edebilirse buna muvaffak olabileceğini vadetmişti [1]. Sonra 4 II. Kânun 1718 de padişah tarafından kabul edildiği vakit de bu ihtimalleri derpiş eden bir muhtırayı takdim etmişti [2].

İşte bu esnada ve bu haleti ruhiye tesiri altında bulunan sadrazam «... bundan mukaddemce iade olunan İspanya elçisi için mübaşir olan Seyyid Mehmed ağa kulları henüz gelmemekle yeni gelecek İspanya elçisi nerede müsadif olursa alup getirmesi için izni humayun buyrulur ise...» diye yazarken bu ümidin tesiri altında gibi görünmektedir. Bununla beraber padişahın verdiği cevap makul ve kat'idir: «nihanî gelecek elçiye Devleti Aliyye tarafından âdem iktiza eylemez ve gelecek elçi Devleti Aliyyeye gelmeyup kralı mezkûre gelecek olmağla ne vakit gelürse kralı mezkûre varmasına beis yoktur âdem tayin eylemiyesin». Bunu yazarken , padişahın, nihanî gelecek elçi ile ciddi birşey konuşmak mümkün olmayacağını, bu sıfatla hareket edenlerin hiçbir mesuliyet ve taahhüt altına girmeden kendi menfaatlerini temine çalışmak isteyeceklerini, düşündüğü tahmin edilebilir. Filhakika Bossimène, Râkôczi'ye gelişi güzel vaitlerde bulunmuş fakat ne onunla bir anlaşma imza etmeğe yanaşmış, ne de türklerle doğrudan doğruya teması arzu ettiğine dair bir zan uyandırmak istemiştir [3]. Diğer taraftan Alberoni de, bu iş Avrupa'da duyulduğu ve Kayserin Papa nezdindeki elçisi, bir kardinalın böyle bir harekette bulunmasını protesto ettiği vakit, hiç tereddüt etmeden böyle bir teşebbüsü inkâr etmiş, bu ithamı iftira olarak tavsif eylemiştir [4].

İkinci Hattı Humayun gene tarihsizdir; fakat maaline nazaran aynı şahıslar arasında ve aynı tarihlerde, belki biraz daha sonra, yazıldığı tahmin olunabilir. «Galiba avni hakla askeri islâm düşmana galip olur ve bu sene zarfında dahi zuhur eden düşman münhezim olur.» 1717 harplerini ve 1718 için harp niyetlerini göstermekte ve «... Râkôczi kral ve İspanya ahvallerin müzakere için mübarek rikâbı humayunu mülûkânelerine yüzüm sürüb ikindiyecek müzakere olunacaklar bertaraf olurdu» fıkrası da Râkôczi'nin müttemadi gayretlerini ve İspanya'nın bir müttefik olmak ihtimalinin belirlediği 1718 senesi baharını, galip bir ihtimal olmak üzere, Bossimène geldikten sonra cereyan eden konuşmaları hatırlatmaktadır. Filhakika Râkôczi'nin

[1] Asztalos M., *aynı eser*, s. 447.

[2] Asztalos M., *aynı eser*, s. 448.

[3] Asztalos M., *aynı eser*, s. 449.

[4] Asztalos M., *aynı eser*, s. 450.

sadrazamla, yukarıda bahsettiğimiz, konuşmalarını müteâkip sulh partisinin zayıflayıp harbe devama karar verildiği bir an olmuştu [1]. Hattı Humayunda «ben de nekadarmüştakım hemen teşrif eyle» bu husustaki kanaati takviye edecek mahiyette telâkki olunabilir.

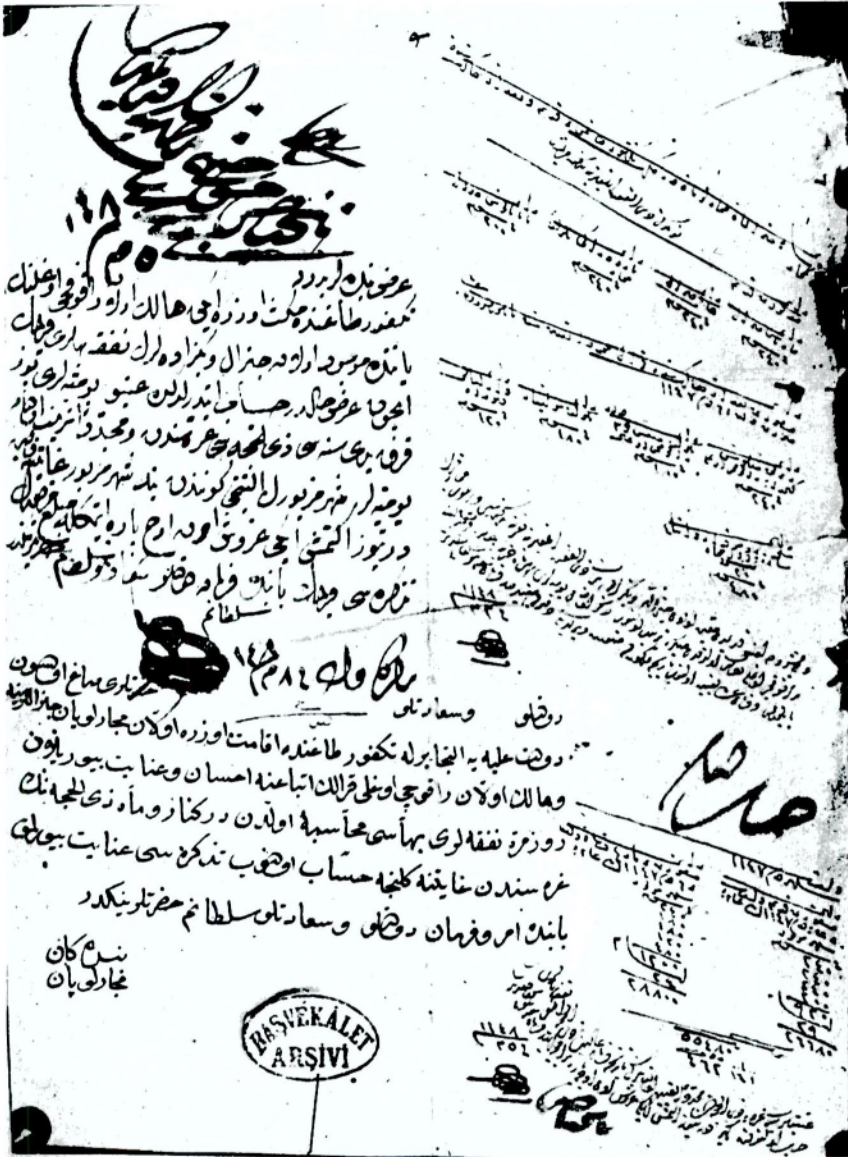
Üçüncü hattı humayun daha muahhar devre aittir. Tekirdağı'na iskân edilen Rákóczi bu işe memur olan kapucubaşı ile, siyasî vaziyet hakkında, yeni bir muhtıra (bir kıt'a kaime) takdim etmektedir. Evvelce şifahen arzedilen bu husus sadrazam tarafından... «hâlâ manzuru humayunu mülûkâneleri olmak üzere merfuu rikâbı humayunları...» kılınıyor. Rákóczi Tekirdağı'na 24 nisan 1720 de vasil olmuştur. Bu muhtırayı iskânına memur kapucubaşı ile gönderdiğine nazaran mayıs — haziran 1720 (cemaziyelahir — recep 1132) tarihli bir vesika olabilir. Filhakika bu sırada Rákóczi, İspanya ve Rusya hakkında ümit ettikleri tahakkuk etmemekle ve bu hususta sukutu hayale uğramış bulunmakla beraber, gene bazı projeler tertip etmekten hâlî kalmıyor, hazırladığı muhtıraları padişaha ve Fransa kralına göndermekte devam ediyordu [2].

Avrupa'nın umumî siyaseti hakkında vazıh fikirleri olan ve devletlerin birbirleriyle münasebetlerine binnisbe daha iyi vakıf bulunan Rákóczi, gönderdiği muhtıralarla padişahın ve Türk devlet ricalinin daha geniş ve daha objektif düşünmesine hizmet ediyordu. Bunu Hattı Humayun (mezburun yazdığı kaimede bazı kelâmları hariç olamayıp) açıkca göstermektedir. Problemler bu vesile ile de daima dikkat nazarı altında tutulmaktadır: «... Def'i lâzım gelen nemçelûnun akdenize donanma çıkarması vakı midir...», «... çıktığı halde ne tarafta tersane inşa edecektir», «Şah nider». Haricî vaziyet Fransa ile sıkı ve dostane münasebetin teminini bir an evvel arzu edecek bir haldedir; padişah bunu tacil ediyor: «... Ference'ye gidecek çelebi ne zaman gider».

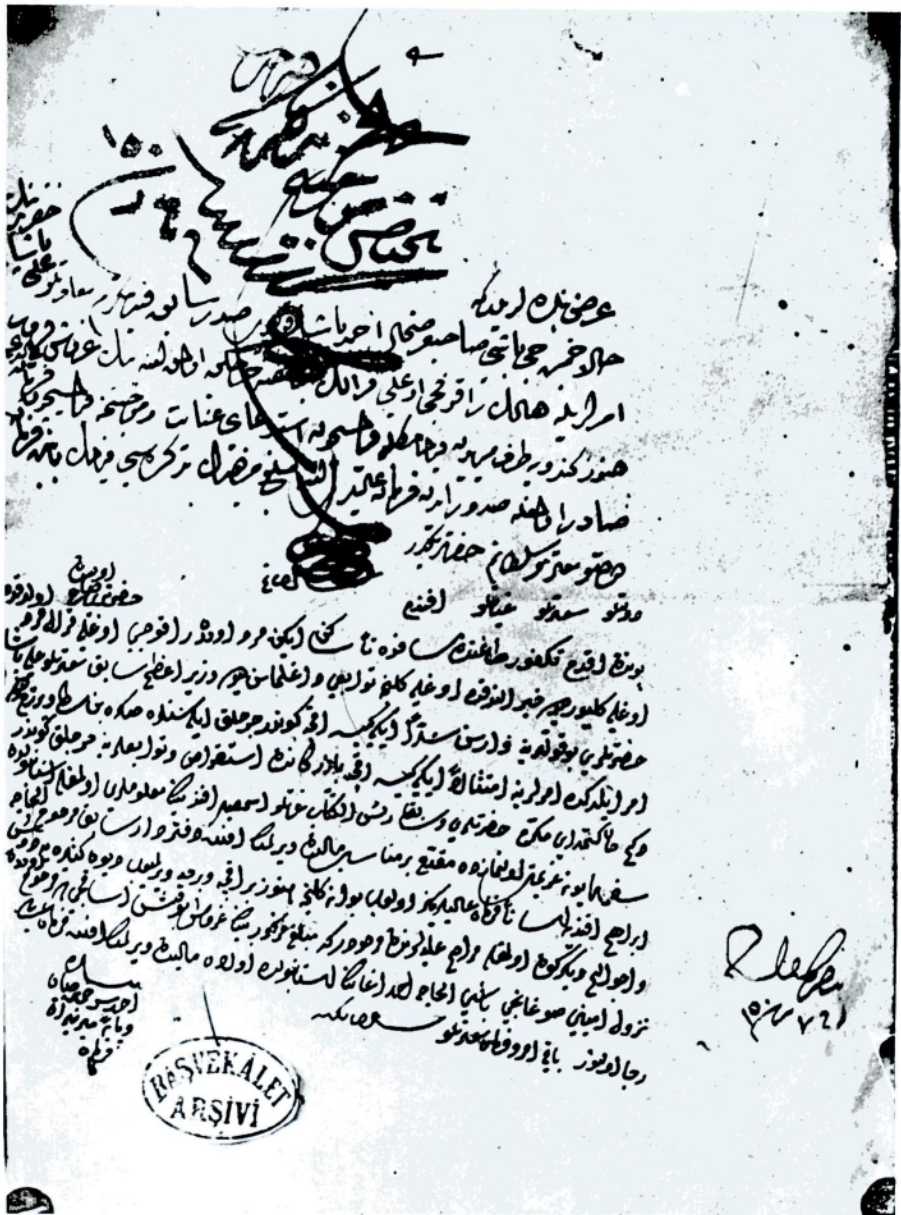
Rákóczi ve tevabii hakkında bu defa ele geçen vesikalar üzerindeki şu kısa, belki de çok noksan, tetkik ve izah tecrübesine burada son verirken bu mevzua dair arşivimizin daha birçok malzeme sakladığı ümidinde bulunduğumuza tekrar işaret edeceğiz. Bu meyanda, Rákóczi'nin türk devlet ricaline takdim ettiği muhtıraların meydana çıkması bu devir tarihini daha çok aydınlatacağında şüphe yoktur. Keza bu mevzua yakından uzaktan temas eden vesikalarda hem Rákóczi ve tevabiinin hem de bu zaman türk tarihinin muhtelif cephe-leri üzerinde ortaya yeni yeni tetkik imkânları koyacaklardır. Bu arzu ve ümidimizin istikbalde tahakkukuna intizar etmek, temenni ederiz ki, her halde boş olmayacaktır.

[1] Asztalos M., *aynı eser*, s. 447.

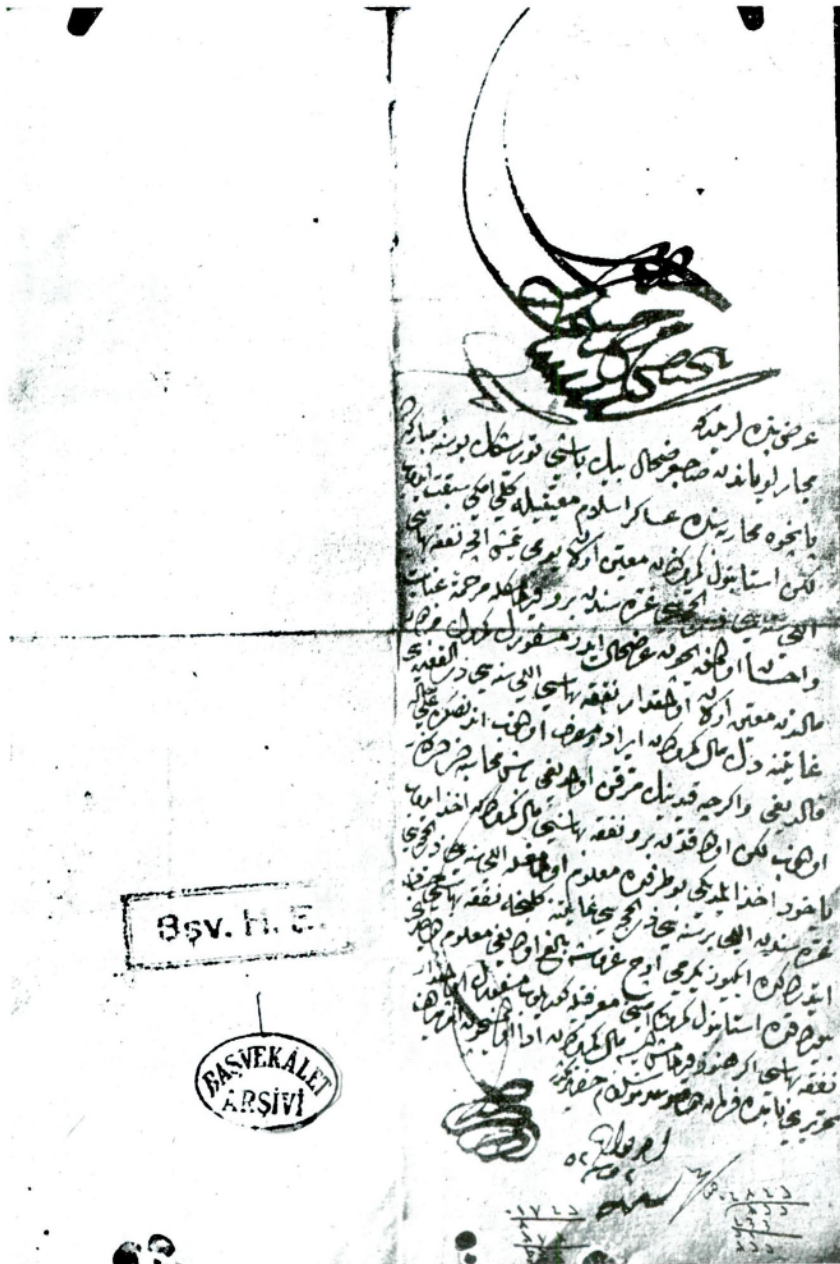
[2] Asztalos M., *aynı eser*, s. 457.

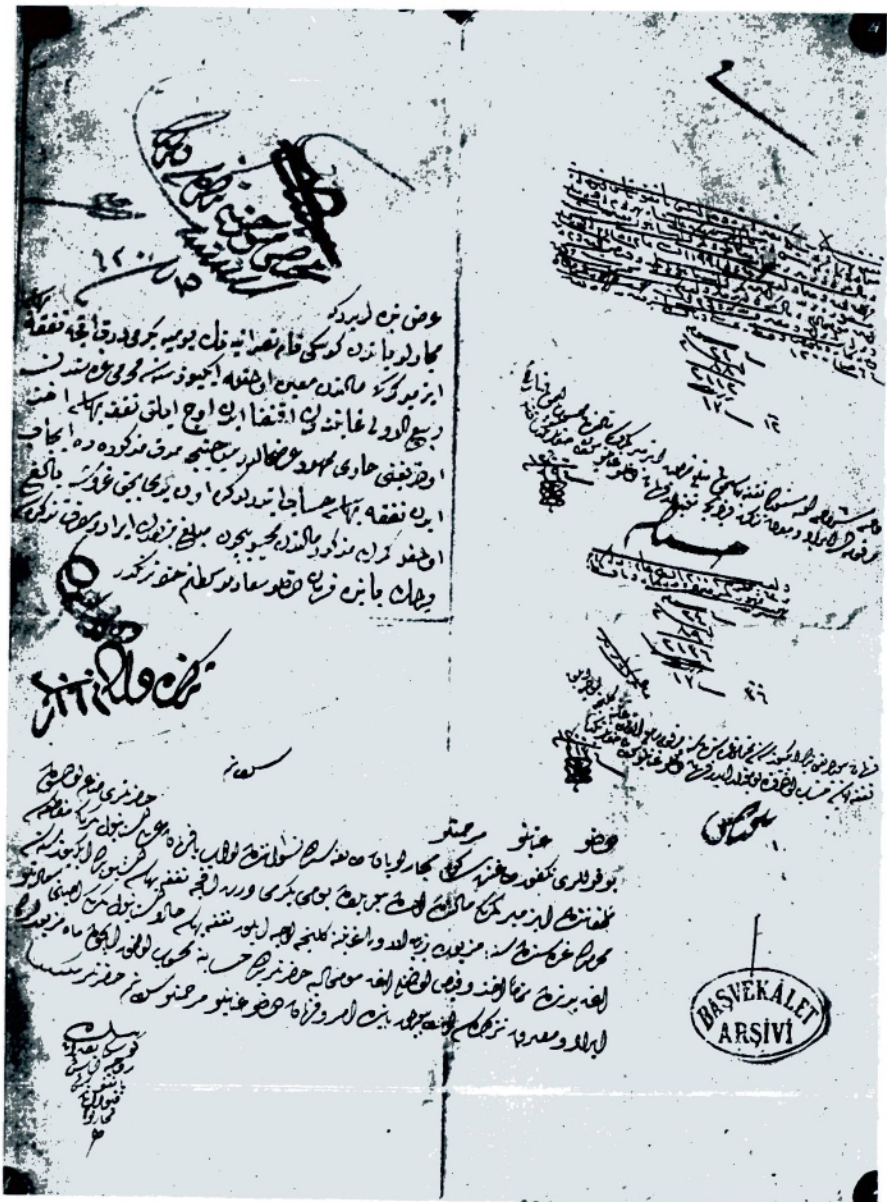

Vesika: 1 (Başv. Arş. Cevdet tasnifi hariciye No. 6926)

Vesika: 2 (Başv. Cev tas. ha. 6543)

Vesika : 4 (Başv. Arş. Cev. tas. ha. 5150)

بنیة فیصلہ

مبارک باد... (The main body of the handwritten text in Urdu script, which is mostly illegible due to fading and bleed-through from the reverse side of the page.)

مہر نذر صالح ولسو

سلطان

دونلو سعادت

مہر

مہر

بازن یوز صفائی... (The lower section of handwritten text in Urdu script, continuing the document's content.)

بنیة فیصلہ
مہر نذر صالح ولسو

دان ولسو
مہر نذر صالح ولسو

دوران هرابره ترجمانی قولی بک * تعزیر هرابره سید

بهاجیر خصال قولی الیم هباته سید و کیدد کیفیتی قولی لایقین تحقیق و تعزیر اولنه ویر شرفیدد اولون فریان عالمیه اشتاک
اولون ولد ساقاری نام مذکور قولی الخاله هذه لستانه سعادت مقام اولوب هیاتن اولون و قوتن تحقیق اولون
بشع نزد جاکری به دخی احضار شخصی معلوم بنی اولون یقین ناک شخصی مذکور فی نفس الامر و شوالد مستطد اولون دان ولد
ساقاری اولوب شخصی دیگر اولون دخی حاضر بظان موقوف الکلم و اهل عرض کسبه لرن شهادت لریله تحقیق واستشعار اولون
استشاور لومر خاکبای داد و انده لریله تعزیر احضار قلند بخی محاط علم قولی ببولد و دهر امر و فریان حقوق من له الا و حله

بهاجیر خصال
بهاجیر خصال

لونه ویر شرفیدد اولون فریان عالمیه اشتاک
اولون ولد ساقاری نام مذکور قولی الخاله هذه لستانه سعادت مقام اولوب هیاتن اولون و قوتن تحقیق اولون
بشع نزد جاکری به دخی احضار شخصی معلوم بنی اولون یقین ناک شخصی مذکور فی نفس الامر و شوالد مستطد اولون دان ولد
ساقاری اولوب شخصی دیگر اولون دخی حاضر بظان موقوف الکلم و اهل عرض کسبه لرن شهادت لریله تحقیق واستشعار اولون
استشاور لومر خاکبای داد و انده لریله تعزیر احضار قلند بخی محاط علم قولی ببولد و دهر امر و فریان حقوق من له الا و حله

بهاجیر خصال

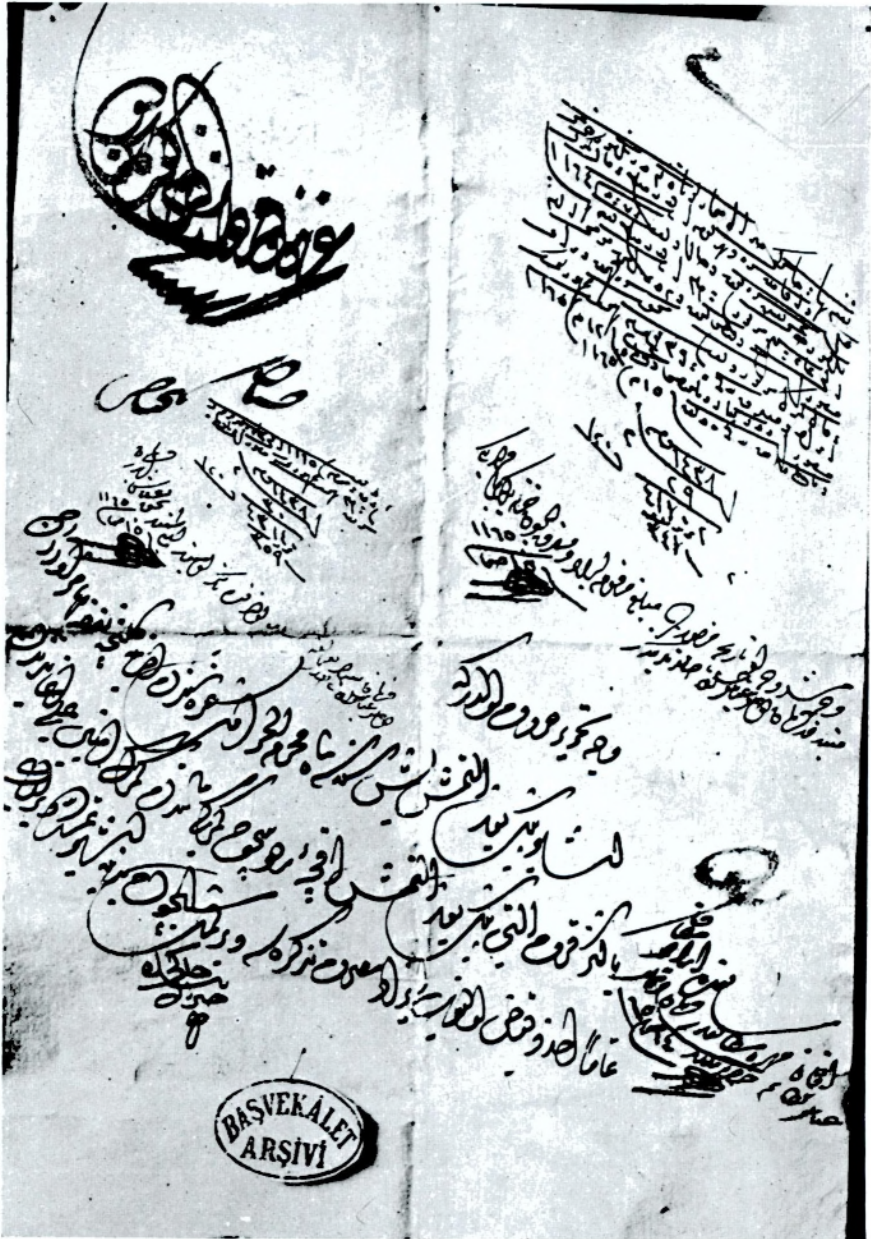
Vesika: 5 b (Başv. Arş. Cev. tas. ha 2362)

مجلس
مجلس
مجلس

عوضه در برده
زان ولسا قاری نام مجاور بود که قدم نفور طاعت اخات
نفور طاعتی که مالک المی او در افجه نفقه
که یکی بود مذکور کنی در بر مکرده بنفقه گذارنده سنی دخی مطلق
نفور طاعتی که یکی نفور کنایه سابق اعطا و گذارنده مطلق
خطابا امر بنفیس مروتی با عرض حال استخا اینک تاز کفیفی
مروتی زان ولسا قاری ایوم استانه ده و جانزه او در نفی تقین ابکرین مکرین طرفه دخی جب و شخصی ذوت اینی او در نفی
اشوب تقیرم انما اینک حقیق ستم سوال او در نفی صابو سوان مزاج کورین مکرورین میوی او نفوز افجه نفقه با تقیین او نفی او در نفی
هرک دخی و اعطای سده کورین اینک ممانعت ابکی عرض حال نفور مکرورین و مروتی ایوم جنوز او در نفی بر همان مروتی
تقریریه مستان او نفوز یومودره مجاور نوی مروتی او نفوز افجه نفقه با سنی کما فی الاول کورین مکرور سانه اعطای او نفوز
هرک دخی مجنونه نفور طاعتی مانده و کورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین
بعد از نفوز هرک دخی مجنونه امر بنفیس خبری بایز امر در افجه ده و دهو مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین مکرورین

مجلس

Vesika: 6 a (Başv. Arş. Cev. tas. ha. 5892)

Vesika : 6 b (Başv. Arş. Cev. tas. ha. 5892)

Vesika: 9 (Başv. Arş, cev. tas. ha. 2765)

Devletlû ve İnayetlû Sadrazam Hazretlerine macarlûyan ceneral-
lerinden hâla Yeniköy'de olan Forgach (فورغاج) nam ceneralin arzuhalidir.

Bu kulları leh diyarında iken Hotin valisi hazretlerinin ağası
yediyle gelen emri şerife imtisalen sayir ceneralleriyle maan kemali
lûtf ve keremlerine istinat edip Mahrusa-i Devlet-i aliyyeye geldim
ve lâkin hidemat-i aliyyede hulûs ve taviyyet ve istikametim ve
gayret ve hamiiyetim müşahede olacak fırsatlar müyesser olur ümit
ve intizariyle tayin buyurulan şeyi روزمره قلیل nafakadan gayri bukadar
zamandanberu حال ضرورتمه سدرمق olunacak bir türlü ihsana mazhar olma-
yıp nefsim ve evlâdım ve tevabiim مونتلیرى için cümle esleha ve eşya ve
beygirlerimi fûruht edip استدانه dahi mecbur oldum tayin buyrulan
روزمره dahi nice müddet katolunup hali perişanımı İnayetlû Efendimin
دولتلىنه arz ve ilâm eylediğimde inayet buyurup yine روزمره
tayin ihsan buyruldu ve bu lûtf ve keremlerinin teşekkürün-
den روزولال bir an hâli değilim ve lâkin حد كفاه balığ olmayıp
eşeddi fakre mübtelâ oldum ve bu halde iken kıralım راقوجى bahane-
siyle صبرى پيشه edinip مولات علیہ غیرت و طوتم مشاهده عالم
tasdie cesaret etmezdim çünkü bu cümlede musalaha vukuu sebebiyle
ümidim tarikleri mesdud oldu ve bu kulları dahi meyus oldu geldiğim
diyare geri avdet eylemeğe ارزاقى اذن شريفلىرى buyrulmak babında inayet-
lerin rica ve niyaz ederim ve İnayetlû Efendimin سعادتلىنه yüzüm
ve gözüm sürüp نیاز و نیاز برله تضرع و نیاز edrim ki bu mahalden
Yaş'a varınca izni şerifleri buyrulmak babında inayet buyurular ve
Yaş'dan Leh'e varmağa tedarikim görmek için Yaş'da mekseylemek
iktiza edinciye değin hâlâ ferman-ı âlileri olan نفقه بهاسى Buğdan
cizyesinden verilmek babında Buğdan Beğine hitaben emri şerif ihsan
buyrula لایق دولت علیه لایق olduğu veçh üzre bu ahkara izni şerif
ve mukadder hâlime inayetleri mebzul buyrulmak ümidindeyim ve
حق تعالى حضرتلىرى cevap buyrulmak intizarındayım
dayim ve İnayetlû Efendimi herhalde وکامران öyleye

Vesika: 10 (Başv. Arş. cev. tas. ha 6798)**Harfi kavil üzere zol hükmü emrimdir**

Devletlû merhametlû Sultanım hazretleri sağ olsun hâlâ Haşmetlû Efendim رافعی کیرالین yanında olan قطنلردن (=katona «asker») on nefer ve ماریاش (=Máriássy) nam binbaşı ile Ruscuk'dan gelen katona-lardan dahi beş nefer mecmu on beş nefer katona hâlâ hâ ferman-ı âlî Buğdan'a tayin buyrulan macarlu ceneral اذرهازی (=Eszterházy) yanına یرسال اولونور مرچودرکه zikrolunan on beş nefer سعادتن on beş nefer Buğdan'a Ceneral اذرهازینک yanına varınca değین mürur ve uburla-rına bir fert mümanaat olunmamak babında yol emri kanun üzere ihsan buyrulmak babında rica ve niyaz اولونور مرحمتلو دولتلو سلطانم حضرتلرینکدر

کتبخدا باب مجارلویان (=Horváth Ferenc) بنده حیروات فرنج

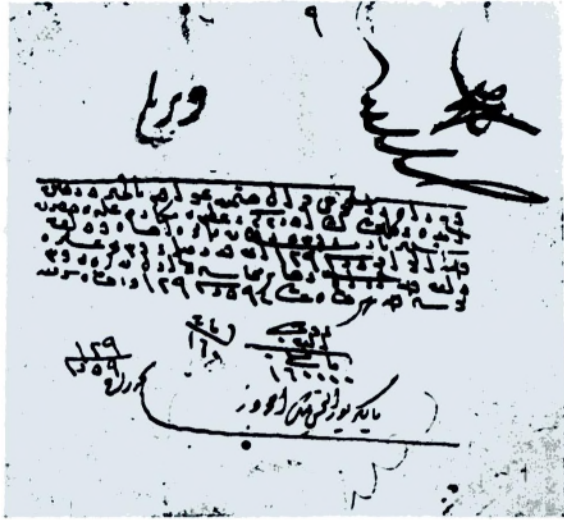
Vesika: 11 (Başv. Arş. cev. tas. ha. 5500)

Zabiti marifetiyle mahbusen mahallinde
ترافع شرع ve üzerine sabit olan madde
tescil ve mezbur habiste ibka ve keyfi-
yet سجليله اعلام olunmak için em-
rimdir.

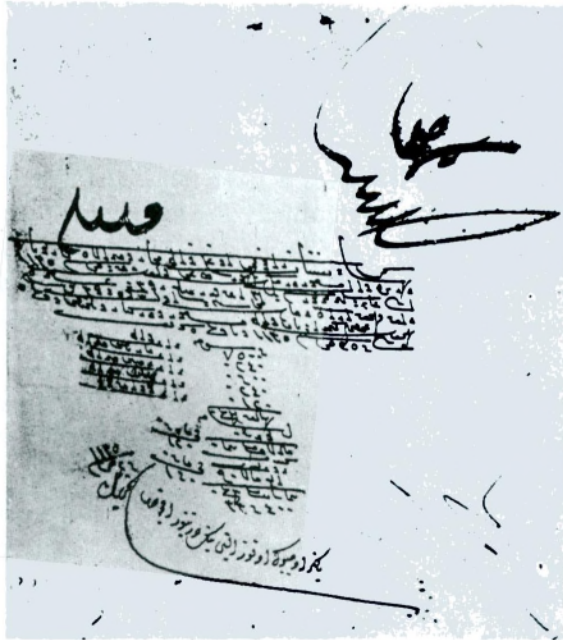
Devletlû inayetlû Sultanım hazretleri sağ olsun bu daileri دولت دولتی iltica eden مجارلویان طایفهسی üzerine ba ferman-ı âlî başbuğ nasp ve tayin ve kırk senedenberi Tekfurdağı'nda meks ve ikamet edip taife-i mezbur ورمیده iken bu esnada Tekfurdağı sükkânından fesat ve şekavet ile melûf Saatçioğlu Mehmet nam şakî içimizden ماریه nam nasraniyenin sağire kızını cebren alıp götürmek murat eyledikte anası dahi meneylediğinden anası mezbureyi حق یشتو kurşuniyle darp ve helâk edip firar üzere iken bir tarik ile ahz ve zabite teslim ve elyevm bu tarafta mahbus olup merkumun bugüne رضای حضرت ولی النعمی hareketi ta-ife-i mezburenin adem-i emniyyet ile بادى و باعث olmağla فیا بعد bu misillû şekavet یشملره موجب عبرت olmak için şaki-i merkumun takip ve hususu کوشمالی امرو مرحمت و احیان دولتلو عنایتلو سلطانم حضرتلرینکدر

الداعی

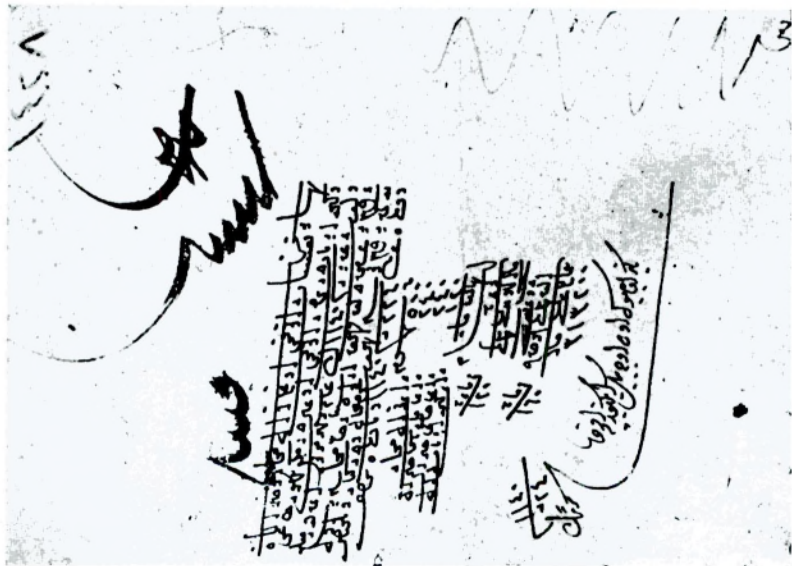
میکش (Mikes) باشبوغ مجارلویان حالا

Vesika : 12 (Başv. Arş. A. Emiri tas. III. Ahmet devr. 14240)

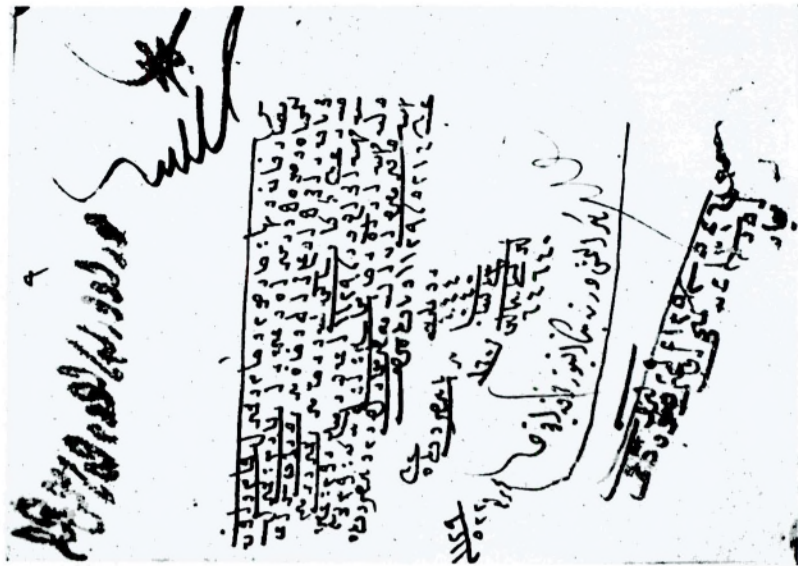

Vesika: 13 (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 837)

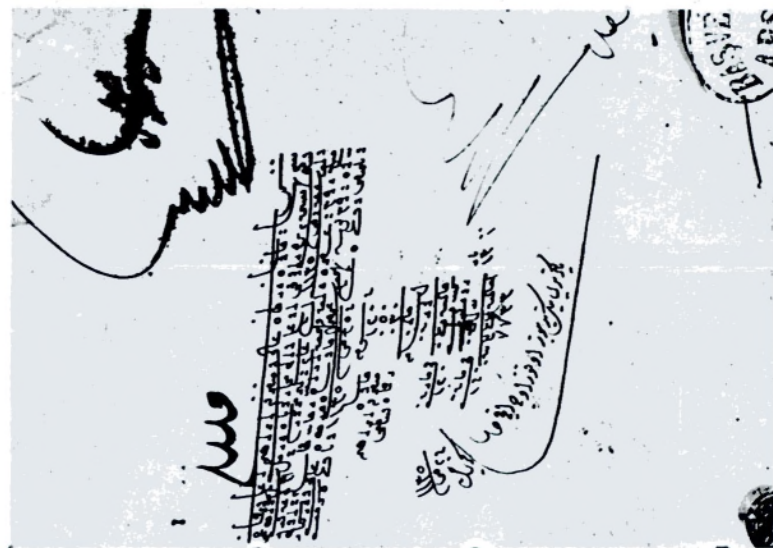

Vesika: 14 (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 1428)

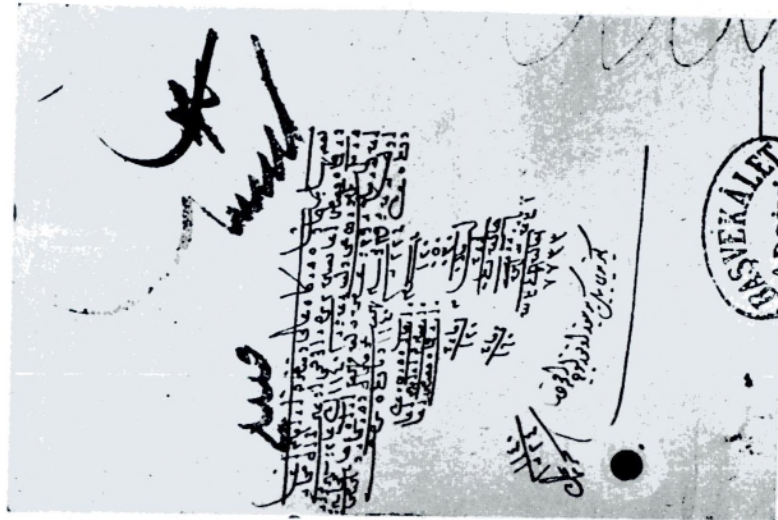
Belleten C. V

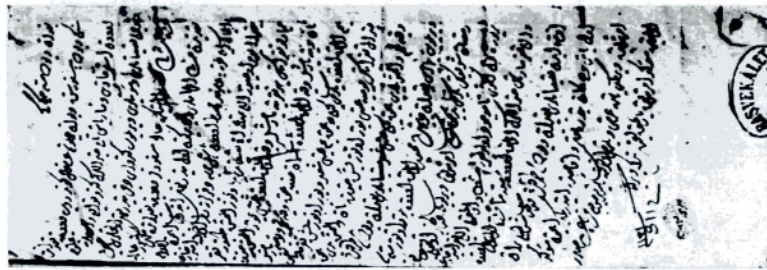
Vesika: 15 (Başv. Arş. A. Emiri tas. III. Ah. dev. 14523)

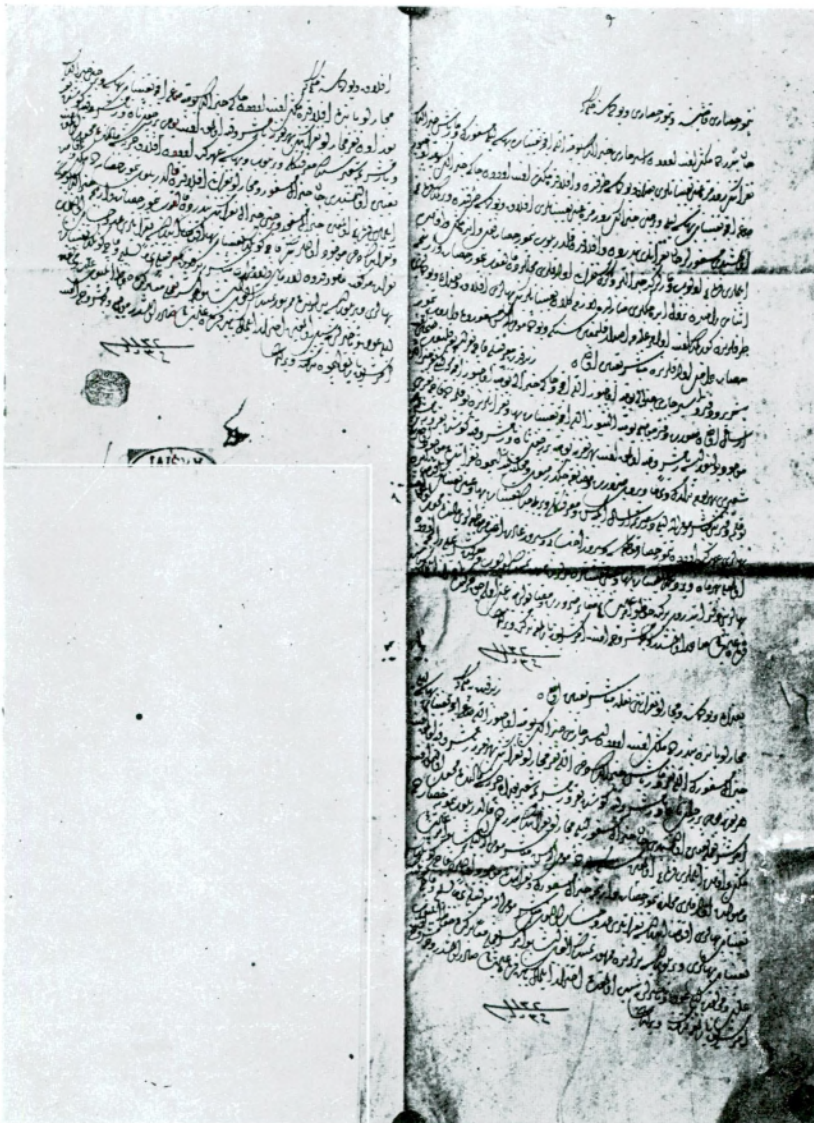
Vesika: 16 (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 837)

Vesika: 17 (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 1423)

Vesika: 18 a (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 814)

Vesika: 18 b (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 814)

Vesika: 19 (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 962)

Emrimdir

Asitâne-i Saadetimden Hotin'e varınca yol üzerinde vaki olan kadılara ve kethudaları ve yeniçeri serdarları ve ayan-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki

راقوچی فرنج ختمت عواقبه بالخير kıral zade افتخار امراء الملة المسيحية 'in Hotin tarafına irsal eylediği bir nefer âdemisi işbu امر شریفه her kangınızın taht-i kazasına dahil olur ise himayet ve siyanet ve كندويه واثوابه قطعاً تعرض ve جزیه مطالبه-سوله ve sair behane ile خلاف شرع شریف bir fert rencide ettirilmeyip امن و سالماً mürur ve uburunda tekayyüt ve ihtimam eylemeniz babında فرمان عالیشانم صادر olmuştur.

Evayil Rebiülâhar 1133

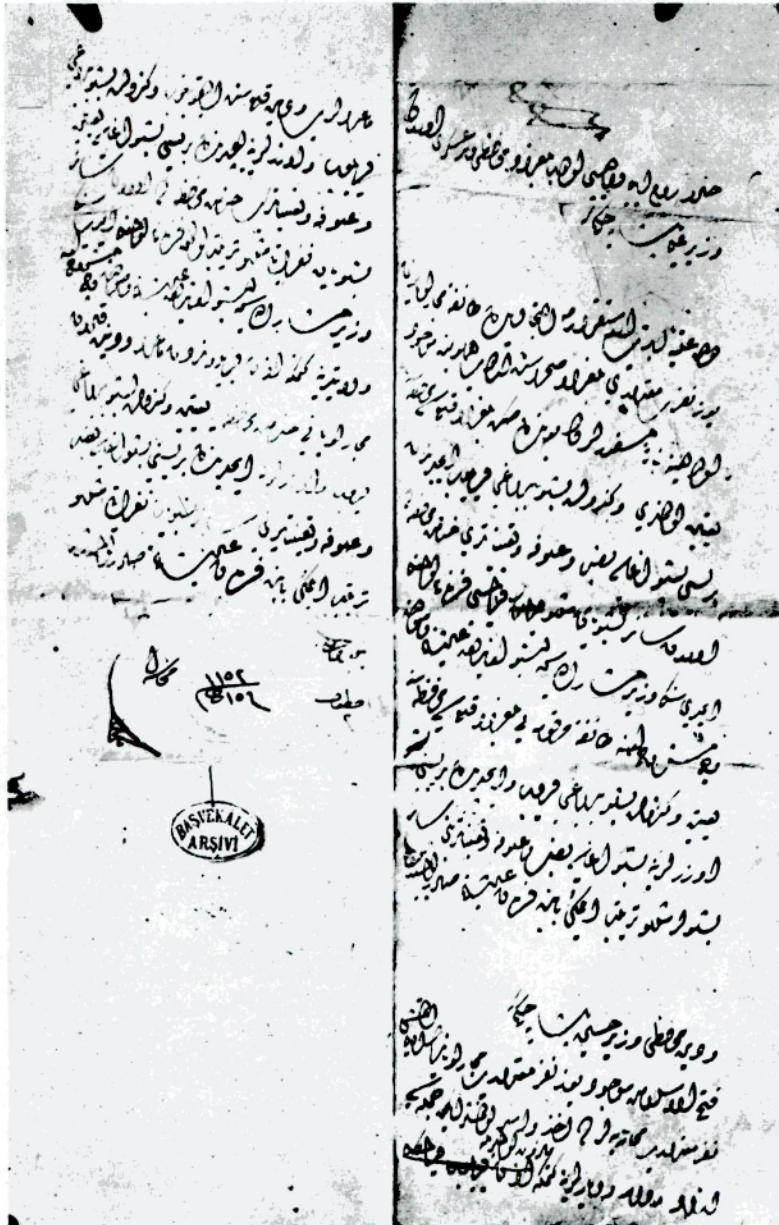
(=1—10 II. kânun. 1721)

Vesika: 20 (Başv. Arş. İbnüle. tas. ha. 1329)

Tekfurdağı kadısına ve yeniçeri serdarına ve راقوچی اوغلی قرالک yanına tayin elunan Çorbacı'ya hüküm ki

Hâlâ Tekfurdağı'nda meks ve ikamet üzere olan راقوچی اوغلی قرالک ve yanında mevcut macar cenerallerinin atlarına sene-i sabıkı üzere kifayet miktarı çayır verilmek üzere emri şerifim ricasına arzuhal ve etmeleriyle Hazine-i Âmire'de mahfuz olan baş muhasebe defterlerine nazar olundukta Tekfurdağı'nda چایرلرندن بعض کسانک ملك چایır tayin olup kaç dönüm iktiza ederse bahası taraf-ı mîriden verilmek üzere yüz otuz sekiz senesinde emri şerifim verildiği derkenar olmağın derkenarı mucibince sene-i sabık üzere iktiza eden bahası tarafı mîriden verilmek üzere mezkûrların طوارلرینه kifayet miktarı çayır tayin ve انلری باغلندیریلوب ve ne miktar dönüm çayır verilir ise معرفت شرعله bu معرفت شرعله olundukta دفترواعلام olunmak için emr-i şerif tahriri telhis mucibince hüküm ve فرمان عالی شانم صادر almanın veçhi meşruh üzere emr-i şerif yazılmak için tezkere verildi.

Fi 24 şaban 1139 (15 mayıs 1727)

Vesika: 21 (Başv. Arş. Cev. tas. ha. 7102)

Vesika : 22 (Başv. Arş. cev. tas. ha. 3693)

Edirne Mollasına ve dergâh-ı muallâm kapıcı başlıklarından Edirne bostancı başısı دام مجديه

Tekfurdağı'nda mukim رائجى etbarından olup Edirne'de mahpus olan husu- لاجل الاستنطاق درعليه. احضارى nam macarlunun فرنجىقو و الماس suna irade-i aliyem taallûk etmekle siz ki مولانا ve موسى اليهماسز بوسنايى باشى. موسى اليهماسز vusul-ü emr-i şerifimde mesfuru bieclilistintak Deraliyeme ihzar ve irsale mubaderet eylemeniz fermanım olmağın işbu emr-i şerifim ısdar ile irsal olunmuştur. İmdi keyfiyet malûmunuz oldukta mesfurun esnayı rahta firarı gailisi çekilmiyecek esbap ve vesaili istihsal ederek وصول امر. منيفمه mesfuru bieclilistintak Deraliyeme ihzar ve irsale مبادعت و انماضدن مبادعت eylemeniz babında.

Fi evaili cemaziyülevvel 1213

(= 11—21 I. teş. 1798)

Vesika : 23 (Başv. Arş. cev. tas. ha. 5874)

ماورويانى نيقوله و يوده ختمت عواقبه hâlâ Eflâk Voyvodası امراء الملة المسيحية بالخير قبلته

قدوه امراء الملة المسيحية عمدة كبراء الطائفة العيسويه حالا افلاق و يودهسى ماورويانى نيقوله و يوده ختمت عواقبه بالخير قبلته خلاصة كلام Erdel kralının iblâğıyle ilâm olunur ki ırkından غوروق nam macarlû bundan akdem Namçe kralı hayfinden firar ile elyevm Bükreş kasabası derununda üç seneden beri sakın ve muhtefi olduğu ve mesfur macarlunun muteberlerinden ve Devlet-i Aliyenin işine yarar erbaş'tan idüğü bu defa sahihen haber verilmekle mesfuru gereği gibi tecessüs ve teharri ederek her ne mahalde muhtefi ise zahire ihraç edip filhakika ihbar olunduğu üzere işe yarar erbaptan ise macarlûnun isticlâbı hususunda istihdam ile keyfiyeti müsaraaten tarafımıza tahrir ve iş'ar mubaderet eylesin kaldı ki hâlâ قرايوه محافظى bu anda küffar-ı hakısarın بوياق nam mahalde inşa eylediği kebir toprak kalesini zapt ve ihrak ve eknafında vaki kasaba ve kurrayı tahrip edip ancak maiyetinde olan asakirin zahire hususunda ıztırapları derkâr idüğünü Paşayı mumaileyhin tatarı takrir eder sen ıztırapları derkâr idüğünü Paşayı mumaileyhe zahire hususunda sıklet çektirmeyip peyderpey zahire isalinde kusur etmediğın malûm

olan hâlâttan olup ancak şu günlerde paşayı mumaileyhin ve maiyetinde olan asakirin فتورنجى موجب رخصت داده حالات تكونته olmayıp zahireleri ötedenberi her kangi mahalden verdirilmiş ise fimabaat dahi iktiza eden zahirelerinin ita ettirilmesi emrine ihtimam ve dikkat etmek için mektup tahrir ve (Boş bırakılmıştır) ile irsal olunmuştur ان شاء المولى vusulünde keyfiyet malûmun oldukta مبادرت و حرکت بروجه مشروح عمل و حرکت مبادرت والسلام على موانع انهدى eyleyesin

بيورد صحراى وارنه

يوسف عبدالله

۱۱۹۹

ایچر محل مکالمه تعین اولنان برقرقر نام بحاله
اکرمه هنوز مکالمه شروع اولن مشد کین سفور
جاری محافره بر به فرقه نوید ووب مکالمه اغان
اولنق اوزره ایدر بیده اولن الجی دخی جادی
رفیدن جاسار اقدیه ها دوشنق اظهار
ایدوب تجدید مصالحه مباشرت اولنق اوزره در
وله جمهوریت قدی استقلالی و سرسینتی خصصیت
بنشقه ماده عقد اولنق اوزره قرار و برشادون
اسپانیه ترالی ایله اولر مصالحه مکالمه قوت قریبه
کجه به عقد جاساری و نراجه ترالی واسپانیه ترالی
و نراجه ترالی و ندرلانده استاز جازا اتری بریدله
علی الاقنات مصالحه الملک اوزره درلر نراجه ده
بین ارمالی و القاس عظیم اخشلال اورب ترالی و کلی
اوان دوفه ده اولنق مکالمه متیله انباء و نمایه
اوزره در ذرا اسپانیه ترالی نه فند و جاننده اولدیر
نراجه در بالندن بعضی ایل آل الفزده اضلال ایدر
فرما جنوب انکه دوو احوالک نهایی نه واده یعق
معلوم دکلدن در حتم کلام ایلدی

حالا در دولت علیه ده اقامت اوزره اولن نجه جاسار
شرکاتینک تقریر دور
مایا ایلونک اولن ایچی کونله مورخ بیدن مکالمه لمور
دولدر و صابتر صاحب دولت اقدیر حضرتیه
دخی باقر و کلدن بنشقه مکالمه کلوب جناب عاید
سلام و دعا برین بلیخندن سکزه بریده لوبی بنشقه
قبله نامور المشاورون شوکلو و مظفر و نهشته
معظم اقدیر حضرتیه جناب هاجرانیه و صابتر
الهم و دولتر اقدیر حضرتیه حشمه جاسار
اقدیر بک رفیدن نامه لردی بلا تاخیر رفایدن
ارسال اولنق اوزره درلر کن خدی که حاله استی
مکروب مودت اسپانیله بلاسم تکلف خاکبای علیه در
شرف باب بریدن مرجو و مشرق و بریدن مامدا
بریدن اقدم الی و برمودن و اسپانیله تحیر بریدن
مکروبیدن فانه دیر مقبول شریفی اولیخته مشار
جاسار اقدم خبر الغله و مشلق و مودعه به نیاء
مرفوم فانه درلری اودنکاری و تکریر بریدن مقدار
مویجه نداوک ایدر دوب بریده لوبه ارسال ایلدیر
سفور علیه لری اولد فده نه وجهله فرمان بیردیر
به حاضر و آماده دولر حوادث اولنق اوزره
تخر ایلدکاری بودر که سفور یازیلر و تمامی اسوخ
فرانسیز و تمامی عجم بالقدرد مقابل اولر سفور
ایچه تمامی زیاده اولر قیده بولنغا و اسومونان
فالن و تمامی قیبه تعلیق مکن الامعا به بر مقدار حیدر
و حدادن سکزه اسومونان دودت یاده فرقه لری
سفور لردن اخذ اولر قیبه قصوری جلد بر کشور
بوندن قیبه اولر فراده برشی واقع اولد و جی
یازیلدولر شملده واقع قرالکر عمرنا مصالحه لری

مروض عبد احقر ليردك
 بوزن دوت اي مقدم مجار ملكستان بعض امور بني تنظيم نموده و ما ايجد
 زوجي واعيان دولتي ايله ملك مزبوره نك مفر حكومتي اولون بوزن
 نام محنه و رود ابلد كن مجار اعيانلري دخی محل مزبور و مجتمع بولنلر ايله
 عادت قديمه لرزن زياده ترتيب نفقات عسكريه و لوازم اندر ايه اقتضاي
 و لطايف مباحي رسم سنوي اولون اوزر مرفوم مجار اعيانلر ايله تخفيف اولندن
 اغبر لر ايله باعث اولد بندن بشقه مجار رعایا سنك اكندي طالوب
 و لو تران اينسند اولم لر ايله نجه دولتي طرفندن رعایاي مزبور و نه دخی
 نه بدانه معامله اولد بندن كرل بويان و كرل رعایا امنكسر
 اولد قلزن ناشي بعض تحويف كونه هر كانه جبار دق ايلد كونه ناه نجه
 دولتي طرفندن احسانا انعين مواضيه مشتاهانه سيله محال منظره اولد مواضيه
 كفايت مقداري نجه عسكري نقل و تعين و مجار اهل البسي كر كهي احاطه و تعين
 اولد بندن كرل نفقات عسكريه و كرل جبالغ خصوص منافع و بندن
 زياده به الزام اولمقد قاري صحیح اولي اوزر نقل و رویت اولد بندن مجار
 عالم عالم اري خد بوانلري بوردندن اولبان و هر خصوص امر و زمان
 عنایت واحسان و دوا و عنايت و مرعوب و انعم عالم اقدم نظام خفیز لر

تسلیم

نماند که ملک الجبل بدین ملک طبرستان آدم انقضا
 و ملک الجبل بدین ملک طبرستان ملک طبرستان
 ملک طبرستان و ملک طبرستان ملک طبرستان
 و ارماندن باس نویدند آدم نفع الجبل
 بادشاه

عرضیده بمقدار بود که شرکتو عفتو ندرتو مهانتو
 منجانه و تنالی مبارک و حمد و ثناء و خاوند نامق و سایر سعادت و ابریک و کرامت و اوردن و اوردن
 و مهرن ابله آمیز و سید المرسلین شرکتو کرامت و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن
 فرالد و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن
 کلمتی و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن
 با اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن
 الی کلمتی و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن
 امروزه و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن و اوردن

بنی ز قدرت شایسته همان
شرف الیه

نم شوکلو کرامتو مهابتو فدینو ولی نعمت سب دولتم افندم
ایستادند فیضالی برواقعه علامت حدرد کریم صوف فکرون
دخی افضا ابر اما هله افافسی انفاق بولمش غالباً عود ضله
عکرا سلام دمنه غالب اولور و بوسنده طرفه ده دخی طهر
ایره دشمن مهزم اولور ایستادند فیضالی بریمه و افغ اولمه
دیوانی صاودوی مهم ایندیرنر نهنه فیضالی کورلیدی اولطاف اولمه
برایش بوق رفیعی فرال و استبانه احوالدری مذکره ایچون مبارک
رکاب همایون ملوکانه لریه بوزم سورمک استرم مراد غانوزی
اولدرسه همان خدی و امروپ بوزم سوروب اچندی بول
مذکره اولیه خضر برقوق اولور دیس

TERCÜMELER:

SZÉKELY'LİLER¹

Yazan: Porf. HOMAN BALINT

Macar Maarif Nazırı

Türkçeye çeviren: Dr. HAMİT Z. KOŞAY

ÖNSÖZ

Yeni muharebenin büyük küçük hadiseleri arasında bir tanesi Erdil'de yaşıyan ve sayısı bir milyonu bulan Székely halkının yeniden Macaristana ilhakı olmuştur. Halen macarca konuşan fakat Peçenek ve Kun'lar gibi Türk aslından olan bu kavmi anmakla, kuru ajans haberlerine azıcık duygu katmak gayesini güdüyoruz. Kendilerini Macarlardan ayrı tutan, Hun menşeinden olduklarına inanan, uzun asırlar Orhon tipinde «runik» yazı ile kapılarını ve mabedlerini süsliyen, Oğuzlar gibi 24 kabileye ayrılan bu halkın Türk aslından olduğunu Thury Jozsef, Német Gyúla ve Homan Bálint gibi değerli Macar alimlerle kabul etmektedirler.

Székely'liler hakkında ilk tarihi haber şudur:

1116 senesinde Macar kralı ikinci İştvan Çehlere karşı 1146 da Layta nehri boyunda yaptığı harpte Macar kralı ikinci Géza Alman Hanrik'e karşı pişdar olarak Peçenek ve Székely'lileri gönderdi. Macarların Türk harp usulünü kabul ettikleri malûm bir keyfiyettir. Türk harp usulünde ise yeni iltihak eden kabileleri öne sürmek adettir. Székely'lilerin cesur taburları geçen cihan harbinde de nereye gitmişlerse büyük kahramanlıklar yaratmışlardır.

Yeni yurt aramak için uzun yola çıkan ve bir noktada tıkanıp kalarak kendilerini ihata eden çokluk arasında eriyen, yabancılara taze kan ve dirlik veren Türk kavimleri sayısızdır.

¹ Macar tarih kurumu (Magyar Történelmi Társulat) nın neşrettiği Erdil (Erdély 1940) adlı eserden alınmıştır. sa. 43 — 49

Türk tarihinin bugüne kadar tamamen ihmal ettiği Székely'lilerin menşelerine dair izahatı Macar alimi ve devlet adamı Homant Bálint'in selâhiyetli kaleminden dinleyiniz, ve şu birkaç sahifeyi ulusal tarihimizin yaprakları arasına ekleyiniz.

H. K.

Székely'lilerin yurdu

Roma Tuna eyaletini boşalttıktan sonra, Karpat havzasını şarktan, şimalden muhtelif cihetlere göç eden Cerman kavimleri ellerine geçirdiler.

Daçya'yı, Roma lejyonları ve vilâyet sekenesi çekildikten sonra 271 de garp Gotları işgal ettiler. Fakat yirmi-otuz sene sonra göç edince yerlerini Don ve aşağı Tuna arasında yaşıyan şark Cermanlarının bir kolu olan Gepid'ler aldılar. 372 den sonra Gepid'ler Don civarından aşağı Tunanın sol sahiline - bugünkü Romanya ovasına göç ederek akrabaları olan şarki Gotlarla birlikte Pontus istebi ve Karpat havzası halklarına boyun eğdiren Hun devletine tabi oldular.

Attilânın Macaristanda otuz sene süren hükûmeti esnasında Gepid'lerin ve şark gotlarının hükümdarları cihangir Hun kralının silâh arkadaşları ve müşavirleri idiler.

Attilânın 453 te vukua gelen ölümünden sonra çıkan kardeş kavgası sırasında Got'larla Gepid'ler de birbiri üstüne düşünce evvelkiler *Pannonia* ve *Illyria*'ya göç etmeğe mecbur oldular. Gepid'ler bunu takip eden asır zarfında, diğer akraba kavimleri garptaki uzak ülkelere süren fırtınalı muhacereti akvam devrini Erdil'de geçirdiler. Topraklarını Tisa nehrine kadar genişlettiler, hatta en kesif menzilleri *Tisa* ve *Maroş* nehirlerinin birleştiği yerde vaktile Attilâ'nın merkezi hükûmeti civarında idi.

Aşağı Tuna yöresinde Drava-Sava nehirleri arasına buradan ilerlediler, fakat hakimiyetleri orada uzun sürmedi.

VI. ıncı asır başlarında İtalyanın yeni kralı, şarkî gotlu Teodorik onları Tisa'nın öbür tarafındaki yurtlarına geri attı. Bu asır ortalarında Got'ların yerine Pannonia'ya göç eden Longobard'larla karşılaşarak kanlı harpler neticesinde büsbütün mahvoldular. Longobardlar İçasyadan gelen Avar kavmi ile ittifak akdederek Gepid'leri fena halde yendiler, fakat kendileri de daha kuvvetli müttefiklerine *Pannonia*'yı terke mecbur oldular.

Sekenesiz kalan Karpat havzası Avarların eline geçti.

Faciayı atlatan ve dokuzuncu asrın ilk yarısında henüz adlarına tesadüf olunan seyrek nüfuslu Gebid menzillerinin Macarlar'ın yurt işgalleri sırasında izlerine rast gelinmediğine göre, bunların Karpat havzasının sınırlarından artan bir nispette içeri sokulan ıslavlara karıştıklarına hükmolunabilir.

İç Asya isteplerinden tevakkufsuz gelerek Avrupa kalbine ulaşan Avarlar kendilerinin kadim hayvan yetiştirme maişet tarzı olan atlı kavimler nomad kültürünü idame ettirdiler. *Alföld*, Tuna'nın ötesindeki tepelik mıntaka ve nehir boylarındaki büyük baş hayvanların beslenmesine elverişli toprakları işgal ettiler. Ormanlık mıntaka hududunda, Avarların *Alfölddeki* menzillerinde bazı dağınık zümreler halinde Volga-Don arasından birlikte sürükleyip getirdikleri Kuturgur ve On-ogur kavimlerinin döküntüleri de yaşıyorlardı. Macaristanın Avar devrinde pek çok yerde gösterilebilen, hiristiyan kültürü ile de erken temasa gelen bu kavimler Kafkasya civarındaki kültürün de hamili idiler.

Asyalı Türkler ve Bulgar-Macar kültür çevresinden ayrılan halk unsurları yanında hudutlarda şimali garbiye şimalden, cenup ve şark-taki dağlık mıntakaya cenuptan sokulan ıslavlar da görülmektedir.

Eski sekenenin tahliye ettiği Karpat havzasında ikiyüz elli sene yalnız Türk'ler ve Slav cinsinden olan halklar oturdular.

Avar devletinin 800 de vukua gelen yıkılmasından sonra da ırkı bakımından memleketin etnoğrafik tasviri pek değişmişti.

Şarlmanın zaferle biten seferlerinden sonra Pannonia'nın Tuna hattına kadar olan kısmı, Tuna sol sahilinde ise *Zolyom*'daki büyük ormanlık mıntakadan garbe isabet eden yurt parçası Frank-Roma imparatorluğunun idaresine geçti. Yeniden kurulan Ostmark ve Friaul-Markgraflığına ait Karintia sahasında Alman menzilleri ve askerî garnizonlar meydana geldi. Bunların bir kısmı daha sonraki Macar hudutları içine düşüyordu. *Pannonia*'nın cecubu garbî köşesinde XII. inci asırda dahi «Romalılar mer'ası»=*Pascua Romanorum*» adı verilen yerde, *Illiria*, *Dalmacia*, *Friaul* ve *İstria*'dan gelen lâtince konuşan barbar bir nevi çoban halk sürülerini otlatıyordu. Bunları Saint Ladislav zamanından kalan Gesta Ungarorum'da mahfuz Macar ananesi XI. inci asır sonunda ıslavca olarak «olasz» (*Blasi*) yahut olah (*blachii, qui et pastores Romanorum*) adile anıyor. Bu olahların XIII. üncü asır başlarında Erdil'de zuhur eden olah'larla hiçbir alâkası yoktur. *Drava-Sava* nehirleri arasında Messianus adlı cenubî Slav-Bulgar halkı yaşıyordu. Saint Ladislav burayı zapt ettikten sonra kendisi için «*Messie rex*» unvanını kullanıyor. Buradaki seyrek nüfusun ekserisini teşkil eden ıslavlar Alman idaresinin himayesinde barındıkları dağlardan ovalara ve tepelik mıntakaya inmeye cesaret eder olmuşlardı. Bunların tayin edilen Herzogları Frank-Alman devlete tabi üç ıslav prensliğini tesis ettiler:

1) Morva nehrinin iki sahilinde *Svatopluk*'un Morva-Slovak prensliği; 2) Raba-Balaton-Drava arasında *Pribina*'nın Pannon-Slovan prensliği; 3) Drava - Sava arasında ise *Braslav*'ın Sloven prensliği.

Tuna'nın öte tarafının garp kısmı hemen sekenesiz kalmıştı. Burası büyük Alföld ile «*Deserta Avarorum*» tesmiye ediliyordu.

Şarlman zaferleri sırasında Tisa nehri civariyle Erdil'e doğru Tuna Bulgarlarının aşağı Tuna ve cenubî Karpatlar arasına hakim kısma iktidarını tevsi etti. Dağınık ıslavları ve Bulgar toprağından henüz iskân edilen Bulgar-İslavları Bulgar-Türk hükümdar sülâlesine mensup «duka» lar idare ediyordu. Seyrek bir surette iskân edilen yeni ülkenin askerî ve iktisadî idaresini bunlar kurdular. Erdilin tuz madenlerini bunlar işlettiler. Bulgarlarla onlara tabi Slavların Tisa civarında ve Erdilde bugüne kadar kalan birkaç Bulgar-Türk ve müteaddit Slav coğrafi isim hatıralarını muhafaza ediyor.

XI. inci asra irca edilen Gesta Ungarorum Macarların yurt işgalinden önce Tuna'nın öte tarafındaki Olah çobanlarından (*Vlachi, qui et pastores Romanorum*) Alman şövalyelerinden (*teutonici, milites Romani*) o devrin tabiri ile *moesia*'lılar (*messiani*) adı verilen Drava nehrinin öte tarafındaki Slavlarla Bulgarlardan ve Szerémség de oturan Yunanlılardan başka bütün Macaristanda Slavların ve Bulgarların oturduklarını bildiriyor. Ayrıca kendi arzusu ile Macarlara iltihak eden diğer bir kavimden haber veriyor ki bunlar da Székely'lilerdir.

Eski Macar ananesine göre Székely'liler kendileriyle akraba Macarların yurt işgalinden önce gelip yerleşmişlerdi. Onlar Hun kralı Atillâ kavminden olup bu toprakta «yabancı milletlerin» taaruzu üzerine Eldildeki dağlarla muhat ve mahfuz «*Çiglamezö*» adlı yere sığınmışlardı. Macarlar geldiği zaman kardeş kavme iltihak için buradan çıktılar. Bazı alimler ananeye aykırı olarak onların Macar veya Peçenek olduklarını, yahut yurt işgalinden önce yedi kabileden müteşekkil Macarlara iltihak eden Kazar-Kabar olduklarını sandılar.

Halbuki Macar ananesi (üçüncü Béla'nın adsız vak'a nüvisi ile Kézai Simon,un on birinci asır kaynağına irca olunan ve yekdiğerinden müstakil ifadeleri) Don ve Dnyeper yanından Macarlarla birlikte gelen ve adsız kronikada «Kun» Kézai kronikasında «Aba kavmi» adı verilen Kabar'larla yeni yurttaki iltihak eden Székely'lileri birbirinden açık surette ayırır.

Székely sözü Türkçe bir kelime olup «hükümdar oğlu kavmi» manasına gelmektedir. Gerek bu ad ve gerek kabile teşkilâtı, yaşayış tarzı, hafif süvari olarak harp ediş, ziraat hayatına tamamiyle intibaktan sonra eski anane mucibince inkıyat vergisini öküzele tediye ediş Székely'lilerin Türk kültürünü hamil bir kavim olduğunu göstermektedir.

Ormanlık sahaya yerleşmeleri ve çok süratle dil değiştirmeleri bunların Hunlar Avarlar gibi orta Asyadan kopan bir istep halkı değil belki de Kafkasya civarında yaşayan Bulgar-Macar-Kazarların kültür çevresine giren bir kavim olduğuna delâlet etse gerektir.

Székely kavminin Hun ananesi *Attilânın oğlu Çaba*'dan kendilerini neşet ettirmeleri (bu adlarının medlulüne de uygundur) ve Macarların yurt işgalinden önce gelip yerleştiklerine dair musır anane onların Avarlarla sürüklenip gelen Bulgar, Onoğur kabilesi yahut Attilânın Hun devletine tabi Bulgar yahut Macar unsurlarile karışmış Avar zümresinin ahfadı olduğunu gösterse gerektir.

Bir Slav atalar sözü «Avarların hatırası bile silindi» der. İngiliz kralı büyük Alfred Macar ovasını «*Avar istep'i*» tesmiye eder. 800 de Slav'ların takibinden kurtulmak için bir Avar kabilesi Almanların himayesine sığınarak Odenburg ve Sabaria arasında (bugünkü *Szombathely* ve *Sopron*) diğer bir kabilede *Győr* ve *Balaton* arasına yerleşmeğe mecbur olmuştu. Son defa olarak 875 te Győr ile Hainburg arasında hiristiyanlığı kabul etmiş Avarlardan bahsolunmaktadır.

Macarların yurt işgalinden sonra onlar hakkında bir şey işidilmiyor, ancak aynı yerlerde Moşony civarındaki Peçenek hudut bekçileri ile birlikte 1116 dan itibaren Székely'liler anılmamağa başlanıyor. Garp hududunda Vag nehri havzasında ve Zala mıntakasında XIII üncü asırda da Székely hudut muhafızlarını buluyoruz. Bu vesikalardan şu netice çıkarılabilir:

Avarların bakiyesini ya galip kumandanlar birlikte sürüklediler, yahut IX.uzuncu asırda eski efendilerine saldıran Slavlar onları temsil ettiler. Vaktiyle haşmetli Avar devleti sekenesinden Macarların yurt işgaline kadar ancak Alman idaresine sığınanlar dağlarla muhat ormanlık mıntakalarda barına bildiler.

Yazılı kaynaklarda ilk defa XII.inci asır iptidalarında garp Székely hudut muhafızları görünmektedir. Erdile dair ancak 1200 den itibaren fasılasız vesikalar bulunmakta ve burada onlar, muahher ikametgâhlarına yurt işgalini müteakip taşınmış Erdilin autochton sekenesi olarak kabul edilmektedir. Anonymus'ın Székelylilerin Bihar'daki muharebelerinden bahsedışı ve Bihar mıntakasındaki eski Székely kabile adlarını taşıyan *Telegd*, *Şebeş*, *Medgyeş* ve *Székely Telek* yer adlarının bulunması eski vatanlarının Bihar ve Erdil hudut dağ silsilesi ile mahfuz Şebeş-Köröş vadisinde ve *Királyhága*'nın ötesinde *Almaş* ve *Somoş* nehirlerinin kaynakları havalisinde ikamet ettiklerine delâlet eder. Bu havaliye ananenin sakladığı *Çiglamezö* (csigla=ihatalı yer, mahfuz yer, bend) adı ve (Székely'liler Erdile çekildiler) tabiri tamame uymaktadır.

Macarlar diğer şarklı halklar gibi kabile ittifakına alınan metbu halkları ve sonradan yurda hicret eden kalabalık zümreleri hudutlar muhafızı ve piştar olarak kullandılar. Peçenek, Székely, Uz, Kun hudut bekçileri garp, Vallon ve Almanlar şimal, Saslar şark ve cenup hudutlarına ve Alman şövalyeleri muvakkaten cenup hudutlarına bu suretle geldiler. Peçenek devletinin sukutundan sonra Kunların önünden çekilerek Macar toprağına iltica eden ve burada *Barcaság* da yukarı *Olt* ve *Feketeüğ* vadisinde ve daha uzakta garpte yerleşen Peçenek bakiye-

leri ve hudut sahasının İslav sekenesi cenubi şarkide aynı rolü ifa ve daha sonra Székelylilere iltihak ve temessül ettiler. Şu halde gayet tabii olarak *Maroš ve Samoš* vadilerinin işgalinden sonra en geç krallık ilk asrında, Székey'lilerde Erdil kaleleri olan *Kolozsvár, Torda, Gyulafehérvár* toprağının şarkındaki hudut sahasına yerleştiler.

İkinci Székely işgal mıntrkası daha muahhar *Maroš-Székely* ve *Telekdi-Szék* topraklrından başka Sasların *Kiralyföld*'ini ihtiva ediyordu. Buradaki hatıralarını bugün dahi (*Szász*-) *kézd, Szász-Sebes, Medgyes* şehirlerinin ismi ve birçok Székely kabile adları buna tanıklık etmektedir.

XII. inci asır zarfında Kunlara ve büyüyen Bizans devletine karşı hudut muhafazasının kâfi gelmiyeceği görülünce bu hudutlara Alman göçmenlerini de yerleştirdiler. Bunlar bir taraftan *Küküllö-Olt*, arasındaki *királyföld*'i diğer taraftan Beszterce'yi ve az miktarda *Mar-maroš*'ı işgal ettiler. Székely'liler *Kiralyföld*'den şarka ve cenubi şarkıye çekilerek daha sonra *Udvárhelyszék* cenup kısmını *Háromszék*'i ve *Barcaşag*'ı işgal ettiler. XIII. üncü asır iptidasında, İkinci Andraş Alman şövalyelerini davet, ve akabinde tart ettikten sonra Sasları Barcaşag toprağına yerleştirdi ve bu yüzden Székely'lilerin bir kısmı şimali şarkıye doğru çekilerek yukarı *Olt* havzasındaki yayla mıntakası olan *Kaszon Csik, Gyergyv* sahasını işgal ettiler. Bu suretle genişliyen yeni işgal sahasında zamanımıza kadar varlığını muhafaza eden Székely yurdu teşkilâtı kuruldu. Eski kabile adları artık burada bir ad olarak geçmiyor. Ancak bazı mıntakaları ifade için sıfat olarak kullanılıyor: *Telegdi-Szék, Kézdi-Szék* gibi, daha sonra *Telegdi* ve *Bardoc Szék*'lerin birleşmesi ile husule gelen *Udvárhelyszék* ve *Kézdi, Sepesi, Orbai, Szék*'lerden husule gelen *Háromszék*'in teşekkülünden sonra ancak bazı yer adlarında (meselâ: *Kézdi vásárhely, Kézdi-Szentlélek, Sepesi-Bacon, Telegdi-Bacon*) izi kaldı. Bu yeni büyük Szék=sekiler bir coğrafi mefhuma tekabül eden adlardır: *Marosszék, Udvárhelyszék, Háromszék, Csikszék* ve *Kezdiszék*'den 1270 de ayrılan *Aranyosszék* gibi. Bunlar aynı zamanda nihaî bir birleşme ve zirai hayata intibaka da delâlet ederler! Székely'liler XIV. üncü asırda Tatar tehlikesine karşı korunmak için cenubî Karpatların ötesine henüz teşekkül üzere olan Olah prenslikleri (eski Kun ülkesi) sahasına yeni göçmen kolları ayırdı. Şarktaki serhadların ıktisaden işlenmesi ve askerî müdafaaya tahsis olunan Székely-Magyar ve Alman göçmenlerinin şarka yayılan dalgaları XIII. üncü asırda Karpat hattını aştılar. XV inci Béla Kunları hiristiyan yaparak kendine tabi kıldı ve Tatar kudretine karşı koyabilmek için derbent ve boğazların dış kapılarında

müdafaa tetbirleri aldı. Kunların terk ettiği ülkenin Tatarların eline geçmesi yüzünden bu tasavvuru tahakkuk edemedi.

Ancak yarım asır sonra Kun devletinin cenup kısmını tabi kılmak ve iskânları idame için fırsat zuhur etti. Aşağı Tuna ve Olt arasındaki «Székely» ban'lığı (*oltenia*) tahkim edildi. Onun şarkındaki *Olt-aşağı Tuna-İlonca* arasında Kun aslından *Tokomer* oğlu *Basaraba'* nın Macarlara tâbi feodal vaydalığı (*Munténia*) teşekkül etti. Bunun şimal şarkisinde ise *Bodza-Tuna-İlonca* arasında yeni *Székely-szék* meydana geldi ve buna Olahlar, ahalisi olahlaştıktan sonra da XIII. üncü asırda bile *Székely toprağı* (*Săcuieni*) adını verdiler. Daha yukarıda şimalde *Oytoz* ve *Gyimes* boğazlarından gelen Székely'liler *Tartos* nehri ve kolları boyunca *Szeret'*e kadar sokuldular. Bu sahalarda pekçok Macar kasabası teşekkül etti: *Kövár* (*Chiora*), *Bodza* (*Buzau*) ve *Vásárhely* (*Târrgovişte*), *Kászón*, *Egyedhalma* (*Adiud*), *Tartos* (*Trotuş*) v. s. gibi.

Cenuptaki yerleşme sahaları daha sonra *Havaselv* prensliğine, *Tartos* vadisindeki Székely yurtları (*Beszterce* ve Moldva vadisinde şarka uzanan Macar ve Sas köyleriyle birlikte) XIV. üncü asır zarfında teşekkül eden Moldva prensliğine ilhak edildi.

Székely'liler diğer yabancı kabile veya büsbütün yabancı asıldan neşet eden hudut muhafızları gibi Macar krallığının devlet teşkilâtına bağlandılar. Ancak XIII. üncü asra kadar eski oymak teşkilâtını muhafaza ederek o sıralardaki yerleşme nizamı mucibince yaşadılar. Hürriyet hakları her türlü şüpheden ari olduğu için kraldan imtiyaz bahşedilmesine hiçbir zaman teşebbüs etmediler.

Tıpkı XI—XIII üncü asırlardaki oymak teşkilâtı üzerine müesses Macar asılzadeleri gibi, örfe müstenit haklarını daha kuvvetli sandıkları için kralın imtiyaz fermanları ile zayıfatılmasına asla müsaade etmediler. Székely toprağının hukuku ve Székely mülk telâkkısı muhtelif Székely müesseseleri diğer krallık iskân sahalarının halk hukukundan ve müesseselerinden tamamiyle ayrılır. Ancak XIII. üncü asır zarfında kitle halinde iki taraflı anlaşmaya müstenit olarak Tuna-Tisa arasına yerleştirilen Kun'ların hukuk ve müesseseleri bunlara benzer.

Székely'lik (*Siculitas*) tamamiye hür ve Macar asılzadeleriyle aynı derecede olduğu gibi içtimai tekâmülü, daha dar çerçeve ve daha fakir iktisadi münasebetlerden sarfınazar, Macar halkının tekâmülüne uygundur. Székely cemiyeti için Macar asılzade cemiyetinin küçük ölçüde ve üzerinde köylülük damgasını taşıyan bir örneği diye biliriz.

Macar örfüne göre aileyi yahut oymağı kuran ecdadın ismini taşıyan oymakları başında oymak şefleri bulunurdu. Bunun yerini ülke teşkilâtı tutunca *Székkapitan*'ları (*hadnagy*) *Captanei, sive maiores exercituantium, sive primipili*) zuhur etti. Bunların ve Szék=sekilerin müstakil idarelerinde hâkimlik salâhiyeti, varlıklı ailelerden gelen ve nesilden nesle intikal eden ihtiyarların (*Seniores*) sınıfına verilmesi çabucak bir zadegân sınıfının teşekkülüne yol açtı.

Senior ve *Primipilus* unvanları Macarlardaki *baron* ve *jobbagy*=raaya tabirlerine müşabih olarak nesilden nesile ve akrabalara intikal ederek aşağı sınıf olan (*siculi communes*)=avamı teşkil eden Székely'lilere mukabil zenginlerin kibarların ve mafevkların (*siculi potiores, maiores, principales*) içtimâî sınıfı teşekkül etti. Daha sonraki tekâmül dolayısıyla aşağı tabaka halkın zenginleşen unsurları ve kibarların fakirleşen ahfadı tıpkı Macar hür mücahitler ve orta derecede servetli asilzadeler gibi birbirine karışarak Székely askerî teşkilâtında suvari hizmetile mükellef küçük mülk sahibi orta sınıfa mukabil oldular.

Artık bu sınıfın en ileri gelenlerinden kalan (*Primipilus*) Macarca *loföszékely* ve büyüklerinden kalan *primores*=Macarca *föemberek unvanları* kullanılmıya başlıyor. *Primor* ve *primipilus* sınıfları büyük asilzade ve orta asilzadeye tamamille tekabül etmekle beraber büyük milletlerin daha zengin içtimâî sınıflarına nazaran bunlar arasında gerek içtimâî gerek servet bakımından büyük fark yoktur. *Primor* olmak için köy toprağında en az üç mülkü olması lâzımdır. *Primipilus*, ise kendi atı ile harbe iştirak eden herkes olabilir. Avam halkını teşkil eden Székely'liler de piyadeyi (*pedites*) daha sonra silâhendazları (*peridarii*) teşkil eder.

Bunlar tıpkı Macarlarda olduğu gibi ileri gelen varlıklı Székely'li lere hür insanlar sıfatıyla hizmet ederler, yahut mevcut kendi küçük topraklarında çalışırlardı. Umumî idareye ise her üç sınıf (*tria genera Sicularum*) hür insanlar arasında fark gözetmiyen eski ananeye tevfikân müsavî hakla iştirak ederlerdi. Asil olduklarına vergi veremeyişleri de tanıklık eder. Asillığın icabı olan sedakat ve silâhla askerî hizmetten başka Székely'lilerin yegâne vazifesi krala eski tabiiyetin bir nişanesi olmak üzere taç giyme merasiminde, evlenme sırasında ve ilk çocuğunun doğumunda her mülkten bir öküz hediye etmek (ökör sütés) den ibarettir.

Székely halkı Macar beyine daha sonra kırala tâbi ve her bakımından hür bir halk, Macar kabile birliğine dahil olduğu cihetle daha muahhar zamanlarda da vilâyetlerdeki *İşpan*'ların hüküm ve idaresi-

ne tâbi olmazlar. Emlâki kaleler arasına sıkışmış olsa dahi münhasıran Székely'lilerin kendilerine has İşpan'ını tanırlardı. Erdilde bu Székely İşpan'ı Vayda'dan sonra kralın en ileri gelen bir memuru Székely ordusunun kumandanı idi. Kral namına temiz işlerinde en son kararı o verirdi.

Adli ve idarî kudret bundan sonra da Székely topluluğunun elinde kaldığı için hüküm ve idare selâhiyeti dardı. Erdilde Macarca konuşan Székely'liler çok eskiden gelip yerleşen, Macar milletinin kitle halinde yurt işgal eden bir kabilesi, ayrılığını ve hukukî müesseselerini Macar kabile ittihadı ortadan kalktıktan sonra da muhafaza eden bir halk idi.

Székely'lilere Macar devletinin hayatında, Macar krallığını Türk ırkından olan akraba halklara ve Balkanlı Grek, Slav, Olah ortodokslara karşı müdafaa vazifesi verildi. Bu tarihî vazife ve müstakil millî teşkilât onları aynı veçhile kapalı bir kitle halinde ve hususî millî teşkilâtları ile yaşıyan Sas ve Erdil macarları ile birlikte Erdil tarihinin taliini tayine sevk etti. Mazide müstakil Erdil prensliğini teşkil eden üç unsurdan biri sıfatile Erdil Macarlığını müdafaa ve idame ettirdiler. Zamanımızda da Székely'liler Erdilde Macar kültürünün ve Macar halk şuurunun asla pazarlık kabul etmiyen hamili ve müdafiidirler.

TÜRK VESİKALARININ NEŞRİ VE BU İŞİN ARZETTİĞİ MESELELER [*]

Yazan: FEKETE LAJOS

Budapeşte Üniversitesi profesörlerinden

Türkçeye çeviren; TAYYİB GÖKBİLGİN

İstanbul Üniversitesinde Tarih Asistanı

Cihan Harbi sıralarında başlıyan ve sonra takip edilen *Osmanlı Tarih Kaynakları*'nın neşredilmesi hususunda *Orta Avrupa Araştırmacıları*'nın faaliyetini görmek çok memnuniyeti mucip olmaktadır. Bu faaliyet az çok geçici, mevzii karakterde veya politik cereyanlara tabi bir hadise değil, bilâkis, ciddi ve devamlı, ilk buhranları muvaffakiyetle geçiren, bir hareket olarak görünmüş ve bu andan itibaren çok takdire şayan neticeler doğurmuştur.

Türkoloji etüdlerinin başlangıcı, *Osmanlı İmparatorluğu* ve *Türk Halkları* hakkındaki *Orta Avrupa* islâmi tetkikleri istikametinin henüz, münhasıran ilmi olan, objektif bir nizamın tesbit etmediği, harpten evvelki bu zamana rastlar. Fakat bir defa başlamış olup gayeleri vuzuh kesbetmiş ve metodlarında daima daha derinleşmiş bulunan bu hareket derhal, *humanist* tabir edilen ilimler sahasında misli olmıyan bir terakki kaydetmiştir. Bu suretle evvelâ yer yer işlenen Türkoloji yavaş yavaş daima daha kalabalık merkezler bulabildi: Üniversitelerde hususî enstitüler, hususî mecmualar ve nihayet islâmi tetkikler sahasından çıkarak müstakil bir ilim halinde teessüs etti.

Evvelâ enstitüler ve mecmualarda, sonra kitaplarda münakaşa edilen meseleler arasında biz burada yalnız biri ile meşgul olmak istiyoruz: Türk vesikalarının (*Chartes*) neşri. . . . Fakat daha evvel bu hususta tam ve sıhhatli umumî bir görüş elde etmek için, bu problemin evvelki safahatını tetkik edeceğiz.

Hariciye nezareti hizmetinde bulunan ve Türk vesaikini, malûmatlarını ilim sahasında kullanmıyarak okuyabilen memur ve

[*] Körösi Csoma Archivum'un 1939 ilâve nüshasından

mütercimlerin haricinde, *Antoine Gévay*, ilmi bir gaye ile çalışan, ilk Türk vesikaları (*Chartes turques*) naşiri telâkki edilebilir. Viyanadaki Avusturya Staatsarchiv'inin aslen Macar olan bu arşivisti, bu sahada, bu neviden ilk olarak nazarı itibare alınabilecek ve bugün dahi yüksek ilmi kıymeti haiz bulunan bir takım Türk vesikalarını neşretmiştir [1].

Gévay'ın halefleri, daha uzun zaman, Macar ve daha mahdud olmak üzere, Avusturya araştırmacıları arasında bulunmuştur [2]. Bu hadise, Türk kaynaklarının araştırılmasının, hiç değilse asrın başına kadar, ancak bu iki Avrupa milletini alâkadar ettiğini göstermektedir.

Fakat, asrın başından itibaren, Türk kaynakları araştırmalarının büyük bir vüsat aldığını ve muhtelif millete mensup araştırmacıların Türkler ve bu milletler arasındaki münasebetlerin bazı noktalarını aydınlatmak bakımından, bu müşterek mesaiye iştirak ettiklerini görüyoruz. Bu devrededir ki, Avrupalı arşivciler arasında Türk arşivlerine ilk kabul edilen İmre Karácson (1908 den 1911 e kadar) İstanbul'da [3], Jan Grzegorzewsky Sofyada [4], Ciro Tru-

[1] Gévay, Anton: Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte in XVI. und XVII. Jahrhunderten, Wien 1839. — Aynı müellifin: Az 1625. Május 26 — dikán költ gyarmati békekötés cikkelyei. Bécs, 1836. (Gyarmat'ta 26 Mayıs 1625 te akdedilen sulh muahedesinin maddeleri. Viyana, 1836) — Aynı müellifin: Az 1627 — dik évi september 13 — dikán költ Szonyi békekötés cikkelyei. Bécs, 1837 (Szony'de 13 Eylül 1627 de akdedilen sulh muahedesinin maddeleri, Viyana 1837) — (Bu son iki eser lâtince, macarca ve türkçe intişar etmiştir).

[2] W. Fr. Ad. Behrnauer: Sultan Ahmed's I. Bestallungs - und Vertrags-Urkunden, für Gabriel Bathori von Somlyo. (Archiv für Kunde Österreichischer Geschichte — Quellen 1857. XVIII.) — Repiczky János: Nagy-Körös város török levelei; Kecskemét, 1859 (J. R.: N-K. şehrine ait türkçe mektuplar, macarca tercümeleri). — Szilády Aron: Török-magyar történelmi emlékek, okmánytár I — IX. kötet, Budapest, 1863 = 1873. (A. Sz.: Türk—Macar tarihi vesikaları, 9 cilt olan bu vesika kolleksiyonundan büyük bir kısmı türkçe vesikaların macarca tercümesidir). Velics Antal: Magyarországi török kincstári defterek I—II. Budapest, 1886 és. 1890. (A. V.: Macaristana ait Türk hazine defterleri, Macar tercümesi).

[3] Türk arşivlerindeki araştırmalarının semeresi iki cilt halinde neşrolunan vesikalardır.: A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717—1803. Budapest, 1911 ve török-magyar oklevéltár 1533—1789 Budapest 1914. (Rákóczi'nin Türkiye'deki ikametine ait Türk vesikaları ve Türk—Macar vesikaları mecmuası).

[4] Jan Grzegorzewski: Zsiddyatow rumelijskich epoki Wyprawy Wiedenskiej, Lwow, 1912. (Archiwum naukowe Wydawnictwo towarzyszące dla popierania nauki polskiej, dyal 1 tom. VI. Zaszty 1).

helka Saraybosna'da [1] metodik bir hazırlık yapmadan ancak her biri Türk vesikalarını otodidaktik bir şekilde öğrenip okuyarak çalışmaktadır. Yine bu devirdedir ki Alman ilim âlemi ilk güçlüklerle çarpışarak, bu nevi etüdlerle meşgul olmağa başlamıştır.

Şu halde Türk vesikaları araştırılmasının, asrımızda meydana gelmesi, tamamen yeni bir ilim olduğu iddia edilemez. Geçen asırda bu araştırmalarda çok faal kimseler bulunmuştur. Ancak, onlar, kendilerini sadece bu araştırmalara vakfediyorlar, fakat elde ettikleri malûmatı nakil ve bu araştırmanın devamı hakkında bir kayıt duymuyorlardı.

Asrımız, mesainin devamını temin için, *Türk paleografyası* hakkındaki bilgileri metodik bir şekilde öğrenmek suretiyle, bu vaziyeti değiştirdi. Bütün başlangıçlar gibi bu çalışmalar da bida-yette çok nisbetsiz ve gelişi güzel olmuştur. Güçlkle okunabilen güzel bir vesika hemen neşre ihtiyaç gösteriyordu. Bu sebepten bilhassa ilk zamanlarda, *name* tipinde olan *Padişahların mektup-ları*, diğerlerinden daha fazla *müzeyyen oldukları* için çok sevil-miştir. Bu ilk neşriyat pratik ve muahhar sentezler bakımından çok faydalı olan faksimile ile yapılmıştı. Buna mukabil zaman za-man tashihler veya sonradan ilâveler yapmaya mecbur olmamak için, çok acele neşretmekten içtinap edildi. Nihayet bu neşriyatın sayısı yüzü bulduğu vakit elde edilen faydalar, tenevvülerine rağmen, o kadar çok ve o kadar göze görünecek şekilde olmuştu ki ondan bir sentez ve sistematik bir kolleksiyon yapmak, artık, dü-şünülebildi. Bu vadiye iki tecrübe görülmektedir.

Birincisi *Friedrich Kraelitz von Greifenhorst*'un eseridir: "*Os-manische Urkunden aus der zweiten Haelfte des 15. Jahrhunderts*„ [2]. Bu eser yalnız zenginliğinden (bir arada 24 vesika neşrediyor) dolayı değil, fakat bilhassa kitabının asıl mevzuunu teşkil eden *Padişahın İradeleri*'ni (*décret*) tahlil ederek ve onları ilmi bir sistemleştirmenin esaslarını kurmak için umumî bir tip gibi göstererek yazdığı ve nazari kısımlara tahsis ettiği mukaddimesi sebebi ile, o zamana kadarki bütün paleografik eserlerden daha ehemmiyetlidir.

[1] Ciro Truhelka, Riza Muderizowic, Safvet Beg Basagic ve Fehim Spaho'nun dikkate şayan eserleri «Glasnik Zemaljskog mureja Bosdi i Hercegovini» mecmuasının bilhassa 1913 den sonraki nüshalarında bulunur.

[2] Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, phil-hist-Klasse, Bd. 197, Abt. 3 Wien 1922.

Bu tekâmül safhasında ileriye doğru bir adım telâkki edilebilecek olan, nazari sahada ikincisi bu satırları yazan muharririn eseridir: «*Einführung in die Osmanisch-türkische Diplomatie zur Zeit der türkischen Botmaessigkeit in Ungarn*» [1]. Bu fermanları, hattı humayunları (*Charte*) ve *Macaristanda Türk Hakimiyeti devrine* (1541-1699) ait vesikaları sistematik bir şekilde ortaya koyan ve *Merkezi Avrupa'nın* arşivlerinde ve ilmi enstitülerinde bulunan vesikalar bu sentezlerden sonra şu veya bu mahiyette münferit vesikaları [2] neşr, tahlil ve mecmualarda intişar eden makaleler daha nadir ve çok sathîdir. Zira, artık bundan sonra ilmi araştırmalar daha yüksek gayeler tesbit edebilirlerdi. Şimdi bahsedeceğimiz eserler bu iki temayülden mühlhemdirler.

Franz Babinger'in 1931 de intişar eden «*Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha*» [3] adlı eseri *Karlsruhe* arşivlerinde muhafaza edilen ve XVII. asrın sonundaki Türk harbinde büyük bir rol oynayan *Osman Paşa*'ya ait bulunan 84 vesika ile meşgul olur. İçerisinde *Paşa*'ya hitaben yazılmış mektuplar, emirler, hesaplar, tayin emirleri bulunan ve ihtimalki harp ganimeti olarak hristiyanların eline düşmüş olan bu vesaik tam ortada, *Paşa*'nın şahsiyeti ile mütecanis ve yekdiğerine bağlı bir birlik teşkil ediyor ve bu sebepten bir şahsın hayatının bütün teferruatını elde etmeğe, bu devirde binlerce Türkün geçirmeğe mecbur kaldığı askerî hayatın karakteristik vasıflarını göstermeğe müsait bulunuyorlar. *M. Babinger* mukaddimesinde eserini bir nevi monografi yapmak için, bu mahiyetteki hadiseleri hülâsa ediyor. Sonra, faksimile'nin yanında her vesikanın almanca hülâsasını veriyor. Bu eserin en büyük faydası, bu faksimileler sayesinde, en az, onları okuyabilenler için orijinal yazılar yerini tutabilmesidir. Diğer taraftan büyük bir ekseriyet için, çok muhtasar olan, almanca hülâsalar vesikayı daha ziyade eksik bir şekilde vülgarize etmektedir.

[1] Ausgabe des Kgl. Ung. Staatsarchivs' Budapest, 1926.

[2] Bazı vesikaların neşri, halledilmesi daha kolay bir va ife telâkki edilerek o zamandanberi daha ziyade, fakültede doktora tezi için mevzu olarak görünmektedir. Bu tezler arasında, sonra Berlin Üniversitesine Prof. tayin edilen Helmuth Scheel'in etüdünü zikredeceğiz: *Die Schreiben der türkischen Sultane an die preussischen Könige*, Berlin 1930 — Daha eski eserler arasında L. Kulisch: *Die Türkischen Lebensbriefe in der Landsbibliothek zu Kassel*. (Mitteilungen der Ausland-Hochschule an der Universität, Berlin, Jahrg. XLI. Abr. II. S. 125 ff). İhtimalki eserinde bazı metinlerin siyakat yazısı ile olması bunu az muvaffak olmuş bir eser gösteriyor.

[3] Berlin Reichsdruckerei.

Diğer bir eser, kronolojik sıra ile, 1932 de neşredilen benim eserimdir: «*Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy, 1606-1645*» [1]. Bu eser, XVII. asırda bir macar siyaset adamı olan Nicolas Eszterházy'ye hitaben yazılıp bu aile arşivlerinde o zamandanberi devamlı olarak saklanan bir çok vesikalarla meşgul olur. Mukaddime XVII. asırda *Macaristan*'ın tarihi bir tablosunu çizer, *Türkiye* ve *Macaristan* arasında, hudutların gayri muayyen olmasından, doğan ihtilâfları kaydeder, sonra, mevcut makamlar arasında cereyan eden sonu gelmez münakaşaları, bu hudut mintakalarında yaşayan halkın çetin hayatını ilh. tanıtır. Hülâsa, bu eser, bütün bu yazıları tek ve aynı devre ait olan ve tek bir şahsı alâkadar eden vesikaların heyeti mecmuası olarak nazarı itibara alır. En ehemmiyetli parçalar, burada orijinal metinler ve almanca tercümeleri ile çıkmıştır. Diğerleri ancak almanca hülâsaları iledirler.

Bazı vesikaları tanıtan ve tahlil eden üçüncü eser olarak *Belgrat*'ta profesör olan *Fehim Bajraktareviç*'in eserini zikredeceğim. «*Turski dokumenti*,» [2]. Muharrir bu eserde, 400 sene zarfında *Türk Hükûmeti*'nin, bir manastırın hayatını tanzim etmek hususunda, gönderdiği yazılarla meşgul olmaktadır. Eserin büyük bir kısmı bilhassa, her vesikanın sırpça bir hülâsasını ihtiva ediyor. Yalnız altı tanesini muharrir, arap harfleri ile transkripsiyon ve sırpça tam tercüme olmak üzere, faksimile neşrediyor. Neşredilen vesikaların umumiyetle doğru olduğuna hükmolunabilir [3]. Hülâsaların veya «regestes»lerin kıymetine gelince, bu hususta ancak, bunları orijinal metinlerle ayrı ayrı karşılaştırdıktan sonra hüküm verilebilir. Nihayet malzemenin terkihi (*synthése*), eğer bu vesikaların bir kaç asırlık zamana ait bulunduğu ve bu hususta umumî bir hüküm vermenin güç olacağı düşünülürse, çok kısa olmuştur [4].

[1] Eszterházy Miklós Nádor iratai (Palatin Nicola Eszterházy'nin yazıları). *Schriften des Palatins Nikolaus Eszterházy im Auftrage des Fürsten Paul Eszterházy*. Budapest 1932.

[2] Fehim Bajraktareviç: *Turski dokumenti* manastira Sv. Trojice Kod. Plevl ja (Srpska Kraljevska Akademija. Spomenik LXXIX. Drugi razred 62.) Sarajevo 1935.

[3] Şu kıraat hatalarını zikretmeliyim: 15 numaralı yazının sonunda بشار (Belovar) yerine بشار (Belgrad) okumak lazımdır. 24 numaralı yazının sonunda بشار değil بشار okumak lazımdır. 43 numaralı yazının 3. cü satır nihayetinde hiçbir manası olmıyan وادى yerine وادى okumak lazımdır.

[4] Bu satırların muharriri, bu sahada bizzat, bazı Macar şehirlerinin türkçe vesikalarını tanıtan, birkaç tecrübe yapmıştır. Bu hususta şunları zikretmek

Bu vadide dördüncü eser A. N. Kurat ve K. V. Zettersteen'in 1938 de müştereken neşrettikleri kitaptır: «*Türkische Urkunden*» [1]. Bu eser, *Türkiye*'den çok uzak bir yerde, *İsveç*'te bulunan-*İsveç Devlet Arşivi*'nde-*Bibyer* arşivinde ve *Stockholm Üniversitesi Kütüphanesi*'nde-türkçe vesikaların metnini ve almanca tercümesini ihtiva ediyor. Bundan başka on vesikanın da faksimilesi vardır. Müellifleri X. Şarl'ın *Türkiye*'deki ikametine ait yekdiglerine bağlı vesaiki birden vermek istemişlerdir. Ancak bu güzel eserde yeni bir şey bulunmuyorsa, bu, onların hatası değildir. Çünkü, onlar, kısmen hülâsaten kısmen Avrupa dillerine tercüme edilerek, daha evvelce *Nordberg*, *Testa*, ve *Noradounghian* neşriyatında mevcut bulunuyordu. Bu mevzuun o zamana kadar meçhul kalan tarafına gelince, aşağıda kendisinden ayrıca bahsedeceğimiz, *Ahmet Refik*'in eseri bunu, onlarınkinden daha iyi tanımaktadır. Bu itibarla bu eser bilhassa, müelliflerinin de bizzat dedikleri gibi, bir tatbikat vasıtası «*den Studierenden eine Gelegenheit zur Übung*» olmak sıfatıyla faydalı kalıyor [2].

Münferit vesikalarla meşgul olmıyan fakat birbiri ile münasebettar vesikalar kolleksiyonunu toplamıya ve bu suretle elde edilen vesaik üzerine istinad eden kitapları terkip etmiye çalışan bu hülâsada, son on senenin paleografik neşriyatının başlıcalarını, hiç değilse, Avrupa enstitülerinde ilk güçlükleri iktiham eden diplomatik araştırmaları, görmek mümkündür. Yalnız vesikaların neşrindeki usuller henüz kâfi derecede tekarrur etmiş değildir. Bazı müellifler paleografik gayeleri gözönünde tutarak faksimileye ehemmiyet verirler. Bazıları lengüistik ve tarihi sebeplerden dolayı mümkün olduğu kadar türkçe metin neşretmek isterler. Diğer bir kısmı da, kendi milli tarihleri üzerinde yapılacak araştırmalar için kâfi geleceğini düşünerek, türkçe vesikaların tercümesi

kâfidir. «*Debrecen város levéltár-ának török iratai*». (Debrecen şehri arşivinin türkçe vesikaları). Levéltári Közlemények=Macar devlet arşivi mecmuaları, 1926, 1932, 1933). Fakat bu hususta uzunboyu meşgul olmağa lüzum yoktur. Zira Bayraktareviç'in eseri mevzubahis metodu kâfi derecede gösteriyor.

[1] Monografier Ntgivna sc k. Humanistiske Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, I Almqvist u. Wiksell. Uppsala. 1938.

[2] Bu eser, kaynak neşri olmak bakımından, büyük bir ehemmiyeti haiz değildir. Buna mukabil Gynnar Jarring'in araştırmaları (Arkivforskningar i Törkiet, En preliminaer rapport 1939) daha müsmir görünüyorlar; zira o, mevzuuna ait kaynakları, hakikaten, hiç değilse harap olmuş bir şekilde, bulabileceği Türk arşivlerinde araştırıyor.

veya hülâsası ile iktifa ederler. Zaten muhtelif metodlar da bazı müsterek unsurları havidirler. (*facsimile "regeste", ilâh.*)

Türk vesikalarının hakiki merkezinden, *Türkiye*'den, uzakta tecrübe veya teşebbüslerde kullanılan bu metodlardan hiç biri muahaze edilemez: Yerinde kullanılan her biri iyi ve doğrudur. *Türkiye*'den *hariçte* yapılan araştırmalar olmak itibariyle, yalnız hülâsalar, tarihî malzemeyi tanımaya kâfidirler. Vesikaların türkçe olarak tam metni ise daha derin türkolojik gayelere hizmet ediyor. Ancak, tekrar edelim ki, bu noktai nazar yalnız *Türkiye*'den *hariçte* yapılan mesailer içindir. Zira, aynı metodlar *Türkiye*'de kullanıldığı takdirde, tamamen başka bir mütalâadayız. Yani tek başına ehemmiyetli miktarda Türk vesikalarını ihtiva eden bir memlekette, bunlar bir defa meydana çıktıktan sonra *Türk milletinin tarihini* daha tam, daha sıhhatli bir şekilde tanıtmak imkânı mevcuttur [1]. Bu meselenin istikbali ve *Türk milleti*'nin en sıhhatli bir şekilde tarihinin tanınması keyfiyeti bu neşir tarzına bağlı bulunduğu için *Türkiye*'de yapılan en eski paleografik neşriyatın neticelerine de bir göz atmak, sonra araştırmaların en iyi bir şekilde muvaffakiyetini temin etmek hususunda en müsait usulü araştırmak çok enteresan olacaktır.

Bu vazifenin ilk kısmı, yani neticelerin hülâsaten tekerrürü belki güç olmayacaktır. Zira *Türkiye*'deki paleografik neşriyatın başlangıcı nihayet yirmibeş sene evveline çıkar ve bu vadiye yazılan makale ve etüdler gerek *Türk Tarih Cemiyeti*'nin neşriyatında gerek bu neviden mecmua ve kolleksiyonlarda kolaylıkla bulunabilir.

Türk arşivlerinde tarihî menbaları ilk araştıran, bu arşivlerin muhteviyatı hakkında birinci defa bazı örnekler veren ve neşriyatında bir çok mevzuları çok kuvvetli şekilde aydınlatan *Ahmet Refik* olmuştur: *İsveç Kralı X. Şarl, Rakoczi'nin Türkiye'deki ikamet-i*, muhtelif asırlarda *İstanbul hayatı, Kossuth'un Türkiye'ye ilticası ile münasebettar olarak 1849/50 de Şark Buhranı, Türk*

[1] Krş. Levéltári Közlemények (XV,20) de intişar eden ve A török Levéltárügy (Türk arşivleri meselesi) adını taşıyan raporun ve aynı makalenin tercümesi (arşiv meseleleri. macarcadan çeviren Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1939 Devlet Matbaası): Bu tercümeyi neşrinden sonra gördüğümü kaydetmeliyim. Nihayet Topkapısarayı Müzesinin arşiv rehberi: Arşiv kılavuzu, İstanbul 1938 Devlet Matbaası. Bunu Levéltári Közlemények mecmuasının 1938 (XVII.) sayısında tanıtmıştım.

madenciliğinin mazisi, Anadolu'da Türk aşiretlerinin hayatı [1]. Fakat çok malûmatlı ve faal bir âlim olan *Ahmet Refik*'in ancak bir tane paleografik eserden başka bir şey neşretmediği sükûta geçilemez [2]. Hatta vesikalar üzerinde, hakikî araştırmacıların gösterdikleri şekilde, bir araştırma yapmamıştır. Yalnız, büyük işlerin yüksek bir karara bağlanması için divanda bulundurulmuş ve bazı günlerde bazı defterlerde (ahkâm defterleri: *Kopierbücher*) tutulan kayıtlarla iktifa etti ki, bunlar da aradığını kolaylıkla bulabiliyordu. Fakat ne olursa olsun *Ahmet Refik*'in himmetiyle neşredilen vesikalar diğer neşriyatın hepsinden daha büyük bir kıymeti haizdir. Yukarıda söylediklerimizden başka, burada, yalnız bir şey kaydetmek lâzımdır: Bu da, son senelerde neşredilen eserlerin tamamen yeni Türk harfleri ile intişar etmesidir. Bu sebepten, bunlar, orijinal metni harfiyen göstermezler.

Bütün bu kayıtlar, esas itibariyle, yalnız *Ahmet Refik*'in mesaisini değil, aynı zamanda *Türkiye*'de zaman zaman onun tesiri altında, fakat maalesef *Ahmet Refik*'in diğer büyük vasıflarına malik olmuyarak, yapılan vesika neşriyatını tesbite çalışmaktadır.

Bu tenkide bazı umumî kayıtlar ilâve etmemize müsaade olunsun. Biz *Türkiye*'de tarih araştırmalarını daima memnuniyetle karşılamış ve bu araştırmaların ilerlemesini samimî olarak gönülden arzu etmişizdir. Evvelâ *Avrupa*'da yapılmış nâzaran *Türkiye*'de icra edilen araştırmaların ne nisbette olduğunu ve *Türk Arşivleri*'nin fevkalâde zenginliği ile *Avrupa*'da bulunan bir kaç bin vesika arasındaki farkı hatırlamak lâzımdır. Diğer taraftan bu, adet itibariyle az olan Türk neşriyatında da, kaligrafik metinlerde çok defa aynı hatalı şekillerin, faksimile neşrinde izah yanlışlıklarının bulunduğunu ve yeni Türk harfleri ile intişar eden metinlerin de daha az kabul edilebileceğini kaydetmenin vazife olduğunu zannediyoruz.

[1] Memaliki Osmaniyede Demirbaş Şarl, İstanbul 1332; Memaliki Osmaniyede Kral Rakoçi ve tevabii, İstanbul 1333; Türkiyede mülteciler meselesi, İstanbul 1926, onuncu asrı hicride İstanbul hayatı, İstanbul 1933; hicri onbirinci asırda İstanbul hayatı, İstanbul 1931; 12 inci asırda İstanbul hayatı, İstanbul 1930; hicri onüçüncü asırda İstanbul hayatı, İstanbul 1932; Türkiye'de madencilik, İstanbul 1929; Anadolu'da Türk aşiretleri, İstanbul 1930.

[2] Şüphesiz Karácsony Imre araştırmalarının tesiri altında Ahmet Refik Rákóczi'nin Türkiye'deki ikametine ait vesaiki neşretmeğe karar veriyor. Karácsony'un eseri: A Rákóczi emigráció török okmányai (Rákóczi'nin Türkiye'deki ikametine ait Türk vesaiki) 1911 de ve Budapeşte'de. Halbuki Ahmet Refik'in aynı mevzua ait eseri ancak 1333 de (=1917—1918) tabedilmistir. Keza, Kossuth'a ait vesikalar için de, herhalde, Karácsony'un tesirine maruz kalmıştır.

Ekseriya vaki olan bir hadise ile yani bizzat mahallinde, arşivde araştırmalar ve önceden etraflı etüdler yapılmadan hacimli sentezler neşretmek meselesi ile şimdi burada meşgul olmayacağız. Bu, ilmin muahhar inkişafını tamamen sekteye uğratabilir.

Bazı müessif noksanları işaret ettikten sonra Türk vesikaları neşriyatını nasıl görmek istediğimiz sorulabilir. Bu hususta evvelâ bazı şeyleri tayyetmekle ve neleri beklemediğimizi söylemekle işe başlayacağız.

Türk vesika neşirlerinden *regestes*'ler yahut kendi tabirleri veçhile *muhteviyat hülâsası* beklemiyoruz. Bu neşriyattan en az iki sebepten istifade edemiyoruz: Evvelâ bu *regestes*'ler, bir fikir sahibi olma, orijinal metnin tam neşrinden daha az müsaaittirler ve bu suretle fuzuli bir enerji sarfedilmiş olur. Diğer sebep, bu *regestes*'leri bizim bir compromise, zaruri bir hal sureti olarak telâkki etmemiz ve ancak lüzumu takdirinde, ikinci derecede ehemmiyetli bir teferruat mevzuubahs olduğu vakit, kabul edebilmemizdir. Fakat, *Türk Tarihi* için, Türk vesikaları neşriyatının henüz başlangıcında bulunduğu bugün, bu vesikalar, arşivlerinde bir kaç yüz Türk vesikasına malik şu veya bu Avrupa milletinin tarihi için olduğu gibi, bir kısmı veya hülâsası verilmekle iktifa olunacak kadar ehemmiyetsiz bir menba, telâkki edilemezler. Bunlar Türkiye tarihi için başlıca vesikalardır ve bunların bir cümlesine karşı lâkayit kalınamaz.

Bu vadideki Türk neşriyatından keza faksimile de istemiyoruz. Çünkü evvelâ bu pahalıdır. Sonra bunun istimali, münakaşa halinden sarfınazar, ancak vesikaların okunuşunu öğretmeğe yaradıkları takdirde mazur görülebilir. Fakat bu maksada hizmet edecek geniş mikyasta vesaika malikiz ve eğer bu kâfi gelmiyorsa metodla bunu arttırmak ve inkişaf ettirmek icap eder. Halihazırda, evvelden hazırlanmış bir plâna tâbi olmadan ve yalnız ciltleri tezyin etmek için hülâsalarla birlikte neşredilmekte olan faksmile usulü, meseleyi halletmeksizin ona bir mâna vermeğe ve okunmasına tamamen muvaffak olunamayan şu veya bu vesikanın kiraatini setretmeğe yaramaktadır. Hülâsa bunda lüzumsuz bir masraf vardır [1].

[1] Bu son senelerin neşriyatı arasınca Tahsin Öz'ün eseri hemen hemen biricik, şayanı memnuniyet istisna teşkil ediyor: «Zwei Stiftungsurkunden des Sultan's Mehmet II. Fatih» (İstanbul 1935) XV. inci asra âlt büyük bir hacımdaki malzemesi orjinal şeklinde neşredilmiştir; eser nesih yazı ile olan asıl metnin tamamını faksimile olarak veriyor. Ve müşkülâtsiz okunmasına müsait bulunuyor; aynı zamanda o, Arap harfleri ile neşriyatın katiyetle men'edildiği bir devirde, arap harfleri ile çıkabilmiştir.

Tezimizi ispat için *Georg Jacob* tarafından neşredilen güzel faksimile serisini hatırlatmak kâfidir: "*Türkische Urkunden aus Ungarn*," keza çok zengin olan fakat binnazariye noksan bulunan [1] *B. Moritz*'in Arap paleografi tabloları daha ziyade tenkit edildiler ve ilmin terakkisine esaslı bir surette tesir etmediler.

Nihayet, Türk vesikaları neşreceklerden transkripsiyonlu metin neşri de beklemiyoruz. Ne Avrupalıların beynelmilel alfabesi ile ne de yeni Türk harfleri ile hiçbir transkripsiyon sevmiyoruz. Zira hiçbirisi, Arap harfleri ile olan eski Türk yazısı ile olduğu gibi ve tarih, lengüistik ve temsili ilimlerin talep ettiği şekilde orijinal metni tam bir sadakatle veremiyor. Hattâ yeni Türk harfleri ile neşriyatta bazı klişe tabirler bize yersiz ve, Arap harfleri ile müstesna bir şekilde ifade olunmuş bulunsa bile, manasız görünüyor. Daha ziyade bir anlaşmamazlığın neticesi olan şey Avrupadaki metodik eserlerin bu formülleri bir kısım vesikaların organik unsurları olarak işaret etmeleridir; bu, yalnız metin neşri mevzu-bahis olduğu vakit kâadın eb'adını göstermek kadar faydasızdır.

Noktai nazarımızı hülâsa ederken, hakikaten faydalı olmak için, vesikaların (*Chartes*) neşrinin tam metinle ve bunun da daima orijinal yazılmış harfleri ile olması lâzım geldiğini söyleyeceğiz. Bütün tarihi kaynak neşriyatının bu şekilde ortaya konmasının genç ilmimizin menfaati icabından bulunduğu kaniiz.

Bugün *Türkiye*'de böyle bir eserin birçok manialarla karşılaşacağını biliyoruz. Fakat bu maniaların hemen ortadan kalkmasını ve, mazinin hata ve noksanlarını tekrar etmeksizin, şimdiye kadar *ilmin* ve *Türk milletinin* büyük mikyasta zararını mucip olmuş bulunan, Türk vesikaları neşriyatının icabettiği şekilde organize edilerek, vaki tehhürleri telâfi etmesini can ve gönülden temenni ediyoruz.

[1] B. Moritz: Arabic paleography, Cairo, 1905. Bak gene J. Karabacek'in tenkidine: W Z K M. XX, 131.

NOTLAR:

ANKARA İSTASYONUNDA BULUNAN BİZANS DEVİRİ MEZARININ NAKLİ

Ankara İstasyon mevkiinde yeni Devlet Demiryolları umumi idare inşaatı sahasında ve bu yeni binanın medhal kısmına isabet eden mahalde, milâttan sonra 3 ncü veya 4 üncü asırlara ait yan yana iki mezar binası bulundu. Bu mezar binaları gerek yapı ve gerek freskleri itibariyle pek ehemmiyetli idiler.

Esasen bu sahada yine bu devre ait ve başka yapı tarzlarında muhtelif mezarlara tesadüf olunmuştur.

İşte bu iki mezar binasının diğerlerine nazaran taşıdıkları hususiyet ve ehemmiyete binaen *Türk Tarih Kurumu* bunlardan sağlamca bir halde bulunan mezarı *Çankırıkapı* açık müze sahasına nakil ve orada restore edilmesini karar altına alarak bu işin icrasını da bizlere tevdi etti.

MEZARLARIN İLK BULUNUŞ VAZİYETİ VE ELDE EDİLEN BULUNTULAR

İki mezar binası inşaat plânları itibariyle birbirinden farksız oldukları gibi vazı istikametleri itibariyle de aralarında pek cüz'î bir ayrılık görülmektedir. Bu Mezarlar tahtezzemin inşa olunduklarından harice yalnız bir taş kapı ile ittisalleri vardır. Belki de vaktile bir rampa yol ile bu kapıların önüne gelinirdi. Eğer bu mahalde esaslı bir hafriyat yapmak mümkün olsaydı tabiatile bu hususu pek mükemmel tesbit etmek kolay olurdu.

Mezarlardan biri diğerine nazaran harap bir halde idi. Bu mezar fazla rutubete maruz kaldığından sıvalarının kısmı azamı dökülmüş ve freskleri tamamen bozulmuş bir halde idi.

Bu mezarın ilk bulunuşu haberi üzerine Dil ve Tarih, Coğrafya fakültesi Antropoloji Enstitüsü alâkadar edilmiş, tetkikat ve araştırmalar yapmışlar ve A. mezarında hiç bir şey bulunamamış, B. mezarının orta kısmında yalnız bir kafatasına ait bazı kemik parçalarıyla, içi boya dolu bir çanak parçası bulunmuştur.

Tarafımızdan bozuk olan A. mezarı içinde fresklerin nakli için tecrübeler yapar ve siva kalitesini tetkik ederken üzeri kemik kabartma resimli tahta bir kutunun tezyinatına, bir iskeletin ayak kemikleri parçalarına ve iskeletin başının bulunması lâzım gelen mahalde de madeni iğnelere raslandı ki; bu mezar binaları içindeki tetfin tarzı hakkında katı bir fikir vermektedir.

Bu binalar birer aile mezarlığıdır, ve her halde içlerinde asgarî üç iskelet yeri ayrılmıştır.

A. mezarında hediyeleriyle birlikte kısmen ele geçen iskelet vasatı on santim kalınlığında temiz ve ince bir kum tabakası üzerine vaz edilmişti. Bu mezarın diğer kısımlarında da bir kum tabakası görülmüş fakat üzerinde hiç bir kemik veya eşya bulunamamıştır. İşte A. mezarının bu buluntusuna nazaran B. mezarının tetfin tarzını da kat'iyetle tasavvur etmek pek mümkündür. Herhalde tolos ayaklarında mevcut höcrecikler iskeletlerin ayak uçlarına gelmekte ve buralarda hediyeler bulunmakta idiler.

MEZAR BİNALARININ İNŞA TARZLARI

Bu iki bina birer salıp şeklinde inşa olunmuşlardır. Tolos kemerlerinin başlangıcına kadar olan duvar ve ayaklar inşası kireçli harçla ve taş duvar olarak yapılmıştır. Tolos kısımları ise, vasatı 3,5 X 30 X 30 santim eb'adında murabbai tuğlalarla ve çok mukavim bir kireçli harçla örülmüşlerdir.

Salıp şeklinde inşa edilmiş olan bu mezarların dört koldan birine, kısmen taş ve tuğla ile yanları örülerek yekpare taş kanatlı bir kapı ve dört parça taştan ibaret söveleri yerleştirilmiştir ki kapının açılıp kapanmasına hizmet eden milleri kapı kanadının kendi bünyesindendir. Kapı kanadının iç kısmında iki demir köprü ile kanada asılmış bir demir sürgü bulunmakta ve bu sürgü aynı zamanda kapının dışından rahatça açılabilmekte imiş. Salibin diğer üç kolunun şakuli duvarları kireçli harçla taş duvar olarak örülmüştür.

Mezar binaları toprak altında inşa edildiğinden bu duvarlar bir yüzlü olarak yapılmışlardır. Mevcut duvarların vasatı kalınlığı 45 santim gelmektedir. Yalnız medhalin bir kısım duvarları haricen de düzgün ve derzlidirler. B. mezar binasında A. mezarından farklı olarak zeminde tuğla döşeme bulunmuştur. Tolosların istinad ettikleri ayaklarda üstleri yuvarlak kemerli höcrecikler görülmektedir.

Her iki mezar binasının tavan kısmında pişmiş topraktan künklerle birer hava menfezi bulunuyordu. Bunlar muahhar zaman-

larda buraya konmuşlardır. Çünkü mevcut freskleri bozarak yerleştirilmiş oldukları tetkikle kolay anlaşılabilmiştir.

DAHİLİ SIVA VE FRESKLER

Mezarların iç sıvaları; taş duvar aksamında, taş araları evvelâ kireçli harçla derzlendikten sonra üst kısmına az miktar samanlı bir horasanlı harçla heyeti umumiyesi sıvanmış ve üst kısmı bir bez veyahut bir fırça ile perdah edildikten sonra — yerinde yapılan tetkik ve tahminlere göre—elmasiye tutkal veya yumurta akı ile hazırlanan boylarla freskler henüz duvarlar pek fazla kurumadan yapılmışlardır.

MEZARIN NAKİL TARZI

Mezarın içinde ve dışında serbest çalışma bilmek için etrafında temel seviyesine kadar üç metre genişlikte toprak tesviyesi yapıldı. Mezar binasının bulunduğu kısım üzerinde evvelce bir hangar yapılmak istenilmiş ve ayak olarak dökülen beton bloklardan biri tam bu mezarın üstüne isabet etmiş bulunuyordu. Eseri bu ağırlıktan kurtarmak için, takriben üç ton ağırlığındaki bu beton blok usulünce ve hiç bir zarar vermeden aşağıya alındı.

Zemine döşenmiş olan tuğlalar söküldü ve içeriden rahatça çalışabilmek için kapı kısmının nakli kabil aksamı yerinde numaralanarak söküldü.

Freskleri hâmil dahili sıvalar rutubetten oldukça müteessir olmuştu ve esasen mütecanis bir halde değildi. (Evvelce diğer mezarda yapılan ilk tecrübelerle istinaden) siva nescini takviye için pülvarizatör ile hafif tutkallı su atıldı, sonra boyları tesbit, sathı daha mukavim bir hale getirmek ve ileride yapacağımız ameliyedeki rutubetten tecrid ve yıkanıp silinebilmesi için pülvarizatör ve fırça ile (Slikat dö potas) mahlülü sürüldü. Siva sathlarının bozuk aksamı alçı ile kısmen takviye edildi. Bu suretle mukavim ve rutubetten müteessir olmaz bir hale getirilen siva sathı üzerine hususi surette hazırlanan kola ile parça halinde ve sıvaya tamamen intibak edecek şekilde bir kat ince kâğıt, bunun üzerine de yine parçalar halinde iki kat daha kalın ve kabaca kâğıt yapıştırıldı. Bu kâğıt sıvaya yapıştığı için onu tutacak, kopan parça olursa kâğıt üzerinde kalacak ki sıvanın restoresinde kolayca yerine konacak, aynı zamanda içten takviye için yapılacak alçı bu kâğıt satha yapışacak ve ileride sökülürken bir miktar kâğıt yırtılacak siva hiç bir suretle bozulmayacaktır.

Yapılan bu kâğıtlar tamamen kuruduktan sonra sürülecek alçının suyunu içip sıvadan ayrılmaması için ispirotolu gomalak mahlülü ile tecrit edildi, bu satih üzerine vasati dört ilâ beş santim kalınlığında ve kaldırılması istenilen aksamı alçı tabakası kaplandı. Freskleri havi sıvayı arızasız nakletmek ve mezarın tekrar inşasında toloslara kalıp vazifesi görmek üzere dahilen bir ahşap iskele anbalaj yapıldı. Bu anbalajın rahatça sökülür bir halde olması ve kururken sıva aksamına tazyik yapmaması için daima vida ve civatlarla bağlandı. Evvelce yapılan alçı satha intibaklı bir şekilde yapılan bu ahşap anbalaj alçılı keten bantlarla alçı satha birleştirildi. Binanın hafifletilmesi için maharetli taşçı ustalarına tuğla toloslar ve mühim freskleri havi cenah taş duvarı yontturularak inceltildi. Tolos ve taş duvarlar on santim kalınlığında kaldı, icap eden tuğla ve taş derzleri alçı ile tekrar takviye edildi. Cenah duvarlar 10×10 santim eb'adında hatıl ve direklerle zemin traversi satrancına bindirildi. Mezar yapısının tolos aksamı dört ayağa basmaktadır. Bu ayaklar karşılıklı ve tek tek kaldırılarak takviye ve askıya alındı, bu suretle binanın kaldırılacak aksamı dahili iskele üzerine hiçbir arıza göstermeden oturdu. Nakil esnasında muhtemel sarsıntılara haricen de mukavemeti düşünülerek binanın dört cephesinin de dışından anbalaj yaparak duvar aksamı ile olan irtibatları alçı ile bağlandı. Bu suretle bina kaldırıp nakil edilecek bir hale gelmiş bulunuyordu.

Mezarın konulması tensip edilen yer, Çankırı caddesi kenarında ve Roma hamamının iki duvarı arası olduğundan bu kısımda tesviye turabiye yapıldı. Mezarın oturacağı kısım 5×5 metre eb'adında ve mevcut trotuar seviyesinden 60 santim irtifaında ve 70 ton münteşir sıklere mukavim bir zemin icap ettirdiğinden 30 santim blokaj, bunun üzerine de vasati 13 santim kalınlığında sekizlik yuvarlak demirlerle 15 santim aralıklı bir hasır yapılarak 300 dozajlı bir beton zemin hazırlandı.

Nakle müsait bir hale getirilen mezar binası yapılan hesaplara göre anbalajı ile birlikte 7537 kilo ve harici ebadı da $3,35 \times 3,95 \times 2,15$ metre idi. Bu sıklere ve eb'addaki bir cismi nakil esnasında şakulen kaldırmak ve yan tazyiklere müsaade etmemek icap ediyordu.

Nakil işine talip olanlarla sıkı şartlar konarak anlaşma ve şartname yapıldı.

Devlet Demiryolları ikinci işletmenin Ankara deposundan ufki ve mütevazın çalışır vaziyette (Veran) krikoları alındı, bunlar binanın etrafına yerleştirildi, ve o gün bina yerden 10 santim

kaldırılarak 13 saat bu şekilde bırakıldı ve hiçbir arıza yapmadığı görüldü. Ertesi gün krikolar çalıştırılarak bina durduğu zeminden 120 santim irtifaa kaldırıldı ve yine hiçbir arıza görülmedi. Binayı taşıyacak kamyonun gireceği kısım tasviye edilerek tekerleklerin altları beslendi, 10 ton sikleti taşıyabilecek büyük şaseli bir kamyon üzerine arızasız olarak yüklendi. Bina beton demirleriyle kamyonu bağlandı. Yavaş bir hareketle kamyon 10 metre ilerisindeki düzlüğe alındı ve hiçbir arıza olmadığı görüldü. Bu kısımda tesviyeye muhtaç yerler düzeltilerek asfalta kadar indirildi. Düz asfalt yolda beş kilometre ve Meclis önündeki rampa yoldan 10 kilometre süratle arızasız olarak geçildi. Mezarın konacağı yerdeki duvar arası 6.60 metre aralıklı olduğundan kamyonun manevra yapmasına imkân yoktu. Hazırlanan zemin üzerine yan olarak indirildi, krikolar vasıtasile ve raylar üzerinde döndürülerek esas vaziyete getirildi.

YENİDEN İNŞA

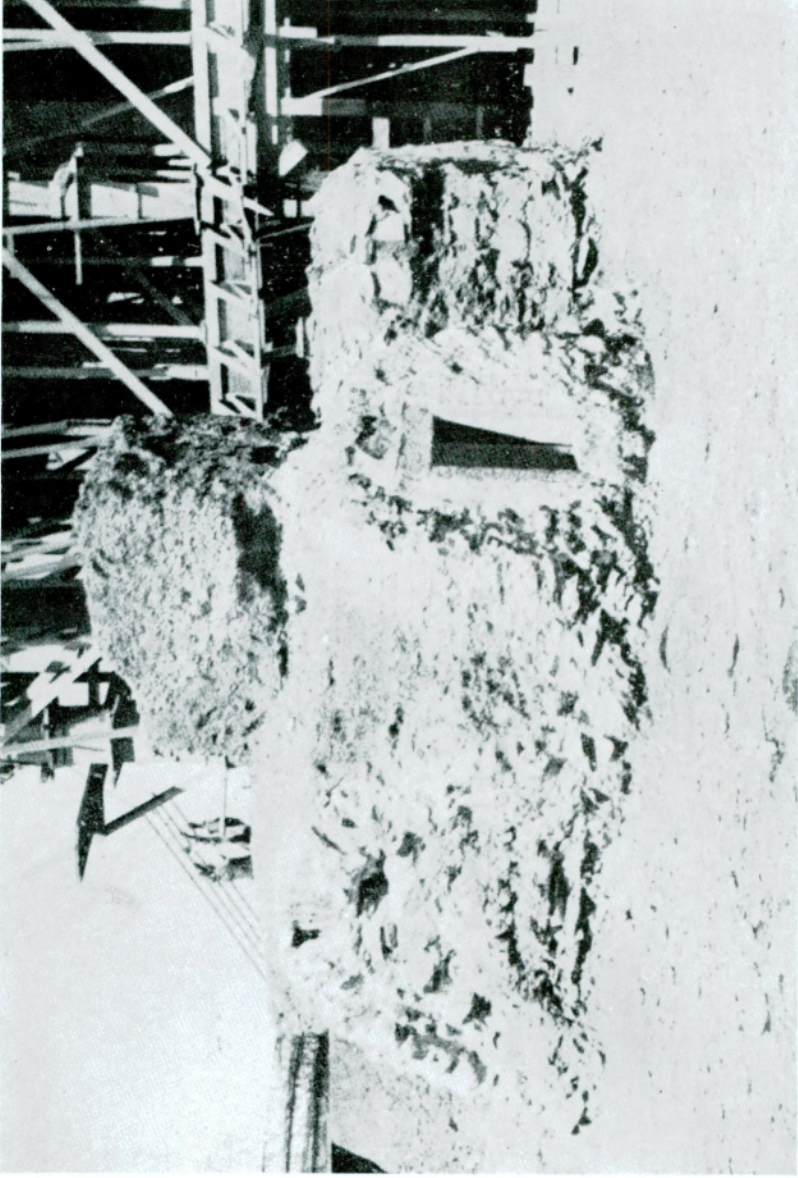
Harici anbalâj tamamen söküldü, inşa edilecek kısımlar zemin betonu üzerine çizildi. Evvelâ bir köşeden başlamak üzere dört ayağından biri inşa edildi ve askıya alındı, bilâhare karşısındaki köşe de inşa edilerek arasındaki cenah duvarı iki taraflı ulama şekilde inşa edilerek cenah duvarları da bu suretle diğer köşeler ayakları ve cenah duvarları tamamen askıya alındı. Ön cephedeki kapı kısmının duvarı evvelce vasatı 60 santim kalınlığında kesilmiş olduğundan bu defa yeniden ilâvesi için bir ahşap kalıp yapılarak yerine kondu, dahili höcreler için de ahşap kalıplar yaptırıldı. Cenah duvarlarının tolos altlarını teşkil eden taş duvarlar toloslara kalıp teşkil edecek taş duvar olarak inşa edildi. 20×20 santim maktainda dört köşe dört adet beton kolon taş duvarlara gizlenerek inşa edildi ki bu kolonlar bilâhare mezar binasını harici tesirlere karşı muhafaza edecek olan bir betonarme plâkın sıkletini taşıyacaktı. Binanın tekrar inşasında eskisi gibi taş duvar kullanıldı ve duvarın örülmesi için 250 dozajlı çimento harc istimal edildi. Haricen her taraftan görülebilecek cephelerdeki tolos yüzleri eski biçimde örüldü, mezar binasının nakledilen tolos ve duvar aksamı ile yeniden inşa edilen taş duvar ve tuğla inşaat birbirlerinden ayrı çalışması için faslı müştereklere roberoit konuldu ve üzerinde hafif demirli vasatı 10 santim kalınlıkta bir beton tabakası yapılarak bina haricen bir mahfaza haline alındı, bunun üzeri örtüldü. Üzerine binayı tesirâtı hariciyeden iyi muhafaza için dört tarafta saçak teşkil edecek şekilde ve evvelce dört köşeye gizli

olarak konan beton kolonlara bağı bir betonarme plâk döküldü, üzerine roberoit döşenerek üzeri şaplandı. Harici inşaat bittikten sonra iç anbalâj söküldü, alçı tabakası parça parça kesilerek kaldırıldı, yapıştırılmış olan kâğıtlar da ıslatılarak alındı, sıva freskleriyle beraber arızasız ve bozulmadan meydana çıktı.

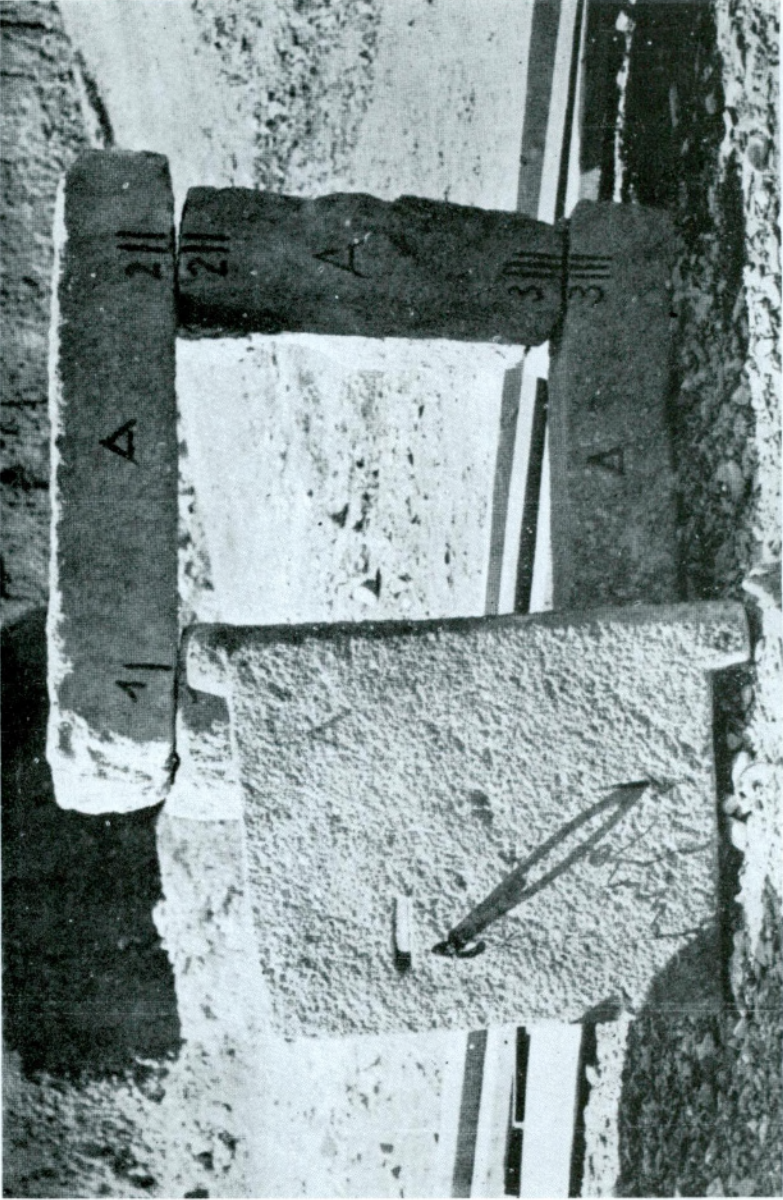
Kapı eski vaziyetinde yerine yerleştirildi ve harici derzler yapıldı. Zemin tuğlaları döşenerek dahili sıvalardan eksik olan ve freskler arasındaki noksanlar da tamamlandı. Mezarın içi karanlıkça olduğundan ileride aydınlatılmak ihtimalini düşünerek duvarların inşasında iç höcrelere kadar gizli elektrik kablosu döşenmiştir, hariçle bağlandığı takdirde tetkike daha müsait ziya temin edilmiş olacaktır.

MAHMUT AKOK

NECDET PENÇE

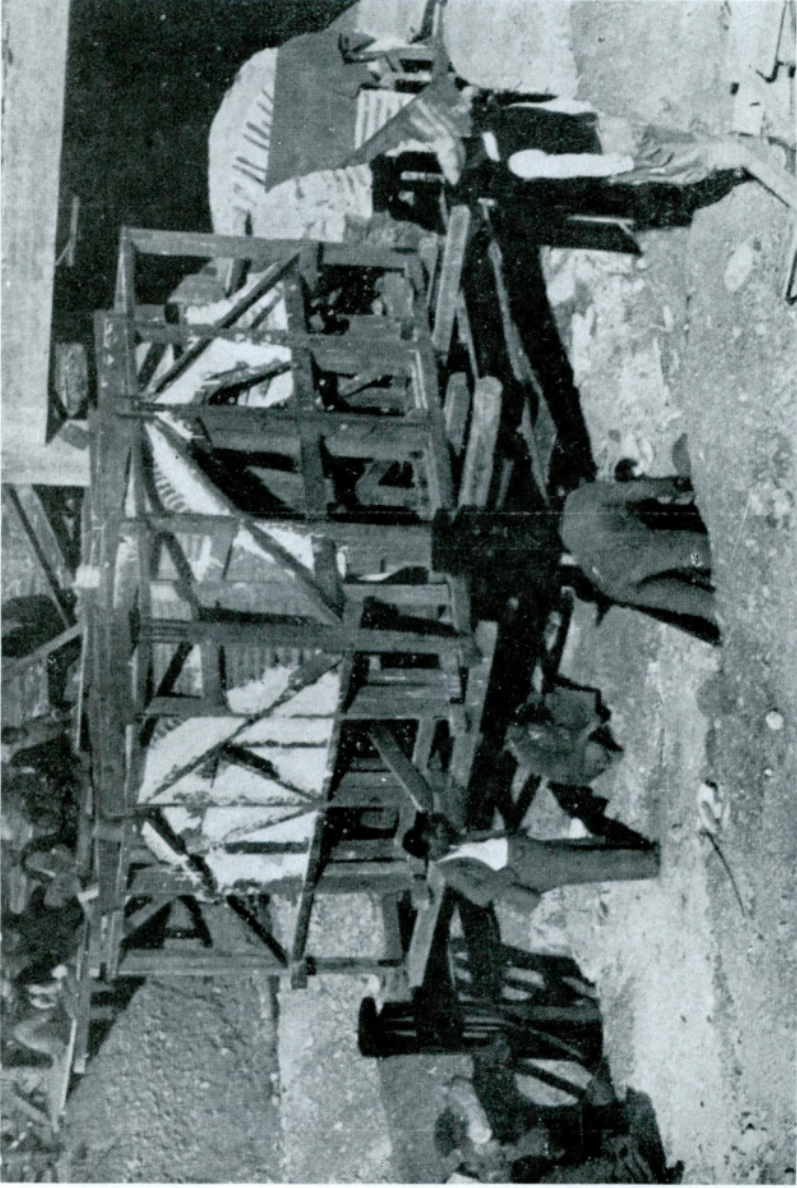
Devlet Demiryolları binasının temelleri kazılırken meydana çıkan Bizans devrine ait mezar
Belletın C. V

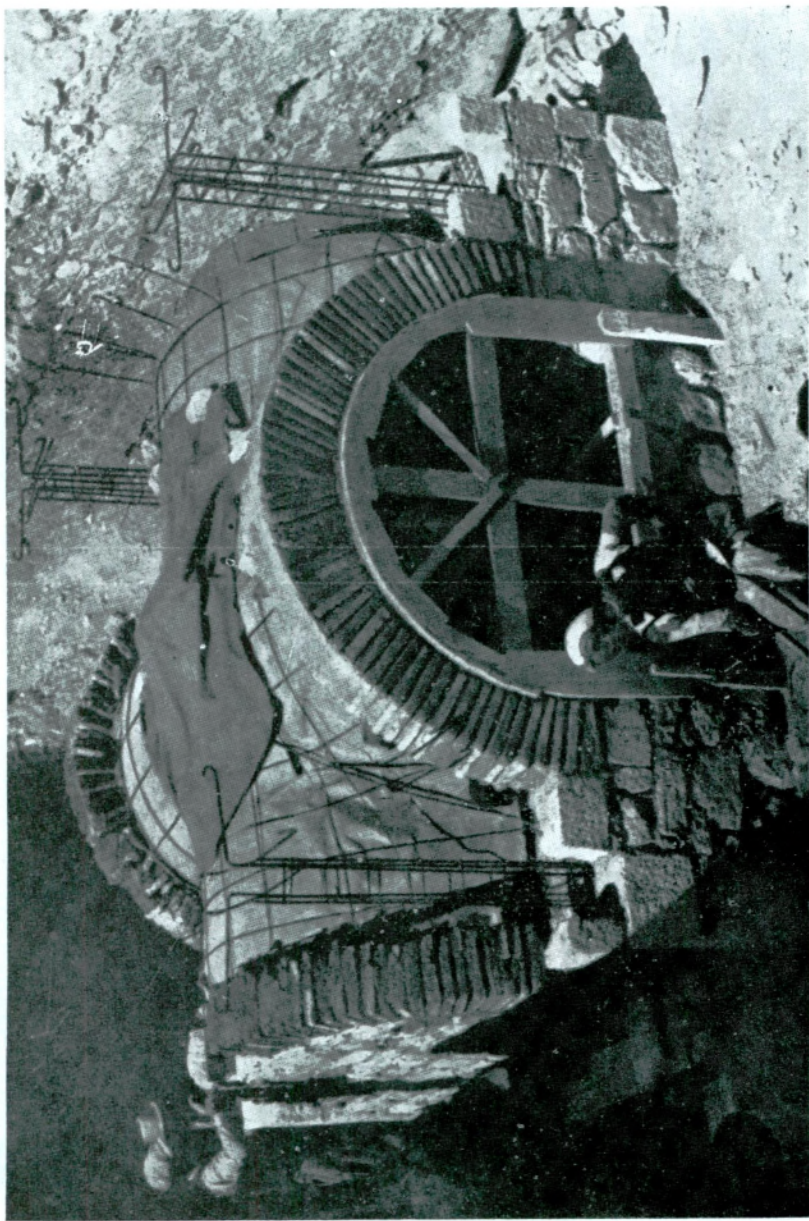
Mezarın sökülen kapısı

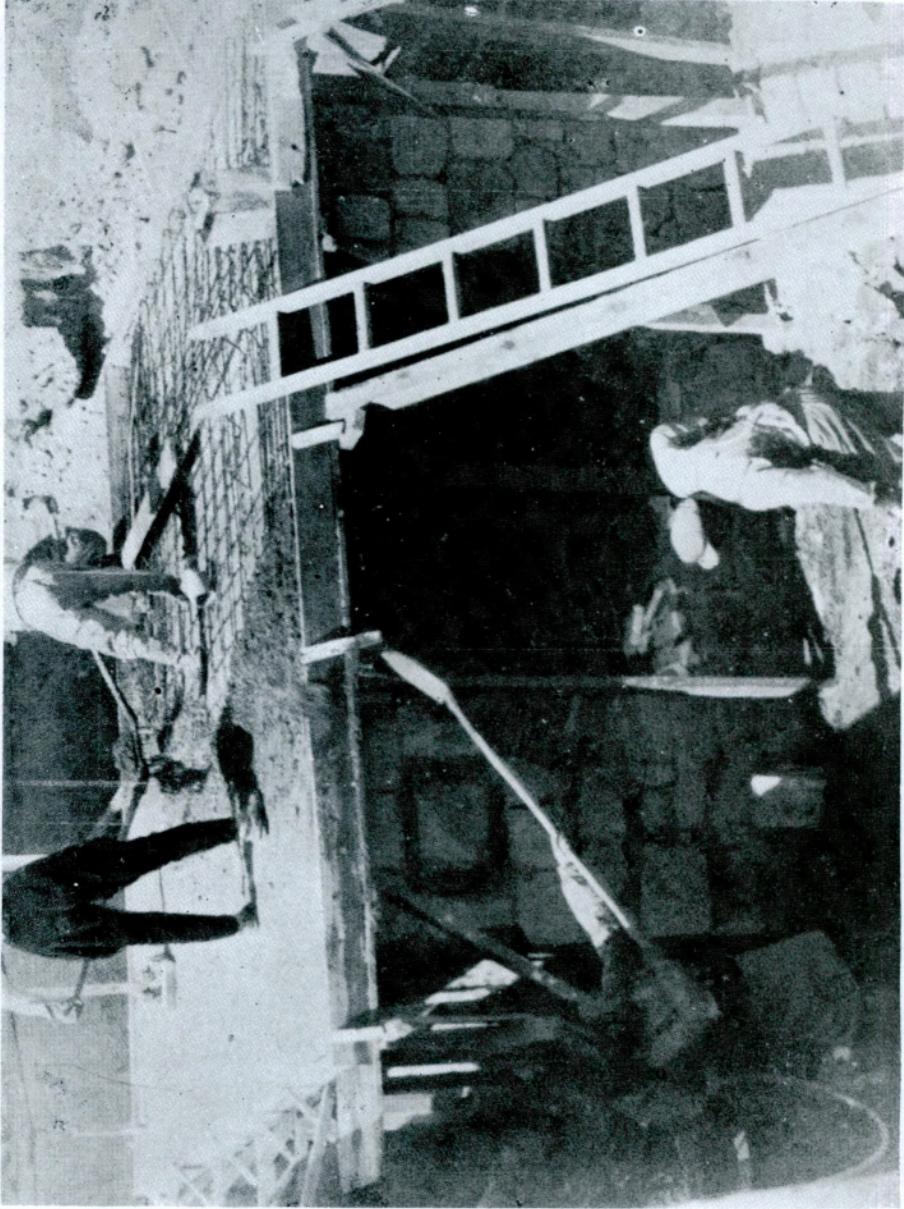
Mezarın nakline başlanmadan önce üst tabakalarının yontulması

Mezarın nakle hazır hale getirilmesi

Çankırıkapıya getirilen mezarın yeniden inşası

Mezarı yağmurlardan korumak için üstüne yapılan beton tavan

Mezar restarasyonunun son işleri

BİBLİYOGRAFYA

YAZILIKAYA: *Von Kurt Bittel, Rudolf Naumann und Heinz Otto, Leipzig 1941* (61. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft)

Alman Şark Cemiyetinin ilmi yayınlarının 61. inci ve en yeni cildini teşkil eden bu eserle harbin zorlukları arasında da kendilerini kaybetmeyen alman bilginlerinin eski ananeye uygun şekilde yüksek değerde ilmi bir eser meydana koyduklarını görüyoruz. Mezopotamya, Filistin, Suriye, Anadolu ve Mısırdaki büyük ölçüde kazılar ve araştırmalar yaptıran bu ilim cemiyeti eski medeniyetlerin meydana çıkarılmasına önemli hizmetler yapmıştır. 1906-1907 ve 1911-1912 de Boğazköyde "Müzeihümayun," adına arkeolog *Makridi* (Bey) ile *Hugo Winckler* tarafından yapılan kazılardan sonra Eti paytahtı *Hattuş* sırlarını vermeğe başladı.

İlmi eserler birbirini takip etti. *Otto Puchstein* ile *Heinrich Kohl* ve *Daniel Krencker* tarafından 1912 de mimari eserler tanıtıldı. 1916 dan sonra *H. H. Figulla*, *E. F. Weidner*, *Emil Forrer*, ve *F. Hrozny* Eti arşivinde bulunan çivi yazılı belgeleri neşre koyuldular. Umumi Harp ve onu takip eden mübareke senelerinde Boğazköy unutuldu. 1931-1939 a kadar Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul şubesi *K. Bittel* idaresinde bu mevzuu yeniden ele aldı. İlk neticeler «*Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*'ın 72-78» sayılı nüshalarında ve Prusya Akademisinin risalelerinde Boğazköy 1935 ve Boğazköy II 1938, unvanı altında tanıtıldı. *K. Bittel* ayrıca arkeolog mimar ve dilcilerin ehemmiyet vermedikleri veya üzerinde durmağa fırsat bulamadıkları

1906-1912 seneleri küçük eserlerini tetkik ederek «*Die Kleinfunde*» adlı monografisini çıkardı. Alman Arkeoloji Cemiyeti yayınlarının 5. inci cildinde Yazılıkaya'daki kabartma resimlerden bahis (*Die Felsbilder von Yazılıkaya 1934*) görüldü. Son senelerde *K. Bittel*'in Yazılıkaya'nın medhal kısmında bulunduğu mimari eserler ve Eti açık mabedi resimleri üzerinde yaptığı incelemeler mevzumuzu teşkil eden yeni eserin yazılmasını zaruri kılmıştır.

Texier tarafından keşfedilen Yazılıkaya Hattuş'ın şimal doğusundaki dağlık arazide, şimal kapusundan 1600 metre mesafede ve deniz sathından 1300 metre yüksekte, Eti tanrılarının yurdu ve Eti devletinin en kutsal yerlerinden biridir. Yazılıkaya hakkında yapılan eski araştırmalar ve çizilen resimler eksik ve sübjektif olduğu için *K. Bittel* başta burasının hakikata uygun tasvirini yapmaya çalışmıştır. Bu çalışmalarında kendisine desinatör *Kernapp* ile Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi hititoloji profesörü *H. G. Güterbock* ve *H. Otto*'nun da müessir surette yardım ettikleri anlaşılmaktadır. Tapınağın mevkii tasvir edilirken zemin seviyesi üzerinde durulmakta ve Büyük bölmede kuvvetli bir ihtimalle kült esnasında rol oynayan ocak yeri tesbit edilmektedir. Yandaki küçük bölmede kıral *Arnuvanda*'ya ait olması muhtemel bir heykel kaidesinin tesbit edilmiş olması da aynı derecede ehemmiyetlidir.

Kabartma resimler incelenirken:

1) Eski fotoğraf ve eski estampajlardan daha mükemmel neticeler elde edilmiştir. Burada dikkatli müşahade fotoğrafın yar-

dımcısıdır. Büyük sabırla çalışma sayesinde görülmesi mümkün her iz kaçırılmadan söy-
letilmiştir.

2) Metinlerin mukayesesi sayesinde bir-
kaç kati "identification,, yapılabilmektedir. Me-
selâ: 9 uncu tanrı'nın *Şulinkatte* olduğu tes-
bit edilmiştir. Bu protoetice de (.
kırallı) mânasına gelmektedir. Sağ elinde bir
kılıç ve sol elinde kesilmiş insan başı oldu-
ğu halde tasvir edilmiştir.

3) İdentification'lar bazen ideogramla-
ra göre yapılmıştır.

Din tarihi bakımından en mühim tes-
bit 42 inci tanrıya aittir. İdeogramı çift tanrı
işareti ve kutsal hayvanı da boğadır. Bu tan-
rı iki küçük dağ tanrısı üstünde ayakta dur-
maktadır. Bir Eti metnine dayanarak bu
tanrının göğün hava tanrısı olduğu katiyetle
tesbit edilmiştir. Fakat *Şantaş* veya *Teşup*
okunup okunmadığı henüz belli değildir.

Bunun karşısındaki 43 işaretli tanrıça
Eti metnlerinde tasvir edilmekle beraber
hiyeroglifi katiyetle *Hepatu* tarzında okun-
maktadır. Bu tesbit tabiatıyla büyük erkek
tanrının *Teşup* okunması lehine bir delil
sayılmakta, yani erkek tanrının hurrice ad
aldığı kanaatini vermektedir. (Ancak kırallı
ve kırallıçe adları arasında bunun aksine de
rast gelmektedir). 43 işaretli tanrıçanın
Hepat hieroglif yazısına rağmen *Arinna* şeh-
rinin güneş tanrıçası olması da mümkündür.

Eti din tarihini ilgilendiren sorgular
tamamiyle çözülmemiş olmasına rağmen fa-
raziyeler bir tarafa bırakılarak müsbet tah-
liller yapılmıştır.

64 işaretli *Arnuvanda* kırallı ve aynı za-
manda tanrı olarak vasıflandırılmıştır. Eti
kıralları arasında 3 *Arnuvanda* olduğu için
hangisi olduğu bilinmiyor. *K. Bittel* bu hu-
susta 137 inci sahifede ince araştırmalar yap-
makla beraber bir sonuca varamamaktadır.

Kitapta kıyafet, kılıçlar, selâm tarzı,
semboller ve kutsal hayvanlar hakkında ay-
rı ayrı incelemeler yapılmıştır. Bu kısımda
kanatlı güneş hakkındaki araştırma en kıy-
metlisidir.

Bit Hilan münakaşa edilirken bu bir
fasat ve ayrıca ev tipi olarak kabul edilmiş-
tir.

Yazılıkaya tapınağının önündeki yapı
manzumesine gelince, temellerin araştırıl-
ması neticesinde burada: A) M. Ö. 1500 sı-
ralarında en eski basit bir mabet izi, B) M.
Ö. 15 inci asır ortalarına ait eski mabet, C)
M. Ö. 13 üncü asır başlangıcından ortalarına
kadar yapılmış bir kapu, D) Yeni mabet tes-
bit edilmiştir. B mabedinin içerdeki bölme-
lerle bir kül teşkil ettiği anlaşılmaktadır.
Daha sonra bazı tadilat (küçük bölmeye ayrı
medhal açılması) sebebiyle *Yazılıkayanın*
müstakil iki bölme ve önündeki manzume ile
birlikte şehir içindeki V. inci mabette olduğu
gibi *Çift sanktüerli çift kült yeri* halini al-
mıştır.

Hulâsa *K. Bittel* bu eserinde büyük vu-
kufla Eti sanatının en mükemmel örnekle-
rini ve Anadolunun en önemli bir anıtını
tanıtmaktadır.

Dr. HAMİT Z. KOŞAY

Yazılıkayadan bir parça

Yazılıkayadan diğ er bir parça

YENİ TÜRKİYE VE ÇİN

ATATÜRK BİBLİYOGRAFYASINA İLÂVE

W. EBERHARD (Ankara)

I

Atatürk'ün hayatı ve eseri bütün dünyada alâka uyandırmıştır. Yabancı dillerde yazılan ve hemen sayılamıyacak kadar çok olan eserler de bunu ispata kâfidir. Atatürk ve eseri hakkında niçin yabancı dillerde kitaplar yazılmıştır sualini sormak enteresan olacaktır. Çünkü yeni Türkiye hakkında yapılan kitapların çoğu sırf tarihi ve objektif sebeplerden yazılmayıp burada bahsetmeğe lüzum görmediğimiz muhtelif sebeplerden dolayı yazılmıştır. Bunu anlamak da gayet basittir, çünkü bu devletler ya doğrudan doğruya Türkiye ile temas halindedirler veya Türkiye ile münasebetleri vardır. Şimdi Atatürk ve yeni Türkiye hakkında çince yapılan kitapların sırf objektif ve tarihi sebeplerden dolayı yazıldığını kabul etmek icap eder. Çünkü Çin gerçekten Türkiye ile doğrudan doğruya temas halinde olmadığı gibi bu iki memleket arasındaki münasebetler de sıkı değildir. Fakat bunun böyle olmadığı hayreti muciptir. Çünkü Çinde yeni Türkiye hakkında yazılan kitapların hepsi muayyen bir gaye takip ederler.

Bununla beraber Çinde Atatürk ve yeni Türkiye hakkında az kitap da yazılmamıştır. Şimdi önümde 6 kitap [1] var; fakat elde

[1] Kendisinde bulunan bu kitapları muvakkaten göndererek bana bunları tetkik fırsatını veren İzmir İnci Erkek Lisesi direktörüne büyük lütfkârlığından dolayı teşekkürlerimi iblâğ etmek isterim.

edemediğim daha birçokları da mevcuttur. Bundan Çinde, Atatürk ve bugünkü Türkiyeye hakikaten alâka gösterildiği ve onun hakkında malûmat elde edilmek istendiği anlaşılr. Burada bahsedilen kitaplar, Türkiye'ye gelmeyip, bilhassa ingilizce gibi, başka dillerdeki kitaplardan aldıklarını mümkün olduğu kadar doğru tasvir etmeğe çalışan müellifler tarafından yazılmıştır. Bunun tehlikeli olduğunu müelliflerden hiç olmazsa biri hissetmiştir. Bahsetmek istediği mevzular hakkında, Çindeki büyük kütüphanelerin pek azında malzeme bulunduğu ve bunun da natamam olduğundan şikâyet eden müellif yazısına şöyle devam ediyor: «İrki yanlış hükümlerle dinî manialar daima fikir ihtilâfının kaynağı olmuştur. Bunun için de Avrupalı müelliflerin değişik hükümleri vardır. Biz de her şeyi derhal kabul edemeyiz [2]» Bu suretle bütün Çinli müellifler müşkül vaziyettedirler. Çünkü orijinal türkçe metinleri okuyamazlar, kendileri de memleketi tanımazlar. Buna rağmen yeni Türkiye ve Atatürk hakkında yazmaya teşebbüs etmeleri Çindeki alâkanın delilidir.

Bu alâka neden bu kadar büyüktür, neden bu kitaplar yazılmıştır? Bu sorunun cevabını en iyi müelliflerin kendileri veriyorlar; biri diyor ki: «Türkiye'ye ve Çin'e, her ikisine de, şarkın hasta adamı deniyordu. Çin uzak şarkın hasta adamı, Türkiye ise yakın şarkın hasta adamı idi. Eğer Türk inkılabından evvel Çin ile Türkiye'nin iç ve dış va-

[2] Liu, Önsöz S. 2.

ziyetleri mukayese edilecek olunursa her iki si de kardeş devletler sırasına girmiştir. Buna mukabil Çin kardeş devlet, hasta adamın memleketi nazariyle bakılabildi.... Fakat şimdiki Türkiye 1924 inkılabından sonra artık hasta adam değildir, büyük devletler sırasına girmiştir. Buna mukabil Çin?... [2] Bir başkası daha açık olarak: «Bugünkü Çinden bahsederken birçokları mahvolduğunu söylüyorlar. Hakikatte ise ümidi, tazyik altında kaldığı için değil, fakat kendimiz mukavemet etmediğimiz yani mukavemet etmesini bilmediğimiz için kesmeliyiz. Bugün daima: «Kuvvetsiz bir devletin dış siyasete ihtiyacı yoktur» deniyor. Bu mahvolmuş bir devletin sözüdür. Kuvvetsiz bir devlet, eğer dış siyaseti yoksa, kendinden ümidini kesmekten başka çare yoktur. Türkiye tekrar yükselişinde harici siyasetinden çok kuvvet almıştır. Bütün vatandaşlarımız bundan örnek almalıdırlar. Bugün umumiyetle kabul edilen başka bir noktai nazardan da şöyle söyleniyor: «Militaristlerle emperyalistler hâkimî mutlaklırlar. Halk onları devirmek için nereden kuvvet bulsun?» Fakat bu yalnız isteksizliğin bir delilidir..... Türkiye de emperyalistlerden zarar görmüş ve haksız muahedelerin tazyiki altında kalmış ve bu suretle talihsizlikte Çinle kardeşlik etmiştir. Toprak kaybı, harp tazminatı, adli kapitülasyon ve gümrük idaresine müdahale gibi bizim için en acı olan şeyleri Türkiye katî derecede tatmıştır. Bundan maada sultanların idaresi altında Türkiye 6 - 700 sene karanlık mutlakiyet ve budalaca zulümlerle Çindeki generaller idaresinden aşağı kalmamıştır. Bizim noktai nazarımıza göre Türkiyenin boynundaki bu iki ağır zincirle hiçbir suretle ümidi kalmaması icap ederdi. Fakat son senelerin tarihi hakikatları bize yapılanları gösterdi: başlarında Kemal'in [3a] bulunduğu ve bütün halkın takip ettiği Türk inkılabı hakikî bir uyanış, yekvücut bir topluluk, hariçte cesur bir ordu,

[2] Sung, S. 38 - 39.

[3a] İsimleri çince metinde oldukları gibi alıyorum.

ve akıllı bir dış siyaset vücuda getirmiştir. Herkes bütün kuvvetini ve kalbini vererek karşılaştığı müşkülâta rağmen kuvvetli ve canlı yeni bir Türkiye meydana getirdi. Bizim vaziyetimiz tıpkı eski Türkiye'ninki gibidir. Türkiye tekrar kalktı ve yeni hayatına kavuştu. Bizim daha ne kadar gayret etmemiz lâzım!! [4]. Bu suretle bugünkü Türkiye ile önderleri her iki müellif için bir nümune teşkil etmektedir: Atatürk, artık kurtarılmış imkânsız görünen esaretten bir memleketin nasıl kurtarılabileceğini göstermiştir. Bu kitaplar yazıldığı zaman Çin buna benzeyen bir esaret altında yaşıyordu, fakat orada Atatürk'ün Türkiye'ye yaptığını yapacak bir adam henüz görünmüyordu. Çin, Türkiye'den ibret alabilir.

Diğer bir müellif de Çin'in Türkiye inkılabından öğrenebileceği en mühim şeyleri tasvir etmeğe çalışmaktadır ve Türk inkılabının muvaffakiyetini Atatürk'ün, muvakkat bir istifade temin etmek için inkılâpçı partinin itilâf akdetmesi icap ettiğini ve ideallerini ifşa etmemesi icap ettiğini, bildiğine atfederek şöyle devam ediyor: «Bir ihtilâlcî parti ile ıslahatçı parti arasında en büyük fark ihtilâlcî partinin itilâf akdetmemesidir. İtilâf akdetmemek idealleri başkaları veya başka partiler için feda etmemek, kendi noktai nazarlarını unutmamak ve vaziyete uymamak demektir. O halde ihtilâlcî bir parti neden muvafakat etmek ve vaziyete uymak istemez? Hakikaten hata işlemez mi? Hayır, bu böyle değildir. Bir ihtilâl gayrikabili içtinap ve lüzumlu bir şeydir. Bir memlekette ihtilâl çıktığı zaman eskilerden hiçbir şey kalmıyacak ve gelecek olsa bile düzelemeyecek bir hale gelmelidir. Bir memlekette ihtilâl muvaffakiyetle neticelenirse, kısa bir muvaffakiyetten sonra munkariz olsun, ister uzun zaman devam etsin, bu o memlekette eski vaziyetin artık kıymetini kaybettiğini gösterir. Bir ihtilâl fikri ayaksız bütün memleketi dolaşır ve ayrı ayrı erkeklerin ve kadınların kalplerine nüfuz eder... Bu suretle bir ihtilâlin muvaffakiyeti veya

[4] Liu, Önsöz S. 3 - 4.

ademi muvaffakiyeti itilâfsızlığa veya itilâfa bağlıdır. Ben burada başka şeylere girmek istemiyorum, yalnız Türkiye'deki genç Türk harekâtının bir ihtilâl başlangıcı olduğuna fakat itilâftan ayrılmadığını söylemek istedim. İdareyi ellerine aldıkları zaman harici bir nişane olmak üzere Meşrutiyeti hazırladılar. Fakat yapacak başka bir şey bilmiyorlardı. Türk Devletinin eski büyüklüğünün heyecanı için eski Osmanlı İmparatorluğunun mirasını tekrar kurmayı ümit ettiler ve büyük Türk idesini remiz olarak kullandılar. Onlar din kudretinin hakiki hudutlarını anlamayıp, İslâm milletlerin birleşik kudretleriyle müttefik ordularına karşı koymayı tasarladılar. Bunların hepsi genç Türk harekâtına mensup olanların kalplerinde henüz ihtilâlciler olmadıklarını gösterir [*].

Buna mukabil tamamiyle yeni bir ideali doğru bulan ve bu ideali itilâfsız tatbik eden Atatürk'ün inkılabını gösteriyor. Bu onun için muvaffakiyetin esası olmuştur. Ve şöyle devam ediyor: «Birçok senelerdenberi bizde (Çinde) Türk inkılabının muvaffakiyeti idrak ediliyor, fakat muvaffakiyetin sebebi bilinmiyor. Biz yalnız inkılabımızın (Çin) muvaffakiyetsizliğine karışıyoruz. Fakat muvaffakiyet elde etmek için lâzım gelen esasları tetkik etmiyoruz. Bu kitap, her nekad, Türk inkılabını tasvir etmek istiyorsa da burada başlıca gayem vatandaşlarımızın muvaffakiyete ve muvaffakiyetsizliğe götüren noktaları görmeleri ve nazarı itibare almalarıdır [*].»

Bu neticelerden görülüyor ki, Çinde Atatürk eserlerini yalnız hayranlıkla seyretmiyorlar ve onun hakkında malûmat elde etmek istemiyorlar, aynı zamanda ona bir örnek ve Çin'de daha başarılması icap eden şeyleri başarmış bir adam nazariyle bakıyorlar.

II

Şimdi ayrı ayrı kitaplara bir göz gezdirelim ve muhtevasını hulâsa edelim. Önümüzdeki en eski kitap Liu Ko-şu tarafından

[*] Çing, Önsöz S. I.

[*] Çing, Önsöz S. 3.

yazılan «Yeni Türkiye» (Hin Tu-ırğ-çi) [*] dir ve 1927 de neşredilmiştir. Müellif 3 sene bu mevzu üzerinde çalıştığını ve lüzumlu malzemeyi tedarik etmek için çok müşkülât çektiğini yazıyor. Kitap 3 kısma ayrılmıştır: ilk kısımda Türkiye'nin teşekkül tarihi, Türklerin Çinlilerle komşu oldukları ve Orta Asyadaki büyük devlete sahip oldukları zamandan başlıyor. Bu kısım bir dereceye kadar kitabın mukaddemesini teşkil ediyor (42 sayfa). Sonra Türk hakimiyetinin inhitatını daha mufassal bir şekilde tasvir ediyor. Ona göre 17 nci asırda başlayan Türk hakimiyetinin devamlı inhitat ve inkırazı Sevr muahdesiyle nihayetleniyor. Kitabın 3 üncü kısmı (S. 243 - 410) yeni Türkiye'nin inkılâp ve kalkınmasından bahsediyor. Sonuna, 1908 ile birinci teğrin 1926 seneleri arasındaki en mühim siyasi hadiseler ve Türk sultanlarının saltanat yıllarını gösteren iki cetvel ilâve edilmiştir. Yeni Türkiye'nin tarihinden bahsedilirken Atatürk'ün (Çin kitaplarında umumiyetle Kay-mo-ırğ = Kemal denir) hayatı ile Lozan muahdesi ve bu muahdenin Türkiye'nin istikbali için olan ehemmiyetine hususi bir bahis tahsis edilmiştir (S. 305 - 323). Yeni kanunlara, siyasi hadiselerden maada kadının hürriyetine, zirai, sınaî ve ticari kalkınmaya ve inkılâbın diğer muvaffakiyetlerine bilhassa çok ehemmiyet vermiştir. Üzerinde mümkün olduğu kadar titizlikle çalışılan bu kitap, bilâhare yeni Türkiye hakkında yazılan kitaplar için bir kaynak teşkil etmiştir. Aynı müellif Türkiye hakkında ufak bir kitap daha yazmıştır [*], fakat maalesef onu elde edemedik.

Bu oldukça mufassal kitabın neşredildiği sıralarda aynı isim altında 46 sayfadan müteşekkil ve Sung Şu-jın tarafından yazılan, harici siyaset serisine dâhil, bir kitap

[*] Serlavhası şöyledir: Hin Tu-ırğ-çi (yeni Türkiye). Müellifi Liu Ko-şu, Shanghai 1927, Commercial Press'de neşredilmiştir, 410 sayfa.

[*] Serlavhası: Tu-ırğ-çi go-mıng-şı (Türk İnkılâp Tarihi). Müellifi Liu Ko-şu, Shanghai, Commercial Press'de neşredilmiştir.

çıkmasıdır. Burada Osmanlı İmparatorluğunun nihayetlerinde başlayan Megrutiyet mücadelesine bilhassa çok ehemmiyet veriliyor ve sonunda yeni Türkiye kanunu esasından bazı kısımlar iktibas ediliyor. Asıl inkılâptan ve siyasi tarihten birkaç kelime ile iktifa edildiği gibi yeni Türkiye'nin terakkilerinden ve başarılarından da hemen hiç bahsedilmiyor. Bir memleketin kanunu esasıyla o memleketin hakiki başarıları hakkında bir fikir edinmenin imkânsız olduğu tabiidir, onun için bu kitapla yapılmak istenen tecrübeye muvaffak olmamış nazariyle bakılmalıdır. Buna rağmen müellife hak verilebilir. Çünkü onun bunu yazdığı sıralarda Çinde yeni kanunu esası için çetin mücadeleler devam ediyordu ve Çin'de, bir memleketin dahili kalkınmasındaki müşkülâtı ancak modern kanunu esasının halledebileceği kanaati vardı [9].

Şimdi bahsedeceğimiz kitap orijinal bir eser olmayıp Çing Cünğ-hing «History of Turkish Revolution» ismini taşıyan ve A. Toynbee ile mesai arkadaşı Kirkwood'un yazdığı kitabın tercümesidir. Asıl kitap 1926 da, çince tercümesi de yalnız mütercim ilâve ettiği ve yukarda birkaç cümlesini iktibas ettiğimiz bir önsözün ilâvesiyle 1928 [10] de neşredilmiştir. O halde bu kitaptan burada fazla bahsetmeğe lüzum yoktur.

Bundan sonra gelen ve yalnız «Türk tarihi» ismini taşıyan Cav Cing-yüan'ın kitabı daha mühimdir [11]. Müellif bu kitabı «Bü-

[9] Serlâvhası: Hin Tu-irğ-çi (Yeni Türkiye): Müellifi: Sung-Şu-jin. Shanghai 1928, üçüncü tabı 1930 (İç sayfada 1927 yılı yazılıdır, önümüzdeki tabı ise 1930 senesindedir). Cing-hva (China Press) matbaası. 46 sayfa.

[10] Serlâvhası: Tu-irğ-çi ko-minğ-sı'dır. Mütercimi Çing Cünğ-hing. 1928 de «The Intelligence Press Shanghai» da neşredilmiştir. 18 sayfa.

[11] Serlâvhası: Tu-irğ-çi sı (Türkiye Tarihi). Müellifi: Cav Cing-yüan. 1935 te Cing-hva (China Press) matbaasında neşredilmiştir, Shanghai. 202 sayfa.

tün ilim sahaları hakkında Monoğrafyalar» adlı bir seride neşrettirerek kitabın gayesi hakkında şöyle söylüyor: «1917 de yüksek muallim mektebinden mezun olduğum zaman 7 - 8 sene orta mekteplerde çalıştım. Hergün erkek ve kız talebe ile karıştım ve hiçbir günüm bu talebenin nasıl okutulabileceği sualini sormadan geçmedi. Burada iki mesele bana çok mühim göründü. Evvelâ ders kitaplarından maada talebenin okuyabileceği mevzular için materyel bulunmaması, saniyen mektebe devam edemeyecek gençlerin kendi kendilerine okuma imkânını bulamamasıdır [12]». Şimdi bu kitap ve serideki diğer kitaplar bu noksanı telâfi etmek istiyorlar. Kitapta aşağıdakilere bilhassa ehemmiyet verilerek isteniyor:

Türkiye'nin diğer büyük Avrupa devletleriyle irtibatı, Türkiye'nin Balkan memleketleriyle münasebeti ve Türkiye'nin İslâmiyetle münasebeti. Burada müellifin söylediği gibi [13] en büyük ehemmiyet Atatürk tarihi, Türkiye'nin kalkınması, ve kalkındıktan sonra Türkiye'nin vaziyetine veriliyor. Bu malzeme 1934'e kadar kifayet ediyor. Bunu muhteviyatından da anlıyabiliriz; Eski Türkiye ve «Yakın şark meselelerinde Türkiye» (s. 31-38) hakkında yazılan birkaç bahisten sonra «Türkiye'nin inkılâpçı harekâtından ve aksi tesirinden» (s. 69-90), «Cihan Harbinde Türkiye» (s. 91 - 106), «Kemal ve kalkınma harekâtı» (s. 107 - 123), «Türk - Yunan harbi ve Lozan muahedesi» (s. 124 - 144) tasvir eder. Sonra «C. H. P. nin kuruluşu» (s. 145 - 158), «Atatürk'ün yeni Türkiye'si» (s. 159 - 202) nin tasviri gelir. Her bahsin sonunda birkaç sual vardır ki, bunları okuyucunun düşünmesi ve cevabını vermesi lâzımdır. Çünkü kitap bir nevi ders kitabıdır. Kaynak olarak bilhassa İngiliz ve Amerikan eserleri kullanıldı. Bundan maada Çin, İngiliz, Amerikan gazetelerinden ve son zamanlar tarihi ve siyaseti hakkında yazılan hususî çince eserler, Türkiye hakkında yazılan ve yukarda zikredilenlerle Hariciye Ve-

[12] Cav, Önsöz S. 1.

[13] Cav, Mukaddeme S. 1.

kâleti tarafından neşredilen fakat elde edemediğimiz «Türkiye'nin millî hakimiyetinin istirdadı tarihi» adındaki eserlerdir. Bu suretle kitap dikkatle hazırlanmış ve bazı ufak fakat önüne geçilemeyen anlaşmazlıklardan maada hitap ettiği muhit için iyi bir met-hal teşkil etmektedir. Bu anlaşmazlıklara se-bep müellifin orijinal kaynakları okuyama-ması ve yabancı literatürden yalnız Anglo-Sak-son edebiyatının mevcut olması ve Fransız ile Alman ve başkalarından istifade edememesidir.

Lin Van—yen [^{13a}] 'in «Türkiyenin en yeni dış politikası» adlı kitabı bütün yeni Türkiye ile meşgul olmayıp yalnız Cihan Harbinden itibaren Türk siyasetiyle meşgul olur. Bu kitap hakikaten itina ile hazırlanmış ve az bir miktar teşkil eden 122 sayfa içinde Tür-kiye'nin harici siyasetini mümkün olduğu kadar objektif tasvir etmek istiyor. Müellif kaynak olarak muahedelerin asıllarını ve yal-nız Anglo-Sakson edebiyatını almayıp enter-nasyonal edebiyatı almıştır. Cihan Harbinden sonra Avrupa siyasetini bilhassa aşağıdaki noktalara göre ayırıyor: «.... Karakterlere gö-re siyaset statik siyaset ve dinamik siyaset olarak ikiye ayrılır. Birincisi sulh siyasetidir ki mevcut olan şeraiti idame ettirmeye çalışır. Diğeri faal bir siyasettir ve mevcut şe-raiti yıkmayı düşünür..... Cihan Harbindeki hezimet ve yeni Türk Hükûmetinin hiçbir za-man kabul etmediği Sevr muahedesinden beri toprak kaybı, millî hakimiyet hakkı [^{13b}] ve büyük devletlerin muhtelif cebir ve tazyik-leri o kadar ağırdı ki, bundan daha ağır ol-malarına imkân yoktu. Böyle fena bir vazi-yet karşısında Türk harici siyaseti tabii bir dinamik siyasete temayül etti. Bunu fazla izah etmeye lüzum yoktur. Fakat Türk Hükûmeti, baş eğmeden ve tecavüzî bir siyaset kullanarak büyük devletlerin vaziyetlerini değiştirmeleri için onları sıkıştırmakla ken-di hakimiyetlerini müdafaa edemeyeceklerini

biliyordu. Netice hakikî bir fayda temin et-meden yalnız boş yere gayret sarfetmekten ibaret olacaktı. Bu suretle Türkiye dinamik bir siyasete temayül ettiyse de, aynı zama-n da büyük devletlerle çarpışmaya mâni olmak ve sulhververane bir terakki ile yavaş yavaş kalkınabilmesi için vaziyet aldı. Eğer bunu bilirse Türkiye'nin en yeni siyasetinde esas-lı birkaç prensip müşahede edilebilir [¹⁴].» Müellif için bu prensipler aşağıdakilerdir:

- 1 — Sulhun idamesi;
- 2 — Emniyet;
- 3 — Komşularla iyi dostluk münasebatı;
- 4 — Siyasî vaziyetten istifade.

Bu sonuncusu müellife bilhassa fazla tesir etmiştir ve kendisine göre Türk siyasetinin bir hususiyetidir. Bunun bir delili olarak Lozan konferansında Türk heyetinin siyase-tiyle elde ettiği muvaffakiyeti gösteriyor [¹⁵]. Müellif için Lozan muahedesı «Türkiyenin kalkınmasının esası» ndan daha ehemmiyetsiz değildir [¹⁶].

Bilâhare müellif 1921 senesinin Türk - Rus muahedesinden bahsederek muahedenin en mühim maddelerini kaydediyor, bunu Fran-sız - Türk itilâfı, İtalyan - Türk itilâfı, Türk - Amerikan dostluk paktı ve Türk - Afgan muahedesı takip ediyor ve muahede-lerin hemen hepsinin en mühim kısımları iktibas ediliyor. Tabii Lozan muahedesine ve muahede için yapılan müzakerelere pek çok yer verilmiş (s. 33—47) ve Musul itilâ-fından mufassalan bahsedilmiştir (s. 48 - 60). Türk - Çin münasebatına hususî bir fasıl tahsis olunmuştur. 1877 de Türk—Rus harbi yüzünden ilk defa olarak Türk hükû-meti tarafından siyasî münasebatın temini için teşebbüslerde bulunmuşsa da o zamanki Çin sülâlesinin iktidarsızlığından dolayı hiç bir şey yapılamamıştır. 1879 da Paris elçisi Arif Paşa tarafından tekrar müzakerelere yol açıldı. «Ancak 17 birinciteğrin 1925 de Türki-yenin Belçikadaki mümessili Kâmil Bey ile Çin elçisi Wang Cing—ci arasında ve Türki-

[^{13a}] Bütün serlâvhası: Tu-ırg-çi dzui-cin-cı vay-cvay cing-tı. Müellifi: Lin Van-yen. Shanghai 1937, Cing-Cung matbaası. 122 sayfa.

[^{13b}] «Exterritorialité» hakkı.

[¹⁴] S. 2-3.

[¹⁵] S. 5.

[¹⁶] S. 44.

yenin gösterdiği müsaareat ile memleketimizle bir dostluk ve ticaret muahedesi için müzakerelere başlandı. Pekin hükümetinin hariciyesi elçi Wang'a telgrafla derhal müzakereye başlamasını söylediye de Türk lâyihasında en ziyade mazharı müsaade devlet olmak hakkı bulunduğu için memleketimiz muvafakat edemedi. Çünkü Mançu devrinden beri memleketimiz bu en ziyade mazharı müsaade devlet olmak hakkı yüzünden pek çok hakimiyet hakkını kaybetmiş olduğundan cumhuriyetin ilânından sonra hükümet en ziyade mazharı müsaade devlet olmak hakkını vermemek için mücadele etti. Bu siyasetimizin esas kaidelerinden olmuştur. Bu suretle müzakereler kesildi. 1926 da Pekin'deki Hariciye Nazırı Wang Cing—yen Türkiye ile Çin'in Asyada iki büyük devlet oldukları ve muahede akdetmeleri icabettiği kanaatına vararak Çin'in Moskova mümessili Cing Yen-hi'ye 4 martta telgraf çekti ve Çin—Türk dostluk itilafının 8 maddesinin inızası için Türk elçisi ile müzakere etmesini söyledi.

O zamanlar memleketimizde bu husustaki fikirler muhtelifti. Ve Türkistan valisi Yang Dzing—hui şiddetle bunun aleyhinde olup şöyle söyledi: «Türkler islamiyetin önderidirler. Türkistan nüfusunun yüzde yetmişi müslümandır. Ve Türklerle bir ilâbî varlık nazırı ile bakıyorlar. Eğer Türk—Çin muahedesi üzerine Türkler serbest olarak Türkistana seyahat edebilirlerse Türklerin bize karşı fena niyetleri olmasa dahi belki üçüncü bir devlet tarafından kendi menfaatleri için kullanabilirler ve memleketimizin garbı tehlikede olabilir [17].» «Buna mukabil Wang Dzing—şan ile Türkiyede yaşayan 164 Çinli Pekin'deki Hariciye Nezaretine bir istida vererek iki memleket arasında bir muahede mevcut olmadığı için vaziyetlerinin kötülüğünü izah etmiye çalıştılar. Nihayet iki devlet uyuşamadı. Aynı zamanda Nankin'de halk hükümeti ihdas edildi ve bu suretle müzakereler tekrar inkıtaa uğradı. Şubat 1929 da tekrar Türkiyede yaşayan Çinlilerin talebei üzerine, Nankin'deki milli hükümet Vasing-

ton'daki elçileri vasıtasıyla Türk elçisi Muhtar Beye müracaat ederek Türk—Çin ticaret muahedesi için müzakerelere başlamasını söyledi. Bu Lozan muahedesi ile daha başka muahedelerin akdedildiği bir sene idi. Ve Türkiye iktisadi buhran neticesinde herhangi bir ticarî muahede akid temayülünü göstermiyordu. Bu suretle ticarî mübadeleye ait Çin teklifi Türk Hükümeti tarafından tasvip edilmedi ve Türk hükümeti evvelâ bir dostluk muahedesinin ve bunu müteakip bir ticaret muahedesinin aktini teklif etti. Hükümetimiz muvafakat etmiye hazırıldı ve elçi Vu Çav—şu'ya istişare etmesi için tam salâhiyet verdi. Bunu müteakip Türk hükümeti ansızın Hulusi Fuat Bey'i Çine diplomatik mümessil olarak gönderdi. Bu da 9 nisan da Pekin'de Hariciye Nezaretini ziyaret ederek bir dostluk ve ticaret muahedesinin akdedilmesi için müracaatta bulundu. Çin Hükümeti müzakerelerin Nankin'de yapılmasını münasip gördü. Ve Hariciye Nazır Muavini Li Cing-lun'a müzakere etmek vazifesini verdi. Müteaddit müzakerelerden sonra dostluk muahedesinde uyuştular. Fakat Ticaret muahedesi hakkındaki müzakerelerde her iki devletin fikri ayrı olduğundan yine bir netice elde edilmedi. Aynı zamanda 1931 in yazında Türk hükümeti siyasi mümessili Fuat Bey'i memleketine geri çağırdı.» [18] «1931 Eylülünde Cenevredeki müzakereler de bir netice vermedi. Çünkü bu sefer Çinlilerin temayülleri yoktu. Nihayet 1934 yılının ilkbaharında Çin hükümeti kanç'leriyle beraber Kahire'de bulunan İsviçre'deki elçisi Hu Şi-dzi'ya İsviçreye dönüşünde gayri resmî olarak Türkiyeye uğraması, vaziyet hakkında bizzat malûmat alması vazifesini verdi. Bu 1 nisan da Türk Hariciye Vekâletini ziyaret etti. Müzakereler esnasında nihayet anlaştılar. Ve 2 nisan da Bay Hu'ya telgrafla icabeden selâhiyetler verildi. 4 nisan günü öğleden sonra saat 5 de uzun zaman münakaşa edilen Türk Çin dostluk muahedesi Ankara'da imza edildi. Bu suretle iki memleket arasında ilk defa olarak esaslı olarak siyasi münasebetler tesis

[17] S. 61-2.

[18] S. 63-64.

«dilmiş oldu [19]» Kitabın bu kısmı, kendimden hiçbir tenkit ilâve edilmeden anlatılmıştır. Bu kısım yeni malûmat veren yeğane bir parçadır. Zira diğer kısımlarda müellif daima yabancı kaynaklara dayanmıştır. Burada ise kendi memleketindeki kaynaklardan istifade etmiş ve hadiselerden bir Çinliye nasıl görünüyorsa öyle bahsetmiştir. Bu suretle bu kısım çok mühim ve enteresandır.

Burada tetkik edeceğimiz sonuncu eser yalnız Atatürk'ün hayatından bahsediyor. «Kemal'in Bibliyografyası» [20] Dzıng Cin tarafından yalnız 87 sayfalık ufak bir nüsha olup bütün ilim sahalarını ihtiva eden bir monografya serisindedir. Müellifin beyan ettiğine göre yarısı bir Japon biyografyasından [21] tercüme edilmiş fakat çok canlı yazılmış ve gayesi en büyük adamlardan birinin hayatını tasvir etmektedir. Kitap şu kelimelerle başlıyor: «Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni zamanın büyük devlet adamlarından biridir. Bütün kuvvetini feda edip büyük bir enerji ile sukut etmiş Türkiye'yi yükselten büyük devletlerin takip ettiği yola getiren yeni zamanın müstakil bir devletini kuran bir halk kahramanıdır. Eski zamanlardanberi daima «zaman kahramanı yetiştirir», derler, böylece Kemal en büyük kahramanlardan olduğu halde eğer Türkiye evvelce bu halde olmasaydı belki o da yetişmiyecekti [22].» Bunu ilk önce Atatürk'ün doğum sıralarında Türkiye'nin vaziyetinin bir tasviri takibediyordu. (s. 1—3). Bunu müteakıp hayatının ve yaptığı işlerin tasviri gelir. Burada teferruata girmek istemiyorum. Yalnız kitabın ne tarzda yazıldığını göstermek için on ikinci kısımdan «Karım modern bir Türk kadınıdır» serlâvhalı parçayı tercüme edeceğim:

«Kemal nasıl bir adamdır, karakteri nasıldır? Bunu aydınlatamayız. Çünkü onunla ya-

[19] S. 64.

[20] Serlâvhası: Kai ma-ırg çuan-ci. Müellifi: Dzıng Cin. Shanghai 1939 (?), Cing'vey matbaası. 87 sayfa.

[21] Serlâvhası: «Cihan tarihinde 10 kahramanın biyografyası».

[22] S. 1.

kından temas eden hiç kimse onun hakkında birşey yazmamıştır. Fakat yaptığı bütün işlerden aşağıdaki noktaları görebiliyoruz:

1) Fevkalâde kuvvetli bir adamdır. Çocukluktan, büyük eseri olan inkılâbın nihayetine kadar geçirdiği bütün tehlikelerden hiçbir zaman yılmadı; hepsini ayrı ayrı yendi ve başardı. Eğer böyle kuvvetli bir karaktere sahip olmasaydı hiç bir zaman bu kadar çok tehlike ve zarurete katlanamazdı. Eğer kendini çok yormasaydı böyle bir vazifeyi başaramazdı. Tehlikeli ve her taraftan mukavemet gören yolunda, Kemal, dişlerini sıkarak, ıztıraplara tahammül ederek yüksek ideale ulaşırken yolunu takip etti. Bunu başarabilmesi Kemal'in, kendine insanı hayran ettiren bir vasfıdır.

2) Kemal'in azimkâr olduğunu da görüyoruz. Gençliğinde annesinin arzusu hilafına askerî mektebe girmesi, askerlikte daima kendisinin karar vermesi, karar verme kabiliyeti olduğunu ispat eder. Bilâhare cemiyete girdi, Abdülhamid II hükûmetinin memleket için teşkil ettiği tehlikeyi hissetti ve zalim hükûmeti gördüğü zaman kendi hayatına ehemmiyet vermeden derhal genç Türk harekâtına iştirak etti. İlerde genç Türk partisinin zaafını ve Enverin karanlık plânlarını gördüğü zaman da derhal Önsaya çöllerine kaçarak kendi Türk halk partisini kurdu. Bunda da onun kuvvetli azmini görebiliyoruz.

C. H. P. si teşekkül etmeğe vakit bulduğu sıralarda kötü Yunan orduları büyük bir taarruza geçtiler. Yunanlılar fevkalâde kuvvetli olduklarından Anadolu orduları bunlara nasıl mukavemet edebileceklerdi? Eğer o zaman Kemal'in karar ve plân kuvveti olmasaydı Yunan ordularını nasıl kovabilirlerdi?

Bilâhare bütün müzakerelerdeki tavır büyük bir karar kuvvetine sahip olduğunu gösteriyor. İnkılâbın sonunda Cümhuriyet ilân edildikten sonra birdenbire islâmiyetin kuvvetini kırdı. Devletle dini ayırdı ve hükûmet merkezini Ankaraya nakletti. Bunda ve gündelik hayatın daha birçok değişikliklerinde, yeni edebiyatın yaradılışında velhâsıl her yerde karakteri şiddetli bir karar kuvveti gösteriyor.

Eğer böyle fevkalâde bir karakteri olmasaydı ufak bir gümrük memurunun yetim oğlundan, Türkiye'nin en yüksek Cümhurreisine nasıl yükselebilirdi. Böyle bir muvaffakiyeti kim tahayyül edebilir?

Kemal yalnız kuvvetli bir adam değildi. Vakıta bir taraftan enerjik ve cesur olmakla beraber alelâde insanlardan daha çok hassastır. Karşıdan görüldüğü zaman sert ve soğuk bir adamdır, diğer taraftan da eski zamanlarda Lo-yang'ın «gümüş semerli beyaz ata binip kırbaç sallıyan» şen münevverlerimize benziyordu [23]. Devlet işlerine gömülse bile, yine gençliğinde Paris'in renkli dünyasında geçirdiği içki âlemlerini hatırlatıyordu. Bugüne kadar bazan Ankaralıları Çankayadan, Reisi-cümhurun evinden, gelen piyano seslerini iştebiliyordu. Bu Reisicumhurları Kemal'in çaldığı piyanonun güzel toplarıydı...

Yeni doğan Türkiye ile reisleri Kemal'in iki karakteri vardı: Bir defa kuvvetli bir millî hisle, siyasetlerine ve iktisadiyatına karşı taarruz eden Avrupanın büyük devletleriyle mücadele ediyorlar, diğer taraftan da avrupaileşmek ve modernleşmek için gayret ediyorlar.

Kemal ekseriya suvari gibi, güzel bir «morning coat» giyer, saati yeleğinin cebinde bulunur, caketinin cebinden bir mendil görünür. Büyük Yunan ordusunu mağlûp eden cesur General Kemal riyaseti cümhur köşüne böyle girer çıkardı. Bu şekilde karşılaşıldığı zaman belki bir çokları onu danslı eğlencelerde dikkat nazarını çeken kibar baylardan olduğunu zannedebilir. Fakat ona bir az daha yaklaşılabilecek ve daha dikkatli bakılacak olursa, onda büsbütün başka bir şey görülür. Bazıları çelik gibi, sık kaşları ve keskin gözleri vardı. Kime rasgelse onu baştan ayağa kadar dikkatle süzerdi. Bu ona has bir âdetti. Kırmızı, sıkı, ve ince dudakları vardı. Yüzü beyaz insanlardaki gibi beyazdı fakat göğsünde şarkıların alevli kalbi çarpıyordu.

[23] Eski bir Çin şairinden bir mısra, Lo-yang Çin'in eski bir hükûmet merkeziydi.

Zarif Kemal bir defa «karım modern bir Türk kadınıdır» demişti. Bu kelime bir kere cümhuriyete olan sevgisini gösteriyor diğer taraftan ise melânkolik bir cümledir. Çünkü Kemal kendi eliyle bir lâyiha hazırlamıştır ki bunda halk 20 yaşından itibaren evlenecekti. Fakat kendisi ancak 43 yaşında evlenmiştir. Bu Yunanlılardan İzmir'i kurtardığı zamandır. İzmir 3 seneden beri Yunan işgalı altında bulunuyor ve halk Kemal'in ordularının kendilerini kurtaracakları günü hasretle bekliyordu. Kemal İzmir'i kurtardığı zaman orada bulunan sayısız insan tarafından bir ilâh gibi karşılandı. Onu sayanlar arasında bir genç kız da vardı. Kemal henüz 3 gün İzmir'de iken bu genç kız gelerek Kemal'e görüşebilmesi için rica etti ve karar-gâhrı evine nakletmesini teklif etti. O zaman Kemal çok hayret etmişti ve bir genç kızın bu kadar cesur ve heyecanlı olabileceğini hakikaten tasavvur edemiyordu. Bir müddet düşündükten sonra muvafık görmediği için teklifi reddetti. Fakat kız evine taşınması için ısrarla rica ettiği zaman, Kemal bir az tereddüt ettikten sonra bu heyecandan mütehassis oldu. Kemal bu kızın evinde oturduğu zaman şahsî münasebetlere yol açıldı ve birbirlerine karşı olan şahsî duyguları gittikçe arttı ve nihayet evlendiler. Evlendiklerin zaman Kemal 43, kız ise 23 - yahut bazı rivayetlere göre 19 yaşında idi. İsmi Lâtife idi...» [24 a].

Bu kitabın son faslı «Kemal'in bize verdiği mesaj»dır. Ve aşağıdaki cümlelerle nihayetleniyor: «Kemal artık insanların arasında bulunmuyor fakat bütün zayıf ve küçük devletlere, mevcudiyetleri için mücadele eden bütün devletlere sarîh bir mesaj bırakmıştır: Eğer muvaffak olunmak istenirse uzun bir mücadeleye mukavemet edebilmeli, o zaman son sulh yakın istikbalde olacaktır, o zaman kurtulur ve ümitsizlenmeyiz. Küçük ve kuvvetsiz devletler gelin, gelin, gelin, ve cebir zincirini koparın [24]!»

III

Bu suretle sathî tetkikimizi bitirmiş ol-

[23a] S. 80-84

[24] S. 87.

duk. Mümkün olduğu kadar her tenkitten içtinap etmeğe ve Çinin bugünkü Türkiye hakkında bildiklerini ve düşündüklerini göstermeğe çalıştık. Yazılan bütün kitapların elimizde mevcut olmadığı ve yalnız ufak bir kısmının bulunduğunu söylememiz icap eder; fakat buna sebep de bu zamanlarda kitapların getirilmesi çok güç olmasıdır. Buna rağmen orada Türkiye hakkında doğru bir fikir edinmek istediklerini ve memleketimiz ile yarıradıcısı Atatürk hakkında vukufları olduğunu

görebiliyoruz. Bu kitaplarda hakikate uymayan bazı noktalar vardır. Fakat bu ikinci bir kaynağa muhtaç olan Çinli müelliflerin kabahati değildir. Bu memlekette yaşamış olan Çinlilerin yazdıkları eserler daha noksandır. Belki şimdiye kadar yazılanları olmuştur. Sonra Türkçeden ve bilhassa Atatürk'ün bizzat yazdığı eserlerin tercümeleri de noksandır. Buna teşebbüs edileceğinden ve Türkiye'nin orada daha iyi tanınmasına yardım edileceğinden eminim.

Türkçeye çeviren : İkbâl Berk

HABERLER:

TÜRK TARİH KURUMUNUN KORUYUCU BAŞKANI MİLLÎ ŞEF İSMET İNÖNÜ'NÜN KURUMU İKİNCİ DEFA TEŞRİFLERİ

Türk Tarih Kurumunun Koruyucu başkanı Milli Şef İsmet İnönü 20 Haziran 1941 Cuma günü öğleden sonra ikinci defa olarak Türk Tarih Kurumunu yüksek huzurlarıyla şereflendirmişlerdir. Kurumun fahri Başkanı Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ile Kurum Başkanı ve üyeleri tarafından karşılanan Milli Şef, kütüphane salonunda toplanan Umumi Heyete başkanlık etmişler ve bu sırada Başkan Bay Hasan Cemil Çambel tarafından gündemdeki maddeler hakkında arzolunan izahatı büyük bir alâka ile takip buyurmuşlardır. Bu izahat arasında Milli Şefin bundan evvelki teşriflerinde Kurumun muhtelif alanlardaki çalışmalarına dair verdikleri direktiflerin ne suretle tatbik mevkiine konmuş olduğu ve bunlardan ne neticeler alındığı keyfiyeti de vardı. Bunun Üzerine Milli Şef üyelerden ayrı ayrı çalıştıkları konular hakkında izahat almışlardır.

Bundan sonra Koruyucu Başkanın bilhassa emir buyurmuş oldukları Selçuk tarihi ile Osmanlı tarihinin muhtelif devirlerinin tetkiki ve yazılması hakkında alınan tedbirler arzolunmuştur. Daha sonra bu yıl yapılan hafriyatlarla bu hafriyatlardan alınan neticeler hakkında hafriyat direktörlerinin verdikleri izahatı dikkatle takip buyuran Milli Şefe bu hafriyatlardan çıkarılan bazı eserler de gösterilmiştir.

Milli Şefe son zamanlarda Kurumca telif ve tercüme suretiyle hazırlanmış eserlerle basılmış ve basılması kararlaştırılmış olan eserler hakkında da izahat verilmiştir. Bu eserlerden Alaca-Höyük ve civarında köylüler tarafından kilim ve çorap gibi ev eşyasında kullanılan motifler üzerine yapılmış olan etüt Milli Şefin bilhassa ilgi ve takdirlerini kazanmış, etnografya ve kültür tarihimizin mühim malzemelerinden birini teşkil eden bu koleksiyonun bastırılmasını emir buyurmuşlardır.

Milli Şef Kurumdan ayrılırken başlanmış olan işlerin süratle ikmalini emir buyurmuşlar ve şimdiye kadar yapılan işlerden dolayı yüksek takdir ve memnurluklarını söylemişlerdir.

TÜRK TARİH KURUMUNUN SON ALTI AYLIK ÇALIŞMALARI

HAFRİYATLAR :

ALACAHÖYÜK HAFRİYATI — Alaca Höyük hafriyatının 1941 mevsimi çalışmaları şu neticeleri vermiştir. a) evvelki yıllarda kısmen meydana çıkarılmış olan üstüste iki Eti Mâbedi bu yıl daha geniş ölçüde açılmıştır. b) ötedenberi

sanat tarihi mütahhasısları höyükteki İsfenksli kapının muahhar bir devre ait olduğunu iddia etmekte idiler. Bu yıl yapılan tetkikler bu iddianın doğruluğunu teyit etmiştir. c) höyükte Eti sitesinin tıpkı Boğazköyde olduğu gibi toprak bir set üzerine yapılmış bir sur ile çevrilmiş olduğu meydana çıkarılmıştır. ç) Eti katında ve ayrı ayrı üç yerde, fazla miktarda kısmen işlenmiş demir bulunmuştur. Maden sanayii bakımından gerek Eti devrinde, gerek daha derinlerdeki bakır devri tabakasında bulunan ve yüksek maden işçiliğini gösteren buluntuların beşer kültür tarihi bakımından önemi şüphesiz pek büyüktür.

KARAOĞLAN HAFRİYATI — Karaoğlanda dört yıldanberi devam eden kazıya bu yıl da devam edilmiş ve Firikya, Eti, Proto Eti ve bakır çağı tabakalarını ihtiva eden höyük sahası daha geniş ölçüde açılarak yüzlerce kültür eşyası, mimarî belgeler meydana çıkarılmıştır. Karaoğlan hafriyatı bize Şimal-Cenup istikametinde olduğu kadar Garp-Şark istikametinde de yürüyen bir Proto-historik yolun varlığını ilk gösteren merkezdir. Eti medeniyetinin şimdilik en garp yerleşme istasyonudur. Anadolunun garbında ve garp cenubundaki medeniyetlerle bir rabita vazifesini görmektedir.

KONYA HAFRİYATI VE İSTİKŞAFLARI — Karaoğlan kazılarının verdiği neticeler Anadoludaki son kazıların ve gezilerin verdiği neticelerle birleştirilince «Tuzgölü» sitepini geçmek ve mümkün olduğu kadar cenupta bir araştırma yapmak gerekmişti. Türk Tarih Kurumu bu maksatla 1941 mevsiminde bir kazı ekibini bu işle ödevlendirdi. Alınan neticeler şöyle hulâsa edilebilir: a) Ankara-Konya arasında şimdikiye kadar kısmen bilinen klâsik çağlar yolundan başka bakır çağından beri işleyen bir yolun varlığı meydana çıkarıldı. b) bu civarda yeniden bir çok höyüklerin yerleri tesbit edildi. Bu höyüklerden Bakır, Eti, Firikya, ve Klâsik çağlara ait çanak çömleklerle kültür eşyası toplandı. Bu suretle Tuzgölü sitepini şarkından Toroslara ve Kayseriye, garbindan da Konyaya inen yollar meydana çıkarılmış oldu. c) Konya ovasının çevresi sıkı bir araştırma tabi tutularak burasının Proto-Historik çağlarda kesif bir yerleşmeye sahne olduğu tesadüf edilen her büyüklükteki höyükler sayesinde tesbit edildi. ç) Konya şehri içindeki Alâeddin tepesinde yapılan sondajlar ve Alâeddin köşkünün etrafındaki kazılarla bu tepenin bir höyük olduğu meydana çıkarıldı. Ve Osmanlı, Selçuk Bizans, Roma, Helenistik ve Firikya çağlarında bu tepenin kullanılmış olduğu tesbit edildiği gibi Alâeddin köşkünün planı ve mimarî üslûbiyle malzemesi hakkında esaslı fikirler elde edildi.

ÇANKIRIKAPI HAFRİYATI — Çankırıkapıda Milâttan sonra III üncü asırdan IX uncu asra kadar kullanıldığı anlaşılan büyük hamamın meydana çıkarılmasına bu yılda devam edilmiş ve 130 metre uzunluğundaki cephesiyle dünyanın en büyük hamamlarından biri olan bu güzel eser kısmen de restore edilmek suretiyle arkeoloji âleminin tetkik nazarlarına konmuştur. Hamamın önümüzdeki yılda büsbütün açılması mümkün olacaktır.

RHEGİON HAFRİYATI — Küçükçekmece civarında ve denize hâkim bir tepe üzerinde bina edilmiş olan Bizans devrine ait Rhegion şehri harabeleri üzerinde 1938 yılındanberi başlanan hafriyata 1941 de de devam edilmiştir. Tamamiyle toprakla örtülerek mevcudiyeti hemen belirsiz bir hale gelmiş olan Rhegion'un bu hafriyatla mühim bir kısmı meydana çıkarılmıştır. Mimarî bakımdan büyük [bir önemi olan, mozayikleri, hamamı ve diğer müstemilâtiyle muazzam bir bina bakiyesi ve şehri kuşatan surlar meydana çıkarılan eserler arasındadır.

DÜNDARTEPE HAFRIYATI VE SAMSUN CİVARI İSTİKŞAFLARI — 1940 yılında başlanmış olan Samsun civarındaki Dündartepe hafriyatına 1941 yılında da devam edilmiştir. Bakır çağı ve Eti kültür tabakalarını ihtiva eden bu höyük Anadolunun Karadeniz sahillerinde tesbit edilen ilk sahil durağı olarak hususî bir önem taşımaktadır. Burada tesbit edilen Bakır çağı kültürü iki ayrı arkeolojik çehre göstermektedir. Tepenin üst kısmını teşkil eden parçada giri renkli ve beyaz çizgilerle süslü seramiklerle birlikte midye kabuklarından müteşekkil mutbak bakiyesi meydana çıkarılmıştır. Bu bakır çağı kültürü gerek seramik ve gerekse midye kabukları bakiyesinden dolayı tepenin kenarlarında bulunan ve üzerinde Eti çağı kültürü ile kırmızı seramik buluntuları bakımından iç ve orta Anadolu Bakır çağı kültürünün hususiyetlerini gösteren kültürden ayrılmaktadır. Bu Bakır çağı kültürü mutbak bakiyelerinden dolayı Mezolitik ve Neolitik çağlarda mevcudiyetini bildiğimiz *Kjökönmödings* kültür hususiyetinin Anadolu sahil Bakır çağı kültüründe de devam ettiğini meydana çıkarmıştır. Yine bu kültür tabakasında ele geçirilen bir *Istatüet* bilhassa çok güzel *Isteatopij* bir morfoloji göstermesi bakımından önemlidir.

Dündartepe hafriyat heyeti bu civarda yaptığı gezilerde şimdiye kadar malûm olmıyan birçok yeni höyükler, düz iskân sahaları ve kaya sığınakları da tesbit etmiştir.

BASILMASINA KARAR VERİLEN ESERLER :

ZEHRA ÖRNEK : ALACA-HÖYÜK VE CİVARI ÖRME VE DOKUMA MOTİFLERİ — Türk Tarih Kurumu Anadolu tarihinin en eski belgelerini kazılarla meydana çıkarırken binlerce yıllık Türk kültürünün hâlâ köylerimizde ve kasabalarımızda yaşamakta olan bakiyelerini de toplamayı tarihi sentezin tamamlanması bakımından faydalı görmüş ve bu işe Alaca-Höyük'ten başlamıştı. İlk eseri Kurum âzasından Hâmit Koşay hazırlamış ve *Alaca-Höyük Maddî Kültür Albümü* adını verdiği bu eserin basılması kararlaştırılmıştı. İkinci eseri Kurumun hafriyat mimarı Süleyman Örneğin eşi Bayan Zehra Örnek hazırlamıştır. Bu eser Alaca-Höyük ve civarında kilim, çorap, peşkir gibi örme ve dokuma ev eşyasında kullanılan üçyüze yakın motifi orijinal renkleriyle göstermekte, bu motiflerde kullanılan yüzlerce ıstılahı tesbit etmektedir. Yalnız maddî kültür bakımından değil, dil bakımından da zengin bir kaynak olan bu esere eşyanın dokunması, kullanılması, boyaların hazırlanması hakkında da mevcut bilgi ve âdetleri tesbit eden bir önsöz eklenmiştir. Eser ilk fırsatta matbaaya verilecektir.

ADALET TÜZE : SİYAKAT ANAHTARI — Başvekâlet Arşivi tasnif heyeti şeflerinden Bayan Adalet Tüze tarafından hazırlanan bu eser arşiv vesikaları üzerinde çalışacak genç tarihçilerimize kılavuz hizmetini görecektir. Osmanlı İmparatorluğunun bilhassa malî kayıtlarında kullanılan siyakat yazısı, okunması haki-katen müşkül ve okuyanları da gün geçtikçe azalan bir yazıdır. Bu itibarla Bayan Adalet Tüzenin eseri tam zamanında yazılmış faydalı bir kılavuz olacaktır.

SALÂHATTİN ELKER: DİVANÎ RAKAMLAR — Başvekâlet Arşivi Müdür muavini Bay Salâhattin Elker'in uzun çalışmalardan sonra hazırladığı bu eser de *Siyakat anahtarı* gibi bir kılavuz kitaptır. *Divanî rakamlar* yahut eski ismiyle *Erkamı divaniye*, arapça adet adlarının bir iki harfi alınmak suretiyle vücade getirilen ve mikdar ifade eden bir takım işaretlerdir ki bu işaretler Osmanlı İmparatorluğunun resmî muamelelerinde kullanılmıştır. Bu itibarla Arşiv vesi-

kaları üzerinde çalışan tarihçiler bu işaretlere sık sık tesadüf ederler. *Divanı rakamlar* da tıpkı siyakat yazısı gibi okunması güç ve okuyabilenleri parmakla gösterilecek kadar az olan bir rakam şeklidir ki Bay Salâhaddin Elker bu değerli eseriyle bu rakamların tarihçesini, nerelerde kullanıldığını, her şeklin ifade ettiği kıymeti çok vakıfane bir şekilde yazmış bulunmaktadır. Bu eser de evvelkisi gibi genç tarihçilerimize kıymetli bir rehber olacaktır.

EN ESKİ MÜHİMME DEFTERİ — Topkapısarayı müzesi arşivinde 951-952 Hicri yıllarına ait bir Mühimme defteri vardır. Bu defter arşivlerimizde bulunan mühimme defterlerinin en eskisidir. Mühimme defterleri - malûm olduğu üzere - *Divanı Hümayun* dan çıkan hükümleri ve emirleri ihtiva eder. Bu itibarla Divanın bir nevi zabıt ceridesidir. Bu defterler aynı zamanda devlet kanun ve nizamlarının mecellesi hükmündedir. Topkapısarayında bulunan bu en eski Mühimme defteri Beylerbeylerine, Sancak beylerine, kadırlara ve sair devlet ricaline yazılan 530 gizli hükmü bir araya toplamaktadır. 951-952 yılları kanununin Avusturya seferine tekaddüm eden yıllardır. Bu itibarla defter, ordu ve donanmanın hazırlığına ait tarihlere geçmemiş en mühim kayıtları, devlet teşkilâtına dair kıymetli malûmatı ihtiva etmektedir. Türk Tarih Kurumu arşivimizin, bu en değerli vesikasını hem fototipi olarak, hem de Türk harflerine çevrilmiş olarak bastırmayı kararlaştırmıştır. Defterin basım hazırlıklarına başlanmıştır.

SELÇUK KİTAP TEZİYİNATI ÜZERİNE BİR DENEME VE BAZI ÖRNEKLER — İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp tarihi profesörü Doktor *Süheyl Ünver* ve *Mihriban Sözer* tarafından hazırlanan bu küçük eser Selçukilerin kitapları süslemek için kullandıkları çok zengin motifler üzerine hazırlanmış bir etüttür. Bu motiflerin renkli ve renksiz resimlerini de ihtiva eden eser Türk tezyini sanatının bu şubede ibda ettiği yüzlerce örneği gözümüzün önünde canlandırmaktadır. Eser ilk fırsata matbaaya verilecektir.

RUMELİ ÂYANLARINDAN TİRSİNİKLİ İSMAİL, YILIK OĞLU SÜLEYMAN VE ALEMDAR MUSTAFA PAŞA — Türk Tarih Kurumu azasından Profesör *İsmail Hakkı Uzunçarşılı* tarafından arşiv vesikalarına göre yazılan bu eser âyanlar hakkında kısa bir fasıldan sonra Rumeli âyanlarından üç zatın hayatları hakkında toplu malûmatı ihtiva etmektedir. Yakın Osmanlı tarihinin bu üç tarihî siması hakkında en yeni vesikalara dayanılarak yazılmış olan eser matbaaya verilmiştir.

YENİÇERİ DEFTERİ — Eski ve mühim arşiv vesikalarının muntazaman neşrini karar altına almış olan Türk Tarih Kurumu Kanunî devrine ait Mühimme defterinden sonra Başvekâlet arşivinde bulunan Yeniçeri defterini de aynen bastırmaya karar vermiştir. Eser ilk fırsatta matbaaya verilecektir.

ÇİNİN ŞİMAL KOMŞULARI — Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sinoloji Profesörü *Eberhard* tarafından Çince membalardan derlenerek meydana getirilmiş olan bu eser Çinin şimalinde yerleşmiş olan muhtelif boylar hakkında malûmat vermektedir. Türk tarihiyle çok yakından alakası olan bu eserin de basılmasına başlanmıştır.

CEVDET PAŞANIN MARUZATI — Cevdet Paşanın İkinci Abdülhamide Maruzat adı altında verdiği beş defter vardır. Bunlar Cevdet Paşanın Abdülmecit devrinde üzerine aldığı bazı işlerle muhtelif dahili meselelere dair malûmatı ihtiva

eden hatıratır. Bu defterlerden bir kaç vaktiyle Türk Tarih Encümeni mecmuasında basılmıştı. Son zamanlarda İstanbul İnkılâp müzesine devredilen *Muallim Cevdet* kütüphanesinde bu Maruzatın neşredilmeyen kısımlarının da bulunduğu Türk Tarih Kurumu tarafından haber alınmış ve yakın tarihimizi alâkadar eden bu defterlerin basılmış olan kısımlarla birlikte yeniden tabettirilmesine karar verilmiştir.

NAMİK KEMAL, ZİYA GÖKALP VE MEHMET EMİN YURDAKULUM KÜLLİYATI — Türk Tarih Kurumu inkılâp tarihimizde eserlerle büyük tesirler bırakmış olan bu üç edip ve mütefekkirimizin külliyyatını toplamağı ve bunları bir seri halinde bastırmağı kararlaştırmış ve derhal işe başlamıştır. Bu külliyyat yakın bir zamanda neşir sahasına çıkacaktır.

ATATÜRK VE CUMHURİYET BİBLİYOGRAFYASI — Türk Tarih Kurumu ve Maarif Vekillığı Talim ve Terbiye Heyeti azasından *Faik Reşit Unat* tarafından hazırlanan bu eser Atatürk ve Türkiye Cümhuriyeti hakkında yazılmış 800 den fazla eseri ihtiva etmektedir. Eser matbaaya verilmiştir.

OSMANLI SEFARETNAMELERİ — Bu eser de Bay *Faik Reşit Unat* tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı hükûmeti tarafından muhtelif şark ve garp devletleri nezdine gönderilen elçilerin yazdıkları sefaretnameler hakkında çok etraflı bir etüdtür. *Faik Reşit Unat* bu eseriyle ilk defa bu sahada yazılmış bir etüdü Türk ilim âlemine vermiş oluyor.

YENİDEN TERCÜME ETTİRİLEN ESERLER:

İBNÜLESİR TARİHİ — İbnülesirin «*Elkâmil Fittarih*» adını taşıyan 14 ciltlik büyük eseri İslâm ve Türk tarihi bakımından en önemli kaynaklardan biri olduğu malûmdur. Türk Tarih Kurumu bu mühim eseri Türkçeye çevirtmeğe karar vermiş ve tercümeye başlatmıştır. Eser *Zakir Kadiri Ugan* tarafından dilimize çevrilmektedir. Eserin birinci cildi - ki bir nevi umumî tarihtir - vaktiyle Maarif Vekâleti tarafından tercüme ettirilmiş olduğundan Kurum Muhammedin nesebiyle başlayan ikinci ciltten itibaren tercümeye başlatmıştır. Eser 629 Hicrî yılına kadar olan vekayii ihtiva etmektedir. Tercümeyle Leiden tabı esas tutulmuştur.

TECARİBÜLÜMEM - *İbni Meskeveyh*'in bu eseri Tufanın sonundan başlayarak 369 hicrî yılına kadar gelen olayları toplamaktadır. Kendi 421 hicrî yılında ölmüştür Eserin 295 yılından itibaren başlayan kısımları ile 389 yılına kadar gelen ve başkası tarafından yazılan zeyli tercüme edilecektir. Tercümeyle Mısırdaki 1914 te basılmış olan nüsha esas tutulmuştur. Tercüme Diyanet İşleri memurlarından Bay *Kivameddin Burslan* tarafından yapılmaktadır.

NİZAMEDDİN ŞÂMÎ: ZAFERNAME — Timurun emriyle ve onun fütuhâtına dair (804 - 806) hicrî (1401 - 1403) milâdî yıllarında farsça yazılmış olan *Nizameddin Şâmi* nin *Zafernamesi* Timur devri için en mühim kaynaklarından biridir. Bu eser Beyazıt umumî kütüphanesi müdürü Bay *Necati Lugal* tarafından dilimize çevrilmiştir. Tercümeyle 1937 de Çekoslovak Şark Enstitüsü delâletiyle *Felix Tauer* tarafından bastırılan nüsha esas tutulmuştur.

ŞEREFEDDİN YEZDÎ: ZAFERNAME — 828 hicrî 1424 - 25 milâdî yıllarında yazılan bu eser de Timur devrinin bir tarihidir. Türk tarihinin kaynaklarından biri olmak itibariyle Türk Tarih Kurumu tarafından dilimize çevrilmek-

tedir. Tercümeyle 1887'de Calcutta'da basılan nüsha esas tutulmuştur. Tercümeyle Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi doçentlerinden Bay *Baki Gölpınarlı* yapmaktadır. Birinci cildin tercümesi bitmiştir.

HONDMİR: HABİBÜSSİYER — 1521 - 1524 yılları arasında yazılmış olan bu eser en eski zamanlardan *İsmail Safavî* nin hayatının sonuna kadar gelen umumî islâm tarihidir. Farsça olan bu eserin Türk tarihine ait üçüncü cildi vaktiyle *Üçüncü Ahmed* devrinde Türkçeye tercüme edilmiştir. Türk Tarih Kurumu bu cildi bugünkü Türk lehçesine naklettirmektedir.

Bu eserlerden başka Türk Tarih Kurumu garp dillerinde yazılmış Türk tarihine ait eserlerle tarih kültürüne hizmet edecek eserleri de Türkçeye tercüme ettirmeği kararlaştırmıştır. Tercümesine başlanmış olan bu cins eserler şunlardır:

- 1 — *Brandi* : Rönesans
- 2 — *Aulard* : Fransız inkılâbı tarihi
- 3 — *Hammer*: Osmanlı devleti teşkilâtı
- 4 — İngiliz Kırâlıçesi *Elizabeth* tarafından *Üçüncü Sultan Mehmed* e hediye edilen orgu yapan ve 1599'da İstanbul'a getiren *Dallam*'ın hatıratı ile 1670 - 1679 tarihlerinde İngiliz sefaret rahibi olarak Türkiyede bulunmuş olan *Dr. Covel*'in hatıratı.
- 5 — *Cantacasin* : Türklerin menşei
- 6 — *Dopsch* : Avrupada kültür inkişafının temelleri
- 7 — *Wladmircev*: Mogolların içtimâî hayatı
- 8 — *R.Pumpelly* : Anav hafriyatı
- 9 — *Teschner* : Anadolu yolları
- 10 — *Grenard* : Orta Asya coğrafyası
- 11 — *Babinger* : Osmanlı Müverrihleri
- 12 — *Balducci* : Rodosta Türk mimarî eserleri

Bunlardan başka Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti azasından Bay *Sabahaddin Eyüpoğlu* tarafından tercüme edilen Profesör *Gabriyel*'in *Anadolu Türk âbideleri*» adlı eserinin birinci cildi Kurum tarafından satın alınmıştır.

U. İ.

1940 YILINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAPLAR

A

- 2411 — **Abbas İkbāl** Tarihi mufasssalı İran, 1. cilt: Ez hamleyi Çengiz ta teşkil devleti Timuri, Tahran 1312
- 2414 — **Abbas İkbāl** Maâllim ül-ulama, Tahran 1934
- 2245-48 — **Ali Bey el Abbasi** Arapçadan çeviren: F. de Rupia, Viatges Vol I—IV Barcelona 1926—27
- 2249-57 — **Ali Bey el Abbasi** Arapçadan çeviren: Bernat Montsia, Viatges Vol V—XIII Barcelona 1928—1934
- 2349 — **Abbott, G. F.** Under the Turks in Constantinople, A record of Sir John Finch's Embassy 1674-1681 London 1920
- 2455 — **Abdülhak Adnan** La duplication de l'autel (Platon et le problème de Délos) Paris 1940
- 2177 — **Abrevaya Juliette** La conference de Montreux et le Régime des Detroits, Paris 1938
- 2202 — **Abrû Hâfız-ı** Chronique des Rois Mongols en İran, Paris 1936
- 2444 — **Ahmed Midhat** Hülâsai Humayunname, İstanbul 1304
- 2333 — **Amin Ahmed Râzî** Haft-İqlim, Calcutta 1939
- 2387 — **Andriesescu İon** Artele în Timpurile preistorice la noi (Les arts des temps préhistoriques en Roumanie) Bükreş 1938-39
- 2389 — **Andriesescu, İon** Asupra epocii de bronz în România, Bükreş: 1916
- 2890 — **Andriesescu, İon** Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie, Bükreş 1927
- 2388 — **Andriesescu İon** Vasi le Parvan 1882-1927, Bükreş 1927
- 2171 — **Arni, P.** Sarki Anadolu ve mücavir mıntakaların tektonik ana hatları Maden tetkik ve arama Enstitüsü yayınlarından, Ankara 1939
- 2183 — **Artuk, İbrahim** Artuk ilinin tarihi belgesi, İstanbul
- 2440 — **Atatürk** Hakkında, İstanbul 1939
- 2198 — **Abdül Hüseyin Ayeti** Ateş Gede-ı Yazdan, 1317
- 2373 — **Aydın tarihi** Sayı 1-24, İstanbul

B

- 2298 — **Baddeley, John F.** The Russian conquest of the caucasus, London 1908
- 2258 — **Badia y Leblich Domingo** Atlas del Viatges d'Ali Bey el Abbasi, Barcelona 1934

- 2191 — **Barcsay-Amant, Zoltan** The Hoard of Komun, Budapest 1937
- 2188 — **Barzsak, Istvan** Az o'kori Vilog, Ismeretce Magyarorszog Faldjéről Budapest 1936
- 2186 — **Bathory, Etienne** Roi de Pologne, Prince de Transylvanie, Karakov 1935
- 2435 — **Baumgartner, Alexander** Ungarisches Schicksal in der Moldau, Budapest 1940
- 2326 — **Belgrano, T.** Documenti rigardanti la Colonia Geneovese di Pera, Geneova 1888
- 2296 — **Bellew, H. W.** Kashmir and Kashghar, a narrative of the journey of the embassy to Kashghar in 1873-74, London 1875
- 2193 — **Benveniste, E** Les Mages dans L'ancien Iran
- 2329 — **Bergani, Nicola** Parte 1, Venetia 1698 Historia della guerre d'Europa dalla comparsa del l'Armi Ottomane nel l'Hungheria
- 2330 — **Bergani, Nicola** Part 2, Venetia 1698
- 2321 — **Bericht** Der römisch-germanischen Kommission 1988 Berlin 1940
- 2199 — **Beyhaki, Zeyd Ebülhasan Ali bin** Tarihi Beyhaki. 1317
- 2213 — **Bizozeri, Don Sunpliciona** Barnabita Milanese, La Sagra Segna contro la Potenza Ottomana, Tonio Serondo, Milano 1700
- 2386 — **Björkman, Walter** Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Aegypten, Hamburg 1928
- 2353 / a — **Blau, E. O. F. H.** De Mumis Achaemenidarum Aramaeo-Persicis, Lipsiae (Leipzig)
- 2178 — **Blegen, Carl W.** Excavations at Troy 1938 Reprinted from the American Journal of Archaeology Vol XIII. 1839, No. 2
- 2297-98 — **Bonvalot, Gabriel** Through the heart of Asia. Over Pamir to India, London 1889 Vol. 2
- 2291-92 — **Boulger De-metrius Charles** England and Russia in Central Asia, London 1879, 2 Vol.
- 2283 — **Braghine, Colonel A.** Enigme de l'Atlantide, Paris 1939.
- 2363-64 — **Bretschneider, E.** Mediaeval researches. London 1887, 2 Vol.
- 2294 — **Bowne, Eduard G.** A volume of oriental studies, Cambridge 1922
- 2228-33 — **Bruce, James** İngilizceden çeviren: I. H. Castera, Voyage aux sources du Nil, en Nubie et en Abyssinie, pendant les années 1768, 69, 70, 71, et 72-79 Paris 1890-1792 6 Vol.
- 2286 — **Brunet, H.** L'antiquité. Orient, Grèce et Rome, Paris 1938
- 2210 — **Busching** Almanacadan Ispanyolcaya çeviren: Lopez, Don Juani, El Inferio de Osman, Marid 1785
- 2378-83 — **Büyük Millet Meciisi** Zabıt ceridesi. Cild 4, 5, 6, 7, 8, 9. Ankara 1336-6337

C

- 2216 — **Caballero, D. Fernán** La Turquía. teatro de la guerra presente, Madrid 1828
- 2259 — **Caballero, D. Fernán** La Turquía Victoriosa de las Sondecas, Falsedades e Ignorancias, Madrid 1829
- 2287 — **Callias, Suzanne de** Aux pays des femmes-soldats. Finlande, Esthonie, Danemark, Lithuanie. Paris
- 2264 — **Campany, D. Antonio de, y de Montpalan** Memorias Historicas sobre la Marina Commerica y artes de la Antigna Ciudad de Barcelona I, II, III, Madrid 1779
- 2265 — **Campany, D. Antonio de, y de Montpalan** Memorias Historicas sobre Colletion Diplomatica de las Instrumentos Justificativos, Madrid 1779
- 2266 — **Campany D. Antonio de y de Montpalan** Suplemente a las Memorias ete toma IV Madrid 1792
- 2413 — **Cemil Kozanlı** Tarihi Nizamı İran, Tahrir 1312
- 2348 — **Chew, Samuel C.** The crescent and the Rose Islam and England during the Renaissance. New York 1937
- 2279 — **Cheyrier, André** Jouannet grand-père de la préhistoire, Brive 1936
- 2342 — **Chidiac, Robert** Al Chazali : Réfutation excellente de la divinité de Jésus-Christ d'après les Evangiles, Paris 1939
- 2340-41 — **Creasy, E. S.** History of the Ottoman Turks, Vol. 1—2, London 1854
- 2362 — **Christensen, Arthur** Les gestes des rois dans les traditions de l'Iran antique Paris 1936
- 2359 — **Clari, Robert de** La conquête de Constantinople. Editée par Philippe Lauere, Paris 1924
- 2358 — **Colleville, Maurice** Les chansons allemandes de croisade en moyen haut-allemand Paris
- 2236 — **Clas, B. C.** (Ispanyolcaya çeviren F. Clement y José Birro) La Turquía, Desde la Fundacion de la cosa de las Selencidas Hasta Nuestros Dias, Madrid 1866
- 2361 — **Contenau, Dr. G.** L'épopée de Gilgamesh. Poème Babylonien. Paris 1939
- 2207 — **Contenau, G. Dr.** La Civilisation de l'Iran (Société des Etudes Iraniques No. 13) Paris 1936
- 2455 — **Corbin, Henry** La duplication de l'autel (Platon et le problème de Délos) Paris 1940
- 2211 — **Coralen, Jose** Los Dietarios de la Generalidad de Cataluna, Barcelona 1889
- 2376 — **Cruveilhier, Pierre** Tables de l'introduction au code d'Hammourabi, Paris
- 2277 — **Cruveilhier, Pierre** Tables du commentaire du code d'Hammourabi, Paris

D

- 2399 — **Devoto, Giacomo** Gli Antichi Italici, Firenze
- 2324-5 — **Diplomatarium Veneto-Levanticum, Sive Acta et Diplomata etc...** Vol. I, (1300-1350) Vol. II (1351-1454) Venetus 1880-1899

- 2278 — **Doignon, pierre** La préhistoire dans le Gâtinais fontainebleaudien, Fontainebleau 1937
- 2260 — **Don Francesco Fabra Bermudan** Flora Historica de la guerra Movesa par El Sultan contra el Agustissimo Scopold Primero (I) Barcelona 1684
- 2261 — **Don Francesco Fabra Bermudan** Flora Historica de la guerra Sagrada contra Turcos (II) Madrid 1686
- 2262 — **Don Francesco Fabra Bermudan** Flora Historica de la guerra Sograda contra Turcos (III), Madrid 1687
- 2263 — **Don Francesco Fabra Bermudan** Elora Historica de la guerra Sagrada contra Turcos Barcelona
- 2353-c — **Dorn, B.** Collection de Monniaes Sassanides de feu le Lieutnt - Gal - J. de Bartholmasi, St. Petersburg 1873
- 2323 — **Dörner, Friedrich Karl** Forschungen in Kommagene, Berlin 1939
- 2396-97 — **Ducati, Pericle** Etruria antica, 2 cild. Roma 1927
- 2403-04 — **Ducati, Pericle** Storia del l'Arte Etrusca, 2 cild. Firenze 1927
- 2369-70 — **Durant, Will** Histoire de la civilisation. Paris 1937. 2 Vol. volumes. (II et III.)
- 2374 — **Düstur** Üçüncü tertip. Cild 6, Ankara 1934
- 2375 — **Düstur** Üçüncü tertip. Cild 7, Ankara 1928
- 2376 — **Düstur** Üçüncü tertip. Cild 8 in devamı, Ankara 1928
- 2377 — **Düstur** Üçüncü tertip. Cild 8, Ankara 1928

E

- 2173 — **Eberhart, Wolfram** (Çeviren Berk, İkbâl), Müptediler için Sinolojinin en mühim yardımcı vasıtalarına medhal, Ankara 1940
- 2295 — **Edwards, H. Sutherland** Russian projects against India, London 1885
- 2300-7 — **Elliot, H. M.** The history of India as told by its own historians, London 1867-1877 8 Vol.
- 2170 — **Engin Dr. M. Saffet** Kemalizm İnkılâbının prensipleri, İstanbul 1939
- 2284 — **Erman, Adolphe** L'égypte des Pharaons, Paris 1939
- 2451 — **Erzen, Dr. Afif** Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft, Leipzig 1940
- 3450 — **Excavations** Excavationes et studia. Opuscula in Honorem Alfred Hackman 14.10.1934, Helsinki 1934

F

- 2446 — **Farkas, Georg** Gabor bethlen, Budapest 1940
- 2267-69 — **Felin de la Peira y Farell, D. Narcisa** Anales de Cataluna y Epilogo breve de las Progresos etc, T. I. II. III. Barcelona 1709
- 2309 — **Ferrier, J. P.** History of the Afghans, London 1858
- 2441 — **Fişef, İvan** Balkanskata Voina 1912-1913 Prejiveliçi, Belejki i dokumenti, Sofia 1940

- 2344 — **Firdousi** Publications de la Société des Etudes Iraniennes, numéro consacré à la célébration du Millénaire de Firdousi à Paris (12-18 décembre 1934) Paris 1935
- 2290 — **Fraser, James** The history of Nadir Shah formerly called Thamas Kuli Khan, London 1742

G

- 2238 — **Galibert, Léon et Clement Pellé** (Illustrations W. H. Bartlette Th. Allons) Voyages en Syrie et dans l'Asie Mineure, 1 e, 2 e, et 3 e Parties en un volume, Londres et Paris
- 2327-8 — **Garzoni, Pietro** Istoria della Republica di Venezia, etc. Parte I, Parte II, Venezia 1712-1717
- 2310 **Celb, Ignace J.** Hittite hieroglyphic monuments, Chicago
- 2217-20 — **Gerambe, Maria José de** La Tierra Santa, El Monte Libano, El Egipto y monte Sinai, Baacelona 1851, T. I, II, III, IV
- 2343 — **Gérard, Christian** Les Bulgares de la Volga et les Slaves du Danube; le problème des races et les Barbares, Paris
- 2342 — **Ghazali** Réfutation excellente de Jésus-Christ d'après les Evangiles. Paris 1939
- 2271 — **Gillon, André** Panorama de la pensée humaine à travers les âges, Paris
- 2226-27 — **Gimenez Guited D. Francisco** Historia Militar y Política del General D. Juan Prim, Tome I, II Habana 1860
- 2347 — **Godard, André** Les monuments de Maragha (Publications de la Société des Etudes Iraniennes et de l'Art persan No. 9), Paris 1934
- 2311 — **Goldman, Hetty** Excavations at Gözlü Kule, Trarus, 1938
- 2322 — **Gordon, Cyrus H.** Two northwest-Semitic Inscriptions from Tarsus (Bulletin of the American Schools of Oriental Research) Jerusalem, Baghdad 1940
- 2392-93 — **Grothe, Hugo** Meine Vonderasiensexpedition 1906, 2 cild, Leipzig 1911
- 2192 — **Grousset, René** L'épopée des Croisades, Paris 1939
- 2346 — **Grousset, René** L'Iran extérieur: Son Art (suivi de: Loi relative à la Conservation des Antiquités de Perse) Public. de la Soc. des Etudes Iraniennes. No. 2, Paris 1932
- 2270 — **Guihart Xavier** Eleusis Alesia, Abbeville 1936
- 2318 — **Güterbock, Hans Gustav** Siegel aus Boğazköy; Erster Teil: die Königssiegel der Grabungen bis 1938, Berlin 1940

H

- 2176 — **Halfeld, Adolf** The case of the «Athenia», Berlin 1939
- 2452 — **Halide Edip** İngiliz Edebiyatı tarihi, Elizabet devrine kadar, İstanbul 1940
- 2453-54 — **Halil Ethem** Kitabeler nasıl kayıt ve zaptolunmalıdır. Ankara 1940 (Mükerrer)

- 2286 — **Hallynck, P.** L'Antiquité. Orient Grèce, et Rome. Paris 1938
 2317 — **Hancar, Franz** Wiener Beiträge zu Kunst-und Kulturgeschichte Asiens. Wien 1938
 2333 — **Harley, A. H.** Haft İqlim of Amin Ahmad Razi, Calcutta 1939
 2415 — **Hasan bin Mehmet bin Hasan Kaml** Kitabı Tarihi Kam, Tahran
 2436 — **Hrozny, Dr. Bedrich** Die Älteste Geschichte Vorderasiens, Prag 1940
 2203 — **Husam, Agha-mahdi** Le Gouvernement du Sultanat de Delhi. Paris 1936

I

- 2331-2 — **İbn Haukal** (Çıkaran: J. H. Kramers) Opus Geographicum, Vol. I. II Leiden 1958-59
 2360 — **İbn İdārî Al-Mar-rākusi** Al-Bayan al mugrib, Publié par E. Lévi-Provençal (Arabça) Paris 1930
 2293 — **İnvasions of India** The invasions of India from central Asia, London 1879
 2165 — **İorga, N.** Etudes Byzantines, Budapest 1939
 2421 — **İorga, Nicolas** Brève Histoire des Croisades et de leurs fondations en Terre Sainte. Paris 1924

J

- 2167-69 — **Jacquat, Paul** Antioche, I, II, III, Beyrut 1931
 2319 — **Jarring, Gunnar** Uzbek texts from Afghan, Turkestan, with glossary, Leipzig
 2220 — **Jarring, Gunnar** On the distribution of turk tribes in Afghanistan, an attempt at a preliminary classification. Leipzig
 2356-57 — **Jean Charles F.** Le milieu biblique avant Jésus-Christ, Paris 1922-25. Vol. 2

K

- 2175 — **Karal, Enver Ziya** Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği 1802-1806) İstanbul 1940
 2425 — **Kefeli İbrahim bin Ali** Tevarihi Tatar Han ve Dağıstan ve Mosko ve deşt Kıpç ülkelerininindir.
 2385 — **Kjellberg, Lennart** Die architektonischen Terrakoten, Tafeln Stockholm 1940
 2384 — " " Die architektonischen Terrakoten, Text, Stockholm 1940
 2164 — **Kunter, Halim Baki** Eski Türk sporları, İstanbul 1938
 2129 — **Kurat, Akdes Nismet** İsveç kralı XII. Karl'ın hayatı ve faaliyeti 1682-1718, İstanbul 1940
 2422 — **Kutschera, Hugo Freiherr von** Die Chasaren. Historische Studie. Wien 1910

L

- 2187 — **Lambrechts, Pierre** La composition du Sénat Romain de Septime Sévère à Dioclétien (193-284), Budapest 1937
- 2359 **Lauer, Philippe** La conquête de Constantinople. Par Robert de Clari, Paris 1924
- 2281 — **Laurand, L.** Pour mieux comprendre l'Antiquité classique. Deuxième partie. Paris 1939
- 2424 — **Le Coq, A. von** Köktürkisches aus Turfan, Berlin 1909
- 2410 — " " Exploration archéologique à Tourfan. 1910 Berlin.
- 2351 — **Lévi-Provençal E.** Histoire de l'Espagne Musulmane extrait du kitab A'mal al' a'lam' Rabat 1934
- 2360 — " " Al-bayan al-Mugrib. Par Ibn Idāri al-Marrākusi. (Arapça) 1930
- 2352 — **Lindsay, John Esq.** A View of the History and Coinage of the Parthenians. London 1852
- 2351 — **Lisan ad-Din ibn Al-Khatib** (Publié par Lévi-Provençal) Histoire de l'Espagne Musulmane, extraite du Kitab A'mal al' a'lam, Rabat 1934
- 2200 — **Lockhart, L. B. A. Ph. D.** Nadir Shah, London 1938
- 2354 — **Loret. Victor** Manuel de la langue égyptienne, Grammaire, tableau des hiéroglyphes, textes et glossaire, Paris 1889
- 2434 **Lukinich, Emercih** Die Siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens, Budapest 1940

M

- 2418 — **Marquart, J.** Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig 1898
- 2419 — " " Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903
- 2334 — **Mas Latrie, de** Commerce et Expéditions militaires de la France et de Venise au Moyen-âge. Paris 1829
- 2206 — **Massé, Henri** Vers le Khorasan, Société des Etudes Iranienne No. 12, Paris 1935
- 2333 — **Maulavi Abdul Muqtadir, Khan Bahadur** Haft iqlām of Amin Ahmed Rāzi. Calcutta 1039
- 2194 — **Mazaheri, Aly-Akbar** La famille Iranienne, Paris 1938
- 2365 — **Mehmed Ali Terbiyet** Danışmendani Azarbaycan, Tahrān 1314
- 2437-39 — **Mehmed Nihad** 1328-29 Balkan harbi, Trakya Seferi, İstanbul 1340, 3 cilt.
- 2412 — **Mehmed Zamazani** Tarihi Sistan. Telif der hududu 445-725, Tahrān 1312
- 2339 — **Méry** Constantinople et la Mer Noire. Paris 1855

- 2272 — **Michalowski, K.** Fouilles Franco-Polonoises. Rapports II. Tell Edfon 1938, Kahire 1938
- 2204 — **Minorsky, V.** La Domination des Darlamites «Société des Etudes
- 2205 — „ Esquisse d'une Histoire de Nader-Chah «Société des Etudes Iraniennes» No. 3, Paris 1934
- 2367 — **Mirza Huseyn of Hamadan** The Tarikh-i-Jadid or new history of Mirza Ali Muhammed the Bab. Cambridge 1893
- 2242 — **Moreno, Joseph** Viage à Constantinople en el año de 1784, Madrid 1847
- 2315 — **Mu - Dang - Ch'eng** Han and pre-Han sites at the foot of mount Lao-Tieh in south Manchuria. Tokyo 1931

N

- 2314 — **Nan-Shan-Li** Brick-Tombs of the Han dynasty at the foot of mt. Lao-T'ieh, South Manchuria, Tokyo 1933
- 2323 — **Naumann, Rudolf** Forschungen in Kommagene. Berlin 1933
- 2405 — **Noqara, Bartolo - meo** Gli Etruschi e la loro civiltà. Milano 1933

O

- 2428 — **Onuk, Salahattin** Ankara mağazalarında tedarik edilmiş Sucuk nümunelerinin terkipleri ve bunlar hakkında hüküm. Ankara 1940
- 2285 — **Oppenheim, Baron Max von** Tell Halaf. Une civilisation retrouvée en Mésopotamie. Paris 1939
- 2448-49 — **Orkun, Hüseyin Namik** Eski Türk yazıtları II. Istanbul 1939 (Mükerrer)
- 2184 — **Otten, H. Sturm I.** Keilschrifturkunde aus Boghazköi. Heft XXXI, Berlin 1939

P

- 2432 — **Pfannenstiel, Max** Geologisches in türkischen und chinesischen Bauernsprichwörtern. Stuttgart 1940
- 2431 — „ „ Die diluvialen Schotterterrassen von Ankara und ihre Einordnung in die europäische Quartärchronologie. 1940
- 2406 — **Pagine** Di storia e d'Arte di Puglia, Bari 1933
- 2401-2 — **Pais, Ettore** Storia dell'Italia antica e della Sicilia par l'eta anteriore al domini Romano. Iki cild, Torino 1933
- 2234-35 — **Paula Vidal, Don Fran-isco de** Historia Contemporanea del Imperio Otomano o sea de la guerra de Oriente; T. I Madrid, Barcelona 1854; T. II Madrid 1855
- 2395 — **Pareti, Luigi** Le origini Etrusche. Firenze 1926
- 2338 — **Pellé Clément, et Galibert Léon** (Illustrations W. H. Bartlette, Th. Allons) Voyages en Syrie et dans l'Asie Mineure 1 e, 2 e, et 3 e Parties en un volume. Londres et Paris
- 2719 — **Perviz, Abbas** Az Tahariyan ta Mogul, Tahrán 1316

- 2355 — **Pierret, Paul** Vocabulaire hiéroglyphique, Paris 1875
 2241 — **Poujoulat** Etudes Africaines, récits et pensées d'un voyageur, Paris 1847

Q

- 2345 — **Qazvini, Muham-med Khan** Abu Sulaiman Mantiqi Kidjistanı Chalon-Sur-Saône 1933 (Publications de la Société des Etudes Iraniennes et de l'Art persan) No. 5

R

- 2221-25 — **Rada la, Dr. Juan do Dios de y Delgado** Viaje a Oriente de la Fregate de guerre Arapiles. Tome I-I, I-2, II-I II-2, III 1876, 1882
 2417 — **Rasideddin** History of Ghazans (Gibbon XIV), London 1940
 2414 — **Rasideddin Muhammed ibn Ali ibn Şahraşub** Maâlim ul-Ulema, Tahrân 1934
 2333 — **Râzi, Amîn Ahmed** Haft-Iqlim (Bibliotheca Indica) Vol. I fasc 3, Calcutta 1939
 2398 — **Rellini, Ugo** Le Origini della civiltà italica, Roma 1929
 2282 — **Ricciotti, G.** Histoire d'Israel. Tome I. des origines à l'exil, Paris 1939
 2208 — **Rodriguez, Don Joseph** La Famosa Historia del Ceride Emerico Tekeli Traducida de la novela Historica, Qne salio en Frances, Madrid 1738
 2240 — **Rolland, Charles** La Turquie Contemporaine, Hommes et choses, Etudes sur l'Orient, Paris 1854
 2190 — **Ronai, André** Biographie des Frontières politiques du Centre-Est Européen, Budapest 1936

S

- 2201 — **Sadighi, Gholam Hossein** Les Mouvements Religieux Iraniens, Paris 1938
 2244 — **Sagredo, Giovanni** Memorie Istoriche de Monarchi Ottomani, Venetia 1679
 2239 — **Saint François, F. F. Joseph de** La Géographie Universelle, Trevax 1705
 2209 — **Salano Ortiz de Rozas, Don Josef** Idea del Imperio Otomano-Parte Historica del Diari de navegacion que en sur viage a Constantinople en el ano de 1787, Madrid 1793
 2430 — **Salcı, Vahid Lâtfi** Gizli Türk Halk Musikisi ve Türk musikisinde Armoni meseleleri, İstanbul 1940
 2371-72 — **Salname** Türkiye Cümhuriyeti devlet salnamesi. 1925-1926 İstanbul 1926 2 cilt
 2237 — **Saltik, R.** İtalyancadan İspanyolcaya çeviren: *M. Climent* La Turquie desde la Fundacion de la casa de los

- Seleneidas Hasta Muestras Dias la Tolinia y su Revolucéon, Madrid 1866
- 2273 — **Senre, Georges** A la Recherche d'Ithaque et de Thrace. Paris
- 2394 — **Sergi, G.** Italia; le Origini. Antropologia-Cultura e Civilita. Torino 1911
- 2433 — Siebenbürgen, herausgegeben von der Ungarischen Historischen Gesellschaft, Budapest 1940
- 2289 — **Strange, Guy le** Clavijo, Embassy to Tamerlane 1403-1406, London
- 2353-b — **Stickel, D. Joh. Gustav** Das Grossherzogliche Orientalische Münzcabinet zu Jena, Leipzig 1870
- 2184 — **Sturm, J. Otten H.** Keilschrifturkunde aus Boghazköi. Heft XXXI, Berlin 1939
- 2442-43 — **Sayılı Aydın H.** Was İbni Sina an İranien or a Turk? Bruges (Mükerrer)

Ş

- 2316 — **Şimamura. K.** Inner Mongolia and the region of the Great Wall, Tokyo 1935
- 2195 — **Şirazi, Fırşat** Asar-ı Salatin-i Azim, Tahran 1355

T

- 2196 — **Tahrani, Seyit Ce-lâlettin** Kitabı Hudut al Alâm, Tahran 1302
- 2447 — Tanzimat I, İstanbul 1940
- 2416 — Tarihi Kaçar Cilt 1
- 2412 — Tarihi Sistan telif der hududu 445-725, Tahran 1312
- 7243 — **Tavernier, B. Gio** Fransızcadan İtalyancaya çeviren: Gial Suetti Sacerdote Francesi Viaggi nella Persia, et nell Indie, Roma 1682
- 2338 — **Thevenot, de** The travels of Monsieur de Thevenot into the Levant. London 1687
- 2427 — **Togan, A. Zeki Valîdî** Bugünkü Türkistanın yakın mazisi, Kahire 1940
- 2426 — **Togan A. Zeki V İdî** 1929-1940 seneleri arasında Türkistanın vaziyeti, İstanbul 1940
- 2214 — **Tott, Baron de** Mémoires sur les Turcs et les Tartares lère partie, Maestricht 1785
- 2391 — **Toy, Sidney** The Castles of the Bosphorus, Oxford 1930
- 2400 — **Trombetti, Alfredo** La Lingua Etrusca, Firenze 1928
- 2189 — Turan, Budapest 1918
- 2312 — **Tung-Ching-Ch'-êng** Report on the excavation of the site of P'o-hai 1939
- 2166 — **Turquie** «Lâ Turquie, La vie Juridique des peuples» Başgil, Ali Fuat ve arkadaşları.
- 2178 — **Türk Dil Kurumu** Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi, İstanbul 1939
- 2350 — **Tyan, Emile** Histoire de l'Organisation judiciaire en pays d'Islam Paris 1938

U

- 2212 — **Ubicini** El Tanzimat; organizacion de la Turquea actuel, Madrid 1854
- 2407 — **Ujfalvy de Mezö-Kövésd, de** Le Syr- Daria. Le Zerafchâne, Paris 1879
- 2408 — **Ujfalvy de Mezö-Kövésd, de** Les Bachkirs, les Vêpses et les Antiquités Finno-Ougriennes et Altaïques, précédés des résultats anthropologiques d'un voyage en Asie centrale, Pari 1880
- 2409 — **Ujfalvy de Mefö-Kövésd, de** Atlas des étoffes, bijoux, aiguïères, emaux, etc. de l'Asie centrale, Paris 1880
- 2176 — **Unat, Faik Reşit** Hierî tarihleri, milâdî tarihe çeviren kılavuz. Ankara 1940
- 2182 — **Ülgen, Mimar Ali Saim** Fatih devrinde. İstanbul (1453•1481), Ankara 1939

V

- 2181 — **Vakıflar Umum Müdürlüğü** Vakıflar galerisi hakkında muhtasar izahat, Ankara 1939
- 2420 — **Vambéry, Hermann** Geschichte Bochara's oder Transoxaniens. 2 cild bir arada, Stuttgart 1872
- 2274 — **Virollaud, Charles** Les Déesses Anatoliennes, Paris 1938
- 2185 — **Visages de la Hangrie** Paris 1938
- 2287 — **Vogt, Blanche** Aux pays des femmes-soldats, Finlande, Esthonie, Danemark, Lithuanie. Paris.

W

- 2280 — **Weinert, H.** L'Homme préhistorique des préhumains aux races actuelles, Paris 1939
- 2275 — **Werbrouck, Marcelle** Les pleureuses dans l'Egypte ancienne, Bruxelles 1938
- 2335-7 — **White, Charles** Three years in Constantinople, 8 cild, London 1846
- 2308 — **Whright, Nelson H.** Catalogue of the coins in the indian Museum, Calcutto, Oxford 1908

Y

- 2313 — **Ying-Ch'eng-Tzu** The Han brick-tombe with fresco-paintings, and c.: near chien - mu-ch'eng - J, south Manchuria, Tokyo 1934
- 2172 — **Yongmans, W. Y.** Anadolu kömür havzasının şark kısımlarında karbon formasyonuna ait nebati fosiller hakkında Etüt No. 2 Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Ankara 1939

Z

- 2366 — **Zananiri. G.** L'Egypte et lequibre du Levant au Moyen-âge. 637-1517, Marseille 1986
- 2445 — **Zentay, Desider** Ungarn im Spiegel der Statistik, Budapest 1940

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Milli Şef'in Dil Bayramı münasebetiyle Türk Milletine hitabı	437
<i>KOPPERS Dr. WILHELM</i> - İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik	439
» » Urtürkentum und Urindogermanentum	481
<i>RUBEN, Dr. WALTER</i> - İki kardeş masalı	527
<i>UZUNÇARŞILI, İ. HAKKI</i> - Çandarlı zâde Ali Paşa vakfiyesi	549
<i>GÖKBİLGİN, TAYYİP</i> - II. Rákoczi Ferencz ve tevabiine dair yeni vesikalar	577
<i>HOMAN BALINT</i> - Székely'liler	591
<i>FEKETE LAJOS</i> - Türk vesikalarının neşri ve bu işin arzettiği meseleler	607
<i>PENÇE, NECDET ve AKOK, MAHMUT</i> - Ankara istasyonunda bulunan Bizans devri mezarının nakli	617
<i>KOŞAY, HÂMİT</i> - Yazılıkaya	623
<i>EBERHARD, W.</i> - Yeni Türkiye ve Çin	625
<i>I., U.</i> - Haberler	635
1940 yılında Türk Tarih Kurumu kütüphanesine gelen kitaplar	641

LEVHALAR

<i>CVIII - CIX</i>	- Çandarlı zâde Ali Paşa vakfiyesi
<i>CX - CXXXVI</i>	- II. Rákoczi Ferencz ve tevabiine dair yeni vesikalar
<i>CXXXVII - CXLIII</i>	- Bizans mezarına ait resimler
<i>CXLIV - CXLV</i>	- Yazılıkaya ait resimler

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : V

No. 20

Octobre 1941

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5